

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

На правах рукопису

РАНЮК ОКСАНА ПЕТРІВНА

УДК: 378.016:811.162.1+801(043.3)

**РОЗВИТОК РИТОРИЧНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ У
ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ**

13.00.02 – теорія і методика навчання (польська мова)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. П. Ранюк

Науковий керівник – **Подлевська Неля Володимирівна**, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри слов'янської філології Хмельницького національного університету

АНОТАЦІЯ

Ранюк О. П. Розвиток риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови. – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія і методика навчання (польська мова) – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2020.

Дисертаційна робота присвячена проблемі розвитку риторичних умінь студентів-філологів у процесі навчання польської мови.

У роботі з'ясовано зміст понять «сучасна риторика», «уміння», «компетентність», «риторична діяльність», «риторичні вміння», «риторична компетентність» «професійне спілкування філологів»; уточнено термін «риторичні вміння студента-філолога», який в роботі потлумачено як сукупність елементів мисленнєво-мовленнєвої, комунікативної та риторичної діяльності, які використовує філолог у процесі навчальної та професійної діяльності польською мовою, що в підсумку дозволяє вправно, ефективно виконувати професійну діяльність та бути риторично компетентним.

Установлено, що риторика у професійній діяльності філолога-полоніста – це риторика спілкування, налагодження стосунків, ведення діалогу, оперування словом як основним інструментом діяльності тощо. Філолог-полоніст – це фахівець із польської мови, літератури та культури, який у майбутньому може бути як перекладачем, так і педагогом.

Риторичну діяльність філолога варто розглядати як складний багатокомпонентний феномен, який охоплює мисленнєво-мовленнєву, лінгвістичну та комунікативну діяльність. Відповідно рівень мовленнєвої культури сучасного філолога-полоніста зумовлює успішність його професійної діяльності. Зважаючи на особливості професійної діяльності філолога, у структурі риторичних умінь виокремлено *мисленнєво-мовленнєвий компонент* (спрямований на розвиток творчого мислення, інтелектуального центру, мисленнєвих здібностей людини тощо); *лінгвістично-мовленнєвий компонент* (пов'язаний з опануванням певної сукупності

знань та відповідних умінь, тобто це мовна підготовка або мовний складник навчання польської мови, а також це використання лінгвістичних знань у процесі мовлення); *комунікативно-діяльнісний компонент* (готовність студентів до спілкування в іншомовному середовищі, вибір стилю спілкування, толерантність під час спілкування іноземною мовою, здатність розв'язувати конфлікти, що виникають у процесі спілкування, розуміння спільного та відмінного між рідною та іноземною мовами в процесі комунікації тощо). У роботі враховано, що розвиток риторичних умінь повинен відбуватися одночасно з вивченням іноземної (польської) мови і тривати поступово й поетапно, починаючи з перших курсів навчання здобувачів вищої освіти.

Здійснено порівняльний аналіз навчання основ риторики у ЗВО України та Польщі, який дав змогу виявити, що в Польщі риторика вивчають як окрему дисципліну, проте її недостатньо для комплексного розвитку риторичних умінь студентів-філологів. В навчальних планах вишів України передбачено декілька дисциплін, пов'язаних із комунікацією, однак вони здебільшого теоретичного спрямування. Водночас і в Польщі, і в Україні актуальною залишається проблема розвитку риторичних умінь майбутніх філологів.

На основі аналізу чинного навчально-методичного забезпечення (робочі та навчальні програми, підручники, посібники) з'ясовано, що, незважаючи на велику кількість пропонованих навчальних програм і видань для навчання польської мови як українського, так і польського видавництва, які містять значний обсяг матеріалів для розвитку комунікативних та лінгвістичних умінь, проблема розвитку риторичних умінь і досі є актуальною. Відповідно розвиток риторичних умінь потребує впровадження в навчальний процес завдань, спрямованих на роботу з голосом, диханням, пам'яттю, написанням та виголошенням публічних промов, аргументуванням, аналізом і врахуванням особливостей аудиторії, дискутуванням тощо.

Зважаючи на особливості професійної підготовки філологів, було розроблено критерії перевірки розвитку риторичних умінь, серед яких виділено мотиваційний,

когнітивний, лінгвістично-мовленнєвий, комунікативний, рефлексійно-оцінний. Запропоновано у процесі оцінювання дотримуватися чотирирівневої шкали (елементарний, середній, достатній, високий рівні). Результати констатувального зрізу педагогічного експерименту засвідчили, що фактичний рівень сформованості риторичних умінь у процесі навчання польської мови зумовлює необхідність розроблення та експериментальної перевірки запропонованої методики.

Обґрунтовано структурні компоненти лінгводидактичної моделі розвитку риторичних умінь: мету, кінцевий результат, етапи, підходи, загальнодидактичні й специфічні принципи навчання, методи, прийоми, засоби навчання. З'ясовано зміст, мету, завдання дослідного навчання; розроблено програму; описано й проаналізовано перебіг і результати формувального та контрольного етапів педагогічного експерименту; доведено ефективність розробленої методики розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови. Упровадження експериментальної методики розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови відбувалося поетапно та цілеспрямовано. Кожен етап експериментального навчання передбачав добір оптимального змісту навчання і відповідно ефективних форм, методів прийомів та засобів навчальної діяльності студентів-полоністів.

За результатами формувального етапу експерименту виявлено позитивну динаміку змін у рівнях розвитку риторичних умінь студентів-філологів експериментальних груп порівняно з контрольними. Майбутні філологи-полоністи продемонстрували вміння орієнтуватися в комунікативних ситуаціях, складати тексти як в усній, так і в письмовій формі, доцільно обирати вербальні й невербальні засоби, уміти аргументувати, переконувати, дотримуватися культури мовлення та культури спілкування.

Перебіг формувального етапу експерименту засвідчив доцільність упровадження в освітній процес створеної методики розвитку риторичних умінь. На контрольному етапі експерименту виявлено динаміку позитивних змін у рівнях

розвитку риторичних умінь за мотиваційним, когнітивним, лінгвістично-мовленнєвим, комунікативним та рефлексійно-оцінним критеріями.

Результати експериментального дослідження підтвердили ефективність розробленої методики розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови, а також доцільність широкого впровадження її в освітній процес.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що: *уперше* в лінгводидактиці науково *обґрунтовано* теоретико-методичні засади дослідження на основі аналізу філософської, психолого-педагогічної, психолінгвістичної, лінгвістичної та лінгводидактичної літератури; *описано* сучасні підходи, принципи, методи розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови як іноземної; *запропоновано* систему вправ та завдань, що сприяють розвитку риторичних умінь майбутніх філологів-полоністів; *з'ясовано* базові поняття «риторика», «риторична діяльність», «риторична компетентність», «філолог-полоніст», «професійне спілкування філолога»; *уточнено* зміст поняття «риторичні вміння майбутнього філолога-полоніста»; *проаналізовано* зміст навчально-методичного забезпечення для майбутніх філологів польської мови в аспекті розвитку риторичних умінь; *визначено* критерії, показники, рівні сформованості риторичних умінь студентів-філологів; розроблено методику розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови; *подальшого розвитку* набули змістові й технологічні аспекти навчально-методичного супроводу навчання польської мови з метою розвитку риторичних умінь не лише студентів, а й викладачів / учителів польської мови.

Практичне значення дослідження полягає в розробленні, обґрунтуванні й експериментальній перевірці методики розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови; створенні навчально-методичного супроводу до навчання польської мови у ЗВО («Збірник вправ та завдань для розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови», комплекс текстів для риторичного аналізу). Сформульовані в роботі положення, висновки й

рекомендації можуть бути використані для вдосконалення змісту програм із польської мови, у процесі розроблення методичного забезпечення для майбутніх філологів-полоністів, а також під час вивчення таких дисциплін, як «Практичний курс польської мови», «Розмовний практикум із польської мови», «Практична риторика» для студентів-полоністів, у гуртковій роботі, риторичних тренінгах.

Ключові слова: «риторика», «уміння», «риторичні вміння студента-філолога», «риторична діяльність», «риторична компетентність», «польська мова», «студент-полоніст».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні результати дисертації:

1. Ранюк О. П. Принципи вивчення риторики у ВНЗ. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. Випуск 42. Ч. 1 / Редколег.: В. І. Шахов (голова) та ін. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2014. С. 52–55.

2. Ранюк О. П. Риторика як важливий складник професійної підготовки філолога. *Педагогічна освіта: теорія і практика: Збірник наук. праць*. Кам'янець-Подільський. Випуск 17. 2014 р. С. 165–170.

3. Ранюк О. П. Сучасний стан навчання риторики майбутніх філологів польської мови у ВНЗ України та Польщі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Вип. 131 / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка; гол. ред. Носко М. О. Чернігів: ЧНПУ, 2015. С. 119–123 (Серія: Педагогічні науки).

4. Ранюк О. П. Використання риторичних методів під час вивчення польської мови. *Наукові записки*. Серія: Психолого-педагогічні науки: збірник наук. праць Ніжинського держ. університету ім. М. Гоголя. Ніжин, 2015. С. 111–115.

5. Ранюк О. П. Формування риторичної компетенції студентів-філологів під час вивчення польської мови. *Педагогіка вищої та середньої школи: Збірник наукових праць*. Кривий Ріг. Випуск 45. 2015. С. 75–80.

6. Ранюк О. П. Лінгводидактична модель розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови. *Наукові записки* / Ред. кол.: В. Ф. Черкасов, В. В. Радул, Н. С. Савченко та ін. Випуск 189. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2020. С. 203–207.

Статті в зарубіжних наукових виданнях:

7. Ранюк О. П. Педагогічні технології розвитку мовленнєвої діяльності у студентів-полоністів. *Scientific achievements of modern society. Abstracts of the 6th International scientific and practical conference*. Cognum Publishing House. Liverpool, United Kingdom. 2020. P. 1104–1114.

8. Ранюк О. П. Педагогічні умови розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови. *Topical issues of the development of modern science. Abstracts of the 9th International scientific and practical conference*. Publishing House «ACCENT». Sofia, Bulgaria. 2020. P. 693–701.

Тези, матеріали конференцій:

9. Ранюк О. П. Риторична культура як складова професійної діяльності філолога. *Проблеми сучасної лінгвістики та лінгводидактики: матеріали Міжрегіональної науково-практичної конференції*. Умань: ФОП Жовтий, 2014. С. 73–77.

10. Ранюк О. П. Фразеологічні засоби розвитку риторичних умінь студентів під час вивчення польської мови у ВНЗ. *Język polski w ukraińskiej edukacji perspektywy w aspekcie integracji europejskiej: publikacje naukowe. Tom 1*. Kielce-Chmielnicki: ChCNTI, 2014. С. 162–171.

11. Ранюк О. П. Критерії розвитку риторичних умінь майбутніх учителів-словесників у процесі навчання польської мови. *Традиції та інновації в сучасній педагогічній діяльності: європейський вимір*. Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції. Ізмаїл: РВВ ІДГУ. 2020. С. 75–78.

12. Ранюк О. П. Риторичні вміння як основа риторичної компетентності майбутнього вчителя-полоніста. *Концептуальні шляхи реформування та розвитку педагогічних наук*. Матеріали II науково-практичної конференції (м. Дніпро, 22–23 травня 2020 р.). Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2020. С. 42–46.

Праці, що додатково відбивають наукові результати дисертації:

13. Ранюк О. П. Основні аспекти формування риторичних умінь. *Поділля. Філологічні студії*: збірник наукових праць. Хмельницький: ХмЦНТІ, 2014. Випуск 6. Частина 1. С. 152–155.

14. Ранюк О. П. Професійне спілкування як важливий складник духовного розвитку філолога. *Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика*: збірник наукових праць. Хмельницький, 2015. С. 128–133.

15. Ранюк О. П. Тренінг як важлива технологія для розвитку риторичної компетентності філологів-полоністів. *Kompetencje językowe podstawą sukcesu zawodowego i społecznego w Europie: publikacje naukowe*. Хмельницький-Кельце: ХмЦНТІ, 2015. С. 150–155.

16. Ранюк О. П. Ефективні методи розвитку риторичних умінь під час вивчення польської мови. *Славістичні студії, лінгвістика, літературознавство, дидактика*: збірник наукових праць. Хмельницький, 2019. Випуск 6. С. 94–99.

17. Ранюк О. П., Богданець-Білоskalенко Н. І. Формування риторичних умінь учнів початкових класів шкіл з польською мовою навчання на засадах наступності і перспективності. *Українська мова і література в школах України*. 2020, № 4 . С. 3–5.

18. Бакум З. П., Костюк С. С., Пальчикова О. О., Ранюк О. П. Вправи для формування крос-культурної компетентності майбутніх учителів польської мови. *Українська мова і література в школах України*. 2020. № 6. С. 3–6.

ABSTRACT

Raniuk O. P. The development of rhetorical skills of prospective philologists in the course of teaching Polish. – Qualifying research work as a manuscript.

Thesis for a candidate degree in pedagogical sciences, specialty 13.00.02 – theory and methods of teaching (the Polish language). – Kyiv Borys Grinchenko University. Kyiv, 2020.

In the thesis work, the issue of the development of rhetorical skills of language students in the course of teaching Polish is considered.

In the study, the content of the notions “modern rhetoric”, “skills”, “competence”, “rhetorical activity”, “rhetorical skills”, “rhetorical competence”, “philologist of the Polish language” and “professional communication of philologist” is specified and the substantive content of the notion “rhetorical skills of a prospective philologist” is defined, which is construed as a combination of elements of cognitive-and-speech, communicative and rhetorical activities applied by a philologist in the course of academic and professional activities in Polish, which eventually enables to skillfully and efficiently perform professional activities and gain rhetorical competence.

It is established that rhetoric in professional activities of a Polish language philologist is the rhetoric of communication, establishment of relations, engagement in a dialogue, the use of a word as a basic instrument of one’s activities, etc. A Polish language philologist is a specialist in the Polish language, literature and culture, who might become both a translator and a pedagogue in future.

Rhetorical activities of a philologist should be deemed as a complex multi-component phenomenon comprising cognitive-and-speech, linguistic and communicative activities. Respectively, the level of speech culture of a contemporary Polish language philologist predetermines the success of one’s professional activities. Taking into consideration the peculiarities of professional activities of a philologist, a *cognitive-and speech component* (aiming at the development of creative thinking, an intellectual centre, cognitive abilities of an individual, etc) is distinguished in the structure of rhetorical skills; a *linguistic-and-speech component* (related to the acquisition of a certain array of knowledge and the

respective skills, that is linguistic preparation or a language component of teaching Polish, and also it is the usage of linguistic knowledge in the process of speaking); a *communicative-and-activity component* (students' preparedness for communication in a foreign language environment, the choice of the communicative style, tolerance in a foreign language intercourse, the ability to address conflicts arising in the process of communication, awareness of the common and distinctive features in both native and foreign language in the course of communication, etc). In the study, it is taken into account that the development of rhetorical skills should take place concurrently with a foreign (Polish) language acquisition, and proceed successively and gradually from first years of studies.

A comparative analysis of mastering the foundations of rhetoric at higher education institutions of Ukraine and Poland made it possible to establish that in Poland rhetoric is studied as a separate discipline, though it is not sufficient for the complex development of rhetorical skills of language students. In Ukraine, several disciplines related to communication are included in the curriculum, but they are mostly of theoretical nature. However, both in Poland and Ukraine, the issue of the development of rhetorical skills of prospective philologists remain topical.

Basing on the analysis of the current training and methodological documents and resources (syllabi, curricula, textbooks and manuals), it is established that, despite a considerable amount of the relevant programs and editions for Polish language acquisition, both of Ukrainian and Polish origin, which contain a sufficient amount of material for the enhancement of communicative and linguistic skills, the issue of the development of rhetorical skills is still pertinent. Thus, the development of rhetorical skills requires the implementation of tasks aiming at activities with voice, breath, memory, drafting and delivering public speeches, arguing, analysis and consideration for the audience specifics, discussion, etc into the educational process.

Taking into account the peculiarities of the professional preparation of philologists, criteria for estimation of the development of rhetorical skills, notably motivational, cognitive, linguistic-and-speech, communicative, reflexive-and-evaluative ones are elaborated. In the course of estimation, it is suggested to apply a four level scale (elementary,

average, sufficient and high levels). The results of the ascertaining test of the pedagogical experiment indicated that the actual level of formation of rhetorical skills in the course of teaching Polish envisages the necessity of elaboration and experimental verification of the presented methodology.

The structural components of the linguodidactic model of the development of rhetorical skills, notably the aim, outcome, stages, approaches, general didactic and specific principles of teaching, methods, techniques and teaching aids are substantiated. The content, aim and tasks of research-based teaching are defined; the program is drafted; the course and results of the formative and controlling stage of the pedagogical experiment are described and analyzed; the efficiency of the elaborated methodology for the development of rhetorical skills of prospective philologists in the course of teaching Polish is argued. The implementation of the experimental methodology of the development of the rhetorical skills of prospective philologists in the course of teaching Polish proceeded gradually and deliberately. The selection of optimal teaching content, and thus effective forms, methods, techniques and tools for teaching activities of Polish language students was required at every stage of the experimental teaching.

A positive dynamic over the levels of development of rhetorical skills of language students from the experimental group as compared to the control one is established. Prospective Polish language philologists demonstrated the skills of orienting in communicative situations, composing texts both in oral and written forms, selecting suitable verbal and non-verbal means, arguing, persuading and sticking to standards of speech and communication culture.

In the course of the formative stage of the experiment, the expediency of the implementation of the elaborated methodology of the development of rhetorical skills into the educational process was ascertained. At the controlling stage of the experiment, a positive dynamic over the levels of development of rhetorical skills according to motivational, cognitive, linguistic-and-speech, communicative, reflexive-and-evaluative criteria was defined.

The results of the experimental research verified the efficiency of the elaborated methodology of the development of prospective philologists' skills in the course of teaching Polish, as well as its implementation in the education process.

Scientific novelty of attained results is in the following issues: for the first time in linguodidactics it is scientifically grounded theoretic-methodical basis of research based on analysis of philosophic, psychological and pedagogical, psycholinguistic, linguistic and linguodidactic literature; it is described modern approaches, principals, methods of development of rhetoric skills of future philologists during studying Polish as a foreign language; it is offered the system of exercises and tasks which develops rhetoric skills of future philologists – polonists; it is explored basic terms such as “rhetoric”, “rhetorical activity”, “rhetorical competence”, “philologist-polonist”, “philologist’s professional communication”; it is specified the context of term “rhetorical skills of future philologists-polonists”; it is analyzed the context of educational and methodological resourcing for future philologists of the Polish language due to aspect of development of rhetorical skills; it is mentioned criteria, factors, levels of rhetorical skills of students – philologists; it is created the method of development of rhetorical skills of future philologists during studying Polish; contextual and technical aspects got further development of educational and methodological assistance of studying Polish aimed the development of rhetorical skills either students or teachers of Polish.

Practical relevance of the of the study is in the elaboration, substantiation and experimental verification of the methodology of the development of the rhetorical skills of prospective philologists in the course of teaching Polish; preparing teaching-and-methodological provisional resources for teaching Polish in higher education establishments (“A collection of exercises and tasks for the development of rhetorical skills of prospective philologists in the course of teaching Polish”, a compilation of texts for the rhetorical analysis). The provisions, conclusions and recommendations brought forward in this study could be implemented to improve the content of the curricula on the Polish language, to elaborate methodological provisional resources for prospective Polish language philologists as well as in the course of studying such disciplines as “Practical course of Polish”,

“Conversational practice in Polish” and “Practical rhetoric” for Polish language students, in extracurricular club activities and rhetorical trainings.

Keywords: rhetoric, skills, rhetorical skills of student-philologist, rhetorical activities, rhetorical competence, Polish, Polish language student.

THE LIST OF PUBLISHED SCIENTIFIC WORKS ON THE THEME OF THE DISSERTATION

Articles published in professional scientific issues:

1. Raniuk O. P. Pryntsypy vyvchennia rytoryky u VNZ. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. M. Kotsiubynskoho*. Serii: Pedahohika i psykholohiia: Zb. nauk. prats. Vypusk 42. Ch. 1 / Redkoleh.: V. I. Shakhov (holova) ta in. Vinnytsia: TOV «Nilan LTD», 2014. S. 52–55.

2. Raniuk O. P. Rytoryka yak vazhlyvyi skladnyk profesiinoi pidhotovky filoloha. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka: Zbirnyk nauk. prats. Kamianets-Podilskiyi*. Vypusk 17. 2014. S. 165–170.

3. Raniuk O. P. Suchasnyi stan navchannia rytoryky maibutnikh filolohiv polskoi movy u VNZ Ukrainy ta Polshchi. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka*. Vyp. 131 / Chernihivskiyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni T. H. Shevchenka; hol. red. Nosko M. O. Chernihiv: ChNPU, 2015. S. 119–123 (Serii: Pedahohichni nauky).

4. Raniuk O. P. Vykorystannia rytorychnykh metodiv pid chas vyvchennia polskoi movy. *Naukovi zapysky*. Serii: Psykholoho-pedahohichni nauky: zbirnyk nauk. prats Nizhynskoho derzh. universytetu im. M. Hoholia. Nizhyn, 2015 r. S. 111–115.

5. Raniuk O. P. Formuvannia rytorychnoi kompetentsii studentiv-filolohiv pid chas vyvchennia polskoi movy. *Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly: Zbirnyk naukovykh prats. Kryvyi Rih*. Vypusk 45. 2015. S. 75–80.

6. Raniuk O. P. Linhvodydaktychna model rozvytku rytorychnykh umin maibutnikh filolohiv u protsesi navchannia polskoi movy. *Naukovi zapysky* / Red. kol.: V. F. Cherkasov,

V. V. Radul, N. S. Savchenko ta in. Vypusk 189. Serii: Pedahohichni nauky. Kropyvnytskyi: RVV TsDPU im. V. Vynnychenka, 2020. S. 203–207.

Articles published in foreign professional scientific issues:

7. Raniuk O. P. Pedahohichni tekhnolohii rozvytku movlennievoi diialnosti u studentiv-polonistiv. *Scientific achievements of modern society*. Abstracts of the 6th International scientific and practical conference. Cognum Publishing House. Liverpool, United Kingdom. 2020. P. 1104–1114.

8. Raniuk O. P. Pedahohichni umovy rozvytku rytorychnykh umin maibutnykh filolohiv u protsesi navchannia polskoi movy. *Topical issues of the development of modern science*. Abstracts of the 9th International scientific and practical conference. Publishing House «ACCENT». Sofia, Bulgaria. 2020. P. 693–701.

Theses and proceedings of conferences:

9. Raniuk O. P. Rytorychna kultura yak skladova profesiinoi diialnosti filoloha. *Problemy suchasnoi linhvistyky ta linhvodydaktyky: materialy Mizhrehionalnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Uman: FOP Zhovtyi, 2014. S. 73–77.

10. Raniuk O. P. Frazeolohichni zasoby rozvytku rytorychnykh umin studentiv pid chas vyvchennia polskoi movy u VNZ. *Język polski w ukraińskiej edukacji perspektywy w aspekcie integracji europejskiej: publikacje naukowe*. Tom 1. Kielce-Chmielnicki: ChCNTI, 2014. S. 162–171.

11. Raniuk O. P. Kryterii rozvytku rytorychnykh umin maibutnykh uchyteliv-slovesnykiv u protsesi navchannia polskoi movy. *Tradytsii ta innovatsii v suchasni pedahohichnii diialnosti: yevropeyskyi vymir*. Zbirnyk naukovykh prats za materialamy naukovo-praktychnoi konferentsii. Izmail: RVV IDHU. 2020. S. 75–78.

12. Raniuk O. P. Rytorychni vminnia yak osnova rytorychnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia-polonista. *Kontseptualni shliakhy reformuvannia ta rozvytku pedahohichnykh nauk*. Materialy II naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Dnipro, 22–23 travnia 2020 r.). Kherson: Vydavnytstvo «Molodyi vchenyi», 2020. S. 42–46.

Works additionally representing research results of the dissertation:

13. Raniuk O. P. Osnovni aspekty formuvannia rytorychnykh umin. *Podillia. Filolohichni studii*: zbirnyk naukovykh prats. Khmelnytskyi: KhmTsNTI, 2014. Vypusk 6. Chastyna 1. S. 152–155.
14. Raniuk O. P. Profesiine spilkuvannia yak vazhlyvyi skladnyk dukhovnoho rozvytku filoloha. *Slavistychni studii: linhvistyka, literaturoznavstvo, dydaktyka*: zbirnyk naukovykh prats. Khmelnytskyi, 2015. S. 128–133
15. Raniuk O. P. Treninh vazhlyva tekhnolohiia dlia rozvytku rytorychnoi kompetentnosti filolohiv-polonistiv. *Kompetencje językowe podstawą sukcesu zawodowegoi społecznego w Europie*: publikacje naukowe. Khmelnytskyi-Keltse: KhmTsNTI, 2015. S. 150–155.
16. Raniuk O. P. Efektyvni metody rozvytku rytorychnykh umin pid chas vyvchennia polskoi movy. *Slavistychni studii, linhvistyka, literaturoznavstvo, dydaktyka*: zbirnyk naukovykh prats. Khmelnytskyi, 2019. Vypusk 6. S. 94–99.
17. Raniuk O. P., Bohdanets-Biloskalenko N. I. Formuvannia rytorychnykh umin uchniv pochatkovykh klasiv shkil z polskoiu movoiu navchannia na zasadakh nastupnosti i perspektyvnosti. *Ukrainska mova i literatura v shkolakh Ukrainy*. 2020, № 4 . S. 3–5.
18. Bakum Z. P., Kostiuk S. S., Palchykova O. O., Raniuk O. P. Vpravy dlia formuvannia kros-kulturnoi kompetentnosti maibutnykh uchyteliv polskoi movy. *Ukrainska mova i literatura v shkolakh Ukrainy*. 2020. № 6. S. 3–6.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	18
ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ РИТОРИЧНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ..	27
1.1. Риторична діяльність майбутніх філологів як складник професіоналізму.....	27
1.2. Психологічні та психолінгвістичні чинники розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання іноземної (польської) мови	64
1.3. Лінгводидактичні засади розвитку риторичних умінь майбутніх філологів- полоністів.....	76
Висновки до розділу 1	109
РОЗДІЛ 2. ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ РИТОРИЧНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ	112
2.1. Навчання основ риторики та розвиток риторичних умінь у майбутніх філологів під час вивчення польської мови у ЗВО України та Польщі	112
2.2. Аналіз навчально-методичного забезпечення щодо розвитку риторичних умінь студентів під час навчання польської мови	120
2.3. Організація констатувального етапу педагогічного експерименту, його результати	136
Висновки до розділу 2	161
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПЕРЕВІРКИ МЕТОДИКИ РОЗВИТКУ РИТОРИЧНИХ УМІНЬ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ	164
3.1. Зміст і структура експериментально-дослідного навчання.....	164
3.2. Перебіг експериментально-дослідного навчання.....	177

3.3. Контрольний етап експериментально-дослідного навчання та результати впроваджені методики розвитку риторичних умінь студентів-філологів у процесі навчання польської мови.....	193
Висновки до розділу 3.....	205
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	207
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	211
ДОДАТКИ.....	237

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЗВО – заклад вищої освіти

ЕГ – експериментальна група

КГ – контрольна група

НП – навчальний плани

ОП – освітня програма

РП – робоча програма

ВСТУП

Реалії сучасного суспільства, динамічні глобалізаційні процеси, інтегрування гуманітарної освіти в європейський простір стимулюють пошук ефективних підходів до розвитку освіти й науки в Україні й вочевидь актуалізують проблему формування нової генерації фахівців гуманітарної галузі, філологічної зокрема. Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», Державна національна програма «Освіта (Україна XXI століття)», Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті, Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, нормативні документи МОН України з питань мовної освіти відкривають нові можливості та перспективи для реалізації інтелектуального й особистісного потенціалу майбутнього філолога.

Потужною спонукою в українському сьогодні є прагнення науково-педагогічної спільноти втілити в життя стратегію європейського вибору на засадах рівноправного партнерства в науковій та освітній галузях. Багатовекторна співпраця України з міжнародними партнерами в науково-освітньому сегменті, з Польщею зокрема, зумовлює підвищення якості освітніх послуг, приведення їх у відповідність до європейських стандартів. Польська мова як іноземна, що набула нині в українських закладах вищої освіти значної популярності, потрібна майбутнім філологам-полоністам і як засіб комунікації, і як джерело професійного зростання, оскільки уможлиблює долучення до світового досвіду, сприяє самовизначенню, самореалізації та соціальній адаптації особистості.

Виняткової актуальності у цьому контексті набуває проблема комунікації, яку досліджує й реалізує в практиці спілкування риторика як наука, що вивчає комунікативний аспект мовлення, засоби й шляхи підвищення ефективності спілкування; інтегрує та інтерпретує напрацювання психології, психолінгвістики, теорії комунікації. Риторика формує вміння складати й виголошувати монологи, призначені для конкретної аудиторії, оприлюднювати святкові промови, досягати підтримки аудиторії; проводити діалоги, дискусії, пов'язані з актуальною проблематикою. Наразі риторика набула статусу суспільно значущої дисципліни, яка

допомагає майбутнім фахівцям оволодіти мистецтвом переконування співбесідника, ненав'язливого залучення його до спілкування, висловлення власних думок, розуміння комунікативних намірів промовця.

Сучасні педагоги-практики, накопичуючи досвід попередніх поколінь науковців, досліджують проблеми формування і розвитку риторичної культури особистості студента-гуманітарія, спеціаліста-інтелектуала, який, за словами Г. Сагач, «володіє секретами переконуючої комунікації, засобами живого слова», «має імідж творця духовного суспільства», «морально чистий і чесний» і має розум, «осяяний благодаттю істини, а слово – добром і правдою» [221, с. 171]. До числа фахівців, для якого слово – невід'ємна частина професійної діяльності, належить філолог. Саме його в суспільстві сприймають як взірця у спілкуванні, грамотності, володінні словом як універсальним інструментом думки й переконання, а названі риси відносять до переліку визначальних складників його професійного успіху та обов'язкових атрибутів іміджу кваліфікованого, компетентного й інтелігентного фахівця.

Особливості міжособистісної комунікації в умовах сучасного соціуму як професійну норму філолога визначають оптимальну мисленнєво-мовленнєву поведінку в різних ситуаціях спілкування, що для майбутнього філолога-полоніста є індикатором його професійної компетентності, підґрунтям для формування мовно-риторичної особистості фахівця. Риторичні вміння як здатність володіти всіма навичками переконування в монологічних, діалогічних і полілогічних формах є професійно зумовленими. Саме тому виняткової ваги набуває проблема розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови в закладах вищої освіти.

У результаті теоретичного осмислення й синтезу наукових джерел із філософії, лінгвістики, психології, педагогіки, лінгводидактики в аспекті обраної проблеми з'ясовано, що інтерес науковців до питань риторики та її практико орієнтованих пріоритетів постійно зростає. Історію розвитку риторики, зміст її термінологічних понять розкрито в дослідженнях С. Абрамовича, Д. Александрова, В. Аннушкіна,

Н. Безменової, О. Волкова, О. Зарецької, Є. Клюєва, Я. Ліханського, М. Львова, Л. Мацько, М. Михайличенка, Г. Онуфрієнко, М. Препотенської, Ю. Рождественського, Г. Сагач, О. Юніної. Психолінгвістичні чинники засвоєння іноземної мови описано в студіях В. Артемова, О. Бігич, Б. Біляєва, Л. Виготського, М. Гохлера, Г. Ейгера, І. Зимньої, О. Леонтєєва, Л. Щерби, А. Щукіна. Теоретичні аспекти, пов'язані з розвитком риторичної компетентності учнів, відображено в монографічних дослідженнях Н. Голуб, О. Горошкіної, О. Караман, С. Карамана, О. Кучерук, Т. Ладиженської, В. Нищети, М. Пентилюк, Я. Тарасевич. Проблему розвитку та формування риторичної компетентності студентів висвітлено в розвідках Л. Башманівської, Л. Горобець, Н. Отводенко, Л. Ткаченко. Питання риторичної культури презентовано в публікаціях Я. Білоусової, О. Горошкіної, А. Нікітіної, Л. Попової. Розвиток та формування риторичних умінь у процесі підготовки в закладах вищої освіти відображено в працях Т. Габдурахимової, Л. Горобець, А. Первушиної, Є. Тягнирядно та ін.

Незважаючи на значну кількість наукових студій з теорії та практики навчання риторики, у процесі опрацювання й аналізу їх встановлено, що в українській лінгводидактиці відсутні спеціальні дослідження, присвячені розвиткові риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови. Актуальність проблеми, її практична значущість та недостатня теоретико-методична розробленість зумовили вибір теми дисертаційної роботи «Розвиток риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи «Проблеми слов'янської філології та лінгводидактики» кафедри слов'янської філології Хмельницького національного університету.

Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Хмельницького національного університету (протокол № 4 від 28 листопада 2013 р.) й узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 1 від 28 січня 2014 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та розробленні методики розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови.

Відповідно до мети визначено **завдання** дисертації:

1. Обґрунтувати теоретико-методичні засади дослідження на основі аналізу філософської, психолого-педагогічної, психолінгвістичної, лінгвістичної та лінгводидактичної літератури.

2. Схарактеризувати й уточнити змістове наповнення базових понять.

3. Проаналізувати зміст навчально-методичного забезпечення для майбутніх філологів польської мови в контексті розвитку риторичних умінь.

4. Визначити критерії, показники та рівні сформованості риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови.

5. Розробити й експериментально перевірити ефективність методики розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови.

Об'єкт дослідження – процес навчання польської мови майбутніх філологів у закладах вищої освіти.

Предмет дослідження – підходи, принципи, методи розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови в закладах вищої освіти.

Для реалізації завдань дослідження, забезпечення вірогідності його результатів під час роботи над дисертацією використано такі **методи**:

теоретичні – аналіз психологічної, психолінгвістичної, педагогічної, лінводидактичної літератури – для обґрунтування теоретико-методичних засад розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови; уточнення змісту поняття «риторичні вміння студентів-полоністів», визначення його семантичного наповнення та з'ясування структурних компонентів риторичних умінь майбутніх філологів; узагальнення наукових студій із проблеми дослідження риторичних умінь;

емпіричні – спостереження, аналіз, анкетування, бесіди, інтерв'ювання, констатувальний, формувальний та контрольний етапи педагогічного експерименту в закладах вищої освіти – для визначення рівня сформованості риторичних умінь майбутніх філологів;

статистичні – якісне й кількісне опрацювання результатів педагогічного експерименту – для характеристики отриманих результатів, їхнього порівняльного аналізу, визначення рівнів сформованості риторичних умінь майбутніх філологів та перевірки ефективності запропонованої методики.

Теоретико-методологічною основою дослідження є праці лінгвістів та лінгводидактів з проблем методики навчання іноземної мови (М. Бакланова, З. Бакум, О. Бігич, І. Бім, Г. Ведель, Є. Ковалевський, О. Козаченко, С. Костюк, А. Кравчук, Г. Коморовська, О. Пальчикова, Є. Пасов, О. Тарнопольський, А. Щукін); дослідження з історії та теорії риторики (С. Абрамович, О. Авелічев, Д. Александров, В. Аннушкін, Н. Безменова, О. Волков, О. Зарецька, О. Кучерук, Л. Мацько, Н. Михайличенко, А. Михальська, Г. Онуфрієнко, М. Препотенська, Ю. Рождественський, Г. Сагач, Г. Хазагеров, О. Юніна); психологічні і психолінгвістичні розвідки з проблем мовленнєвої діяльності (В. Артемов, Л. Виготський, Б. Біляєв, П. Гальперін, С. Головін, М. Гохлернер, П. Гуревич, Г. Ейгер, О. Залевська, І. Зимня, О. Леонт'єв, О. Лозова, С. Рубінштейн); дослідження сучасних учених-методистів із проблем розвитку / формування риторичних умінь, риторичної компетентності, риторичної культури, комунікативної компетентності, культури спілкування тощо (Я. Білоусова, Т. Габдурахімова, Н. Голуб, Л. Горобець, О. Горошкіна, О. Кучерук, В. Ницета, Н. Отводенко, М. Пентилюк, А. Первушина, Н. Подлевська, Г. Сагач, Є. Тягнирядно, Т. Чмут).

Вірогідність результатів дисертаційної роботи забезпечена методологічною та лінгводидактичною обґрунтованістю вихідних теоретичних положень в окресленні пріоритетних аспектів дослідження; застосуванням методів, адекватних предмету, меті й завданням дослідження; апробацією розробленої методики в освітньому

процесі закладів вищої освіти України; аналізом якісних і кількісних результатів експериментально-дослідного навчання.

Експериментальна база дослідження. Хмельницький національний університет (довідка № 15 від 15.04.2020 р.), Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (довідка № 23/20 від 17.03.2020 р.), Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (довідка № 03-28/01/1319 від 15.06.2020 р.), Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (довідка № 1175 від 30.06.2020 р.), Рівненський державний гуманітарний університет (довідка № 01-12/50 від 24.06.2020 р.). Під час формувального етапу педагогічного експерименту було залучено 212 студентів: 107 студентів навчалися в експериментальних групах і 105 – у контрольних групах.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що: *уперше* в лінгводидактиці науково *обґрунтовано* теоретико-методичні засади дослідження на основі аналізу філософської, психолого-педагогічної, психолінгвістичної, лінгвістичної та лінгводидактичної літератури; *описано* сучасні підходи, принципи, методи розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови як іноземної; *запропоновано* систему вправ та завдань, що сприяють розвитку риторичних умінь майбутніх філологів-полоністів; *з'ясовано* базові поняття «риторика», «риторична діяльність», «риторична компетентність», «філолог-полоніст», «професійне спілкування філолога»; *уточнено* зміст поняття «риторичні вміння майбутнього філолога-полоніста»; *проаналізовано* зміст навчально-методичного забезпечення для майбутніх філологів польської мови в аспекті розвитку риторичних умінь; *визначено* критерії, показники, рівні сформованості риторичних умінь студентів-філологів; *розроблено* методику розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови; *подальшого розвитку* набули змістові й технологічні аспекти навчально-методичного супроводу навчання польської мови з метою розвитку риторичних умінь не лише студентів, а й викладачів / учителів польської мови.

Практичне значення дослідження полягає в розробленні, обґрунтуванні й експериментальній перевірці методики розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови; створенні навчально-методичного супроводу до навчання польської мови у ЗВО («Збірник вправ та завдань для розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови», комплекс текстів для риторичного аналізу). Сформульовані в роботі положення, висновки й рекомендації можуть бути використані для вдосконалення змісту програм із польської мови, у процесі розроблення методичного забезпечення для майбутніх філологів-полоністів, а також під час вивчення таких дисциплін, як «Практичний курс польської мови», «Розмовний практикум із польської мови», «Практична риторика» для студентів-полоністів, у гуртковій роботі, риторичних тренінгах.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні і практичні положення дисертації висвітлювалися на науково-практичних та науково-методичних конференціях в Україні, Польщі, Великій Британії, Болгарії: *міжнародних*: Міжнародна науково-практична конференція «Польська мова в українській освіті – перспективи в аспекті європейської інтеграції» (Хмельницький – Кельце, 2014); Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми сучасної лінгвістики та лінгводидактики» (Умань, 2014); Міжнародна конференція «Духовний розвиток особистості в аспекті слов'янського лінгвокраїнознавства» (Хмельницький, 2015); Міжнародна науково-практична конференція «Мовна компетенція як основа для професійного та соціального успіху в Європі» (Хмельницький, 2015); Міжнародна конференція «VIII Українсько-польські наукові діалоги» (Хмельницький-Бидгощ, 2019); VIII Міжнародна наукова конференція «Лінгвалізація світу» (Черкаси, 2020); VI Міжнародна науково-практична конференція «Scientific achievements of modern society» (Ліверпуль, Велика Британія, 2020); IX Міжнародна науково-практична конференція «Topical issues of the development of modern science» (Софія, Болгарія, 2020); *всукраїнських*: Міжрегіональна науково-практична конференція «Слов'янська філологія: історія, сьогодення, перспективи» (Умань, 2015); III Всеукраїнська наукова інтернет-конференція «Динамічні процеси в

граматиці та лексичному складі сучасних слов'янських мов» (Рівне, 2020); IV Міжрегіональний науково-практичний семінар «Теоретичні та прикладні проблеми сучасної філології» (Умань, 2020); Всеукраїнська науково-практична конференція «Традиції та інновації в сучасній педагогічній діяльності: європейський вимір» (Ізмаїл, 2020); II Науково-практична конференція «Концептуальні шляхи реформування та розвитку педагогічних наук» (Дніпро, 2020).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 18 наукових праць, із них 6 – у наукових фахових виданнях України, 2 – у періодичних наукових міжнародних виданнях; 5 публікацій апробаційного характеру; 5 публікацій – додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи – 365 сторінок, із них основного тексту – 193 сторінки. У списку використаних джерел нараховується 290 найменувань (із них 21 – англійською, польською, німецькою, французькою мовами).

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ РИТОРИЧНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ

1.1. Риторична діяльність майбутніх філологів як складник професіоналізму

Незважаючи на численні економічні й політичні проблеми, підсилені економічною кризою держави, Україна намагається втілити в життя власну зовнішньоекономічну стратегію, основою якої став європейський вибір, входження до ЄС. Співпраця України з Польщею в науково-освітній площині вимагає підготовки висококваліфікованих фахівців із полоністики, адже обидві країни виступають інтегральними елементами нової системи освіти, що формується в сучасній Європі та світі. Зростання пріоритету вищої освіти в системі суспільних цінностей, прагнення України долучитися до європейських стандартів життя, зміна соціокультурного контексту вивчення іноземних мов у європейських країнах визначили вимоги суспільства до рівня і якості підготовки фахівців, які б володіли іноземними мовами як професіонали, потрібними знаннями та компетенціями для входження в європейський економічний простір. В Україні навчання польської мови у ЗВО набуває все більшої популярності, зважаючи на близькостпорідненість української та польської мов. Оскільки питання популяризації польської культури та вивчення мови наразі нагальне, тому методика навчання польської мови як іноземної набуває особливої актуальності. Значний внесок у дослідження специфіки навчання мови як іноземної зробили такі науковці, як З. Бакум, Л. Вербицька, В. Дороз, Т. Єфімов, В. Костомаров, А. Кулик, О. Леонтєв, З. Мацюк, О. Миролубов, О. Митрофанова, Ю. Пассов, О. Тарнопольський та ін.

Методика вивчення польської мови як іноземної має свою специфіку, зумовлену низкою чинників. Насамперед варто пам'ятати, що загалом польська мова вивчається поза мовним середовищем її носіїв, крім того, слід враховувати особливості рідної мови, близькостпоріднених мов і культур, специфіку граматичних

структур, лексичних і фонетичних відмінностей. Хоча польська й українська мови належать до слов'янської групи, проте в них є значні розбіжності як у словниковому складі мови, так і на фонетичному, лексико-семантичному, граматичному та синтаксичному рівнях. За словами О. Козаченка, складність та специфічність польської мови, що із власною, досить специфічною навіть для слов'янської аудиторії, картиною світу спричиняє значні труднощі під час навчання [107, с. 24].

Актуальні проблеми навчання польської мови як іноземної досліджували такі українські науковці, як А. Василюк, С. Касьянова, О. Козаченко, А. Кравчук, Ю. Федорик, А. Харченко та інші. Серед польських науковців варто виокремити: Р. Демського, П. Гембаля, Є. Ковалевського, Е. Ліпінську, В. Мартинюка, А. Серетни, В. Стефанчика, П. Турка, П. Хорбатовського, І. Яновську та ін. Українські лінгвісти та методисти (М. Кочерган, М. Пентилюк, Л. Ставицька, М. Хорошковська) відзначили необхідність розроблення нового типу програм, підручників і методичних посібників, за допомогою яких здійснювався б освітній процес в умовах білінгвізму на контрастивно-альтернативній основі – вивчення, здебільшого, з виявленням їх подібностей і відмінностей [107, с. 26]. Проблемами зіставного вивчення української та польської мови займалася значна кількість науковців, зокрема Р. Алімпієв, Й. Дзендзелівський, В. Кононенко, І. Мразек, К. Трохимович та ін. Н. Совтис підкреслює, що функціонування українсько-польської двомовності можна кваліфікувати як приклад тривалого регіонального білінгвізму [236, с. 274]. С. Дубіш влучно зауважує, що після 2004 року в дослідженнях польської мови у світі домінує проблематика дво- і багатомовності, мовної та комунікаційної компетентності, зв'язків між мовою та національною належністю її носіїв та міць польської мови у світі [272, с. 14].

Комунікативна компетентність визнається світовою педагогічною практикою як один з обов'язкових складників підготовки сучасного фахівця. Науковці зазначають, що успішний спеціаліст повинен володіти поряд зі спеціальними професійними вміннями ще й комунікативними: уміти чітко говорити й висловлювати свої думки, складати тексти документів, ставити запитання й давати

відповіді на них, уміти формувати міжгрупові та міжособистісні стосунки; уміти аналізувати, розв'язувати проблеми, адаптуватися до змін тощо [144, с. 167].

Особливого значення набуває комунікативний підхід у навчанні філологів, що вивчають іноземну мову. Адже, з одного боку, такі філологи повинні опанувати іноземну мову якнайкраще, з іншого – їхня майбутня професійна діяльність безпосередньо буде пов'язана з міжкультурною комунікацією за посередництва рідної та іноземної мов. Філологи-перекладачі мають забезпечувати ефективний діалог із носіями інших мов, представниками інших культур, організовувати взаємодію. Філологи-викладачі, навчаючи учнів іноземної мови, мають уміти переконливо надавати знання, мотивувати учнів до їх засвоєння, до набуття мовленнєвих навичок, а також розвивати риторичні вміння в учнів. Як зазначають Є. Нікітіна, О. Афанасьєва, процес навчання із застосуванням компетентнісного підходу є моделлю спілкування [154, с. 17].

Зважаючи на важливість комунікативного спрямування в освіті, великого значення в професійній підготовці фахівців набуває риторика. Ми вважаємо, що мовленнєва підготовка майбутнього філолога-полоніста повинна мати риторичну основу, адже саме риторика містить норми та правила спілкування, дозволяє сповна опанувати теорію і практику послугування двома мовами. Опанування риторично грамотного мовлення дозволяє говорити переконливо та логічно не тільки рідною, але й іноземною мовою, створювати мовленнєвий продукт, неповторний як за змістом, так і за формою, здійснювати ефективну взаємодію зі слухачами, впливати на них відповідно до культурних особливостей. Риторична грамотність забезпечує можливість організувати спілкування таким чином, щоб досягти певної мети, вибравши потрібну тактику та відповідні засоби [222, с. 13–14].

Історія розвитку риторики як мистецтва та науки охоплює не одне тисячоліття. Є. Курціус зазначав, що «протягом двадцяти п'яти століть – від Гомера до Гете – розвиток європейської культури визначався домінуванням риторики» і трактував риторику як силу красномовного слова, що ставала важливим цивілізаційним фактором [189, с. 22]. У різні періоди риторика привертала до себе особливу увагу,

оскільки в будь-яку історичну епоху існувала й досі існує потреба в умілому володінні словом, а також мистецтвом переконання.

Сьогодні важливими факторами, які сприяють розвиткові риторики (та методики її викладання), є процес демократизації суспільства, що супроводжується розширенням прав і свобод, зокрема й свободи слова; зростання потреби у людях, які вміють переконувати; збільшенні ролі особистості, підвищення інтересу людини до себе, прагнення до самовдосконалення для підсилення власного інтелектуального і професійного потенціалу, адже в багатьох видах професійної діяльності вміння говорити стало функціональною необхідністю. Кінець ХХ століття ознаменувався також інтенсивним упровадженням риторики в систему освіти.

Дослідник риторики Вальтер Онг зазначає, що сьогодні риторичі потрібно прилаштовуватися до нових потреб, адже вона не лише вчить користуватися словом незалежно від того, говоримо ми чи пишемо. З усіх наукових дисциплін, що з'явилися ще в античну добу, вона є тією, яка здатна допомогти в аналізі суспільства й пізнання, що дедалі більше «атомізується» [135, с. 470].

Варто зазначити, що, незважаючи на достатньо вагому кількість досліджень, які стосуються риторики, сьогодні відсутнє єдине розуміння цього поняття. Риторичу визначають як науку «про способи переконання, різноманітні форми мовного впливу на аудиторію, які здійснюються з урахуванням останнього і з метою отримання бажаного результату» (О. Авелічев [2]); як науку про «переконливе та оптимальне мовлення» (В. Аннушкін [8]); як «теорію, що описує процес виникнення мови, тобто перехід від майбутнього мовлення до підготовленого тексту, який можна виголошувати перед аудиторією. Із цього погляду, риторика може бути моделлю виникнення мовлення» (Н. Безменова [19]); як філологічну дисципліну, що «вивчає взаємозв'язок думки і слова, але не думки взагалі, а конкретного задуму з висловлюванням, у якому цей задум втілений» (О. Волков [49]); як науку «про прийоми підготовки і виголошення публічного мовлення з метою впливу на аудиторію» (Н. Михайличенко [148]); як «теорію та майстерність мовлення, яке є цілеспрямованим, гармонійним» (А. Михальська [150]); як науку «про закони

управління мисленнєво-мовленнєвою діяльністю» (Г. Сагач, Є. Юніна [223]). Ще низка дефініцій: «Риторика – це чудове володіння словом, цілком відмінне від блискучих ефектних прийомів» (Т. Котарбінський [279]); «Риторика – це теорія краси як зрозумілості явищ» (В. Татаркевич [290]); «Риторика – це об'єктивність і гострота осуду, дистанція у стосунку до дійсності» (Дені де Ружмон [288]).

Польський дослідник Я. Ліханський пропонує таке визначення риторики: «Риторика є формальною системою, у якій визначають правила побудови аналізу, висловлювання великої кількості текстів, побудованих із певної, обмеженої кількості правильних речень, періодів» [135, с. 473]. Це визначення свідчить про те, що науковець трактує риторику як суто формальну систему, яка допомагає будувати висловлювання відповідно до правил.

Н. Онуфрієнко розглядає риторику як науку про закони ефективної організації мисленнєво-мовленнєвої діяльності, про норми і правила цивілізованого, якісного, переконливого мовлення за різних ситуацій навчального, життєвого і професійного спілкування [168, с. 6]. Г. Сагач відзначає, що риторика – комплексна інтегративна наука, тобто її місце на стику, перетині низки наук (філософії, педагогіки, логіки, лінгвістики, психології, етики, сценічної майстерності, виразного читання тощо) [222, с. 28], це наука «про закони управління мисленнєво-мовленнєвою діяльністю, тобто про закони, які визначають ефективність цієї діяльності» [222, с. 28].

Велика кількість визначень ще раз підтверджує думку про те, що сучасна риторика багатопланова та поліфункціональна. В основному сучасні трактування поняття «риторика» тяжіють до двох полюсів: на одному з них риторику вважають комплексною наукою, що вивчає ораторське мистецтво, на другому – наукою про будь-які різновиди мовленнєвої комунікації, спрямовані на здійснення впливу на отримувача повідомлення, що обираються заздалегідь; тобто це наука про ефективні технології переконувальної комунікації [158, с. 8].

О. Волков підкреслює, що основними суспільними завданнями риторики сьогодні є: 1) виховання ратора як гідного громадянина, компетентного в публічному мовленні; 2) визначення норм публічної аргументації, що забезпечують продуктивне

обговорення важливих для суспільства проблем; 3) організація базових мовленнєвих суспільних відносин; 4) визначення критеріїв оцінювання публічної діяльності, на основі яких відбирають осіб, здатних обіймати відповідальні посади [49, с. 3]. Отже, сучасна риторика – це не тільки загальногуманітарна, а й суспільна дисципліна, важлива для кожної людини, це не тільки теорія і практика, а й філософія мовленнєвої поведінки.

Н. Голуб зазначає, що історичні джерела підтверджують лінгвістичну природу риторики, яка виявляється в інтеграції мисленнєвої, мовної й комунікативної діяльності, спрямованої на повне й системне пізнання світу засобами конкретно-чуттєвого сприймання, образного уявлення, понятійного мислення та мовотворення [63, с. 12]. Риторичні знання і вміння – досконале володіння мовою, мовленнєвими стратегіями й тактиками, здатність керувати комунікативним процесом і здійснювати засобами мови бажаний вплив на учнівську аудиторію [63, с. 18].

Риторика – це водночас мистецтво красномовства й наука про способи переконання та ефективні форми впливу на аудиторію. Риторика узагальнює прийоми, які дають змогу підготувати й виголосити виступ так, щоб точно й виразно донести до аудиторії думки, переконати у їхній слушності, вплинути на почуття слухачів, а часом і спонукати їх до певних вчинків [56, с. 62–67].

У Європі в 60-ті рр. ХХ ст. з'явився перспективний напрям, який згодом назвали «неориторикою». Це більш широке значення терміну «риторика». Неориторика – це вже не тільки теорія ораторського мистецтва. Метою цієї науки визначено як пошук оптимальних форм, варіантів, алгоритмів спілкування в сучасних умовах, у найрізноманітніших ситуаціях. Спілкування потрактовано в широкому сенсі: це не тільки обмін інформацією, діалог, але й усі можливі ситуації вербальних та невербальних контактів, до яких входить використання різних кодів – знакових систем, зокрема й внутрішніх мисленнєвих кодів. Текст у цьому випадку розуміється як дискурс, тобто «дискурс – це текст, занурений у життя. До дискурсу належать не тільки власне мовні засоби, а й міміка, жести, за допомогою яких виражається референція, емоційно-оцінний вплив на співрозмовника. Усебічне вивчення дискурсу

передбачає звернення до психологічних, етнографічних і соціокультурних стратегій породження й розуміння мовлення в певних умовах спілкування» [165, с. 213].

Предметом сучасної загальної риторики є загальні закономірності поведінки в різноманітних ситуаціях спілкування та сферах діяльності. За словами Н. Отводенко, основними характеристиками сучасної риторичної системи є: прагнення до збереження наступності між античною та сучасною риторикою, тенденції модифікувати апарат і зміст традиційної (класичної) риторики; інтегрування знань суміжних наукових галузей, зокрема лінгвістики й теорії комунікації; звернення до комунікативної частини мовлення, де основне значення відіграє взаємодія людей під час розмови та спілкування. Відповідно як розділ теорії комунікації, завданням риторики є розв'язання специфічних завдань: вона повинна опиратися на базові поняття моделі комунікативної ситуації, виявляти типові випадки комунікативних невдач, розробляти механізм оптимізації спілкування [171, с. 38–39].

Проблематика неориторики постійно розширюється, зокрема її предметом є опис принципів побудови будь-яких словесних творів; проблеми усної інтерпретації літератури, спрямованої на розуміння художнього твору, мовленнєвої педагогіки, дискутування тощо. Окрім цього, предметом неориторики є проблема мовленнєвого існування людини й народу; вивчення ефективності мовлення в контексті підготовки сучасних фахівців; створення рекомендацій щодо вправного користування словом із метою ефективної комунікації.

Ми беремо за основу визначення Н. Голуб, яка розглядає риторику як «прикладну науку що, базуючись на засадах філософії, етики, лінгвістики, логіки, психології і культури, навчає мистецтву переконання, аргументації, мислення, мовлення, прикрашання і керування суспільними процесами, через стиль мовлення формує життя; сприяючи удосконаленню мовлення окремої людини, формує високу загальну й мовленнєву культуру і впливає на мовленнєву організацію всього суспільства» [60, с. 33]. Тобто *сучасна риторика* – це наука не тільки й не стільки про класичне красномовство, а й про усвідомлену й доцільну, індивідуально й колективно спрямовану повсякденну розумово-мовленнєву активність.

Риторика є універсальною, адже необхідна в усіх галузях професійної освіти, в усіх сферах суспільного життя, оскільки суспільство омовлене – немає суспільства без мови. Як стверджує Л. Мацько, «актуальність риторики як лінгвістичної науки зумовлюється універсальністю й феноменальністю самої мови, адже мова підносить людину над світом природи, виділяє її інтелектуальний феномен, який здатний пізнавати, освоювати і творити світ» [145, с. 6]. Справді, мова дає змогу людині реалізувати себе як духовну особистість; слово є засобом спілкування між людьми, способом обміну інформацією, інструментом впливу на свідомість та вчинки іншої людини. Здатність володіти словом – це складник загальної культури людини, її освіченості; слово фіксує подальший розвиток суспільства й робить можливим його прогрес. Воно також є потужною зброєю безпосереднього впливу на розум та волю людей, формування їхніх переконань і уподобань. За мовленням та його культурою пізнають людину.

Риторика розвиває в людині цілісну систему особистісних якостей: культуру мислення (самостійність, самокритичність, глибину, гнучкість, оперативність, ерудицію); культуру мовлення (правильність, виразність, ясність, точність, стислість, образність, доцільність); культуру поведінки (ввічливість, тактовність, коректність, пунктуальність, розкутість); культуру спілкування (повагу до співрозмовника через вивчення його інтересів, управління поведінкою аудиторії, залучення однодумців, відповідальність за своє слово); культуру виконавської майстерності (виразність і доцільність жестів, міміки, правильність дикції та інтонації) [209]. Погоджуємося з думкою Г. Сагач, згідно з якою «риторика – найоптимальніший шлях особистісного розвитку людини» [222].

Знання з риторики скеровують розвиток таких пріоритетних духовних цінностей, як здатність до творчого пошуку різних імовірних варіантів розв'язання проблеми та вміння ґрунтовно й логічно подавати інформацію, забезпечуючи її достатньою системою аргументів; уміння цивілізовано переконувати та спростовувати думки опонента; навички міжкультурної комунікації та мовленнєвої культури.

Риторика навчає, як здійснювати спілкування, логічно, виразно висловлювати та розвивати свої думки, використовувати слова та вживати їх у правильному значенні, як послуговуватися мовленнєвою активністю в професійній сфері. О. Зарецька визначає риторику як «частину духовної культури людської цивілізації», що є «методологією гуманітарного знання». Авторка стверджує: «Риторика є культурною основою знання й соціальної дійсності, вона дозволяє людині бути громадянином правового суспільства й визначати форму думок та напрямок дій у майбутньому» [88, с. 3–4].

Риторична підготовка студентів будь-якого профілю ЗВО – це необхідний складник формування та розвитку особистості майбутнього спеціаліста. Зважаючи на це, Д. Александров підкреслює, що «загальна практика опанування й користування професійним ораторським мистецтвом поступово стає в усьому світі невід’ємним компонентом підготовки спеціалістів практично будь-якого виробничого профілю» [5, с. 10].

Риторична культура необхідна в кожній професії, бо, як правило, надає людині можливості максимально повно реалізувати себе, виявити свої здібності в обраній спеціальності, посилити знаннями комунікативну інтуїцію, досягти вершин освітянського та професійного потенціалу. Ефективна мисленнєво-мовленнєва діяльність – реальне підґрунтя професіоналізму [170, с. 10].

Окреслюючи важливість ефективного живого слова та необхідність опанування ним кожного, хто бере активну участь у суспільному житті, Г. Сагач зазначає, що риторика – це наука й мистецтво переконливої комунікації, що є фундаментом професіоналізму вчителя, політика, юриста, менеджера та багатьох інших [221, с. 13]. Саме тому риторичні вміння як складник загальної культури важливі для будь-якої високоосвіченої людини. Однак для майбутнього філолога, зокрема полоніста, ці вміння є професійно необхідними.

Окремі аспекти проблеми мовної, літературознавчої, методичної, риторичної підготовки філолога обґрунтовані в працях Л. Башманівської, О. Бігич, Н. Бориско, Н. Волошиної, Н. Голуб, Л. Горобець, О. Горошкіної, С. Карамана, О. Кучерук,

Л. Мацько, Л. Мірошніченко, С. Ніколаєвої, В. Пасинок, Є. Пасічника, М. Пентилюк, О. Семенов та ін.

У контексті наших студій актуальною є думка С. де Лопез, який зазначає, що іноземна мова – це «... набагато більше, ніж списки слів і склепіння граматичних правил, а вивчення мови – це не просто володіння системою лінгвістичних правил, а мистецтво спілкування» [270, с. 34]. У Стандарті вищої освіти України [238] підкреслено важливість підготовки до спілкування, зокрема зазначено, що навчальний процес на заняттях з іноземної мови спрямований на досягнення комунікативної мети навчання, яка передбачає навчання спілкування іноземною мовою в єдності всіх його функцій: пізнавальної, регулятивної, ціннісно-зорієнтованої й етичної. Комунікативна мета спрямована, насамперед, на практичний результат в опануванні іноземної мови, вона відображає специфіку навчального процесу, його відмінність від інших предметів і вказує на спільність із рідною мовою та літературою [238, с. 49].

Філологія (грец. *φιλολογία*; від грец. *φίλος* – любов і грец. *λόγος* – слово, учення) – сукупність (єдність) гуманітарних наук: мовознавства, літературознавства, фольклористики, текстології, джерелознавства, риторики, палеографії тощо, які вивчають духовну культуру певного народу чи цивілізації через мовний і стилістичний аналіз літературних та інших пам'яток [32, с. 363]. С. Аверинцев зазначає, що «філологія вбирає в себе всю ширину й глибину людського буття, перш за все буття духовного, допомагає зрозуміти іншу людину (іншу культуру, іншу епоху)» [33, с. 409]. Термін «філологічна освіта» науковець трактує як «систему підготовки фахівців із мов та літератур – лінгвістів, літературознавців, викладачів, учителів, перекладачів. Її мета – озброєння студентів систематичними спеціальними знаннями, практичними навичками й уміннями роботи з текстом» [33, с. 409].

Філолог-полоніст – це фахівець із польської мови, літератури та культури. Рівень мовленнєвої культури сучасного філолога-полоніста зумовлює успішність його професійної діяльності. Для філолога неможливо виконувати свою діяльність без знання особливостей спілкування та механізмів впливу на інших людей. Саме ця

діяльність потребує використання риторичних умінь як для впливу на людей, так і для виконання більш загальних завдань. Риторична діяльність, на думку Я. Білоусової, – «здатність особистості реалізовувати свої найкращі творчі здібності з моменту виникнення слова (ідеї) до його виголошення й цим самим удосконалювати себе й суспільство в цілому, тобто риторична діяльність охоплює діяльність мисленнєво-мовленнєву та комунікативну» [28, с. 7]. Хоча дослідниця описує формування риторичної культури студентів-гуманітаріїв, основні елементи її теорії та етапи підготовки студентів можна використовувати й для студентів-філологів.

Риторична діяльність – це активність, цілеспрямованість, умотивованість стосовно процесу створення, виголошення та реконструкції тексту (мовленнєвого та риторичного жанрів), який реалізується засобами мови усно в конкретній аудиторії чи письмово, із метою здійснення якісного, ефективного, гармонійного впливу на адресата в ході спілкування, задоволення пізнавальних потреб, а також рефлексії власної мовленнєвої риторичної діяльності [143]. На відміну від комунікативної діяльності, яку розглядають як систему послідовних комунікативних дій, актів діяльності, що мають за основу процес спілкування й комунікації між суб'єктами взаємодії, передбачає активність цих суб'єктів, вироблення спільного погляду на речі та дії з ними й характеризується наявністю цілеспрямованої мети, мотиву (потреби) й конкретного результату [229], риторична діяльність є ширшим поняттям. На нашу думку, комунікативна діяльність входить до складу риторичної.

Опрацювавши сучасні теоретичні підходи, пов'язані з організацією та структурою риторичної діяльності, можна схарактеризувати складники, про які зазначають більшість науковців:

– докомунікативна фаза: мисленнєва діяльність – винахід думки, моделювання аудиторії, створення стратегії й тактики мовлення, добір аргументів тощо та мисленнєво-мовленнєва діяльність – добір словесних засобів для оформлення думки в дієву словесну форму, підготовка до публічного мовлення;

- комунікативна фаза: мисленнево-мовленнєво-комунікативна діяльність – організація взаємодії з аудиторією, налагодження контакту, зворотного зв'язку, спілкування;
- посткомунікативна фаза: аналіз та корекція ефективності мисленнєвої, мовленнєвої й комунікативної діяльності залежно від ступеня досягнення мовцем мети [183, с. 11].

Зважаючи на те, що Г. Сагач окреслює риторичку як науку про закони управління мисленнєво-мовленнєвою діяльністю особистості, вона структурує цю діяльність за риторичною формулою, у якій головними є два аспекти: організаційний і власне управлінський. Риторична діяльність майбутнього філолога повинна регулюватися так званими «риторичними законами». Зокрема, виділяють сім таких законів: концептуальний, моделювання аудиторії, стратегічний, тактичний, мовленнєвий, ефективної комунікації, системно-аналітичний. Концептуальний закон відповідає за формування в людини умінь всебічного аналізу предмета дослідження та побудови задуму і концепції. Закон моделювання аудиторії навчає будувати «портрет» аудиторії за соціально-демографічними, соціально-психологічними та індивідуально особистісними ознаками. Стратегічний закон формує і розвиває уміння розробляти програму діяльності на основі створеної концепції, визначати мету, формулювати тезу, визначати напрямки діяльності. Тактичний закон навчає, як працювати з фактами та аргументами, як створити атмосферу інтелектуальної й емоційної співтворчості. Мовленнєвий закон розвиває уміння володіти словом. Закон ефективної комунікації формує і розвиває уміння встановлювати, зберігати й закріплювати контакт з аудиторією. Систематично-аналітичний закон навчає аналізувати власні дії і відчуття, оцінювати діяльність інших та навчитися робити висновки із допущених помилок [220, с. 49-50]. Г. Сагач поєднує всі окреслені закони в межах однієї риторичної формули [220, с. 50].

Таблиця 1.1.

Формула риторичної діяльності (за Г. Сагач)

Організаційний аспект	Власне управлінський аспект
Риторика = концептуальний закон + закон моделювання аудиторії + тактичний закон + мовленнєвий закон	Закон ефективної комунікації + системно-аналітичний закон

Основні розділи риторики відображають етапи (ступені) від появи ідеї через втілення її у мовний матеріал, підготовку – і до виголошення промови та отримання очікуваного ефекту від неї:

- окреслення задуму, ідеї, мети (інвенція);
- добір і розташування відповідного матеріалу (диспозиція);
- втілення змісту в мовні форми вираження (елокуція й елоквенція);
- тренування оперативної пам'яті, запам'ятовування (меморія);
- виступ, публічне виголошення промови (акція);
- самоаналіз власних успіхів та невдач (рефлексія) [146, с. 134].

Терміни «етос», «пафос» і «логос» є одними з основних для риторики. Етос – це умови, що стосуються часу, місця, термінів виголошення, що визначають частину змісту мовлення, тему, яка може бути як доречною, так і недоречною. Пафос – це намір, замисел мовця, яким має на меті у мовленні реалізувати його замисел. Логос – це мовні засоби, що використовуються мовцем під час реалізації задуму. Етос – створює умови для мовлення, пафос – джерело створення смислу мовлення, логос – словесне наповнення пафосу на умовах етосу [212, с. 66].

На сучасному етапі розвитку риторики увага багатьох науковців зосереджена на дослідженні як риторики в цілому, так і окремих її складників. Актуальності набуло вивчення риторичних умінь. Останніми роками з'явилася значна кількість розвідок, автори яких звертаються до цього поняття. Зокрема, це праці С. Абрамовича, Д. Александрова, Л. Башманівської, Н. Богданець-Білокаленко,

Д. Вагапової, Н. Голуб, Л. Горобець, А. Капської, М. Кохтева, О. Кучерук, Т. Ладиженської, М. Львова, В. Нищети, Г. Сагач, Н. Онуфрієнко та ін.

Ми вважаємо, що окресленню суті поняття «риторичні вміння» має передувати встановлення суті поняття «вміння». У сучасних наукових студіях це поняття трактують як «можливість успішного виконання дій на основі набутих знань для розв'язання поставлених завдань у відповідності із зазначеними умовами» (Ю. Бабанський [12]); як «готовність людини, що ґрунтується на знаннях і навичках, успішно виконувати певну діяльність» (С. Максименко [84]); як «елементи діяльності, що дають можливість робити будь-що з високою якістю» (Р. Немов [153]); як використання знань і навичок для вибору та здійснення прийомів дії відповідно до мети; володіння складною системою психічних і практичних дій, необхідних для цілеспрямованого регулювання діяльності наявними у суб'єкта знаннями та навичками» (М. Савчин [218]); як «здатність до дії, яка ще не досягла найвищого рівня сформованості й здійснюється повністю свідомо» (О. Сергєєнкова [228]). У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» за редакцією В. Бусела зазначено, що «уміння (вміння) – здобуті на основі досвіду знання, здатність належно робити що-небудь» [45, с. 1505].

На нашу думку, основою вмінь є предметний та життєвий досвід, знання; вміння тісно пов'язані із мисленням, мовленням, свідомістю, метою, мотивацією тощо; вміння – це насамперед елемент діяльності, що базується на знаннях і навичках та на готовності виконувати різні види діяльності; сформовані вміння дозволяють досягти успіху в навчальній, професійній діяльності. З огляду на розуміння сутності поняття «вміння», перейдемо до розгляду поняття «риторичні вміння».

Уперше риторичні вміння як предмет дослідження виділила Т. Ладиженська у програмі «Шкільна риторика», де розглядала поняття «риторичні вміння» як синонім до поняття «комунікативні вміння», зіставляючи їх також із поняттями «мовленнєві вміння», «текстові вміння» та «жанрові вміння». Оскільки комунікація – складне явище, то комунікативні вміння є багатокомпонентними та багаторівневими [67, с. 170]. Т. Ладиженська стосовно учнів виділяє такі риторичні вміння: визначати

головну тему; знаходити в контексті незнайомі слова; орієнтуватися в ситуації спілкування (враховувати те, з ким спілкуєшся, за яких обставин); користуватися засобами виразності мовлення (тоном, інтонацією, жестами, мімікою тощо); слухати [125, с. 7]. До проблеми формування риторичних умінь учнів початкових класів зверталася також Н. Богданець-Білоskalенко [178], яка проаналізувала риторичні вміння та завдання, на які варто звертати увагу в процесі навчання польської мови.

Л. Горобець поняття «риторичні вміння» зіставляє із суміжними («комунікативні вміння», «мовленнєві вміння», «текстові вміння», «жанрові вміння»). Комунікативні вміння дослідниця поділяє на екстралінгвістичні та лінгвістичні (мовні й мовленнєві) і на текстові, жанрові й риторичні уміння. Вона зазначає, що текстові уміння є базовими для жанрових, а риторичні поєднують текстові й жанрові, також вони є складником видової дефініції «комунікативно-мовленнєві вміння» [67, с. 170].

Зважаючи на необхідність окреслити дефініцію поняття «риторичні вміння», Л. Горобець визначає структуру суміжних понять: «комунікативні» (екстралінгвістичні та лінгвістичні), мовно-мовленнєві (текстові, жанрові та риторичні). Комунікативні вміння трактує як «уміння, що формують здатність розв'язувати засобами сучасної літературної мови і предметних знань та вмінь ті чи інші комунікативні завдання у різних сферах і ситуаціях спілкування [67, с. 170–171]. Мовленнєві вміння – це «здатність динамічного комбінування мовних навичок відповідно до мети й умов комунікації» [67, с. 171]. Текстові вміння Л. Горобець визначає як основні (базові), оскільки вони «є підґрунтям моделювання всього тексту безвідносно до конкретного висловлювання», «дозволяють конструювати текст незалежно від стилю та жанру й визначаються як уміння зв'язно, логічно, послідовно викладати думки відповідно до норм сучасної мови» [67, с. 171].

Зважаючи на це, риторичні вміння науковець тлумачить як «уміння усвідомлено впливати на аудиторію за допомогою мовлення», «вміння, які сприяють розвитку / формуванню свідомого ефективного мовного впливу на людину під час міжособистісного, групового й колективного публічного спілкування [67, с. 175].

Л. Горобець зазначає, що риторичні уміння не можуть існувати без комунікативного, мовленнєвого та текстового підґрунтя.

В. Ницета широко дослідив проблему формування риторичних умінь учнів основної школи. Для школярів автор визначає такі особливості риторичних умінь: 1) риторичні вміння мають ґрунтуватися на знаннях мови, риторики, комунікації; 2) риторичні вміння є сукупністю загальнонавчальних умінь, мовленнєвих дій, елементів мовленнєвої, комунікативної та риторичної діяльності; 3) для формування свідомих риторичних умінь необхідно цілеспрямовано мотивувати учнів, створювати певні умови, а в навчальній діяльності окреслювати відповідні мету й завдання діяльності; 4) у процесі формування риторичних умінь логічно залучати життєвий комунікативний досвід учнів; 5) риторичні вміння є підґрунтям формування у школярів риторичної компетентності [160, с. 15].

Проблему розвитку риторичних умінь педагогів досліджувала Г. Сагач, яка визначала такі ораторські уміння, необхідні майбутнім педагогам: вести розгорнутий монолог (лекцію тощо) із фахової проблематики; вести ефективну конструктивну бесіду на будь-яку тему з кола культурної, високоосвіченої людини; володіти полемічним мистецтвом, культурою конструктивного діалогу та полілогу (диспут, полеміка, дискусія); володіти етикою ритора; виробляти індивідуальний образ оратора, власний ораторський стиль; розуміти і виявляти риси національної специфіки виступів та риторичних текстів зі скарбниці українського красномовства [222, с. 209].

М. Пентилюк зазначає, що для формування риторичних умінь необхідно оволодіти теоретичними основами риторики як науки та практичною риторикою [182]. Майбутні філологи під час навчання у ЗВО, опановуючи лексикологію, культуру мовлення, синтаксис, стилістику, повинні прагнути розвивати свої риторичні вміння. Зокрема, М. Пентилюк виокремлює такі найбільш важливі риторичні вміння, як: сприйняття усних і писемних текстів різних типів і стилів мовлення; уміння аналізувати тексти, висловлювати й аргументувати власні думки про зміст і форму вираження; будувати висловлювання різної тематики й структури;

давати оцінку текстові з огляду на його зміст, форму, задум і мовне оформлення; створювати власні висловлювання монологічного й діалогічного характеру відповідно до задуму; володіти видами, жанрами красномовства, уміти розрізняти й давати оцінку їхній ефективності; уміти впливати на аудиторію; критично оцінювати, редагувати і виступати із власними повідомленнями [182].

Вагомим фактором розвитку риторичних умінь студентів-філологів є їхній мовленнєвий розвиток, спрямований на опанування мовленнєвих знань, умінь і навичок, необхідних для вміння спілкуватися, використовуючи засоби мови, здатність сприймати й відтворювати зміст чужого мовлення, висловлювати власні думки, демонструючи при цьому свій інтелектуальний розвиток.

У зарубіжній методичній літературі питання розвитку риторичних умінь іноземною мовою порушувалося у працях М. Бекка, В. Вілса, Е. Слембека та ін. Теоретичною основою їхніх праць є студії Х. Гасснера, який ще 1969 року говорив про риторичну комунікацію, якою є будь-яка комунікація, «де ми прагнемо впливати на інших чи в чому-небудь їх переконати» [275, с. 29]. Основною метою розвитку риторичних умінь у процесі іншомовного спілкування стає розвиток так званої «риторичної свідомості» [285], складниками якої є: розуміння студентами можливості підвищувати комунікативну дієвість іншомовного спілкування залежно від стратегії мовленнєвої поведінки; вміння розпізнати риторичні засоби в чужому мовленні; вміння користуватися різноманітними риторичними стратегіями в певних ситуаціях спілкування. Це пов'язано не лише з говорінням, а й з іншими видами мовленнєвої діяльності. Скажімо, аудіювання під час риторизованого іншомовного спілкування передбачає не лише розуміння почутого, а й розуміння цільових установок, риторичних засобів впливу того, хто говорить (автора), його намірів, загального емоційного контексту [285].

Отже, ми визначаємо *риторичні вміння студента-філолога* як сукупність елементів мисленнєво-мовленнєвої, комунікативної та риторичної діяльності, які використовує філолог у процесі навчальної та професійної діяльності польською

мовою, що в підсумку дає змогу ефективно виконувати професійну діяльність і бути риторично компетентним.

Риторичні вміння є необхідним складником риторичної компетентності. Науковці по-різному трактують це поняття. О. Корчова підкреслює, що проблема співвіднесення поняття «риторична компетентність» із «комунікативною компетентністю» зводиться до кількох концепцій, зокрема: 1) ототожнення цих понять; 2) визначення риторичної компетентності як невід'ємної частини комунікативної компетентності; 3) окреслення риторичної компетентності як найвищого рівня комунікативної. На підтвердження останньої тези авторка визначає риторичну компетентність як інтегративну якість, що виражається через здатність особистості унормовано, усвідомлено, риторично правильно використовувати мовні ресурси з метою продукування авторсько-адресного тексту, створюючи психологічний комфорт в умовах конкретної комунікації [115, с. 199]. О. Кучерук, досліджуючи риторичну компетентність студентів-філологів у процесі риторичної освіти, розуміє її як складник комунікативної та професійно-педагогічної компетентностей [123, с. 53].

Погоджуючись із думкою В. Нищети та інших науковців, вважаємо, що ототожнювати комунікативну й риторичну компетентності недоцільно [159, с. 95]. Найбільш оптимальним вважаємо трактування риторичної компетентності В. Нищети, як інтегративної особистісної якості, що охоплює володіння риторичними знаннями, вміннями й навичками, риторичним потенціалом, які в сукупності визначають здатність і готовність до ефективного та оптимального спілкування, реалізовані й закріплені в досвіді комунікативної й риторичної діяльності [158, с. 327].

Отже, у нашому дослідженні *риторичну компетентність* визначаємо як комплекс практичних умінь студента-полоніста, що засвоїв необхідний блок теоретичних знань і реалізує їх у реальності, зокрема, це дає можливість йому успішно та ефективно взаємодіяти з іншими суб'єктами спілкування. Високий рівень іншомовної риторичної компетентності уможливорює досягнення професійного та

життєвого успіху, є показником інтелектуального розвитку, ефективним засобом встановлення соціальних зв'язків із представниками іншомовної культури.

На основі аналізу науково-методичної літератури, власних досліджень у цьому напрямі у структурі риторичних умінь майбутніх філологів ми виділяємо такі компоненти: *мисленнєво-мовленнєвий*, *лінгвістично-мовленнєвий* та *комунікативно-діяльнісний*.

Мисленнєво-мовленнєвий компонент риторичних умінь взаємодіє із мисленнєвими процесами, зокрема з удосконаленням творчого мислення, різноманітних мисленнєвих здібностей людини тощо. Ці вміння також пов'язані з новими ідеями, аналізом предмета дослідження, системою знань про нього, умінням логічно мислити, структурувати свою відповідь, працювати з джерелами, фактами, аргументувати, переконувати, виявляти та розв'язувати суперечності тощо.

За словами С. Малишева, завдання виховання оратора необхідно трактувати насамперед як «завдання виховання мислячої людини, збагаченої знаннями, яка вміє практично оцінювати свої здібності і на цій основі знаходити шляхи для найкращого вираження своїх думок з урахуванням особливостей аудиторії, що знаходиться перед нею» [141, с. 15].

Ми поділяємо думку І. Кошанського про те, що мета навчання риторики полягає в тому, щоб, «розкриваючи джерела задуму, розкрити всі здібності розуму, щоб, показуючи логічну побудову висловлення, дати поштовх розуму і моральному почуттю до правильного напрямку: щоб завдяки витонченому висловлюванню викликати та посилити в душі студентів живу любов до всього благородного, великого, прекрасного» [137, с. 53]. Іншими словами, ми бачимо в риториці не лише мистецтво мислити, але й культурно мислити. До мисленнєво-мовленнєвого компонента входять уміння пов'язані з логікою, творчістю.

Вважаємо за доцільне виділити такі **логічні вміння**:

– *будувати логічні конструкції* (оскільки будь-яке висловлення (усне чи писемне), текст має свою логічну структуру). Підійти до її усвідомлення допоможуть такі основні загальні уміння навчально-пізнавальної діяльності, як уміння

порівнювати, виділяти головне в тексті, узагальнювати. Водночас із удосконаленням цих розумових операцій у студентів формуємо вміння складати логіко-граматичні мовленнєві конструкції, без яких неможливий подальший розвиток риторичних умінь. Логічні конструкції навчають у процесі висловлювання стверджувати, припускати, переконувати, заперечувати, робити підсумки й висновки;

- *аналізувати тексти (риторичний аналіз)*. Зокрема, говорячи про риторичний аналіз промов, Л. Мацько вбачає в такому аналізі розкодування усного або писемного тексту, тобто рух від результату, вираження, від досягнення мети до вихідних основ. У процесі риторичного аналізу ми ніби «проходимо» текст поетапно, відповідно до процесу його творення, до результатів виголошення [145, с. 238];

- *розробляти концепцію публічного виступу*. Публічний виступ – це особливий вид тексту, що створюється за законами риторики, орієнтований на переконання, яке зумовлює його інтеграційну природу. Основою будь-якого публічного виступу є концепція, працюючи над виробленням якої, оратор повинен обрати предмет промови, її розв’язання, визначити проблему, вивчити стан осмислення проблеми в науковій літературі, ознайомитися з чужим досвідом;

- *аргументувати*, адже аргументація – це вид інтелектуальної діяльності, у ході якої формується переконання в істинності або хибності довільного положення, а також визначається його оцінка й доцільність як для самого автора, так і для співрозмовника чи аудиторії [112, с. 362];

- *самостійного знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її*;

- *аналізувати та використовувати*; (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал);

- *здійснювати підготовку, планування, аналіз, рефлексію й самооцінювання ситуативного мовлення*.

Серед творчих умінь необхідно виділити такі:

- *варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення)*. Найповніше визначення поняття «гнучкість мислення» виявляється в доцільному варіюванні

способів дій, у легкості перебудови вже наявних знань, у легкості переходу від однієї дії до іншої, подоланні інерції попередньої дії, у формуванні зворотних зв'язків [75];

– *творчо мислити і розвивати творче мислення.* Л. Міщиха дає таке визначення творчому мисленню як такому, у результаті якого особистість відходить від загальноприйнятих і відомих шаблонів під час проблем, натомість прокладає власні, оригінальні, нетипові підходи й бачення, виявляючи інтелектуально-творчу ініціативу, послугується загальними розумовими здібностями, генерує нові ідеї, породжує «побічні» продукти діяльності [151, с. 82]. Неординарність мисленнєвих процесів – це важлива характеристика сучасного філолога. Риторична діяльність передбачає створення публічного мовлення, тому провідну роль відводимо формуванню творчого мислення;

– *виділяти індивідуальні риси ораторського стилю кращих ораторів; наслідувати навички ораторів; визначати вартісність і недоліки публічних висловлювань.*

Наступним компонентом риторичних умінь є *лінгвістично-мовленнєвий*, що пов'язаний з опануванням певної сукупності знань та відповідних умінь, тобто це мовна підготовка або мовний складник навчання мови. Формування знань про лінгвістику як науку та загальних відомостей про мову є одним зі складників професійної підготовки студента-філолога у ЗВО. Для того, щоб опанувати іноземну мову, зокрема й польську, необхідно здобувати базові знання з польської філології, починаючи від фонетики й закінчуючи стилістикою. Завданням риторики є навчати застосувати лінгвістичні знання на практиці.

Лінгвістично-мовленнєві вміння класифікуємо відповідно до рівнів системи мови:

1) фонетико-орфоепічні вміння безпосередньо пов'язані з технікою мовлення. В. Теслюк під технікою мовлення розуміє вміння володіти голосом, інтонувати виступ та керувати аудиторією [245, с. 212]. За словами В. Федорчука, техніка мовлення – це сукупність елементарних прийомів фонаційного дихання, мовленнєвого голосу й дикції, доведених до рівня автоматизованих навичок [253,

с. 52]. Г. Олійник елементами техніки мовлення визначає: дихання – фізіологічна основа мовлення; голос – головний інструмент читця; дикцію – чітке вимовляння звуків, слів, виразів; орфоепію – правильна літературна вимова [167, с. 14].

Дихання є одним із важливих складників правильного звучання мови. Процес мовлення вимагає від філолога певної побудови, тобто організації дихального процесу: швидкого вдихання й повільного видихання, уміння керувати витратою повітря. Опанування правильного дихання відіграє важливу роль у формуванні чистоти, правильності й краси всіх голосових змін тону, у вмінні оберігати голосові зв'язки.

Голос – це основне знаряддя роботи філолога. Поставити голос – означає настільки розвинути, удосконалити його природні якості, щоб вони легко підкорялися творчій волі читця відповідно до завдань художнього твору чи іншого характеру мовлення [167, с. 24]. Серед основних властивостей голосу виділяють звучність, яка залежить від правильного, активного мовленнєвого дихання, від активності роботи органів мовленнєвого апарату; політність (злетність), тобто здатність «посилати» свій голос на відстань і регулювати силу голосу; гнучкість (рухливість), здатність легко й швидко змінюватися за висотою, силою, тривалістю звучання; діапазон голосу; тембр – забарвленість звуку, його яскравість, індивідуальність; милозвучність – чистота і свіжість тембру; сугестивність – здатність голосу впливати на слухача, транслювати, навіювати йому необхідний емоційний стан; витривалість – здатність витримувати перевантаження [253, с. 55–56].

Дикція – це чітка вимова звуків, слів, фраз, що є фундаментом професійного звучання мовлення вчителя [96, с. 18]. Неправильність у вимові робить мовлення нечітким та нерозбірливим. Удосконалення дикції пов'язане передусім із відпрацюванням артикуляції – руху органів мовлення. Артикуляція – дія мовного апарату, унаслідок якої утворюються розбірливі звуки. Узгоджена й енергійна робота всіх м'язів, що беруть участь у мовленнєвому процесі, забезпечує якість і чистоту мовлення. Гарна дикція готує мовленнєвий апарат до творчого процесу, робить звичною точну артикуляцію всіх звуків мовлення, допомагає виразності мовлення.

Паузи, темп, мелодика мовлення в сукупності складають інтонацію, що є видозмінами висоти звучання, сили, тембру голосу, членування мовлення паузами у процесі його розгортання [13, с. 198]. З. Бакум зазначає, що інтонація оформляє різноманітні синтаксичні конструкції і типи речень, за допомогою інтонації мовлення членується на інтонаційно-сміслові відрізки – синтагми; нарешті, інтонація бере участь у вираженні думок, почуттів, волевиявлень людини; словесний наголос є обов'язковою ознакою фонетичного слова [15, с. 21].

Говорячи про інтонацію в реалізації тексту як цілого, виділяють три основні її функції: 1) організації – організовує текст як мовне явище; 2) структурування – членує і зв'язує текст; 3) контекстуальну – полягає в змістовому членуванні тексту. І. Торсуєва зауважує, що інтонація, окрім цього, співвідносить окремий текст із певним жанром і стилем; виділяє за ступенем важливості та інформативності відрізки тексту стосовно його головної ідеї; поєднує змістові відрізки тексту; виступає засобом міжфразового зв'язку; виконує функцію впливу на слухача [247, с. 21]. «Без наголосу немає слова, без інтонації неможливе мовлення, спілкування», – зазначає О. Волох [50, с. 98].

Отже, для майбутнього філолога-полоніста важливі такі вміння: *правильно вимовляти звуки польської мови, мати чітку дикцію* (зокрема в польській мові багато звуків, які залежно від позиції у слові по-різному вимовляються, до прикладу, носові *ą, ę*); *наголошувати слова відповідно до норм*, адже в польській мові хоча і сталий наголос у більшості слів, який падає на передостанній склад, проте є певні винятки, про які варто пам'ятати. Так наголос падає на третій із кінця склад: у дієслівних формах першої і другої особи множини минулого часу, які закінчуються на *-śmy, -ście*; у всіх формах однини й у формі третьої особи множини умовного способу дієслів; у числівниках, що закінчуються на *-sta, -stu, set, kroć*, у деяких запозичених словах (*uniwersytet, ryzyko, fajerwerk, repertuar, technikum, minimum, maksimum, optimum, opera*), в іменниках, запозичених із латинської, які закінчуються на *-ika, -uka*); *модулювати голос, змінювати його інтонацію*, адже, як ми зазначали раніше, філолог повинен мати гнучкий голос, могли поступово його посилювати або

послаблювати; *підлаштовування темпу мовлення відповідно до ситуації, слухачів, мети висловлювання*, що презентує гнучкість голосу; *правильно дихати*;

2) **лексичні вміння** є невід’ємним складником іншомовної комунікативної компетентності, мета якої – формування здатності успішно вирішувати завдання взаєморозуміння і взаємодії з носіями мови, яка вивчається, відповідно до норм і культурних традицій в умовах прямого й опосередкованого контактів [147, с. 30].

С. Шатілов розглядає розвиток лексичних умінь як поетапний процес від ознайомлення з новими лексичними одиницями до їхнього активного використання в мовленнєвій діяльності [260, с. 29]. Ю. Пасов зазначає, що спочатку формуються навички роботи з лексичним матеріалом, потім відбувається вдосконалення навичок, а після цього розвиваються вміння використовувати лексичні одиниці в мовленнєвій діяльності [175, с. 115].

– *дотримуватися лексичних норм*. Лексичні норми характеризують як норми слововживання (використання слів відповідно до властивих їм значень з урахуванням можливої сполучуваності з іншими словами). Їх фіксують у тлумачних та інших спеціальних словниках і підтверджують відповідними правилами [35]. Дотримання лексичних норм передбачає уникнення таких лексичних порушень, як: неточність вибраного слова (нерозрізнення синонімів, паронімів); вживання слів у невласливому або невідповідному контексту значенні; порушення лексичної сполучуваності; вживання надлишкових слів (плеоназм); невиправдане повторення того самого слова або спільнокореневих слів (тавтологія); використання діалектних і просторічних слів у літературному мовленні; неправильне вживання фразеологізмів, слів із фразеологічно зв’язаним значенням;

– *уміле послуговування фразеологізмами та афоризмами*. Фразеологізми мають чітко виражене стильове призначення. Кожен стиль мовлення послуговується значним запасом фразеологізмів. Стильове використання фразеологізму залежить насамперед від наявності чи відсутності емоційного забарвлення. Афоризми теж надають текстам певного забарвлення. Метою навчання говоріння з використанням фразеологічних засобів є розвиток у студентів здатності відповідно до їхніх реальних

потреб та інтересів усно висловлюватися та спілкуватися під час різноманітних ситуацій, використовуючи фразеологізми для поживлення комунікації [206, с. 167]. Також питання фразеології як науки та спільні проблеми фразеологічних сполук, їхніх комбінацій є важливими питаннями теорії і практики перекладу як відповідники проблем, пов'язаних із різноманіттям семантичних та стилістичних функцій слів, спільного значення в різних мовах, тому переклад фразеологічних виразів – одне з найважчих, але водночас і найцікавіших питань перекладацької науки. Складність перекладу фразеологічних структур пояснюється об'ємністю їхньої семантичної структури.

Отже, вважаємо процес розвитку лексичних умінь майбутніх філологів доцільним у такій послідовності: ознайомлення з новим лексичним матеріалом; первинне закріплення навичок використання лексичних одиниць; удосконалення навичок та розвиток умінь використовувати засвоєні лексичні одиниці в різних видах мовленнєвої діяльності;

2) граматичні вміння, як зазначає П. Сисоєв, дає змогу тим, хто ними користується, почувати себе практично на рівні з носіями мови [241, с. 9], що є кроком до адекватного володіння іноземною мовою, тобто здатністю оперувати вивченою мовою в повсякденних ситуаціях на рівні, максимально наближеному до рівня носіїв мови.

- *будувати правильні граматичні конструкції, правильно використовувати й узгоджувати часи, знати частини мови тощо;*
- *будувати словосполучення і речення різних типів залежно від теми, мети, настрою тексту тощо;*
- *правильно вживати граматичні форми рідної та іноземної мов відповідно до норм граматики (рід, число, відмінок тощо), чуття граматичної форми, мати знання морфологічної й синтаксичної системи мови;*

3) стилістичні вміння:

- *визначати і добирати виражальні засоби (тропи, риторичні фігури), що забезпечує образність тексту, тобто його яскравість, метафоричність, оригінальність,*

наявність троп, багатозначних слів, стилістичних фігур тощо. У лінгвістичному аспекті образність розглядається передусім як властивість слова і як комунікативна якість мовлення. На думку Н. Гавриш, специфіка лінгвістичного дослідження полягає в тому, що образність виступає як відносно самостійна підсистема лексики, її природа визначається ступенем вираження одного предмета за допомогою іншого [55, с. 23];

– *сприймати усні й писемні висловлювання різних стилів і типів мовлення.*

Необхідним є вивчення стилів, опис ознак кожного стилю та визначення його особливостей у тексті на підтвердження дієї думки. У польській мові виділяють такі стилі, як *informacyjny-publicystyczny* (інформаційно-публіцистичний), *naukowy* (науковий), *potoczny* (розмовний), *religijny* (релігійний), *urzędowy* (офіційно-діловий), *retoryczny* (риторичний), *artystyczny* (художній);

– *розрізняти види й жанри красномовства.* Серед основних видів красномовства розрізняють академічне, політичне, дипломатичне, суспільно-побутове, діалогічне та церковне. Жанр – мовленнєвознавча категорія, що характеризується конкретністю й дозволяє наблизити навчання до безпосередніх потреб комунікативної практики. У лінгводидактиці під жанром розуміють «визначений мовленнєвою ситуацією різновид текстів, що існує в межах того чи іншого функціонального стилю й має відносно стійку спільність змістово-композиційних, лінгвостилістичних та в ряді випадків – техніко-реалізаційних особливостей; динамічна структурна модель створення таких текстів відповідно до особливих норм їх виникнення» [179, с. 56-57].

– *композиційно правильно створювати текст.* Правильність полягає в дотриманні порядку у структурі тексту. Окремі композиційні одиниці тексту повинні з'єднуватися між собою на основі логічних критеріїв: причина – наслідок, проблема – рішення, теза – докази, частина – ціле тощо;

– *редагувати текст;*

– *формувати власний ораторський стиль.* Л. Мацько трактує індивідуальний ораторський стиль як власне оригінальне мовомислення, мовотворча манера, які організовують ораторське мовлення в єдності змісту і форми, надають

мовленню неповторності, потужності, сили, демонструє багатство, виразність, гнучкість і блиск мовлення [145, с. 188].

4) мовленнєві вміння:

– *уміння дотримуватися правильності в мовленні.* Правильність мовлення є основною ознакою сформованості мовнокомунікативної професійної компетентності, оскільки передбачає систематизовані знання літературних норм сучасної польської мови і вміння їх використовувати практично. Логічний зв'язок між поняттями: культура мислення – культура мовлення – правильність мовлення – мовна норма – мовнокомунікативна компетентність – підтверджує вислів М. Пентилюк: «Опанування норм сприяє підвищенню культури мови, а висока мовна культура є свідченням культури думки. Щоб говорити й писати правильно, треба добре знати всі розділи мовної системи» [181, с. 16].

– *уміння дотримуватися чистоти мовлення.* Чистота (за Н. Бабич) – це дотримання орфоепічних норм, відсутність помилок, зумовлених впливом інших мов, діалектів; використання унормованої лексики, відсутність позалітературних елементів; належне інтонаційне оформлення речень;

– *дотримуватися точності мовлення.* Точність – це якість мовлення, яка виявляється у використанні слів відповідно до їхнього лексичного значення. А. Савостьянов зауважує: «Точність і правильність відбору мовних елементів у конкретному акті спілкування залежать від ерудиції мовця, його вмінь усвідомлено обирати та використовувати мовні засоби, необхідні для побудови тієї чи іншої думки» [217, с. 4].

– *дотримуватися естетичності мовлення,* тобто його привабливості, вдало використовувати естетичні потенції мови (тон, темп, звучність); наявність образних виразів, приказок, доречних фразеологічних зворотів, цитат;

– *дотримуватися доречності мовлення* – особливої організації мовних засобів, яка зумовлює відповідність мовлення меті та умовам спілкування. За словами Г. Сагач, доречність «відточує, шліфує мовне чуття суб'єкта, допомагає ефективно керувати поведінкою аудиторії (знімати роздратування, викликати почуття симпатії,

створювати стан розкнутості тощо)» [221, с. 102]. Н. Бабич пропонує розкривати поняття *доречність* з усвідомлення значення часто вживаної сполуки «до речі»: «Кожний історичний і кожний конкретний сучасний момент, кожен предмет мовлення і кожен співрозмовник вимагають нетотожних мовних засобів для свого вираження. Тому мовлення має бути гнучким, динамічним, функціонально мобільним» [13];

– *дотримуватися змістовності мовлення* – це глибоке осмислення теми і провідної думки виступу, детальне ознайомлення з відповідною інформацією. Всебічне, повне розкриття теми виступу, уникнення зайвого.

Комунікативно-діяльнісний компонент. Безпосередньо з риторичною діяльністю пов'язане спілкування, яке відіграє важливу роль у житті суспільства. Без спілкування неможливі процеси навчання, виховання і розвитку особистості, управління, обслуговування, наукова та будь-яка інша діяльність, де необхідним є передавання, обмін та засвоєння інформації. Спілкування – необхідна умова нормального розвитку людини як частини суспільства, як особистості, умова її духовного й фізичного здоров'я, спосіб пізнання інших людей і самого себе. Воно допомагає кожному індивіду значною мірою усвідомити себе як особистість, здатну до продуктивної самореалізації та професійного самовизначення. У наш час неможливо підготувати висококваліфікованого спеціаліста, не навчивши його спілкуватися з урахуванням специфіки майбутньої професійної діяльності. Адже сьогодні потрібні фахівці, котрі володіють уміннями й навичками продуктивного спілкування в професійній сфері.

Спілкування безпосередньо пов'язане з риторикою і риторичними вміннями. Так, Н. Федорова стверджує: «Оскільки основну комунікативну функцію виконує мова, мовлення, то мовленнєва комунікація перебуває у сфері зацікавлення мовознавства, передусім риторики. Водночас її інтереси перетинаються із сукупністю різних суміжних наук: поезикою, теорією театрального мистецтва, тому що вони вивчають способи естетичного, художнього впливу слова, психології, логіки, філософії, оскільки до змісту й цих предметів входить розгляд структури,

закономірностей, різноманітних особливостей процесу спілкування». У філолога спілкування є чинником, що супроводжує його діяльність і перетворюється на професійно значущий складник цієї діяльності.

До *комунікативно-діяльнісного* компонента належать готовність до спілкування в іншомовному середовищі, мовленнєвий та соціокультурний такт; вибір стилю спілкування; правильне трактування явищ іншомовної культури; прогнозування сприйняття та поведінки носіїв мови; здатність долати та вирішувати конфлікти, які виникають у процесі спілкування; створення студентами так званого портрета країни, мову якої вони вивчають; правильне використання мовних одиниць у міжкультурній комунікації; пошук схожого й відмінного між рідною та іноземною мовою в процесі комунікації.

Комунікативно-діяльнісний компонент пов'язаний із культурою спілкування, культурою поведінки. М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтєв, С. Рубінштейн зазначають, що створення висловлювань під час спілкування має відбуватися з урахуванням механізмів мовлення (програмування, осмислення, прогнозування, відбір потрібних слів залежно від ситуації спілкування, запам'ятовування, зберігання й реалізація в усному мовленні, контроль). Визначені науковцями механізми дозволяють поетапно формувати мовленнєві дії, що передбачають створення висловлювань з урахуванням ситуації та правил спілкування. Особливого значення набуває професійне спілкування, яке в сучасних умовах демократизації й гуманізації суспільства повинне базуватися на суб'єктно-об'єктних стосунках між колегами, уникати авторитарності й будуватися на діалозі.

Говорячи про діалогічне спілкування як невід'ємний складник професійного спілкування, можна виділити такі його основні риси: вміння слухати партнера, із яким спілкуєшся; необхідність уникати оцінювання та порад; здатність підтримати думку співрозмовника, тобто схилитися до його позиції; повага до особистості як до унікальної цінності; природність та відкритість між партнерами під час спілкування [14, с. 76].

Професійне спілкування філолога – важливий фактор покращення процесу опанування фаху. Філолог набуває життєвого, професійного досвіду, прагне до підвищення майстерності. Зокрема, Н. Бакланова [14] говорить про майстерність професійного спілкування як про високий, якісний рівень діяльності і як про інтегральну якість особистості, що відповідає вищому рівню її розвитку.

Саме тому успіх у професійній діяльності філолога залежить від умінь будувати спілкування, налагоджувати та підтримувати міжособистісні контакти. Також сюди можна віднести вміння сприймати та розуміти співрозмовників, їхній емоційний стан, необхідні знання з правил поведінки в комунікативних ситуаціях, вміння орієнтуватися в них, налагоджувати контакти з окремою людиною та з колективом у цілому, володіти культурою дискусій та різних суперечок, уміти керувати і контролювати в процесі спілкування своїми емоціями.

Проблема навчання професійного спілкування може бути успішно вирішена, якщо навчання ґрунтуватиметься на концепції риторичного підходу, сутність якого – пошук, творче осмислення й практичне втілення оптимальних шляхів оволодіння ефективним, результативним професійним мовленням, успішна взаємодія фахівців у різних комунікативних ситуаціях. Специфіка цих ситуацій вимагає від філолога адекватної мовленнєвої поведінки, що забезпечує вирішення соціально значущих, життєво важливих завдань. Знання загальних законів риторичної культури – це суспільна необхідність, пов'язана з практичною діяльністю фахівця.

Опанування студентами професійного спілкування здійснюється за умов індивідуально-особистісного засвоєння відповідних комунікативно-діяльнісних риторичних умінь. Отже, професійне спілкування філолога – це цілісне утворення, яке формується під час вивчення польської мови, розвивається та закріплюється під час практичного використання мови, характеризує фахівця як висококваліфікованого спеціаліста, здатного до комунікації в будь-яких сферах життєдіяльності засобами риторики з метою досягнення комунікативної мети спілкування.

Ще одним структурним компонентом професійного спілкування є культура поведінки, що зазвичай визначають сукупністю сформованих, соціально важливих

якостей особистості, щоденних вчинків людини в суспільстві, підґрунтям яких є норми моральності, етики, етичної культури. Культура поведінки виражає моральні вимоги суспільства, закріплені в нормах, принципах та ідеалах, засвоєння правил, що регулюють та контролюють вчинки і дії. У структурі культури поведінки перебуває і культура спілкування. Нормами спілкування є ввічливість, дотримання умовних та загальноприйнятих способів вираження позитивного ставлення один до одного, форми привітання, вдячності, вибачення, правила поведінки та ін.

Як зазначає Н. Подлевська, культура спілкування є складником культури людини загалом. Мовленнєвий етикет формує поведінку людини – спонукає її поводитися певним чином відповідно до конкретної ситуації, у якій дуже чітко можна побачити вплив мови на людину і на її поведінку, свідомість тощо [186, с. 5]. Відповідно культура спілкування полягає не тільки в бездоганному дотриманні стандартів, норм літературної мови, знаннях мовного матеріалу (з лексикології, фонетики, граматики, стилістики), вона залежить також від уміння користуватися всіма багатствами мови, її виражальними можливостями, від здатності брати до уваги мовленнєву ситуацію у процесі спілкування в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо) [186, с. 9].

Нам імпонує думка О. Горошкіної, згідно з якою культура спілкування ґрунтується на риторичних знаннях і риторичних вміннях, що формуються як під час опанування відповідних тем, так і в процесі використання цих знань і вмінь у реальній комунікативній діяльності [68, с. 137]. Культура мовленнєвого спілкування – це не лише результат удалого вибору його ефективних стратегій і тактик, в основі яких лежать гуманістично-комунікативні настанови, знання і вміння, а й наслідок вдалого конструювання повідомлень, говоріння і слухання. Це реалізація в єдності правил спілкування, мови й мовленнєвого етикету [257].

Вважаємо за доцільне виокремити такі комунікативно-діяльнісні вміння:

- *брати активну участь у рольових іграх, діалозі, полеміці;*
- *бути цікавим співрозмовником;*
- *вести конструктивний, гармонійний, етикетний діалог;*

- *визначати тему, задум висловлювання й комунікативне завдання мовця, вид спілкування;*
- *моделювати аудиторію, налагоджувати і підтримувати контакт з аудиторією;*
- *виступати з ораторським мовленням (ефектно, ефективно, переконливо);*
- *користуватися вербальними та невербальними засобами;*
- *дотримуватися мовленнєвого етикету (ділового етикету), культури мовлення, культури спілкування;*
- *розв'язувати проблемні (конфліктні) ситуації у спілкуванні, адекватно долати бар'єри;*
- *виявляти причини явищ, процесів; ставити запитання й відповідати на поставлені запитання;*
- *усно і письмово передавати чужі думки;*
- *уважно ставитися до почутого / прочитаного.*

Варто зауважити, що студент (філолог-полоніст) у майбутньому може здійснювати перекладацьку та педагогічну діяльність. Л. Башманівська зазначає, що сучасний філолог повинен бути елітарною мовною особистістю, високим професіоналом і гарним оратором [180, с. 169].

Риторичні вимоги для перекладача є значно більшими, ніж до інших учасників комунікації, а сам процес перекладу – це складний риторичний акт. Перекладач у цьому процесі інтерпретує, оцінює, певною мірою оформлює текст [273, с. 227]. Звертаючись до поняття «риторична комунікація», Х. Гейснер зазначає, що воно охоплює всі можливі форми усної дійсності. За його словами, риторична комунікація відбувається тоді, коли ми прагнемо здійснити вплив, досягти згоди тощо [274, с. 12].

Польський науковець М. Мачєєвський визначає риторичну компетентність перекладача як уміння достосування та використання засобів, що підвищують ефективність риторичної комунікації. Комунікація у процесі усного перекладу відбувається, як правило, із дотриманням конкретного плану спілкування і

спрямована на конкретну мету. Зважаючи на це, риторичні вміння перекладача необхідні для поглиблення навичок спілкування та ефективності повідомлення [282, с. 283].

В. Муратова, посилаючись на праці Й. Кнапе, описує аспекти усного перекладу, де знання риторики є вкрай необхідним, зокрема, це пунктуальність перекладача, правильний розподіл часу в процесі перекладу; уникнення безособового мовлення; зоровий контакт із замовником та аудиторією; упевненість у собі; уникнення пауз, недоречних вигуків; темп перекладу; використання візуальних засобів; правильний розподіл часу; невербальне спілкування (жести, міміка тощо) [152].

Специфіку риторичних умінь майбутнього перекладача, на наш погляд визначають такі складники:

1) мисленнєво-мовленнєвий:

- уміння опрацьовувати великі блоки інформації, аналізувати, структурувати й узагальнювати її;
- здатність логічно мислити, відповідно, чітко висловлюватися;
- уміння запам'ятовувати великий обсяг інформації;
- уміння розподіляти увагу;
- уміння бути фізично і психічно витривалим;

2) лінгвістично-мовленнєвий:

- уміння правильно висловлюватися (із дотриманням орфоепічних, морфологічних, словотвірних, синтаксичних, стилістичних мовних норм);
- любов до художньої літератури, захоплення ідіостилями письменників і власні спроби творити вдалі милозвучні висловлювання;

3) комунікативно-діяльнісний :

- уміння вести бесіду;
- уміння слухати доповідача (співрозмовника);
- уміння налагоджувати, установлювати контакти з людьми різного віку, статі, соціального стану й культури;
- уміння швидко приймати рішення в умовах ситуації, що змінюється;

– уміння добирати матеріал з урахуванням особливостей кожної конкретної аудиторії.

Відповідно майбутній педагог-філолог теж має свої специфічні особливості та риси. І. Підласий пропонує модель ідеального педагога, елементами якої є «спеціаліст», «працівник», «людина». Ідеальний педагог, за словами дослідника, – це зразок професіонала, носій громадянських, виробничих й особистісних функцій, сформованих на найвищому рівні. Серед необхідних професійних якостей учителя дослідник виокремлює: працьовитість, працездатність, дисциплінованість, відповідальність; уміння визначати мету, обирати шляхи її досягнення; організованість, наполегливість, систематичне й планомірне підвищення власного професійного рівня, прагнення постійно підвищувати якість своєї праці, а також володіння предметом, методикою викладання дисципліни, мати психологічну підготовку, загальну ерудицію, широкий культурний світогляд, педагогічну майстерність, володіти технологіями педагогічної праці, мати організаторські уміння й навички, педагогічний такт, знати технології спілкування, мати навички ораторського мистецтва тощо [185, с. 260].

Учитель-філолог – це вчитель-професіонал, який отримав ґрунтовну загальнокультурну, професійну, комунікативну, психолого-педагогічну, лінгвістичну, методичну підготовку [82, с. 44], а отже, здатен швидко реагувати на зміни, в системі освіти загалом та в методиках вивчення іноземних мов зокрема. Т. Харченко підкреслює важливість професійної підготовки майбутніх учителів і викладачів іноземних мов [256].

Як зазначає Л. Башманівська, майбутні вчителі словесності, окрім досконалого володіння живим впливовим словом, мають розвивати мовленнєві вміння й навички своїх учнів. Майбутній філолог у процесі навчання у ЗВО повинен навчитися досконало володіти рідною та іноземною (польською) мовою, а також спрямовувати свою діяльність на вироблення правильного та переконливого мовлення в школярів. Це зможе зробити той, хто сам володіє словом, уміє переконувати, вести за собою, має високий рівень риторичної компетентності. Не маючи цього, фахівець не зможе

творчо висловлювати свої думки при викладанні мови й літератури, а у майбутньому – навчати учнів, переконувати їх [180, с. 154].

За словами А. Сенька, вивчення іноземної мови має бути спрямованим не лише на власне мовну підготовку та лінгвістичний розвиток, але й на формування у майбутнього педагога етнічної толерантності, відкритості до інших культур та їх представників. Необхідно, щоб студенти у процесі спілкування іноземною мовою використовували «відповідні невербальні засоби передачі особистісних смислів» [226, с. 163]. Майбутній учитель для професійного становлення повинен опанувати у ЗВО манери слухання, дистанціювання у спілкуванні, контакти очей, домінування тощо [246, с. 164].

Студентів-полоністів варто налаштовувати на те, що спілкування на уроці іноземної (польської) мови є не лише засобом, а й метою навчання. Необхідно звертатися до комунікативної спрямованості навчання іноземної мови в процесі підготовки майбутніх учителів-філологів [246, с. 220]. Сьогодні країні потрібні фахівці в галузі іншомовної освіти, які були готові супроводжувати учня в процесі становлення і розвитку його «особистості, здатної до міжкультурної комунікації», не «навчати іноземної мови», а «реалізовувати міжкультурну іншомовну освіту» [155, с. 60–61]. Однак для розв’язання цього завдання необхідно, щоб учитель знав та міг використати на практиці різноманітні правила спілкування, також він повинен уміло послуговуватися вербальними та невербальними засобами, працювати над активізацією та підтримкою позитивної мотивації учнів до навчально-пізнавальної діяльності. Відповідно педагогічна діяльність охоплює широкий спектр контактів з учнями та їх батьками, тому результативність цієї діяльності залежить від глибоких теоретичних знань комунікативних процесів педагогічного спілкування.

Серед специфічних риторичних умінь майбутнього вчителя польської мови виокремлюємо такі:

- *виразно читати;*
- *володіти образним мовленням;*
- *аналізувати риторичні тексти;*

- *проекувати, створювати, виголошувати промову;*
- *професійно вести орієнтований діалог;*
- *риторизувати навчально-виховний процес.*

Професія філолога відрізняється від інших підвищенням ефективності власного мовлення, що актуалізується в таких характеристиках мовлення, як виразність, переконливість, доступність, емоційність. Прагнення говорити чітко, логічно, лаконічно, цікаво, вміння коригувати свою мовленнєву поведінку залежно від ситуації та співрозмовника говорить про вміння філолога орієнтуватися на адресата, а також про вміння структурувати свою думку й оптимально її висловлювати.

Також філолога з-поміж інших професій виокремлюють такі особливості, як:

- *еталонно-нормативна самостійність, тобто спрямування філолога до еталона-взірця. Основним завданням є вміле практичне використання правил та алгоритмів, що передбачає ефективність процесу комунікації;*
- *варіативно-ситуативна ініціатива, що полягає в самостійному вирішенні комунікативних завдань, які постійно змінюються в різних комунікативних ситуаціях;*
- *комунікативна креативність – це якість особистості філолога, яка дозволяє йому нестандартно вирішувати різні комунікативні ситуації. Креативність полягає в нетрадиційному використанні знань, умінь спілкування в складних комунікативних ситуаціях.*

Отже, ґрунтовне дослідження наукових праць, власні спостереження дають підстави стверджувати, що проблемами риторики та окремих її понять, зокрема риторичної компетентності, риторичних умінь, цікавляться науковці як в Україні, так і за кордоном. Значна кількість студій переконує у важливості розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови задля успішної іншомовної комунікації та ефективного діалогу в житті та професійній сфері. Риторика у професійній діяльності філолога-полоніста – це риторика спілкування, налагодження стосунків, ведення діалогу, оперування словом як основним інструментом діяльності тощо. Філолог-полоніст – це фахівець із польської мови,

літератури й культури, який у майбутньому може бути як перекладачем, так і педагогом.

Риторичну діяльність філолога варто розглядати як складний багатокомпонентний феномен, який охоплює мисленнєво-мовленнєву, лінгвістичну та комунікативну діяльності. Рівень мовленнєвої культури сучасного філолога-полоніста зумовлює успішність його професійної діяльності. Важливим є виокремлення специфічних риторичних умінь, притаманних перекладачеві та вчителю. Професія філолога відрізняється від інших підвищенням ефективності власного мовлення, саме тому на риторичну діяльність варто звертати особливу увагу під час навчання у ЗВО.

Підготовка філологів-професіоналів у ЗВО неможлива без розвитку риторичних умінь, що передбачає не лише створення публічних виступів. Адже риторика в сучасному розумінні – це наука, пов'язана з ефективною комунікацією, налагодженням зв'язків тощо.

Відповідно *риторичні вміння* ми визначаємо як сукупність елементів мисленнєво-мовленнєвої, комунікативної та риторичної діяльності, які використовує філолог у процесі навчальної та професійної діяльності польською мовою, що в підсумку дозволяє вправно, ефективно виконувати професійну діяльність та бути риторично компетентним.

До структури риторичних умінь відносимо такі компоненти, як мисленнєво-мовленнєвий, лінгвістично-мовленнєвий та комунікативно-діяльнісний. Мисленнєво-мовленнєвий компонент риторичних умінь спрямований на розвиток творчого мислення, інтелектуального центру, мисленнєвих здібностей людини тощо. Лінгвістично-мовленнєвий компонент пов'язаний з опануванням певної сукупності знань та відповідних умінь, тобто це мовна підготовка або мовний складник навчання польської мови, а також це використання лінгвістичних знань у процесі мовлення. Комунікативно-діяльнісний компонент – це готовність студентів до спілкування в іншомовному середовищі, вибір стилю спілкування, толерантність під час спілкування іноземною мовою, здатність розв'язувати конфлікти, що виникають у

процесі спілкування, розуміння подібного й відмінного між рідною та іноземною мовами в процесі комунікації.

1.2. Психологічні та психолінгвістичні чинники розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання іноземної (польської) мови

Під час роботи зі студентами викладач повинен уміти використовувати психолінгвістичні та психологічні знання, зокрема оперувати основними поняттями цих наук, що дає змогу знайти оптимальні методичні шляхи для вивчення предмету. Основним завданням викладача є розвиток та вдосконалення комунікативно-мовленнєвих здібностей, опанування студентами знань та навичок підготовки і виголошення публічної промови, складання необхідних для майбутньої професійної діяльності текстів різних жанрів. Тому виникає необхідність чіткого розуміння викладачем механізму виникнення мови, який вивчається психолінгвістикою. Також варто враховувати, що метою риторика є вплив на аудиторію, який буде неможливим без знання особливостей психології слухача. Отже, можемо стверджувати про тісний зв'язок риторики з психологією, зокрема з віковою, адже важливо знати психологію юнацтва, щоб зрозуміти, як краще розвинути ті чи інші вміння під час вивчення іноземної мови у закладі вищої освіти.

Методика вивчення іноземної мови використовує поняття психології для оптимізації процесу засвоєння теоретичних знань, розроблення принципів, форм і методів розвитку мови та вивчення прийомів взаємодії зі слухачами, адже саме психологія є важливим підґрунтям для вивчення іноземної мови. Завданням педагога є розвиток навичок ефективного мовлення, що вимагає знань щодо формування мислення, механізму виникнення мови, її форм, функцій.

Як зазначає О. Лозова, протягом десятиліть методика викладання іноземної мови орієнтувалася переважно на лінгвістичні дані й розроблялася здебільшого представниками цієї науки. Значно пізніше в методику викладання іноземної мови проникає психологія. Дійсно, процес вивчення іноземної мови буває продуктивним

лише тоді, коли вчитель / викладач розуміє і враховує всі інтелектуальні, особистісні, вікові особливості учнів [136, с. 56]. «Мова – це явище лінгвістичне, але володіння мовою – явище психологічне», – зазначав Б. Беляєв [20]. Організація навчання студентів іноземної мови має враховувати вікові та психологічні особливості студентської аудиторії, що дозволить добирати найбільш ефективні прийоми, методи і засоби навчання.

Особливості інтелекту, вольової та емоційної сфер студентської молоді досліджували Е. Клімов, І. Кон, Г. Костюк, П. Якобсон та інші науковці, у працях яких ідеться про психологічні передумови формування іншомовної компетентності майбутніх фахівців. Однією з таких передумов є врахування вікових особливостей. Студенти – це особливий віковий період пізньої юності (ранньої дорослості) від 17 до 25 років, який поділяється на два етапи – від 17 до 19 років (I–II курс), від 19 і старше (III–V курс).

На студентські роки припадає оптимальний розвиток інтелектуальних функцій людини, який залежить від двох чинників: обдарованості (внутрішній чинник) й освіти (зовнішній чинник). Як зазначає Л. Русалкіна, науково-педагогічний працівник має організувати навчальний процес так, щоб відбулося перетворення зовнішнього, соціального чинника у внутрішній, що й буде формувати цілісну структуру інтелекту студента [215, с. 27]. Студенти, як представники специфічної студентської спільноти, об'єднані метою отримання професійної освіти у закладах вищої освіти. Їм притаманні такі особливості, як активний розвиток морально-вольових якостей, стабілізація характеру, оволодіння повним комплектом ролей дорослої людини в суспільстві, що є важливими передумовами для успішного опанування комунікативної компетенції. [95].

На думку І. Зимньої, студенти – це соціальна група, яка має професійну спрямованість та сформоване стійке ставлення до майбутньої професії [93]. І. Кон, характеризуючи молодих людей цього віку, зазначає, що їм притаманне прагнення до індивідуальної неповторності, несхожості на інших, до розширення діапазону ролей, які вони виконують [111, с. 59]. За словами Б. Ананьєва, у студентському віці

з'являється найбільше можливостей для розвитку особистості, адже в цей період особливо інтенсивно проходять процеси регулювання, накопичення, збереження, логічного переконструювання отриманих знань, їх проєктування на практичну діяльність [7].

У соціально-психологічному аспекті студент характеризується високим рівнем пізнавальної мотивації, соціальною активністю та достатньо гармонійним поєднанням інтелектуальної й соціальної зрілості. У цей період розвиток пізнавальної сфери досягає рівня готовності особистості до виконання практично всіх видів розумової діяльності дорослих. Саме в студентські роки людині притаманна найвища активність довільної, логічної, абстрактної пам'яті, мислення, спрямоване на розв'язання розумових завдань, можливість швидкого переключення уваги під час опрацювання вербально-логічних завдань, високий рівень володіння логічними операціями, системне розуміння суті та сенсу власних дій. У студентів активується системне й осмислене використання раціональних мнемічних прийомів. Навчальна та практична діяльність у ЗВО стимулює розвиток здатності зосереджуватися на тривалій час, не зважати на подразники, які відволікають. В. Слободчиков вважає, що головним новоутворенням цього віку є саморефлексія, тобто розуміння власної індивідуальності, виникнення життєвих планів, готовність до самовизначення [232, с. 303].

Викладач має максимально використати ці вікові психологічні особливості студентів для досягнення найвищого навчального ефекту, зокрема й для розкриття мовного, мовленнєвого, риторичного потенціалу кожного студента-філолога в процесі навчальної діяльності. Ще одна психологічна передумова формування іншомовної компетентності, а на її основі – риторичних умінь студентів-філологів, – врахування індивідуально-психологічних особливостей студентів, що базуються на таких психологічних процесах, як відчуття, сприймання, уява, пам'ять, мислення, увага.

Відчуття – це побудова образів, окремих властивостей предметів зовнішнього світу в процесі безпосередньої взаємодії з ними; це перетворення енергії зовнішніх

подразників у факти свідомості, в інформацію [57, с. 303]. Як зазначено вище, для формування риторичних умінь важливими є навички інтеграції вербального й невербального аспектів мовленнєвої діяльності в єдиний образ. Здатність до синестезії зорових і слухових, а також кінестетичних і статичних відчуттів сприяє розвитку іншомовного мовлення в контексті риторичних умінь.

Такий психічний процес як сприймання виявляється в цілісному відображенні предметів, ситуацій, явищ, що виникають при безпосередньому впливі подразників на рецепторні поверхні органів відчуттів [170, с. 139]. Науковці-психологи для позначення сприймання вживають термін «перцепція», одним із різновидів якої є сприймання людини людиною – соціальна перцепція. Для мовленнєвої діяльності, зокрема й іншомовної, особливо в аспекті риторичних умінь, соціальна перцепція є важливим фактором, оскільки через зовнішні ознаки проявляються внутрішні характеристики особистості: її думки, почуття, бажання, емоційні переживання [170, с. 141]. Як зауважує В. Ницета, навмисне, методичне, сплановане певним чином сприймання є спостереженням, а спостереження за чужим та за власним мовленням – необхідна умова досягнення високих результатів у мовленнєвій діяльності [158, с. 69], додамо у розвитку риторичних умінь.

Осміслене сприймання має зв'язок із попереднім досвідом. Залежність сприймання від попереднього досвіду позначають терміном «аперцепція». Якщо говорити про мовленнєві і риторичні вміння, які розвиваються на основі мовленнєвих, варто підкреслити, що для ефективнішої аперцепції нового навчального матеріалу викладач повинен вдало пов'язувати його з тим, що вже відомо студентам, щоб забезпечити розуміння наступного. Так, у процесі вивчення іноземної мови виникають причинно-наслідкові зв'язки. Аперцепція безпосередньо пов'язана з пам'яттю, адже ефективне запам'ятовування, відбувається лише тоді, коли ми миттєво (часто неусвідомлено) вилучаємо зі своєї скарбниці знання, накопичені раніше, у процесі попереднього досвіду, аналізуємо й оцінюємо їхню необхідність у цей момент і в подальшому житті.

Організованість та системність досвіду значно залежить від уваги студентів. С. Бучацька зазначає, що багато проблем сприйняття іншомовного мовлення починається з того, що шляхи, якими інформація надходить до нашого мозку, настільки засмічені, що корисний складник часто туди не потрапляє. Зрозуміло, що свідомість не здатна зафіксувати й опрацювати всю цю інформацію, тому важливим інструментом виступає концентрація уваги [41].

Досягати концентрації уваги дає можливість уміння утримувати її на об'єкті зацікавлення, прагнення виділити в ньому нові аспекти, ознаки, властивості та зв'язки. Обсяг уваги характеризується кількістю об'єктів чи різноманітних рис одного об'єкта, які сприймаються одномоментно і виразно. Саме тому вибірковість уваги в різних людей є неоднаковою.

Основним психічним процесом, важливим для мовленнєвої іншомовної діяльності й формування риторичних умінь, є пам'ять. Необхідність розвитку пам'яті для філолога-полоніста пояснюємо такими функціями, до виконання яких він готується: накопичувати і пам'ятати тривалий час граматичні конструкції та слова; утримувати в пам'яті образні конструкції та доповнювати їх новими, щоб збагачувати свої висловлення; дотримуватися логіки викладу; використовувати правильні синтаксичні конструкції; добирати слова відповідно до стилю та мети висловлювання тощо. Засвоєння іноземної мови має відбуватися не шляхом простого механічного повторення слів, словосполучень, речень або цілісних текстів, а шляхом тренування в мовленнєвій діяльності з попереднім усвідомленням мовних особливостей [20, с. 12]. Значення пам'яті під час процесу оброблення інформації, життєвого досвіду та у взаємовідносинах із навколишнім світом підкреслював С. Рубінштейн: «Без пам'яті ми були б істотами миті. Не було ні знань, ні навичок, що базуються на минулому. Не було б психічного життя... і не було б неперервного навчання, яке проходить через все наше життя і робить нас тими, ким ми є» [214].

Пам'ять є важливою в процесі розвитку риторичних умінь, адже необхідно правильно сприймати і запам'ятовувати необхідний текстовий матеріал. Саме тому викладач має уявляти механізм роботи пам'яті, уміти забезпечувати зберігання

присвячено окремий розділ – меморію. Це мистецтво запам'ятовування, сукупність прийомів та способів, які полегшують запам'ятовування й збільшення обсягу пам'яті шляхом створення штучних асоціацій. Процес запам'ятовування розпочинається на етапі миттєвої пам'яті, поглиблюється під час переведення інформації в короткочасну пам'ять і закріплюється у тривалій. Існують асоціації за контрастом, за схожістю, за звучанням, за коренем слова тощо. Головне у створенні асоціацій – це яскравість образу, нестандартність, абсурдність, несподіваність, новизна. Необхідно навчати студентів запам'ятовувати слова так, щоб між зоровим образом і словесним значенням встановлювалися зв'язки. Таким чином можна досягти безпосереднього розуміння іноземного мовлення як мовлення рідного.

Тренування пам'яті необхідне кожній людині, а для філолога це є професійно необхідним, адже одним з основних завдань у вивченні іноземної мови є поповнення словникового запасу. Зокрема, для тренування пам'яті варто використовувати спеціальні вправи, проговорювати та вивчати прислів'я і приказки, кліше, скоромовки, вірші. Особливу увагу слід приділяти таким методам запам'ятовування, як використання асоціацій, виділення важливих компонентів, групування, класифікування, поділ матеріалу на частини за смислом, схематизація правил тощо, адже це дозволить не тільки запам'ятовувати лексику, граматичні правила, а й набувати умінь, безпосередньо пов'язаних із риторичною діяльністю.

На нашу думку, варті уваги й застосунку елементи мнемотехніки (автор – М. Банько), а саме:

– *техніка розподілу інформації* (текст, який треба запам'ятати, слід розділити на частини, кожна з яких має внутрішню структуру, свій початок, середину та кінець; частини потрібно розмістити послідовно, відповідно до змісту, аби відтворити цілком текст);

– *техніка інформаційної ієрархії* (вивчаючи напам'ять текст, варто спочатку вибрати те, що в ньому найважливіше, а потім поєднати з попередньою інформацією, менш важливою);

– *техніка асоціації* (вивчаючи текст напам'ять, найкраще пов'язувати його елементи з певними асоціаціями);

– *техніка перекодування* (безпосередньо пов'язана з технікою асоціацій, адже передбачає закодовування інформації в пам'яті, тобто нашарування слів, тексту на щось, що є відомим, наприклад, закодовування за допомогою цифр);

– *техніка активного повторення* (передбачає повторювання слів, тексту вголос, з відповідною інтонацією, тембром; також добре повторювати текст, виконуючи певні дії, пов'язані з окремими фрагментами, тобто поєднувати метод активного повторення з методом асоціацій) [287, с. 187–188].

Психічні процеси, про які йшлося вище, психологи вважають пізнавальними. Об'єднує ці процеси увага – динамічний бік свідомості, який характеризує ступінь її спрямованості на об'єкт і зосередження на ньому з метою забезпечити його адекватне відображення протягом часу, потрібного для виконання певного акту діяльності або спілкування [57, с. 56]. Із мовленням, риторичними вміннями пов'язана довільна увага, адже вона опосередкована соціально виробленими способами організації поведінки та комунікації [57, с. 72].

Особливий вплив на мовлення людини має її емоційно-вольова сфера. Емоції – це стани, пов'язані з оцінкою значення для індивіда факторів, які діють на нього, що виражаються у формі безпосередніх переживань задоволення або незадоволення його актуальних потреб [57, с. 609]. До емоцій психологи відносять інтерес, радість, здивування, сум, сором, страх, відразу, презирство, ніжність, безпомічність, покору, гордість, силу, упертість, апатію.

Почуття – одна з основних форм вираження власного ставлення до предметів і явищ дійсності, емоційні переживання, у яких відбивається стійке ставлення індивіда до предметів або процесів зовнішнього світу [57, с. 594]. Емоції, почуття у процесі спілкування передаються від людини до людини, є вагомим доповненням до змістового компонента, який сприймає людина у спілкуванні. Тому, опановуючи мову, людина повинна опанувати не лише вербальний компонент мовлення, а й невербальний, який є транслятором емоцій та почуттів та разом з інтонацією, ритмом,

мімікою, жестами, рухами тіла людини. Запорукою гармонійного спілкування, досягнення комунікативної мети є вміння враховувати емоційний стан співрозмовника, а також уміння керувати власними емоціями та передавати їх. Саме такі вміння і кваліфікують риторичними вміннями.

Особливого значення невербальний компонент спілкування набуває під час вивчення й використання іноземної мови. М. Кекош зазначає, що в цьому процесі невербальна комунікація відіграє ще більшу, важливішу роль, ніж в опануванні мови рідної. Не достатнє розуміння лексичних чи граматичних конструкцій часто можна компенсувати саме невербальними засобами, що допомагає краще інтерпретувати ту чи іншу комунікативну ситуацію. Поєднання вербального й невербального спілкування іноземною мовою може полегшити запам'ятовування нових слів або граматичних структур [100, с. 154].

Водночас особливого значення володіння невербальними засобами комунікації набуває у спілкуванні з носіями іноземної мови, до чого й готуються майбутні філологи. Незнання характерних основ невербальної поведінки іншого народу (носія іншої мови) призводить до непорозумінь та певного конфлікту під час крос-культурного спілкування [241, с. 15]. Відомо, що в різних культурах жести, міміка, погляд, навіть відстань між співрозмовниками мають різне смислове значення. Прийнятні в одній культурі, вони можуть недоречно сприйматися чи інтерпретуватися носіями іншої культури. Але володіння невербальними засобами спілкування, типовими для тієї чи іншої іноземної мови, не тільки допомагає уникати певних конфліктних ситуацій, а й дає можливість краще орієнтуватися в різних мовних ситуаціях, регулювати власну поведінку під час розмови з носієм іноземної мови, сприймаючи емоції та наміри співрозмовника, його реакції на комунікативний процес; дає можливість транслювати власні емоції, почуття. М. Кекош підкреслює, що засвоєння невербальних явищ іноземної культури не повинно здійснюватися шляхом механічного запам'ятовування значень усіх жестів, міміки тощо. Варто розвивати певну чутливість до культури поведінки носіїв іноземної мови, формувати здатність і готовність розуміти ментальність носіїв мови [100, с. 155]. Отже,

невербальний аспект спілкування, пов'язаний з емоційно-почуттєвою сферою людини, є вагомим фактором формування риторичних умінь філологів, що опановують іноземну мову.

Складником емоційно-вольової сфери людини є воля – здатність людини досягати поставленої мети в умовах подолання перешкод, що проявляється в самодетермінації й саморегуляції діяльності та різних психічних процесів [57, с. 63]. Результатом цілеспрямованого розвитку волі є вищі вольові якості: рішучість, наполегливість, цілеспрямованість, самостійність, здатність до самоконтролю й саморегуляції, здатність здійснювати вибір, принциповість, ініціативність, витримка, організованість, дисциплінованість, сміливість, здатність розрізняти суспільне й особисте тощо [158, с. 76]. Навчання мови, зокрема й іноземної, має спиратися на вищезгадані риси. Останні є уже достатньо вираженими в студентському віці. Водночас зміст мовного матеріалу повинен орієнтувати студентів на усвідомлення важливості означених якостей для майбутньої професійної діяльності, для забезпечення ефективної комунікації іноземною мовою. Поєднання вікових особливостей студентів із цілеспрямованою діяльністю викладача має сприяти формуванню риторичних умінь студентів-філологів.

Ще однією вольовою рисою, важливою для формування риторичних умінь, є відповідальність – усвідомлена необхідність співвіднесення власної поведінки із суспільними нормами та установками; реалізований у різних формах контроль над діяльністю суб'єкта з позиції виконання ним прийнятих норм і правил [57, с. 298].

Розглядаючи відповідальність як чинник формування риторичних умінь школярів у процесі вивчення мови, В. Ницета зазначає, що вчитель-словесник має орієнтуватися на комплексну роботу, пов'язану із розробленням системних засобів і способів щодо розвитку емоційно-вольової сфери й одночасно розвитку мовлення учнів; а також із застосуванням структури відповідальності до процесу формування риторичних умінь школярів, що означає – формувати вміння активної рефлексії власного мовлення, власних здібностей, вміння визначати свою роль у мовленнєвій діяльності; виховувати усвідомлення суспільної ролі мовлення й себе як суспільної

істоти; формувати вміння планувати мовлення і власну мовленнєву поведінку, прогнозувати результати мовленнєвих дій, свою моральну позицію як комуніканта тощо [158, с. 77]. Подібну комплексну роботу має здійснювати й викладач іноземної мови, формуючи відповідні риторичні вміння в студентів-філологів, що опановують польську мову. Отже, потенціал психічних процесів, емоційно-вольової сфери студентів-філологів, детермінований і пов'язаний із мовленням, можна й потрібно використовувати в процесі формування їхніх риторичних умінь.

Серед сучасних науковців, які досліджують особливості методики викладання іноземної мови, ведеться дискусія щодо первинного підходу до навчання іноземної мови, яка базується на психологічних особливостях. Витоки дискусії – у відомому постулаті Л. Виготського: «Можна сказати, що засвоєння іноземної мови йде шляхом прямо протилежним тому, як відбувається розвиток рідної мови. Дитина ніколи не починає засвоєння рідної мови з вивчення абетки, з читання і письма, зі свідомої побудови фрази, зі словесного визначення значення слова, з вивчення граматики, але все це зазвичай стоїть на початку засвоєння іноземної мови. Дитина засвоює рідну мову несвідомо, а іноземну мову – свідомо й цілеспрямовано. Тому можна сказати, що розвиток рідної мови відбувається знизу вгору, тоді як розвиток іноземної йде згори донизу» [53, с. 924]. З іншого боку – повноцінне опанування іноземної мови нічим не відрізняється від володіння мовою рідною: мовець набуває здатності мислити іноземною мовою, володіє мовною інтуїцією.

Звідси постає дискусія щодо основного підходу до викладання іноземної мови. Сутність її полягає в такій дилемі: ефективне навчання іноземної мови можливе дискурсивним шляхом, коли навчання мови постійно підтримується перекладом із рідної на іноземну й навпаки, чи шляхом застосування «прямого методу», коли ті, хто вивчає іноземну мову, засвоюють її так, як колись засвоювали мову рідну, тобто переважно шляхом мовленнєвої практики. Одним із різновидів прямого методу є метод «повного занурення». Він полягає в тому, що об'єкт навчання занурюють у нове, незвичне для нього мовне середовище. Рідною мовою вголос не вимовляється жодного слова, щоб уникнути звернення до перекладу. Хоча перекладу таки

навчають, але на більш пізніх етапах (для оволодіння перекладом потрібно добре знати обидві мови). Акцент робиться на повторенні ідіоматичних структур: об'єкт навчання тренується доти, поки не засвоїть ту або іншу структуру.

О. Лозова правомірно зауважує, що ні перший, ні другий шлях опанування іноземної мови не може бути єдино можливим. Потрібно шукати альтернативу. Основою навчання іноземної мови є постійна практика, мовленнєве вправління, у якому потрібно домагатися того, щоб об'єкт навчання, говорячи, зосереджувався не стільки на особливостях мовних засобів, скільки на тих думках, які висловлюються за їх допомогою. Тобто, мовлення має бути не репродуктивним, а продуктивним. Репродуктивності мовлення сприяє мотивованість мовця до висловлювання. Але від вивчення теоретичних знань відмовлятися не потрібно. Без навичок лінгвістичного аналізу неможливо якісно опанувати читання, письмо, неможливо усвідомлювати факти іноземної мови [136, с. 57].

На нашу думку, саме поєднанням активної мовленнєвої практики й засвоєння теоретичних основ польської мови можливо досягнути її продуктивного опанування. Цей принцип дієвий і щодо риторичних умінь: їхній розвиток шляхом набуття практичних навичок має поєднуватися з опануванням теоретичних основ риторики. Також необхідно враховувати інтелектуальні, особистісні, вікові особливості тих, хто вивчає іноземну мову, розвиває риторичні вміння.

Варто мати на увазі також зауваження науковців, які досліджують особливості навчання іноземних мов, стосовно того, що процес навчання іноземної мови супроводжується виробленням у тих, хто навчається, нових психо-фізіологічних механізмів, за допомогою яких вони повинні дещо інакше відображати об'єктивну дійсність, тобто дещо іншими мовними засобами думати про неї [20, с. 13]. Дійсно, опановуючи іноземну мову, людина має усвідомити й іншу мовну картину світу. Зазвичай рідномовна свідомість формується стихійно, тоді як формування мовної свідомості чужого народу є важким та тривалим процесом. Хоча рідна мова в цьому випадку є базою, необхідною умовою формування іншомовної свідомості. Щоб засвоєння іноземної мови набуло осмисленого характеру, студентів варто розкрити

внутрішні закони іноземної мови, її зміст порівняно з відповідними законами рідної мови, які повинні стати об'єктом рефлексії. Завданням викладача є допомогти студентові вписати у свій індивідуальний контекст новий світогляд, який представлений іноземною мовою. Саме так формується свідомість білінгвізму.

Подібні думки висловлює О. Лозова, виходячи з того, що змістові параметри мислення різних народів (носіїв різних мов) є різними. Дослідниця зауважує, що, маючи на увазі зміст мислення, доцільно розрізнити в ньому два аспекти – об'єктивний і суб'єктивний або, інакше кажучи, об'єктивний зміст і суб'єктивний зміст. Під об'єктивним змістом мислення розуміють реальні зв'язки й відносини, що воно відображає. До суб'єктивного змісту мислення відносять поняття й судження, що є суб'єктивним образом об'єктивного світу [136, с. 17]. Тому, користуючись іншомовними словами, мовець для оформлення своєї думки має скористатися поняттями, які виражаються словами іноземної мови, і ці поняття можуть не збігатися з поняттями, сформульованими рідною мовою. Ураховуючи це положення, О. Лозова пропонує в процесі навчання іноземної мови якомога рідше вдаватися до перекладу, справжнє опанування іноземної мови приходить тоді, коли суб'єкт навчання схоплює і засвоює трохи інший спосіб мислення, опановує мислення іноземною мовою [136, с. 17].

Отже, студенти – це представники специфічної молодіжної спільноти, об'єднаної метою отримати професійну освіту в закладах вищої освіти. Їм притаманні такі особливості, як активний розвиток морально-вольових якостей, стабілізація характеру, оволодіння повним комплектом ролей дорослої людини в суспільстві, що є важливими передумовами для успішного опанування комунікативної компетенції.

У студентському віці з'являється найбільше можливостей для всебічного розвитку особистості, зокрема підвищується пізнавальна мотивація, зростає пластичність в утворенні складних психомоторних навичок, відбувається важливий процес структурування інтелекту, домінує довільна, логічна пам'ять, знання перетворюються в систему, інтенсивно розвивається здатність зосереджуватися, переконцентровувати.

Навчаючи студентів іноземної мови, викладач повинен використовувати знання із загальної, вікової, педагогічної психології, психолінгвістики. Зокрема – чітко уявляти психологічні закономірності засвоєння іноземної мови й моделювати цей процес.

1.3. Лінгводидактичні засади розвитку риторичних умінь майбутніх філологів полоністів

Зважаючи на процеси гуманізації та демократизації в українському суспільстві, зростає увага науковців до проблем риторики, її теорії і практики. Питанню розвитку мовлення студентів присвятили увагу вітчизняні мовознавці (Н. Бабич, С. Єрмоленко, Л. Мацько, Л. Струганець та ін.), педагоги (І. Зязюн, А. Капська, Г. Сагач та ін.), психологи (І. Бех, В. Моляко, О. Музика та ін.), методисти (І. Дроздова, С. Караман, А. Нікітіна, С. Омельчук, М. Пентилюк, О. Семенов та ін.). Класична риторика знайшла продовження в сучасних дослідженнях (Н. Голуб, З. Куньч, Л. Мацько, О. Мацько, В. Нищета, Г. Сагач, М. Львов, М. Пентилюк, та ін.).

Проблеми сучасної педагогічної риторики (загальної і фахової) презентовані в студіях науковців А. Габідулліної, Н. Голуб, О. Горошкіної, О. Караман, С. Карамана, О. Кучерук, Л. Мацько, В. Нищети, С. Омельчука, Г. Сагач та ін. Різні методичні аспекти дослідження риторичних знань, умінь і навичок, формування риторичної компетентності відображені в працях Н. Бабич, Л. Башманівської, Н. Безменової, Я. Білоусової, Н. Голуб, Л. Горобець, О. Горошкіної, А. Капської, К. Климової, Г. Клочека, Л. Коваль, О. Кучерук, Л. Кузьміної, Л. Мамчур, Л. Мацько, Л. Міщик, В. Нищети, М. Пентилюк, Г. Сагач та інших. Разом із розвитком риторики як науки значної популярності здобула методика навчання риторики. У дисертаціях сучасних українських науковців знайшли відображення різні аспекти цієї лінгводидактичної проблеми.

Праця Г. Сагач «Риторика як наука у системі професійної підготовки вчителя» розкриває проблему статусу риторики як науки та навчальної дисципліни в системі народної освіти. У дисертації проаналізовано потреби та умови формування

національної риторичної школи, розроблено програму з риторики для студентів гуманітарних факультетів університету. Дослідниця звертає увагу на специфіку та взаємозв'язок у навчанні риторики учнів та студентів гуманітарного фаху (спеціаліста-педагога, філолога, журналіста, юриста, соціолога, психолога, економіста та ін.) [222].

У дослідженні Н. Голуб «Теоретико-методичні засади навчання риторики у вищих навчальних закладах» визначено філософські, соціолінгвістичні, психолого-педагогічні, лінгвістичні, дидактичні та методичні засади навчання риторики. Значним внеском дослідниці є обґрунтування концептуальних засад навчання риторики української мови, а також визначення змісту понять «педагогічне спілкування», «самостійна робота студентів», «мовно-риторична особистість елітарного типу», «ораторська мова». Особливої уваги заслуговує розроблення критеріїв добору текстів для занять із риторики, визначення рівнів і показників сформованості риторичної компетенції та критерії їх оцінювання [64].

В. Ницета у дисертаційній роботі обґрунтував теоретико-методологічні основи формування риторичної компетентності учнів основної школи в процесі навчання української мови; схарактеризував педагогічні, психологічні та психолінгвістичні чинники формування риторичної компетентності в контексті компетентнісно спрямованої шкільної мовної освіти й чинних освітніх підходів; з'ясував сутність поняття «риторична компетентність», описав її структурні компоненти, зіставивши їх зі складниками комунікативної компетентності; дослідив лінгвістичні основи шкільної риторики на рівні тексту, його риторичних аспектів і принципу текстоцентризму; з'ясував поняття «риторизація» як лінгводидактичну категорію й технології риторизації в контексті запровадження риторичного підходу; описав лінгводидактичні основи формування риторичної компетентності учнів основної школи; розробив й обґрунтував методику формування риторичної компетентності учнів основної школи в процесі навчання української мови [157].

В сучасній лінгводидактиці проаналізовано значення та вплив курсу риторики на формування комунікативних умінь учнів; конкретизовано поняття «комунікативні

вміння та навички», «риторична особистість» (А. Курінна [122]); уточнено сутність дефініцій «ораторська майстерність» та «ораторське мистецтво» в контексті соціально-педагогічної діяльності; виявлено специфіку ораторської майстерності в професійно-педагогічній діяльності соціального педагога; розкрито потенціал риторичних дисциплін (Л. Литовченко [133]); експериментально досліджено педагогічні умови формування риторичних умінь у професійній підготовці соціальних педагогів (А. Первушина [184]); розроблено й теоретично обґрунтовано зміст курсу риторики з урахуванням специфіки факультету початкового навчання, перевірено технологію навчання риторики майбутніх учителів початкових класів (Л. Ткаченко [247]); визначено та обґрунтовано сукупність педагогічних умов формування риторичних умінь у майбутніх правників у процесі професійної підготовки (Є. Тягнирядно [250]). Проте всі ці праці стосуються української мови, а розвиток риторичних умінь у процесі навчання іноземної (польської) потребує уточнення лінгводидактичних засад цієї проблеми.

Нова освітня парадигма зорієнтована на формування філософії сучасного європейця – «навчання впродовж життя», – яка спонукає до усвідомлення необхідності самоосвітньої діяльності людини та її готовності оволодівати новими знаннями, зокрема й вивчати іноземні мови [134, с. 23]. Успішне досягнення цієї мети залежить від *урахування психологічних особливостей кожного студента*, які зумовлюють використання методично доцільних прийомів, форм та засобів навчання.

Розвиток риторичних умінь у процесі навчання польської мови повинен відбуватися *поетапно*. Поетапність у розвитку риторичних умінь полягає в тому, що навчання польської мови та відповідно розвиток риторичних умінь відбувався з переходом від більш простих елементів до більш складних. Звісно, кожну іноземну мову ми починаємо вивчати з літер та звуків, тому і розвиток риторичних умінь ми спрямовували спочатку на дикцію і правильну вимову кожного звука. Після цього студенти будують короткі діалоги, пізніше знайомляться з текстом, його жанрами, особливостями і нарешті можуть самостійно будувати зв'язні тексти за певною темою. Необхідно дотримуватися поетапності в:

- послідовному переході від курсу до курсу, від теми до теми;
- змісті навчання польської мови (узагальнювати завдання кожної теми, виділяти коло питань для опрацювання, добирати найбільш продуктивні методи, форми, прийоми роботи);
- розвитку риторичних умінь за зростанням складності.

Створення комунікативного середовища також є одним із найважливіших складників, які визначають зміст професійної підготовки майбутніх філологів-полоністів. Комунікація – це так звана рецептивна діяльність із використанням аутентичних джерел, продуктивна комунікативно-мовленнєва діяльність, діалог, що дозволяє вивчати іноземну мову та одночасно спілкуватися з носіями мови. У контексті вивчення іноземної мови основною метою стало засвоєння майбутніми філологами іншої культурної та мовної системи, підвищення рівня риторичних умінь та реалізація креативних потреб особистості. Для студентів це безпосередній вихід із замкненого простору в інший соціум, культуру, мовне середовище і подолання міжкультурного мовного бар'єру.

Сприятливе комунікативне середовище є необхідною умовою ефективності розвитку риторичних умінь філологів-полоністів, адже воно презентує вікові особливості студентства, що прагне самовиразитися за допомогою можливості відстоювати свою думку, цінності й переконання. Відповідно, створення сприятливого комунікативного середовища в процесі вивчення польської мови, на нашу думку, характеризується декількома напрямками педагогічної діяльності:

- стимулювання студентів до діалогу, обміну думками;
- створення атмосфери, побудованої на засадах демократичності, толерантності в іншомовному спілкуванні;
- пошук актуальних тем для студентів, які викликали мотивацію до вивчення польської мови й допомагали шукати шляхи вирішення проблемних ситуацій.

Як зазначає В. Боса: «Сприятливий психологічний клімат при вивченні іноземних дисциплін характеризується позитивним ставленням усіх суб'єктів

комунікації до себе та до інших; наявністю стану рівноваги, спокою та захищеності як базових потреб ефективної навчальної діяльності; відкритістю до взаємодії й усвідомленням цінності освітніх комунікацій» [37]. Також для створення сприятливого комунікативного середовища необхідно наблизити навчальні умови спілкування до його реальних умов, ввести студента на заняттях іноземної мови у мовленнєву ситуацію та навчити його орієнтуватися в ній.

Не менш важливим вважаємо *використання інтерактивних методів навчання*. Інтерактивність, за словами О. Пометун, можна пояснити, як взаємодію учнів, перебування їх у режимі бесіди, діалогу, спільної дії. Отже, інтерактивним може бути названий метод, із застосуванням якого той, хто навчається, є учасником, який здійснює щось: говорить, керує, моделює, пише, малює тощо, тобто не виступає тільки слухачем, спостерігачем, а бере активну участь у тому, що відбувається, створює це [188, с. 13]. Метою застосування інтерактивних методів у процесі вивчення будь-якої дисципліни стало створення комфортних умов навчання, у яких усі студенти взаємодіють між собою. На заняттях надається можливість обговорити різноманітні проблеми, довести, аргументувати власні погляди, тобто відбувається взаємодія викладача і студента, яка орієнтує особистість на розвиток її творчих і розумових здібностей та комунікативних навичок.

Інтерактивне навчання, або, іншими словами, активне, на відміну від пасивного, дозволяє студентам перебувати в стані пошуку, постійно знаходити відповіді на запитання, щоб вирішити проблему; обговорювати те, що зацікавило, опрацьовувати й активно взаємодіяти між собою. Навчання іноземної мови потребує таких активних методів, що покращують ефективність загалом навчального процесу, мотивують студентів до глибшого засвоєння польської мови, а також сприяють використанню словникового запасу, розвивають мисленнєві вміння під час пошуку потрібної інформації.

Використання інтерактивних методів є важливим у реалізації особистісно орієнтованого підходу в процесі навчання польської мови, адже дозволяє значно збільшити час мовної практики на заняттях для кожного студента, досягти належного

засвоєння матеріалу всіма учасниками групи. Використання цих методів спонукає викладача до постійної творчості, самовдосконалення, професійного та особистісного росту й розвитку. У процесі ознайомлення з тим чи іншим інтерактивним методом викладач стає організатором самостійної, навчально-пізнавальної, комунікативної, творчої діяльності студентів; у нього з'являються можливості для вдосконалення процесу навчання, розвитку комунікативної компетенції студентів та цілісного розвитку їх особистості.

Інтерактивні методи навчання, зокрема, ігри, імпровізації, дебати, дискусії тощо, сприяють активній мовленнєвій практиці студентів, побудованій на співробітництві та рівності. Також студенти з цікавістю ставляться до творчого вивчення іноземної мови, виконання проблемних завдань, використання інформаційних технологій навчання тощо. Під час навчання іноземної (польської) мови необхідно звертати увагу на забезпечення творчої пошукової діяльності, використання вправ і завдань рефлексивного характеру: на порівняння, аналіз, узагальнення, систематизацію навчальної інформації, упровадження продуктивних форм навчальної діяльності для формування креативного мислення студентів.

У цьому випадку актуальності набуває стимулювання студентів до творчості як продукту мисленнєвої діяльності, причому результатом творчого мислення є відкриття чогось нового, прекрасного, воно протиставляється шаблонам, наповнює життя радістю, збуджує потребу в знанні, роботу думки, вводить людину в атмосферу вічного пошуку. Здатність і готовність до творчості стає рисою особистості, креативністю (від лат. – створення, творчість) [134, с. 54]. Тож в освіті поняття «творчість» зазвичай пов'язують із поняттями «здібність» і «обдарованість».

М. Гохлернер, Г. Ейгер у лінгвістичних здібностях виокремлюють такі складники: яскраво виражена вербальна пам'ять, що прискорює появу вербальних асоціацій; швидкість і легкість утворення функціонально-лінгвістичних узагальнень, відносно посилене формування «відчуття правильності мовлення»; імітаційні мовленнєві здібності на фонетичному, лексичному, граматичному й стилістичному рівнях; здібність до швидкого оволодіння; здібність до прискореного засвоєння нових

поглядів на предмети об'єктивного світу при переході від однієї мови до іншої; здібність до формалізації вербального матеріалу; прискорене утворення лінгвістичного ставлення до нього [69, с. 238–239].

Загалом здібності до іноземної мови складаються з багатьох компонентів, найчастіше неспецифічних, неспеціалізованих. Саме тому виникає можливість розвитку у студента відповідних умінь чи здібностей шляхом розвитку їх на іншому навчальному матеріалі. Для прикладу, розвиток риторичних умінь рідною мовою без сумніву полегшує комунікацію іноземною мовою.

Підвищення рівня навчальної мотивації тих, хто навчається, є чи не найважливішим завданням викладача іноземних мов для забезпечення високої результативності навчального процесу [243, с. 38]. Знаходимо різні визначення поняття «мотивація» (від лат. «*movere*» – рухати) – це спонукання до дії, здатність задовольняти потреби за допомогою будь-якої діяльності. Мотивація також трактується як динамічний психофізіологічний процес, що визначає поведінку людини, її організованість і спрямованість, стійкість та активність [169]. Створення позитивної атмосфери іншомовної діяльності має на меті формування та актуалізацію у студентів внутрішніх мотивів, що сприяють розвитку риторичних умінь. Г. Рогова класифікує мотивацію до вивчення іноземних мов як комунікативну (бажання спілкуватися), лінгвопізнавальну (ставлення до мовного матеріалу) та інструментальну (сприймання форм і методів навчання) [210, с. 287].

Необхідною передумовою мотивації до вдосконалення власного мовлення є формування позитивних настанов та внутрішніх мотивів у процесі навчання польської мови. Зокрема, І. Красногорова констатує, що основною умовою формування необхідних мотивів навчання є спеціально організована навчальна діяльність, «яка здатна вплинути на мотиваційну сферу суб'єкта навчання» [120, с. 9] і яка буде побудована на основі особистісно діяльнісного підходу. Автор вважає, що організація навчання іноземної мови на основі особистісно діяльнісного підходу означає, що навчальний процес повинен будуватися з максимальним урахуванням попереднього досвіду студента, його індивідуальних і вікових особливостей та

організовуватися як навчальна діяльність суб'єкта, об'єктом якої є мовленнєва діяльність. Погоджуємося із думкою автора, що умовами формування й розвитку позитивної мотивації навчання в студентському віці можуть бути: сформоване професійне уявлення студентів, чітко визначена та усвідомлена кінцева мета навчання, розуміння практичного значення та зв'язку з кінцевою метою кожного окремо взятого заняття, кожного виду роботи, використання репродуктивно-виконавчої та проблемно-розвивальної стратегій введення мети учіння при наданні переваг останній, – використання методів емоційної регуляції в навчальній діяльності, відпрацювання системи навчальних дій, що одночасно є умовою формування й розвитку пізнавальних мотивів навчання.

Підґрунтям якісного засвоєння польської мови з метою розвитку риторичних умінь стають правильно обрані педагогічні підходи (провідна наукова ідея, покладена в основу організації освітнього процесу, особливості взаємодії всіх його компонентів відповідно до конкретних навчальних і виховних цілей), які визначають кінцевий результат навчання та залежать від спеціалізації, етапу навчання, комунікативної потреби, знань студентів [58, с. 4].

Проаналізувавши низку праць, присвячених розробленню й упровадженню підходів до вивчення іноземної мови, у межах нашого дослідження виокремимо *особистісно орієнтований, комунікативний, компетентнісний* підходи як такі, що сприятимуть розвитку риторичних умінь майбутніх філологів.

Закон України «Про вищу освіту» одним із провідних завдань навчання вбачає формування соціально активної, високоморальної особистості, здатної до самоорганізації і творчого розвитку. З огляду на це, вважаємо за доцільне залучення здобутків *особистісно орієнтованого підходу* до вивчення іноземної мови. Проаналізувавши погляди науковців щодо особистісно орієнтованого навчання (І. Бех [24]; Є. Бондаревська [34]; М. Кларін [103]), можемо зазначити, що воно має на меті формувати відносин між усіма учасниками освітнього процесу на принципах гуманізму; передбачає визнання пріоритету особистості студента, урахування його

особистісних характеристик (рівня інтелекту, пізнавальних здібностей, інтересів, якісних характеристик).

Важливими для розуміння сутності особистісно орієнтованого навчання, на думку Т. Шамової [259, с. 28], є такі позиції: особистісно орієнтоване навчання має забезпечувати розвиток і саморозвиток студента як суб'єкта пізнавальної та предметної діяльності; таке навчання, спираючись на здібності й нахили, інтереси, ціннісні орієнтації та суб'єктивний досвід, має створювати для кожного студента можливості реалізувати себе в різних видах діяльності; зміст освіти, її засоби та методи організації навчання повинні бути такими, щоб студент мав змогу вибрати предметний матеріал, його вид і форму; освіченість як сукупність навчальних компетентностей, індивідуальних здібностей є найважливішим засобом становлення духовних, інтелектуальних якостей студента, вона має бути основною метою сучасної освіти; освіченість формує індивідуальне сприйняття світу, можливості його творчого перевтілення, широке використання суб'єктивного досвіду в інтерпретації або оцінці фактів, явищ, подій навколишньої дійсності на основі особистісно орієнтованого навчання, що розвивають індивідуальність студента, створюють умови для його саморозвитку, самовираження.

Відповідно, впровадження особистісно орієнтованого педагогічного підходу дозволяє розвивати риторичні вміння майбутніх філологів-полоністів, здатних до професійного, культурного саморозвитку і творчого співробітництва; дозволяє спрямовувати спільну діяльність на формування цілісної особистості зі збереженням її індивідуальності.

Сучасною тенденцією у навчанні іноземної мови, зокрема польської, науковці вважають реалізацію *комунікативного підходу* до вивчення іноземної мови (І. Бім [26]; О. Леонт'єв [128]; Ю. Пасов [174]). Під комунікацією розуміється процес усного / писемного спілкування, суть якого полягає в обміні інформацією та її оцінюванні. Комунікативний підхід передбачає формування в студентів комунікативної компетенції, яка вважається сформованою, якщо майбутній фахівець використовує іноземну мову, щоб самостійно отримувати й розширювати свої знання

й досвід. Комунікативний підхід здатний активізувати творчі можливості особистості. Мовленнєва взаємодія студентів відбувається в найрізноманітніших формах: у парах, невеликих групах, з усією групою.

Важливу роль у навчанні іноземної мови відіграє вивчення її через текст як основну комунікативну одиницю, яка дає можливість через його читання /слухання з подальшим коментуванням або перекладом опанувати новий лексичний чи граматичний матеріал, навчитися спілкуватися, створюючи комунікативні ситуації на основі тексту [242, с. 54]. Л. Овсієнко підкреслює, що граматично правильне мовлення студентів-філологів може розвиватися на підґрунті тексту, адже граматичні форми набувають своєрідних функціонально-стилістичних і комунікативних значень тільки в тексті [165, с. 214].

Студенти-філологи за допомогою зазначеного вище педагогічного підходу опановують чотири види мовленнєвої діяльності на понадфразовому й текстовому рівнях за обмеженого використання рідної мови. У процесі іншомовної комунікативної діяльності забезпечується позитивний вплив колективу на особистість кожного студента, формуються сприятливі взаємовідносини в навчальній групі. Розвиток творчої, самостійної та пізнавальної діяльності студентів буде успішним, якщо викладач залучатиме їх до активного процесу доведення та обґрунтування власних поглядів щодо певної проблеми. Такі заняття перетворюються на діалоги та спільне мислення. Однак не слід розуміти комунікативність у вузькому смислі, адже вона не зводиться лише до спілкування, а «передбачає встановлення соціальних контактів, долучення особистості до духовних цінностей інших народів – через особисте спілкування і через читання» [26, с. 40].

Погоджуємося з австралійським науковцем Д. Нунаном, який стверджує, що в процесі аудіювання і читання творчість студентів виявляється у правильності інтерпретації прослуханого або прочитаного матеріалу, в умінні підсумовувати отриману інформацію та демонструвати свою позицію. Виявлення творчості у процесі письма полягає в умінні структурувати й інтегрувати інформацію, знаходити необхідні ідеї, розвивати і трансформувати їх [284, с. 36]. А процес говоріння уже за

своєю структурою є творчим, оскільки він передбачає майстерність у застосуванні відповідної інтонації, ритму, темпу мовлення, дозволяє студентам не лише вдосконалювати вільне володіння мовою, але й виявляти виконавчі та міжособистісні здібності, навички в організації свого мовлення та використанні відповідних розмовних формул. Отже, упровадження комунікативного підходу дає позитивні результати в процесі розвитку монологічної та діалогічної форм мовлення, сприяє досягненню мети спілкування.

Загальною ідеєю *компетентнісного підходу* до вивчення іноземної мови є компетентнісно орієнтована освіта, спрямована на комплексне засвоєння знань та способів практичної діяльності, завдяки яким людина успішно реалізує себе в різних галузях своєї життєдіяльності [90]. Компетентнісний підхід в освіті концептуально близький з особистісно орієнтованим підходом до навчання, оскільки ґрунтується на особистості студента та може бути реалізованим і перевіреним тільки в процесі виконання конкретним студентом певного комплексу дій.

У компетентнісному підході відображається зміст освіти, який складається не лише зі знаннєвого компоненту, а й передбачає набуття досвіду вирішення життєвих і професійних проблем, виконання ключових функцій, соціальних ролей, реалізації компетентностей і компетенцій [164, с. 83]. Також дослідниця наголошує, що компетентнісний підхід у вищій професійній освіті передбачає навчання дією, суть якого полягає в тому, що студенти працюють над набуттям і розширенням самостійного досвіду рішення реальних завдань, вчаться і розвивають здібності адаптуватися до будь-якої незвичної ситуації і знаходити раціональні рішення [166, с. 47].

Переорієнтація на компетентнісний підхід забезпечує посилення прикладного характеру мовної освіти, що уможливорює використання теоретичних знань як практичного засобу пояснення явищ і розв'язання проблем, застосування досвіду успішних дій у конкретних ситуаціях, переорієнтацію з процесу на результат освіти в діяльнісному вимірі [71].

Компетентність – це здатність успішно задовольняти індивідуальні й соціальні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання. Компетентність ґрунтується на знаннях, навичках та вміннях, але ними не вичерпується, обов'язково охоплюючи особистісне ставлення до них людини, а також її досвід, який дає змогу ці знання «вплести» в те, що вона вже знала, та її спроможність збагнути життєву ситуацію, у якій вона зможе їх застосувати. Таким чином, кожна компетентність побудована на поєднанні знань, навичок і вмінь, а також ставлень, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, тобто усього того, що можна мобілізувати для активної дії [156, с. 11]. На думку багатьох українських науковців, компетентність не зводиться до знань і вмінь у кількісному відношенні. Але без знань і особистого досвіду діяльності набуття ключових компетентностей неможливе. Крім того, набуття компетентностей залежить від активності, свідомого ставлення до різних видів діяльності (праці, навчання тощо). Тобто специфіка компетентнісної освіти полягає не у засвоєнні вже «готових знань, а у спостереженні за умовами виникнення цих знань» [31, с. 11].

Розвиток риторичних умінь спрямований на одну з важливих компетентностей майбутнього філолога – риторичну компетентність. Н. Голуб визначає фактори, що підтверджують необхідність виділення риторичної компетентності: нагальна потреба в переконливому мовленні в різних видах суспільного й міжособистісного спілкування, на що орієнтує риторика (логос); необхідність у формуванні образу вмілого мовця (оратора) із внутрішньою готовністю не лише спілкуватися, а й бути відповідальним за сказане, пропагувати високу суспільну мораль, бути її зразком і носієм (етос); важливість проблеми емоційної культури в суспільстві (пафос); потреба в досвіді вільно будувати діалог у різних ситуаціях мовлення із використанням усталених і схвалених суспільством формул, що полегшують спілкування й роблять його бажаним [61, с. 141].

Розвиток риторичних умінь у процесі навчання польської мови базується на дидактичних принципах, поєднання та взаємодія яких впливає на освітній процес і забезпечує його цілісність, ефективність. З огляду на специфіку теми дослідження, серед принципів, що сприятимуть розвитку риторичних умінь майбутніх-філологів у

процесі навчання польської мови, визначимо: 1) традиційні *загальнодидактичні* принципи: науковості, систематичності та послідовності, наступності й перспективності; 2) *специфічні*: принцип інтеграції реальної комунікації в навчальний процес; принцип діалогічного спілкування; принцип нерозривності навчання та виховання; принцип індивідуального підходу; принцип текстоцентризму; принцип апроксимації.

Розглянемо *загальнодидактичні принципи* навчання:

Принцип науковості – передбачає засвоєння лінгвістичних та риторичних понять, необхідних для розвитку риторичних умінь.

Принцип систематичності та послідовності – передбачає, що добір матеріалу, необхідного для розвитку риторичних умінь, здійснюється у визначеній системі та логічній послідовності, із дотриманням норм поступового ускладнення завдань.

Принцип наступності й перспективності. Наступність виявляється у цілеспрямованому систематичному навчанні з поступовим розширенням та ускладненням завдань з урахуванням уже набутих знань, умінь та навичок студентів-філологів. Перспективність передбачає встановлення зв'язків між вивченим матеріалом і розділами й темами, що будуть вивчатися.

Далі визначимо основні особливості означених вище *специфічних дидактичних принципів*.

Принцип інтеграції реальної комунікації в навчальний процес – один із найважливіших принципів, який визначає зміст професійної підготовки майбутніх філологів. Реальною комунікацією є як рецептивна діяльність (вилучення інформації з аутентичних джерел), так і продуктивна комунікативно-мовленнєва діяльність (діалог засобами польської мови з носіями польської мови). У контексті вивчення іноземної мови основними завданнями реальної комунікації є засвоєння майбутніми філологами іншого соціально-культурного й мовного середовища, підвищення рівня комунікативних умінь і реалізація креативних потреб особистості. Цей принцип передбачає для студентів безпосередній вихід із замкнутого простору в інше

соціально-культурне, мовне середовище з метою подолання міжкультурного психологічного бар'єру.

Принцип діалогічного спілкування передбачає форму організації та методи навчання, які базуються на діалоговому мисленні у пов'язаних дидактичних системах суб'єкт-суб'єктного рівня, у межах якого розвивається професійне мислення майбутніх філологів і відбувається формування їх як особистостей [18].

Наступний *принцип* – *нерозривність навчання та виховання*, адже живе слово, живе спілкування, яке є головним інструментом філолога, здатне впливати на реципієнта. Саме тому викладачі на заняттях у ЗВО повинні виховувати в студентів уміння обережно використовувати слово; повагу до людини як до носія слова; терпимість до чужого мовлення; прагнення до самовдосконалення, до самостійного пізнання світу, поглиблення попередніх та здобуття нових знань. Також варто ознайомлювати студентів зі зразками промов знаменитих особистостей польською і українською мовами, їх порівняння дозволяє усвідомлювати особливості кожного соціально-культурного середовища, активно поповнювати словниковий запас.

Значну роль у підвищенні ефективності організації навчального процесу щодо вивчення польської мови відіграє *принцип індивідуального підходу*, що сприяє оптимальному впливу на кожного студента, з урахуванням загальних вікових індивідуальних психологічних особливостей. У трактаті «Про виховання оратора» Квінтіліан зазначав, що всі діти кмітливі з народження, тому важливим є правильне виховання та навчання з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей. Процес навчання в сучасному ЗВО, який має в основному колективний характер, водночас повинен забезпечувати становлення особистості кожного, сприяти успішному навчанню, максимальному розвитку індивідуальних якостей та обдарувань.

Принцип текстоцентризму є одним із провідних принципів навчання мови: текст виступає продуктом, засобом та об'єктом комунікації, тож оволодіння будь-якою іноземною мовою базується на роботі з текстом, що забезпечує вивчення мовних одиниць і явищ (семантичних, граматичних, синтаксичних, стилістичних) не ізольовано, а у взаємозв'язку. Українські лінгводидакти (М. Греб, С. Караман,

Л. Овсієнко, М. Пентилюк та ін.) вважають текстоцентричний принцип одним із пріоритетних у навчанні мови, який реалізується в процесі вивчення одиниць мови на текстовій основі, що дозволяє усвідомлено засвоювати особливості функціонування різних мовних одиниць. Майже з перших занять польської мови викладач має спрямовувати студентів на створення текстів (спочатку це мікродіалоги на зразок «*To jest student. – Czy ona jest studentką? – Tak, ona jest studentką*», а з часом – більші й складніші монологічні та діалогічні висловлювання). Принцип текстоцентризму діє на всіх етапах навчання і є обов'язковим для всіх елементів системи навчання; спрямовує на розвиток у студентів-філологів умінь та навичок ефективної іншомовної текстової діяльності як прояву комунікативної компетенції. О. Євдокімова і Т. Хомуленко зазначають, що текстова діяльність – це «інтелектуально-мисленнєва активність, спрямована на створення, перетворення та відтворення текстів як складних знаків, що мають формальну і змістову структуру» [81, с. 11]. На думку Г. Швець, на рівні змісту навчання текст виступає одним із його компонентів, через який і в якому виявляються інші компоненти змісту навчання: сфери, ситуації, теми й мовні засоби спілкування; на рівні результатів навчання текст виступає і способом демонстрації навчальних здобутків студентів, і засобом контролю сформованої комунікативної компетенції [262].

Принцип апроксимації. Його сутність полягає в тому, що під час оцінювання мовленнєвої діяльності студентів викладач має право ігнорувати ті помилки, які не порушують комунікативного акту мовлення, не перешкоджають отриманню інформації. С. Тіміна зазначає: якщо суб'єкти навчання під час спілкування роблять помилки, проте розуміють і правильно виконують інструкції, значить, вони впоралися із завданням [246]. Завдяки дотриманню цього принципу зникає напруження та дискомфорт і створюється сприятлива атмосфера у спілкуванні. Остання є важливою умовою ефективного засвоєння знань, оскільки відволікання на помилки індивіда, що передбачає переривання мовлення, створює психологічні бар'єри між викладачем і студентом.

Важливим вважаємо оптимальний вибір *методів та прийомів навчання*, які є засобами реалізації його мети і змісту. Поняття «метод навчання» до цього часу є актуальним для дослідження у лінгводидактиці. Ми дотримуємося погляду М. Фіцули, який визначає методи навчання як способи упорядкованої взаємопов'язаної діяльності викладачів та студентів, спрямовані на досягнення поставлених вищою школою цілей [254, с. 105].

Із-поміж традиційних виокремлюємо методи, відповідно до класифікації О. Біляєва, зокрема *пояснювальний, спостереження над мовою, бесіда, вправа*.

Суть *пояснювального* методу, полягає в тому, що викладач різними засобами повідомляє інформацію, а студенти її сприймають, усвідомлюють і фіксують у пам'яті.

Спостереження над мовою доцільно застосовувати тоді, коли факти і явища, що вивчаються на заняттях, є складними або специфічними, вимагають того, щоб у них спочатку розібратися шляхом аналізу прикладів, перш ніж вдаватися до відповідного теоретичного роз'яснення, граматичного визначення чи правила.

Метод бесіди готує студентів до сприйняття нового матеріалу; сприяє засвоєнню нового; допомагає застосовувати набуті знання на практиці. Зокрема серед різновидів бесід, на заняттях ми використовували здебільшого *евристичну бесіду*, що дає можливість у колективному пошуку розв'язувати навчальні завдання, обмінюватися думками, припущеннями, активізуючи мислення, пізнавальну активність один одного. Евристична бесіда дає можливість студентам не просто сприймати інформацію, а переживати її засвоєння як суб'єктивне відкриття ще не знайомого для себе знання. Центральне місце в евристичній бесіді відводиться створенню й розв'язанню проблемних ситуацій. За допомогою відповідних методичних прийомів (постановка проблемних питань, висунення гіпотез та їх доведення або спростування, звернення до групи «за підтримкою») студентів спонукають до спільного обговорення, тим самим розвивається професійне мислення майбутніх фахівців. Цей метод покликаний поглибити й розширити знання студентів із досліджуваної теми, з'ясувати ступінь сформованості самостійного мислення,

забезпечити створення ситуацій, у яких студенти закріплюють досвід спілкування в навчальному середовищі [46, с. 54].

Одним з ефективних шляхів практичного вивчення мови і розвитку мовлення учнів є *метод вправ*, який вважаємо ключовим у процесі вивчення польської мови. М. Львов визначає вправу як вид навчальної діяльності, яка ставить студентів перед необхідністю багаторазового та варіативного використання набутих знань у різних зв'язках та умовах [140, с. 34]. Виконання студентами-філологами вправи відіграє особливу роль у навчальній роботі з вивчення мови. Це один із методів, без якого неможливе успішне навчання і вивчення іноземної мови.

Науковці неоднаково класифікують вправи з іноземної мови, зважаючи на різні критерії: зміст, мету, форму, пізнавальну активність, критерії комунікативності тощо. І. Рахманов визначає типи вправ відповідно до: 1) призначення (мовні, мовленнєві, умовно-комунікативні та природно-комунікативні, рецептивні, репродуктивні, аспектні, комплексні, навчальні, природно-комунікативні, тренувальні, контрольні); 2) за характером матеріалу (вправи в діалогічному, монологічному мовленні та ін.); 3) за способом виконання залежно від ступеня участі тих чи інших аналізаторів (усні, письмові, одномовні, двомовні, механічні, творчі, класні, домашні, індивідуальні, парні) [207].

Як зазначає З. Бакум, важливими критеріями добору вправ є також їхнє спрямування на отримання чи передавання інформації [17, с. 111]. Г. Піфо відповідно до цього критерію поділяє вправи на рецептивні, репродуктивні, продуктивні, зважаючи на критерій спрямованості, тобто на отримання чи передавання інформації. Рецептивні вправи пов'язані зі сприйняттям суб'єкта навчання інформації через слуховий чи зоровий канал, у результаті чого стає очевидним, яким чином індивід упізнає, диференціює звуки, граматичні конструкції, тобто розуміє сутність висловлювань. Репродуктивні вправи спрямовані на повне або часткове відтворення сприйнятого індивідом матеріалу. Продуктивні вправи спонукають індивіда до самостійного породження висловлювання від рівня речення до тексту [286].

У системі вправ зверталася увага на особливості риторичних умінь, створення діалогічного мовлення, аргументування, створення власних висловлювань, на роботу з текстами різних стилів тощо. Особливого значення в системі вправ набувають ті, які забезпечують міжпредметний зв'язок у навчанні, зокрема з польською літературою, що сприяє знайомству студентів з автентичним текстом.

Систему вправ та завдань нами було поділено на такі *види*:

– *за спрямованістю на отримання чи передавання інформації*:

1) рецептивні: прочийте текст, випишіть основні тези з тексту; назвіть усталені вирази ввічливості; визначіть, як можуть звертатися до аудиторії люди на запропонованих картинках; прочитайте текст, дайте відповіді на запитання; прочитайте оголошення, виберіть найважливішу інформацію; 2) репродуктивні: замініть синонімами підкреслені слова; прочитайте початок тексту та спробуйте закінчити текст; випишіть фразеологізми на окреслення людських рис; поясніть значення поданих фразеологізмів та складіть з ними речення; 3) продуктивні: складіть діалог, використовуючи запропоновану ситуацію; прослухайте текст та висловіть свою думку; на основі інформації з газети про зниклу людину складіть її психологічний портрет; розіграйте діалог, використовуючи запропоновану ситуацію; побудуйте висловлювання дискусійного характеру на тему: «Czego chcemy od przyjaćiół?».

– *за метою проведення*: підготовчі; тренувальні; контрольні;

– *за кількістю студентів, що виконують вправу (завдання)*: індивідуальні; групові; колективні;

– *за характером матеріалу*: вправи в діалогічному; монологічному мовленні;

– *за роботою з текстом*: 1) аналітичні: проаналізуйте текст, визначте основну думку; випишіть із тексту фразеологізми та визначте, яку роль вони відіграють у тексті; прочитайте текст та зробіть риторичний аналіз; 2) конструктивні: напишіть промову, використовуючи за основу цитату відомого філософа, письменника тощо; завершіть лист до друга; складіть текст, використовуючи в кожному реченні фразеологізми; 3) аналітико-конструктивні: проаналізуйте текст та

напишіть власний, що стосується запропонованої теми; оберіть одну із запропонованих тем та обґрунтуйте свою думку.

Важливо в процесі навчання польської мови використовувати риторичні вправи. Н. Голуб підкреслює, що сформовані вміння та навички того, хто навчається, можна застосувати в різних життєвих ситуаціях, а в навчанні риторики особлива роль відводиться методу вправ. Відповідно за рівнем сформованості риторичних умінь і навичок дослідниця виокремила вправи: 1) підготовчі – спрямовані на формування умінь психологічно налаштувати себе на успішний виступ, визначити тему виступу, формулювати мету, тези, моделювати аудиторію, добирати й опрацювати матеріал; 2) тренувальні – сприяють тренуванню дихання, голосу, дикції, інтонації, пам'яті; відпрацюванню жестів і міміки; формуванню навичок виголошення промови частинами й повністю; 3) творчі – спрямовані на формування умінь і навичок композиційно, логічно і стилістично правильно будувати текст виступу, використовувати елементи зацікавлення аудиторії тощо; 4) аналітичні – розвивають аналітичне мислення, формують уміння й навички риторичного аналізу тексту чи його частин, публічного виступу [59, с. 11–12].

Окрему групу становлять лінгвістичні вправи як основа для філолога. Адже в процесі виконання цих вправ студент-філолог має можливість не лише отримати нові знання, але й застосувати їх на практиці, потренуватися. Робота з лінгвістичними вправами (у процесі навчання польської мови) сприяє формуванню та розвитку мовних умінь та навичок під час вивчення польської мови, створює передумови для збагачення словникового запасу, граматичних конструкцій, оволодіння професійними термінами та оперування ними.

Серед лінгвістичних вправ ми виокремили такі, які найбільш повно сприяють розвитку риторичних умінь, зокрема це власне лексичні вправи, лексико-орфографічні, лексико-орфоепічні, лексико-граматичні, лексико-стилістичні, стилістично-синтаксичні.

Під час вибору вправ та завдань ми звернули увагу на їхній вплив на мовленнєву діяльність студентів, розвиток лінгвістичних умінь, що є підґрунтям для подальшої

роботи з реченнями і текстом. Вправи та завдання пропонували, базуючись на текстах різних жанрів, на аналізі та обґрунтуванні обраних студентом відповідей, створених висловлювань.

Метою *інтерактивного навчання* є те, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх студентів, а викладач і студент – це рівноправні суб'єкти навчання [269, с. 27]. Ю. Гуцін вважає, що інтерактивними можна назвати методи, у яких відбувається активна взаємодія студентів у навчальному процесі. Вони дозволяють у процесі спільної роботи отримати нові знання та організувати корпоративну діяльність як окремої взаємодії двох-трьох студентів, так і колективної взаємодії [77, с. 9]. Основною метою інтерактивних методів став розвиток у студентів умінь самовизначатися, контролювати навчальну діяльність, досягати запланованих завдань та вибирати найбільш раціональний шлях пошуку необхідних для цього засобів мисленнєвої чи організаційної роботи, щоб стати самостійним суб'єктом навчальної діяльності [251, с. 77–78]. Досягнення комунікативної мети відбувається через соціально-інтерактивну діяльність: дискусії, діалоги, обговорення, рольові ігри тощо.

Інтерактивне навчання на заняттях із польської мови сприяє: розвитку мислення, тобто висловлюванню думки, виробленню творчих зв'язків, сприйняттю іншомовного носія, самостійному осмисленню матеріалу; розвитку правильного мовлення; здатності відстоювання власну думку; вирішенню проблемної ситуації в умовах інтерактивного навчання, що активно стимулює діяльність мислення, спрямовану на подолання протиріч; забезпеченню вирішення навчальних завдань, оскільки навчає працювати в команді, прислуховуватися до думки інших.

Загалом використання інтерактивного навчання сприяє розвитку вмінь студентів логічно та грамотно висловлюватися, вести дискусію, підвищує їхню мотивацію. Інтерактивне навчання дозволяє розвивати професійні та особистісні якості студентів: активність, критичне мислення, розвиток здібностей до аргументування власної думки, відповідальність за ухвалені рішення; уміння працювати в команді, тобто ті якості, які повинні бути у висококваліфікованого

філолога. Студенти навчаються спілкуватися польською мовою, брати участь у дискусіях, використовують граматичні конструкції, активізують свій словник у процесі риторичної діяльності.

Враховуючи описане вище, вважаємо, що розвиток риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови має базуватися на таких *інтерактивних методах*: ситуаційному, дискусії, портфоліо, проєкту, рефлексії, гри, «мозкового штурму».

Одним із ефективних інтерактивних імітаційних методів розвитку риторичних умінь є *гра*, яку варто використовувати на всіх етапах навчання іноземної (польської) мови у ЗВО, однак зміст мовного матеріалу і тип завдань мають бути дібрані відповідно до вікових особливостей студента й рівня підготовки аудиторії загалом. На початковому етапі навчання необхідно використовувати ігри на просте сприймання й відтворення матеріалу, а на наступному – на розвиток у студентів умінь знаходити, зіставляти й порівнювати явища та факти; аналізувати й узагальнювати їх; робити правильні висновки тощо.

Гру обирає викладач, бо лише він може відповідно до теми й мети заняття вирішити, що необхідно запропонувати студентам. Для того, аби проведена гра полегшила вивчення, закріплення мовного матеріалу (фонетики, лексики, граматики) і сприяла формуванню відповідних умінь та навичок, викладачеві потрібно ретельно продумати й добре провести гру. Гра є ефективним засобом навчання, що охоплює різні види мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння, читання, письмо), вона допомагає в опануванні іноземної (польської) мови, а крім того, студенти відчують емоційне задоволення як у процесі гри, так і під час досягнення результатів. Проведення занять із польської мови з використанням ігрового матеріалу активізує студентів, сприяє досягненню високої результативності знань та мотивує до вивчення польської мови. Ігри повинні бути створені відповідно до вимог типової програми з урахуванням психологічних особливостей та пізнавальних можливостей студентів, а також за своїм змістом спрямовані на розвиток мовлення та самостійну пошукову

роботу. Значної популярності в наш час отримали так звані риторичні ігри, які варто застосовувати під час професійної підготовки філолога.

Ігри на заняттях із польської мови стимулюють мотивацію та зацікавлення, активізують когнітивні процеси студентів. Значним пріоритетом ігор порівняно з іншими методами є те, що вони удосконалюють культуру мовлення студентів, забезпечують впевнене оперування комунікативними одиницями, усталеними формами і зворотами, необхідними не лише для участі в діловій грі, а й у подальшій професійній діяльності, яка безпосередньо пов'язана з мовленням.

Вибір теми гри залежить насамперед від змістового і тематичного наповнення. Під час вивчення іноземної (польської) мови важливим є саме процес, оскільки він відображає розвиток мовленнєво-мисленнєвих умінь, що відбувається під час навчальної гри, і повинен бути результатом навчання іноземної мови. Гра є педагогічним інструментом, який, з одного боку, допомагає подолати мовний бар'єр, а з іншого – інтенсифікувати процес навчання, зробити його активним, плідним і близьким до природного процесу спілкування рідною мовою. Використання ігор на заняттях у ЗВО має подвійну спрямованість, оскільки навчальні ігри не тільки сприяють створенню ситуацій, близьких до реальних умов, стимулюючи застосування практичних знань та вмінь польською мовою, але також можуть бути спрямовані на розвиток професійних навичок, які можна успішно використовувати для подальшої кваліфікованої роботи майбутніх філологів.

Рольова гра – це один із методів ситуативного характеру навчання іноземних мов, тобто навчання, що передбачає моделювання реальних ситуацій, з якими можна зіткнутися в житті, зокрема, у професійній діяльності. Варто також згадати про ще одну навчально-педагогічну гру, так звану *дидактичну гру*, творчу форму навчання, виховання й розвитку студентів. У терміні «дидактична гра» наголошується її педагогічна спрямованість, відображається багатогранність її застосування з урахуванням дидактичної мети заняття й рівня підготовленості студентів та учнів.

Аналіз наукових праць дає змогу виокремити основні функції дидактичної гри: спонукальну (викликає інтерес у студентів), комунікативну (особистісна взаємодія та

спілкування майбутніх фахівців у системі «студент-студент» і «викладач-студент»), самореалізації (кожен учасник гри реалізує свої можливості), розвивальну (розвиток пізнавальних здібностей та інших якостей), діагностичну (рівень оволодіння професійними знаннями, уміннями й навичками, рівень творчості), розважальну (отримання задоволення), корекційну (внесення позитивних змін у структуру особистості майбутнього фахівця) [254, с. 184–185].

Варто звернути увагу, що під час планування гри як методу необхідно підпорядкувати її певній дидактичній меті. Ефективність проведення дидактичної гри дослідники пов'язують із її ретельною підготовкою. Перед проведенням гри необхідно визначити перелік тем, придатних для застосування ігрової технології; також необхідно враховувати відповідність складу учасників гри; вивчити можливість зв'язку гри з іншими методами навчання; передбачити наявність навчального часу для її проведення; обрати вид гри для конкретної навчальної теми.

Риторичні ігри – це мовленнєві ігри, що розвивають навички міжособистісного та колективного ефективного спілкування; назва «риторичні ігри» достатньо умовна й об'єднує так звані «психотехнічні ігри» [73, с. 205]; процес реалізації висловлення, що має змагальний характер, з урахуванням усіх значущих компонентів мовленнєвої ситуації задля вирішення комунікативного завдання [163, с. 19–20]. В. Нищета зазначає, що саме риторичні ігри (як суто риторичні, мовленнєві, комунікативні), які вибудовуються за загальною логікою ігрової діяльності з використанням окреслених вище засобів, доцільно використовувати в процесі навчання української мови з метою риторизації [161].

Риторичні ігри виконують декілька важливих функцій: комунікативну (виробляють уміння та навички спілкування); збагачувально-розвивальну (розвивають пам'ять, увагу, виробляють уміння сприймати інформацію); розважальну (створюють сприятливу атмосферу на заняттях і в колективі загалом); релаксаційну (знімають емоційне перезавантаження). У риторичних іграх можна виділити три частини: початок – озвучення правил, середня частина – процес гри, закінчення – підведення підсумків.

I. Брадецька виділяє артикуляційні, інтонаційні та фонаційні, творчі та рольові риторичні ігри [38]. Артикуляційні риторичні ігри побудовані на основі артикуляційних вправ, тобто це комплексні вправи, спрямовані на розвиток артикуляційних, мімічних, ковтальних, жувальних та інших м'язів, що беруть участь у процесі мовлення. На початковому етапі вивчення польської мови ці ігри є особливо актуальними, оскільки сприяють розвитку мовлення студентів, а надалі дозволяють розвивати й удосконалювати власну артикуляцію. Інтонаційні та фонаційні риторичні ігри спрямовані на розвиток інтонаційних елементів мовлення, зокрема мелодики, темпу, ритму, інтенсивності, тембру голосу, логічного акценту, а також емоційного забарвлення мовлення, також до цих вправ належать вправи на розвиток дихання. Метою творчих риторичних ігор є сприяння розвитку мовленнєвих навичок та вмінь, можливість проявити самостійність у вирішенні мовно-мисленнєвих завдань, швидка реакція в спілкуванні, максимальна мобілізація мовних навичок. Рольові риторичні ігри дозволяють за короткий час пережити ситуацію, одразу проаналізувати свої емоційні та поведінкові реакції й зробити власні висновки на основі усвідомленого досвіду.

Основними перевагами ситуаційного методу є практична спрямованість, адже він дає можливість застосувати теоретичні знання до вирішення практичних завдань; інтерактивний формат сприяє більш ефективному засвоєнню матеріалу, зважаючи на високу емоційну зацікавленість й активну участь студентів, відповідно основний акцент робиться не на отримання готових знань, а на вироблення нових. Цей метод сприяє розвитку всіх трьох компонентів риторичних умінь філологів (мисленнєво-мовленнєвого, лінгвістично-мовленнєвого, комунікативно-діяльнісного).

Викладач пропонує ситуацію, а студентам потрібно її розв'язати або самостійно, або колективно. Серед ситуацій виокремлюємо репродуктивні, проблемні та евристичні. Репродуктивні ситуації пов'язані з роботою студентів за зразком чи засвоєнням нових знань. Проблемні ситуації мають на меті пошук додаткових фактів, систематизацію та аналіз інформації. Подібні ситуації дозволяють формувати творче мислення, самостійно засвоювати нові знання. Евристичні ситуації

передбачають організацію навчального матеріалу у формі евристичної бесіди; виокремлення проблемних питань; вирішення пізнавальних завдань. Спільне опрацювання цих ситуацій і розв'язання поставлених проблем сприяє розвитку творчого мислення, мисленневих умінь, мотивації, вчить студентів прийомам активного пізнавального спілкування.

Під час вивчення іноземної (польської) мови ситуаційний метод зорієнтований на розв'язання низки завдань (за О. Бігич і М. Ключовою): практичне завдання – формування в студентів іншомовної комунікативної компетентності в усіх видах мовленнєвої діяльності; професійно орієнтоване завдання – набуття професійних знань, формування прагнень до самореалізації, потреби в актуалізації й реалізації особистісного потенціалу шляхом спілкування з іншими людьми; лінгвосоціокультурне завдання – розширення загального світогляду відносно країни, мову якої вивчають, і лінгвістичного світогляду, що стосується професійної термінології; розвивальне завдання – розвиток різних навчальних умінь самостійної індивідуальної та групової роботи, розвиток мотивації [27, с. 13–14].

Н. Семян виокремлює такі характерні риси цього методу:

- поставлення проблеми, яка моделює ситуацію професійної діяльності (передбачається альтернативне розв'язання запропонованої проблеми);
- чітка структура, в основі якої постає проблемна ситуація, а також запитання і завдання для обговорення, додатки з інформацією;
- реальний фактичний матеріал або наближений до реальної ситуації;
- мультимедійність, що дає змогу максимально наблизитися до мовного та соціокультурного середовища країни, мову якої вивчають, знайомитися з культурним різноманіттям сучасного полікультурного світу;
- використання різноманітних джерел інформації;
- зорієнтованість на самостійне здобування знань у процесі комунікації з викладачем і своїми одногрупниками, а не презентування в готовому вигляді;
- забезпечення зв'язку теорії й практики, наближення студентів до реальних професійних умов;

– керування пізнавальним процесом [225].

Як показує досвід, студентів цікавлять такі проблеми й ситуації, які безпосередньо можуть трапитися в реальному житті. Зокрема, це особисті стосунки, навчання в університеті, розв'язання конфліктів, організація дозвілля, влаштування на роботу, подорож, отримання візи тощо.

Підготовка ситуаційного методу передбачає роботу з необхідним лексичним та граматичним матеріалом. Крім цього, студенти, які виконують функції експертів, отримують завдання знайти додаткову інформацію. Основними етапами є: 1) знайомство із ситуацією; 2) робота в групах; 3) презентація результатів; 4) підсумкова дискусія.

На заняттях польської мови доцільно застосовувати такі прийоми ситуаційного методу:

1. Складання меню на один день (сніданок, обід, вечеря).
2. Обговорення списку продуктів, необхідних для приготування страв (із вказівкою кількості продуктів і місця, де їх можна придбати).

Процес обговорення та ухвалення рішень передбачає вміння аргументувати, тому варто правильно спрямувати студентів на шляху до збору інформації. Кожен із зазначених етапів супроводжується методичними коментарями викладача, що сприяє підвищенню ефективності, заощадженню часу, створенню атмосфери довіри. Н. Голуб зазначає, що найпоширенішими є методичні поради двох типів: 1) запитання-завдання, роздані студентам заздалегідь, щоб вони зосередилися на головних проблемах ситуативної справи; 2) поточні запитання, що ставить викладач у процесі обговорення в аудиторії. Таким чином, головним інструментом з'ясування істини і прийняття рішень є запитання, що «стимулюють процес колективного пошуку відкриттів» [64].

Дискусія – це досить ефективний метод для розвитку мовленнєвої діяльності, адже вона є як компонентом ситуаційного методу, так і окремим методом, який можна використовувати під час занять для обговорення проблемного питання. Зокрема вона допомагає розвивати вміння формулювати думки, обстоювати власну позицію та переконувати слухачів у правильності своїх поглядів.

Під час підготовки до дискусії, її проведення й аналізу результатів студенти відпрацьовують усі основні дії та операції, які характерні для грамотної мовленнєвої діяльності, для реалізації норм спілкування та літературної мови. Упродовж різних етапів мовленнєвої діяльності учасникам суперечки необхідно використовувати як письмові види мовленнєвої діяльності (під час підготовки висловлювань, добору матеріалу і т. д.), так і усні – у дискусіях. Важливою під час дискусій є реакція на виступи інших учасників, уміння активно імпровізувати, вдало використовувати невербальні засоби.

Ще одним ефективним інтерактивним методом, метою якого є ухвалення кількох остаточних рішень, вважаємо «*мозковий штурм*» – метод розв'язання спільними зусиллями конкретної проблеми, збирання якомога більшої кількості ідей щодо її усунення протягом обмеженого періоду. Особливістю цього методу стало те, що студенти в мікрогрупах, парах або всією групою розв'язують проблему, а потім під час загальної дискусії шукають найоптимальніші рішення. «Мозковий штурм» умовно поділяють на декілька етапів: 1) генерація ідей – висування кожним учасником пропозицій щодо вирішення поставленого завдання, при цьому заборонено критикувати; 2) відбір кращої ідеї, що є результатом колективної творчості; 3) аналіз ідей відбувається шляхом поділу на групу прибічників та супротивників, аргументацією «за» й «проти» кожної ідеї.

Із метою більшої ефективності роботи учасники мають дотримуватися певних правил: 1) стежити, щоб розглядалася лише одна ідея; 2) заохочувати студентів до висування якомога більшої кількості ідей; 3) визначити часовий ліміт (доведено, що дефіцит часу породжує стрес і стимулює діяльність мозку). Результативність «мозкового штурму» багато в чому залежить від лідера групи (він впливає на моральну і психологічну атмосферу в групі, показує уміння організувати роботу так, щоб жодна пропозиція не була втрачена, усі ідеї обговорені, висловлювання були не оцінювальними, а змістовними).

Часте використання «мозкового штурму» на заняттях допомагає розвинути творче і гнучке мислення, потенціал студента, а також стимулює інтерес учасників до

процесу пізнання, сприяє підвищенню активності людини, встановленню взаєморозуміння, високої моральної культури спілкування, адже учасники могли керувати іншими й виступати перед ними публічно. Не менш важливим є вміле використання вербальних і невербальних засобів. Презентуючи розв'язання проблеми перед аудиторією, учасники «шліфують» уміння будувати й подавати своє висловлювання так, щоб воно якнайкраще відповідало вимогам інформування та переконання. Звичайно, кожен промовець повинен мати певні мовленнєві навички, відпрацьовану техніку, тому перед ним постають завдання: правильно вибудовувати образи засобами мови і вміти виголошувати промови; знати особливості монологічної форми мовлення; використовувати різні прийоми впливу на слухачів; точно формулювати свої думки; вдало добирати слова; граматично вправно будувати фрази; чітко вимовляти звуки та їхні сполучення; правильно ставити наголос тощо.

Метод проєктів – це спосіб досягнення дидактичної мети шляхом детального опрацювання проблеми, яка повинна завершитися досить реальним, практичним результатом реальним продуктом, оформленим у певному вигляді; це сукупність прийомів, дій, розташованих у відповідній послідовності для досягнення певної мети – розв'язати проблему. Завдяки цьому методі студент здобуває нові знання в процесі поетапного, самостійного або під керівництвом викладача планування, розроблення, виконання завдань та продукування проєктів, які постійно ускладнюються, також він має можливість самостійно обирати тему творчої роботи, використовуючи різні джерела інформації та обираючи способи її демонстрації. За допомогою методу проєктів студенти можуть використовувати іноземну мову в ситуаціях побутового спілкування.

Визначаючи сутність та специфіку застосування методу проєктів у навчальному процесі, науковці відзначають його творчий, перетворювальний характер роботи під час виконання і наголошують, що саме участь у проєктах сприяє активності, впевненості студентів, формуванню їх дослідницьких навичок та інтеграції знань. Існує певний алгоритм використання методу проєкту, яка складається з чотирьох етапів: 1) організаційно-підготовчий (формування груп, вибір

теми і т. ін.); 2) проєктний (складання плану, тез тощо); 3) технологічний (робота в групах щодо пошуку фактів, які підтверджують чи заперечують гіпотезу); 4) підсумковий (визначення підсумків, презентація з опонуванням від слухачів, обговорення, саморефлексія).

Визначаючи переваги методу проєкту, зауважимо, що така діяльність сприяє вдосконаленню навичок роботи студентів з комп'ютером та іншими сучасними технічними засобами. Студенти засвоюють електронні версії словників, довідників, енциклопедій, поповнюють мовні знання, підвищують рівень практичного застосування іноземної мови.

Виділяємо такі переваги методу: процес навчання максимально наближений до практики; студенти накопичують досвід самостійної професійної діяльності; метод змушує шукати і знаходити оптимальні шляхи розв'язання завдань; студенти удосконалюють інформаційну та комунікативну компетентність; відбувається творче засвоєння необхідної інформації.

Метод портфоліо. Важливою передумовою успішного формування риторичних умінь є наявність внутрішніх мотивів, які зроблять сам процес навчальної діяльності для студентів значущим, цілеспрямованим і змістовним. Існує багато методів та прийомів, які використовують викладачі іноземної мови для формування мотивації до навчальної діяльності. Ми ж із цією метою пропонуємо застосовувати на заняттях польської мови *метод портфоліо*, який є систематизацією результатів самостійної роботи студентів, узагальненням, поглибленням і розширенням знань, отриманих під час аудиторних занять, тобто це тека, у якій студент систематизовано накопичує матеріали, що є результатом його самоосвітньої діяльності з конкретної навчальної дисципліни.

Завершувати кожне заняття необхідно *методом рефлексії*, який є одним із обов'язкових видів риторичної діяльності. Здатність рефлексувати, тобто оцінювати власну навчальну та когнітивно-мовленнєву діяльність, допомагає вдосконалювати механізми ефективної мовленнєвої взаємодії. Дослідниця Л. Горобець зазначає, що у процесі мовленнєвого розвитку студентам необхідно опанувати різні види рефлексії,

які пов'язані з готовністю до сприйняття через оцінку та розуміння тексту, із визначенням задуму власного висловлювання, із вибором мовних та сюжетно-композиційних засобів його реалізації, із пошуком адекватних засобів вираження особистісних смислів, усвідомлення та контроль за своєю діяльністю, готовність до альтернативного підходу у вирішенні однієї педагогічної проблеми, із здійсненням перформатування з об'єкту на суб'єкт, з урахуванням фактору адресата, готовність побачити світ чужими очима [69, с. 254].

Методи втілюються в певних *прийомах навчання*, тобто елементах методу, що є сукупністю навчальних ситуацій, спрямованих на досягнення його проміжної мети. Якщо метод – це спосіб діяльності, який охоплює весь процес її перебігу, то прийом – це окремий крок, дія для реалізації методу.

За класифікацією О. Біляєва, прийоми умовно можна поділити на *дидактично-методичні* та *предметні*. Прийоми першої групи – це методичні різновиди, що дають можливість засвоювати новий матеріал. Вони повинні відповідати меті, етапу, методу навчання. До них належать: пояснення, систематизація, аналіз, узагальнення, зіставлення, формулювання питань, конструювання, демонстрація, показ, прогнозування, прослуховування тощо. Прийоми другої групи – це предметні прийоми. До них належать усі ті, що конкретно пов'язані з певною метою і визначаються нею. Наприклад, прийом засвоєння риторичних термінів за допомогою словника тощо.

Існує багато дефініцій «засобів навчання». Ч. Купісевич визначає засоби навчання, як предмети, що надають учням (студентам) конкретних сенсорних стимулів, тобто впливають на їхній зір, слух, дотик тощо та полегшують пізнання реальності прямо або опосередковано [280, с. 213]. За словами М. Нагайової, «це предмети, що вдосконалюють навчальний процес і допомагають досягти кращих навчальних результатів» [283, с. 140].

Засоби навчання повинні 1) бути матеріальними й забезпечувати реалізацію діяльності викладача та студента в навчальному процесі; 2) орієнтуватися на мету цілі навчання, тобто сприяти її досягненню в процесі навчання польської мови; 3) бути

інструментом реалізації методів та прийомів, що застосовуються в навчальному процесі; 4) відповідати сучасним досягненням методики навчання польської мови й забезпечувати реалізацію новітніх технологій навчання польської мови.

Існує велика кількість класифікацій засобів навчання, проте вони переважно схожі. Здебільшого їх поділяють на словесні: друковані та написані тексти, наприклад, підручники, збірники вправ, допоміжні навчальні матеріали тощо; візуальні (звичайні) – фотографії, карти, діаграми, ілюстрації, предмети та ін.; візуальні (технічні) – інтерактивна дошка; технічно-слухові – радіо, магнітофон тощо; технічні слухово-візуальні – фільм, вистава, телепрограма та ін.

Для нашої методики обираємо такі *засоби навчання: текстові* (розроблений збірник вправ та завдань для розвитку риторичних умінь, роздатковий матеріал); *технічні (аудіовізуальні, аудіо, візуальні)*:

- *аудіовізуальні* (відеозаписи мультфільмів, фільмів, телепередач з автентичним польським мовленням; пісні, вірші польською мовою);
- *аудіо* (аудіозаписи зі зразками діалогів, текстів різних жанрів з автентичним польським мовленням);
- *візуальні* (таблиці, схеми; репродукції картин, скульптур).

Розроблений збірник містить вправи та завдання (поділені за темами), спрямовані на розвиток у студентів риторичних умінь (Додаток Ж).

Використовуючи на заняттях польської мови картинки, комікси, фото, студенти мають можливість описати побачене, скласти історію, дописати продовження, тобто розвивати водночас усі компоненти риторичних умінь (мисленнево-мовленнєві, лінгвістично-мовленнєві, комунікативно-діяльнісні).

Підвищенню ефективності навчання польської мови сприяє використання фільмів (навчальних, художніх, історичних, документальних, анімаційних та ін.), вистав тощо, адже студент занурюється в іншомовне середовище й таким чином не лише збагачує свій словник, але й намагається зрозуміти зміст, проаналізувати його і т. д. Звісно, використання фільмів залежить від рівня знань студентів і від тематичного наповнення заняття. Наприклад, на заняттях можна використовувати

відеоматеріал із сайту *ninateka.pl*, який пропонує значну кількість безкоштовного контенту. Важливою також є робота з аудіовізуальними засобами, зокрема виписування слів та словосполучень, які можуть бути незрозумілими. Під час вивчення лексики на основі фільмів необхідно використовувати асоціації, наприклад, обрати певний фрагмент, після перегляду обговорити, визначити, які емоції, асоціації викликало побачене. Також можна запропонувати студентам певний перелік слів, який вони повинні відшукати у відео. Таким чином, ми розвиваємо не лише лексичні вміння, але й уміння сприймати на слух. Ще одним видом роботи з фільмами є порівняння художніх творів з екранізацією фільму. Студент має можливість порівняти, висловити свою думку, визначити, які переваги та недоліки екранізації тощо. Після перегляду фільму важливим є теж аналіз структури фільму, драматургії, технік монтажу, зв'язку між звуком та картинкою, акторської гри тощо. Окрім аналізу фільму, студентам можна запропонувати обрати певну сцену з фільму та спробувати її відіграти, тобто відчувати себе в ролі акторів. Фільми теж дозволяють описувати головних героїв, події, відображені у фільмі. Ще одним видом роботи є написання рецензій на фільми або усне чи письмове висловлювання стосовно проблем, репрезентованих у фільмі.

Окрім фільмів, доцільним є перегляд реклами та її аналіз, зважаючи на естетичну, суспільно-економічну чи маніпуляційну проблематику, на основі реклами можна провести дискусію, наприклад, щодо впливу реклами на споживачів, проаналізувати зміст, зважаючи на її користь / шкідливість, маніпуляційні техніки, які використовують у рекламних текстах. Після перегляду й перекладу варто запропонувати створити власні гасла тощо.

Робота з музикою, піснями теж має значні дидактичні можливості для розвитку риторичних умінь, проте багато що залежить від креативності студентів, від рівня їхніх знань. Зокрема, можна запропонувати дібрати музику до тексту та обґрунтувати свій вибір, визначити, який настрій передає та чи інша музика. Під час роботи з піснями інтерес викликає у студентів музичний аспект твору: конфлікти поколінь,

міжособистісні зв'язки, кохання, пошук істини, сенсу життя чи інші суспільні проблеми.

Крім цього, варто звернути увагу, що в процесі навчання польської мови заняття необхідно проводити в умовах, близьких до реальних обставин, зокрема, це використання рольових ігор, створення та обговорення ситуацій, що мотивують до навчання. Як ми раніше зазначали, студенти під час вивчення іноземної, зокрема і польської, мови часто не можуть висловити власні думки, побудувати логічне, зв'язне та послідовне висловлювання через страх говорити іноземною мовою, незважаючи на те, що цілком можуть сприймати й повністю усвідомлювати почуте і прочитане. Часто проблема виникає через те, що викладачі не завжди виділяють достатньо часу на завдання, вправи, які б дозволили створювати тексти за темою, що особливо важливо, презентувати їх перед аудиторією. Лише шляхом постійного вправлення й за умови активного навчання можна досягти мети, у нашому випадку, – розвинути риторичні вміння та досягти ефективного результату в будь-якому виді висловлювань.

Важливим у побудові текстів та в усному висловленні є вибір мовних одиниць, засобів, зокрема риторичних фігур, тропів, вживання ідіоматичних виразів залежно від мети виступу та змісту висловлювання. Варто на початку роботи визначити мету, а в кінці зазначити, чи вдалося досягти цієї мети. Необхідно навчитися аргументувати, висловлювати власну думку, при цьому наводити приклади та логічно будувати свою відповідь.

Теоретичний аналіз проблеми дослідження дав можливість визначити лінгводидактичні засади розвитку риторичних умінь, складниками яких визначено підходи, принципи, методи, прийоми, засоби. Пріоритетними *підходами* є компетентнісний, комунікативний, особистісно орієнтований. Ефективність формування означених підходів залежить від урахування принципів, із-поміж яких виокремлено загальнодидактичні *принципи*: науковості, систематичності та послідовності, наступності й перспективності, зв'язку теорії з практикою; специфічні: принцип інтеграції реальної комунікації в навчальний процес; діалогічного

спілкування; нерозривності навчання та виховання; індивідуального підходу; поєднання теоретичного навчання з практикою, текстоцентризму, апроксимації. Основними *методами*, що реалізують розвиток риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови, визначено традиційні: пояснювальний, бесіда, спостереження над мовою, вправа; інтерактивні: ситуаційний, дискусія, портфоліо, проєкт, рефлексія, «мозковий штурм», гра. Серед прийомів виділено дидактично-методичні та предметні, серед засобів – текстові, технічні (аудіовізуальні, аудіо, візуальні).

Відповідно до вказаних принципів і методів навчання польської мови розроблено систему вправ та завдань, що сприяють розвитку риторичних умінь, які класифіковано *за спрямованістю на отримання чи передавання інформації* (рецептивні, репродуктивні, продуктивні); *за метою проведення* (підготовчі; тренувальні, контрольні); *за кількістю студентів, що виконують вправу (завдання)* (індивідуальні, групові, колективні); *за характером матеріалу* (вправи стосовно діалогічного або монологічного мовлення); *за роботою з текстом* (аналітичні, конструктивні, аналітико-конструктивні). Запропоновано також риторичні вправи (підготовчі, тренувальні, творчі, аналітичні).

Висновки до розділу 1

Аналіз наукових праць дав змогу з'ясувати, що окремі дослідники риторичної науки ототожнюють з красномовством, ораторським мистецтвом (С. Аверінцев, А. Михальська, Т. Котарбінський, В. Татаркевич та ін.). У студіях О. Авелічева, В. Аннушкіна, О. Волкова, Н. Голуб, Ю. Лотмана, Л. Мацько, Н. Михайличенко, Г. Сагач, Г. Онуфрієнко, Є. Юніної риторичну науку визначено як науку й навчальну дисципліну. Акцентовано, що одним із вузлових аспектів праць Д. Александрова, Я. Білоусової, Н. Голуб, О. Зарецької, Н. Михайличенко, В. Нищети, Г. Сагач є риторична діяльність як показник загальної культури, а також як професійно необхідний складник. Встановлено, що риторика набула сьогодні статусу соціально

значущої дисципліни, оскільки спрямована на розвиток у суб'єктів освітнього процесу вміння спілкуватися, ефективно взаємодіяти як комуніканти, обирати продуктивні комунікативні стратегії.

З огляду на важливість комунікативного спрямування освітнього процесу особливого значення в підготовці фахівців іноземних мов, польської зокрема, набуває проблема розвитку риторичних умінь майбутніх філологів. Філолог-полоніст – це фахівець із польської мови, літератури та культури, належний рівень мовленнєвої та риторичної культури якого є передумовою успішної професійної діяльності. У дослідженні з'ясовано, що розвиток риторичних умінь майбутніх філологів-полоністів пов'язаний із віковими та психологічними особливостями студентства як представників специфічної спільноти, об'єднаних метою здобуття відповідного фаху в закладі вищої освіти. Саме тому, навчаючи студентів іноземної (польської) мови, викладач має використовувати знання із загальної, вікової, педагогічної психології, психолінгвістики, урахувати психологічні закономірності засвоєння іноземної мови й моделювати освітній процес.

У процесі аналізу різноманітних визначень поняття «вміння», а також «риторичні вміння» зроблено теоретичні узагальнення, що дало змогу уточнити зміст поняття «риторичні вміння філолога-полоніста», що потлумачено як сукупність елементів мисленнєво-мовленнєвої, комунікативної та риторичної діяльності, якими послуговується філолог у процесі навчання польською мовою і в подальшому уможливорює вправну й ефективну реалізацію його професійної діяльності.

Опрацювання змісту монографічних праць і спеціальних досліджень (Л. Горобець, Т. Ладиженська, В. Ницета, М. Пентилюк, А. Первушина, Г. Сагач, Є. Тягнирядно та ін.), а також з урахуванням особливостей професійної діяльності майбутнього філолога-полоніста у структурі риторичних умінь визначено такі складники: *мисленнєво-мовленнєвий, лінгвістично-мовленнєвий та комунікативно-діяльнісний*, які розглядаємо як органічну єдність. *Мисленнєво-мовленнєвий складник* риторичних умінь пов'язаний із мисленнєвими процесами, зокрема, з удосконаленням творчого мислення, різноманітних мисленнєвих здібностей фахівця. *Лінгвістично-*

мовленнєвий складник пов'язаний із опануванням певного обсягу знань та оволодінням відповідних умінь, тобто це сегмент мовної підготовки чи мовний компонент навчання мови. *Комунікативно-діяльнісний* складник є одним із ключових, оскільки його основою є спілкування, зокрема, культура спілкування, культура мовлення, культура поведінки. Зважаючи на особливості та структуру риторичної діяльності, окрім основних риторичних умінь, виділено специфічні риторичні вміння, необхідні для перекладача та для вчителя.

Також обґрунтовано лінгводидактичні засади розвитку риторичних умінь майбутніх філологів-полоністів, складниками яких визначено підходи (компетентнісний, особистісно орієнтований, комунікативний); принципи: загальнодидактичні (науковості, систематичності та послідовності, наступності й перспективності), специфічні (принцип інтеграції реальної комунікації в навчальний процес, діалогічного спіл спілкування, нерозривності навчання та виховання, індивідуального підходу, текстоцентризму, апроксимації); методи: традиційні (пояснювальний, метод бесіди, спостереження над мовою, метод вправ); інтерактивні методи: ситуаційний, дискусії, портфоліо, метод проєкту, «мозковий штурм», рефлексія, гра; розроблено систему вправ та завдань, що сприяють розвитку риторичних умінь.

Обґрунтовані теоретичні засади розвитку риторичних умінь майбутніх філологів-полоністів покладено в основу розроблення методики розвитку риторичних умінь у процесі навчання польської мови.

РОЗДІЛ 2.

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ РИТОРИЧНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ

2.1 Навчання основ риторики та розвиток риторичних умінь у майбутніх філологів під час вивчення польської мови у ЗВО України та Польщі

Реалізація у вищій освіті ідей Болонського процесу вимагає формування фахівців нової генерації, здатних ефективно виконувати свої професійні обов'язки. Філологи-полоністи повинні відповідати вимогам, які висуваються до них у контексті сучасної мовної освіти. Як в Україні, так і в Польщі важливою є підготовка компетентного фахівця. Якщо ж говорити про особливості мовної підготовки, то насамперед варто врахувати, що в Польщі польська мова вивчається як рідна, а в Україні – як іноземна. Це, зокрема, є однією з найважливіших відмінностей, адже, як ми зазначали раніше, навчання рідної та іноземної мови має значні відмінності.

Для того, щоб визначити результативність та ефективність розвитку риторичних умінь у майбутніх полоністів, варто з'ясувати місце і роль риторичної підготовки (її форм, методів і змісту) в організації навчально-виховного процесу в закладі вищої освіти. Крім цього, для нашого дослідження важливо порівняти стан навчання риторичних умінь під час підготовки філологів-полоністів у ЗВО України та Польщі.

Серед польських закладів вищої освіти для аналізу ми обрали спеціальність «Filologia polska» Державної вищої професійної школи в Тарнові (Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Tarnowie). На першому рівні (бакалаврат) окремої дисципліни «Риторика» в навчальному плані спеціальності немає, проте є дисципліни, які, на наш погляд, сприяють розвитку риторичних умінь. Зокрема, це «Kultura języka» загальним обсягом 60 год, яку студенти вивчають 2 семестри. Теоретичний блок дисципліни передбачає ознайомлення зі стилістичними особливостями польської мови, основними нормами культури мови, типами мовленнєвих помилок, поняттям «текст»

тощо. Дисципліна також орієнтована на вироблення навичок практичного застосування набутих знань у різних комунікативних ситуаціях.

Тематичне наповнення дисципліни таке: Teoria kultury języka; Podstawowe pojęcia; Podręczniki i słowniki; Pojęcie normy językowej; Ortoepia i ortografia; Odmiana i pisownia nazw własnych (polskich i obcych); Wyrazy funkcyjne w zdaniu; Leksyka – zróżnicowanie leksykalne polszczyzny; Błędy frazeologiczne; Przegląd błędów: konstrukcje redundantne, tautologie, wulgaryzmy, zapożyczenia; Poprawność leksykalna i stylistyczna; Tekst – spójność tekstu (koherencja, kohezja); Zasady dobrego stylu; Gatunki; Stosowność; Etykieta językowa.

В аналізованій робочій програмі зазначено, що в навчальному процесі мають використовуватися такі техніки навчання: інформаційний виклад, пояснення виконання практичних завдань, тестування, усне опитування. Особливу увагу заплановано приділяти аналізу текстів, участі в дискусіях, представленню презентацій. Серед основних форм роботи – індивідуальна та групова. Особливо важливим для розвитку риторичних умінь є опанування знань і набуття навичок щодо творення текстів, усвідомлення норм польської мови, типології основних помилок лексико-граматичного, синтаксичного, стилістичного рівнів.

На другому рівні (магістерському) є окрема дисципліна «Retoryka praktyczna» загальним обсягом 30 годин, яку студенти вивчають 1 семестр. Ця дисципліна охоплює основні поняття риторики – як класичної, так і неориторики. Студенти опановують знання та навички щодо теорії й мистецтва переконання, правил аргументації, полемічних прийомів, механізмів комунікації. Особливу увагу приділено аналізу та інтерпретації різних типів публічних промов, вибудовуванню риторичних стратегій. Одним із результатів вивчення дисципліни є усвідомлення важливості поведінки та безпеки порушення етичних норм. Серед основних технік навчання – інформаційний виклад, пояснення, створення й аналіз власних текстів, участь у дидактичних іграх (ситуаційних) і дискусіях, виконання вправ, перегляд фільмів, телепередач.

Варто зазначити, що в навчальних планах підготовки філологів-полоністів представлені дисципліни, зміст яких також торкається питань створення текстів різних стилів, аналізу текстів, теорії комунікації («Warsztaty pisanía», дисципліни до вибору: «Metody i techniki perswazji w promociji i reklamie», «Media relations i wypowiedzi publiczne» тощо). Вони мають значний потенціал щодо розвитку риторичних умінь студентів, але все ж не дозволяють розвивати їх повною мірою внаслідок певної однобічності риторичного змісту.

Отже, на нашу думку, загальний обсяг годин, відведених на безпосередню риторичну підготовку філологів-полоністів у польському ЗВО є недостатнім, певна обмеженість власне риторичного спрямування змісту дисциплін, які можна вважати дотичними до риторики, також не дозволяє досягнути бажаного ефекту у формуванні риторичних умінь студентів.

В Україні дещо інша ситуація з риторичною підготовкою студентів-полоністів. Ми проаналізували навчальні плани (НП) підготовки фахівців першого (бакалаврського) і другого (магістерського) рівнів навчання за спеціальностями: «Філологія. Слов'янські мови та літератури (переклад включно), перша – польська», «Середня освіта. Мови і літератури (польська, українська)» Хмельницького національного університету, «Середня освіта. Мови і літератури (польська)» Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, «Середня освіта. Мови і літератури (польська)» Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка, «Середня освіта. Мови і літератури (польська)» Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, «Середня освіта. Мови і літератури (польська)» Рівненського державного гуманітарного університету.

Як виявилось, риторика як окрема дисципліна в проаналізованих навчальних планах не представлена. Натомість запропоновано дотичні дисципліни, які можна розглядати як основу для розвитку риторичних умінь. Зокрема, у НП Хмельницького національного університету це дисципліни: «Мовно-комунікативні основи спілкування», «Основи комунікативної лінгвістики» (на вибір).

Метою дисципліни «Мовно-комунікативні основи спілкування» є надати студентам теоретичні знання щодо філософсько-психологічних можливостей комунікативної діяльності; визначення впливу комунікації на духовний та економічний розвиток суспільства; характеристика особливостей мовленнєвої діяльності в установах, підприємствах, організаціях; навчити студентів вільно володіти всіма засобами комунікації, допомогти їм набути міцних і сталих навичок дотримання комунікативних норм у процесі професійної діяльності, ознайомити із загальними тенденціями розвитку світової комунікації. Серед питань, які, на нашу думку, сприятимуть розвитку риторичних умінь, виокремлюємо висловлювання в структурі комунікативного акту; комунікативна особистість, невербальні засоби комунікації; дискурс як форма мовленнєвої взаємодії. Дисципліна здебільшого знайомить із теоретичними поняттями, що стосуються комунікації. Викладання проводиться українською мовою, що не дозволяє використовувати матеріал на заняттях для спілкування іноземною (польською) мовою. Хоча дисципліна надає поняттєве підґрунтя теорії комунікації та основних її понять, однак недоліком, на нашу думку, є викладання її аж на четвертому курсі.

Предмет навчальної дисципліни «Основи комунікативної лінгвістики» – вивчення основних процесів спілкування людей із використанням живої природної мови та врахуванням усіх складників комунікації (фізичних, фізіологічних, психологічних, соціальних, гендерних, контекстних, ситуативних, семіотичних тощо). Завданням дисципліни є формування лінгвосоціокультурної компетенції студентів у контексті діалогу культур, що передбачає комунікативний і соціокультурний розвиток студентів засобами іноземної мови та сприяє формуванню в них комунікабельності, мовленнєвого такту, неупередженості в поглядах й оцінках, готовності до спільної діяльності з людьми різних поглядів незалежно від їхньої расової та соціальної належності та віросповідання. Особливу увагу приділено усному спілкуванню й специфіці організації засобів мовного коду та інших знакових систем у процесі мовленнєвої взаємодії, а також виявленню комунікативного впливу під час інтеракції й блокуванню маніпулятивних тактик. До питань дисципліни, які

можуть сприяти розвитку риторичних умінь, відносимо культуру мовної комунікації; невербальні засоби комунікації; ознаки й чинники ефективної мовної комунікації; ознаки і причини неуспішної мовної комунікації. Однак, на нашу думку, її доречно було б увести в навчальний план бакалаврського рівня, адже важливо починати роботу із формування комунікативної компетентності майбутніх філологів із перших курсів.

У Кам'янець-Подільському університеті імені Івана Огієнка запропоновано вибірккову дисципліну «Мовленнєва комунікація», мета якої – формування системи знань про закономірності мовленнєвого спілкування, мову як специфічний та унікальний феномен людства, культуру спілкування; вироблення в студентів умінь та навичок ефективної мовленнєвої комунікації, підвищення загальної культури мовлення. Для розвитку риторичних умінь важливими є такі теми дисципліни, як принципи, правила і закони спілкування; комунікатор і аудиторія; підготовка та виголошення промови; мистецтво суперечки; основні форми та жанри виступів. Після аналізу змісту дисципліни зроблено висновок, що теми безпосередньо пов'язані з риторикою, саме тому в процесі навчання студент має можливість отримати знання про особливості аудиторії та способи впливу на неї, про поняття «дискусії» та правила її проведення; окрім цього, може ознайомитися з формами та жанрами публічних виступів і самостійно спробувати їх створити та виголосити. Цю дисципліну можна обрати лише на четвертому курсі.

У Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка на вибір пропонують одну з двох дисциплін: «Іноземна мова і міжкультурна комунікація» або «Основи теорії мовної комунікації».

Дисципліна «Іноземна мова і міжкультурна комунікація» має на меті аналіз та узагальнення теоретичних положень щодо особливостей міжкультурної комунікації в процесі формування міжкультурної компетенції студентів та набуття практичних навичок взаємодії з представниками різних культур та різних країн. До питань, які стосуються розвитку риторичних умінь, ми відносимо такі: комунікативні стратегії; міжкультурна письмова комунікація; невербальна комунікація; презентація в

міжкультурній аудиторії. Важливим є знання про стратегії обміну фактами, відповідь та реагування на непередбачувану реакцію, ведення розмови на безпечні теми для підтримки діалогу; труднощі міжкультурної письмової комунікації, вербальні та невербальні повідомлення та коди, труднощі виступу перед різними аудиторіями тощо. Ця дисципліна, як і інші аналізовані, викладається на четвертому курсі.

Метою дисципліни «Основи теорії мовної комунікації» є вивчення феномена мовного спілкування, формування вмінь і навичок правильно розуміти й аналізувати явища мовного спілкування, використовувати набуті знання при вивченні іноземних мов, перекладі та у філологічних дослідженнях. Серед питань, що орієнтують на опанування риторичних умінь, варто виділити: суть спілкування; висловлювання у структурі комунікативного акту; адресант і адресат у структурі комунікативного акту, комунікативний кодекс.

У Хмельницькому національному університетіу НП підготовки фахівців другого (магістерського) рівня спеціальності «Філологія. Слов'янські мови та літератури (переклад включно), перша – польська» є дисципліни: «Міжкультурна комунікація та проблеми перекладу» і «Культура спілкування та етикет перекладача». Мета вивчення дисципліни «Міжкультурна комунікація та проблеми перекладу» – формування в студентів здатностей: володіти стійкими навичками породження мовлення польською мовою з урахуванням її фонетичної організації, збереження темпу, норми та стилю мови; аналізувати проблеми і розкривати міжкультурні аспекти перекладу як особливого виду міжмовної та міжкультурної комунікації; користуватися граматичними й лексичними ресурсами польської мови; адекватно сприймати, розуміти, оцінювати, відтворювати і продукувати усний або письмовий дискурс; використовувати національно-культурний компонент мови з метою спілкування; визначати сутність мови як суспільного явища, її зв'язок із мисленням, культурою і суспільним розвитком народу, функціональні властивості мови та її лінгвокраїнознавчі особливості; визначати й використовувати різні стратегії для міжкультурного контакту з представниками інших культур, грамотно й обґрунтовано ухвалювати рішення, безпосередньо пов'язані з функцією посередника в

міжкультурному спілкуванні; зіставляти рідну й іноземну культури, проводити науково-дослідну роботу; логічно впорядкувати необхідні операції для здійснення успішної та ефективної комунікативної і перекладацької діяльності. Ця дисципліна з чітко виокремленим культурологічним підходом, однак вона здебільшого пропонує теоретичні знання.

Основні завдання дисципліни «Культура спілкування та етикет перекладача»: формування розуміння найголовніших принципів, за якими будується комунікація в побутовій і діловій сферах діяльності людини; опанування норм культури поведінки ділової людини; підготовка студентів до практичної перекладацької діяльності, до участі в тренінгах, семінарах, конференціях, співбесідах, ділових нарадах і перемовинах, з обов'язковим дотриманням вимог до культури спілкування в майбутній професійній діяльності перекладача. Дисципліна є важливою в аспекті розвитку риторичних умінь, адже пов'язана з основними нормами спілкування, з культурою поведінки в процесі професійної діяльності майбутнього перекладача-полоніста.

Як в Україні, так і в Польщі проблемою є не лише недостатня кількість дисциплін, що розвивають риторичні вміння, але й недостатньо досконала методика навчання риторики і суміжних дисциплін у системі вищої освіти. Переважають тут дві тенденції. За першою, риторика вивчається як наука історична і презентована лише теоретично. Як наслідок, теорія замінює практичні вміння, немає навчання розуміння того, як правильно й відповідно до ситуації будувати тексти, що є підґрунтям риторичного мислення. У результаті студент може назвати риторичні роди, описати функції риторики, проте не вміє сконструювати виступ, який ці функції реалізовував би. За другою тенденцією, завдання риторики ототожнюються лише з виробленням умінь щодо правильного та багатого мовлення. Риторика такими чином дорівнює елокуції. У цьому випадку значну увагу звертають на конструювання текстів, знання про тропи і фігури, оминаючи вміння аналізувати й виголошувати тексти.

На нашу думку, варто не лише поєднувати теорію з практикою, але й навчати студентів методів критичного аналізу тексту, його діагностики й оцінки, мистецтва ефективного дискурсу. Викладання риторичних дисциплін повинно базуватися на двох основних засадах. З одного боку, треба звертатися до традиції ораторсько-комунікативного навчання риторики (яке полягає в поєднанні літературної критики з рефлексією над значенням і психологічними проблемами відбору текстів), з іншого – до традиції риторично-композиційної (навчання побудови правильного у граматичному сенсі, логічного й відповідного у формальному та стилістичному сенсах висловлювання).

Взагалі, для спеціальності «Філологія» ми вважаємо за необхідне ввести до навчального плану окрему дисципліну «Риторика» на першому (бакалаврському) рівні, яка має вивчатися на першому курсі й містити теоретичний блок, пов'язаний із загальною теорією та історією риторики, а також блок практичний – із вправами щодо аналізу, створення текстів, мистецтва ведення дискусії, аргументування, техніки запам'ятовування. На другому (магістерському) рівні дисципліну «Практична риторика» варто вивчати один семестр і спрямовувати в практичне русло, використовуючи передусім вправи, пов'язані з побудовою публічних виступів, із рефлексією щодо риторичних умінь.

Таким чином, порівнюючи стан навчання основ риторики та розвитку риторичних умінь у філологів-полоністів у вибраних ЗВО України та Польщі, зауважуємо, що у ЗВО Польщі риторика вивчається як окрема дисципліна, проте, на нашу думку, відведена на дисципліну кількість годин для засвоєння необхідного матеріалу є недостатньою. У ЗВО України студенти опановують декілька дисциплін, пов'язаних саме з комунікацією, проте вони здебільшого теоретично переважені, не орієнтовані на цілеспрямований розвиток риторичних умінь студентів, зокрема, через те, що вивчаються лише на четвертому курсі і протягом одного семестру.

Зважаючи на це, виникає необхідність розвитку риторичних умінь студентів-філологів у процесі вивчення дисциплін, пов'язаних з опануванням польської мови.

Це дозволить надати розвиткові риторичних умінь філологів-полоністів поетапного та системного характеру.

2.2. Аналіз навчально-методичного забезпечення щодо розвитку риторичних умінь студентів під час навчання польської мови

Зміст навчання щодо розвитку риторичних умінь під час вивчення польської мови в закладах вищої освіти визначають освітні програми (ОП) підготовки фахівців, навчальні плани (НП) й робочі програми (РП), репрезентують підручники, навчальні посібники. У контексті нашого дослідження ми проаналізували робочі програми дисциплін, пов'язаних із практичним опануванням польської мови, що викладаються для студентів спеціальності «Філологія. Слов'янські мови та літератури (переклад включно), перша – польська» та спеціальності «Середня освіта. Мови і літератури (польська, українська)» у згаданих вище ЗВО України.

Критеріями аналізу робочих програм навчальних дисциплін було визначено: вплив тематичного наповнення дисципліни на розвиток риторичних умінь студентів-філологів, з'ясування того, які форми та методи роботи в процесі вивчення польської мови сприяють розвиткові риторичних умінь.

Згідно з тим, що Закон України «Про вищу освіту» передбачає надання автономії ЗВО, кожен університет самостійно формує перелік дисциплін, які входять до НП спеціальності, зокрема дисциплін, пов'язаних із вивченням польської мови. Для прикладу, у Кам'янець-Подільському університеті імені Івана Огієнка у НП спеціальності «Середня освіта. Мови і літератури (польська, українська)» це дисципліна «Практика усного та писемного мовлення», у Хмельницькому національному університеті у НП спеціальності «Філологія. Слов'янські мови та літератури (переклад включно), перша – польська» є дисципліна «Практичний курс польської мови», а у НП спеціальності «Середня освіта. Мови і літератури (польська, українська)» – «Сучасна польська мова», у НП спеціальності «Середня освіта. Мови

і літератури (польська, українська)» у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки – це «Польська мова».

У Хмельницькому національному університеті на спеціальності «Філологія. Слов'янські мови та літератури (переклад включно), перша – польська» основною для опанування польської мови є дисципліна «Практичний курс польської мови». Як і в Кам'янець-Подільському університеті, дисципліну студенти вивчають протягом восьми семестрів. Метою навчання на першому курсі є засвоєння лексичного мінімуму та основних граматичних правил польської мови, необхідних для формування вмінь та навичок читання й розуміння простих текстів, сприйняття й розуміння усного мовлення, ведення нескладних діалогів на побутові теми, вироблення графічних та орфографічних умінь і навичок, розвиток зв'язного усного та письмого мовлення, навичок перекладу.

Згідно з робочою програмою дисципліни, перші вісім тем мають ознайомлювально-теоретичний характер, опанування яких дозволяє студентам отримати загальні відомості про польську мову, про спільні риси та відмінності між польською та українською мовами; про особливості фонетики і графіки, лексики та граматики польської мови. Починаючи з 9-ї теми, заняття поділяють на дві частини: перша – лексично-граматична, орієнтована на опрацювання діалогів, текстів, представлених у них слів, сталих словосполучень у певних граматичних формах (приклади лексичних тем: «Моя сім'я», «Перші покупки», «Мій колега» тощо); друга частина – граматична, мета якої – подати матеріал щодо граматичних категорій і правил, закріпити його в практичних вправах і завданнях.

На другому курсі, паралельно з розвитком мовлення, передбачено повторення та розширення знань про граматичну систему польської мови; окремі лексичні теми спрямовані на збільшення словникового запасу студентів-філологів («Ставлення до людини та подій», «Здоров'я та екологія», «Демократичний поділ мови», «Стан освіти в Польщі», «Туристична Польща»). Уже з першого семестру другого курсу робоча програма передбачає розвиток навичок, пов'язаних із риторичними вміннями – окремі теми, спрямовані на розвиток зв'язного мовлення, формують

навички висловлення заперечення, відповіді, обурення, протесту, прохання, вимоги, незгоди, аргументування тощо.

На третьому, четвертому курсах основною метою вивчення дисципліни «Практичний курс польської мови» стає розвиток і вдосконалення навичок зв'язного усного мовлення та письма, умінь перекладу, а також подальше засвоєння лексики й основних граматичних правил польської мови, необхідних для формування вмінь та навичок розуміння письмових текстів, сприйняття й розуміння усного мовлення, створення текстів діалогічного та монологічного характеру на різноманітні теми особистого і суспільного життя.

Розвиток риторичних умінь у ході вивчення польської мови на третьому, четвертому курсах пов'язаний із темами, орієнтованими на розвиток усного та письмового мовлення у формах діалогу, монологу, публічного виступу. Опануванню діалогічного мовлення сприяють такі форми роботи, де звертають увагу на телефонну розмову, репліки телефонного діалогу, сучасні засоби зв'язку, дискусію, роль у дискусії опонента, побудову виступу в дискусії, інтерв'ю, ролі учасників інтерв'ю, прохання, побажання. Для вироблення навичок монологічного мовлення слід знати особливості побудови рекламного тексту, створювати висловлювання, що містять аргументи, спрямовані на переконання слухачів, читачів. Опанування публічного мовлення пов'язане із веденням публічних дискусій, досягненням мовленнєвих компромісів. Означені теми мають значний риторичний потенціал.

У Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка у НП спеціальності «Середня освіта. Мова і література (польська)» основою професійної підготовки майбутніх філологів є дисципліна «Практика усного та писемного мовлення», мета якої – формувати в студентів комунікативну, лінгвістичну та соціокультурну компетенції, що забезпечать уміння ефективно й гнучко використовувати іноземну мову в різноманітних ситуаціях соціального, навчально-академічного та професійного спілкування. Дисципліна викладається протягом чотирьох курсів (8 семестрів). Як і в Хмельницькому національному

університеті кожна тема складається з двох частин – лексичної та граматичної. На першому курсі студентів знайомлять із базовими граматичними поняттями та загальними лексичними темами, наприклад: «Moja rodzina», «Pogoda. Klimat», «Pory roku» тощо. Серед тем, які стосуються комунікації, використання мовленнєвих жанрів тощо, варто виокремити: «Писати лист. Надсилати листівку»; «Розмова через скайп»; «Автобіографія»; «Висловлення твердження й заперечення», «Обмін інформацією, прохання, реклама». Ці теми передбачені у другому семестрі першого курсу.

На другому курсі до тем, спрямованих на вироблення риторичних умінь, відносимо такі: «Висловлення уподобань», «Висловлення власної думки», «Висловлення незадоволення, відмова», «Висловлення обурення, гіпотез, припущень». Загалом теми зорієнтовані на формування висловлювати свою думку, аргументувати, будувати логічні конструкції, брати участь у діалозі тощо.

На третьому курсі студенти вивчають теж схожі теми, як і на другому курсі, зокрема, «Висловлення власної думки», «Вираження задоволення, незадоволення, розчарування», «Висловлення протесту», «Вираження критики і реагування на критику», окрім цього, є теми «Дискутування», «Запам'ятовування інформації». Четвертий курс поповнюється темами «Переконання», «Аргументування», «Компліменти» тощо.

Загалом, ознайомившись із темами, ми помітили, що здебільшого вони сприяють розвитку таких умінь, як уміння будувати логічні конструкції; аргументувати; добирати й опрацьовувати матеріал; сприймати усні та письмові висловлювання; брати участь у діалозі, дискусії тощо.

У Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка у НП «Середня освіта. Мови і літератури (польська, українська)» вивчається дисципліна «Сучасна польська мова», метою якої є досягнення студентами практичного володіння мовою, що дозволяє використовувати її в повсякденному спілкуванні, професійно спрямованій комунікації, діловому мовленні, а також у науковій роботі. Дисципліна вивчається сім семестрів, у кожному з яких

розглядається один із розділів мовознавства (фонетика, фонологія; лексикологія; морфеміка, словотвір; морфологія, синтаксис).

На першому курсі в процесі вивчення дисципліни «Сучасна польська мова» студенти знайомляться з особливостями фонетики, фонології, графіки польської мови. Мета курсу – поглибити знання про фонологічну систему мови й системно-функціональні особливості польського мовлення, розширити лінгвістичну компетенцію на основі сучасної методології вивчення фонетики мовленнєвої комунікації. Правильна вимова звуків, дикція, робота з мовним апаратом є необхідною передумовою філолога для практичного застосування мови. Проте через слабкі міжпредметні зв'язки (зокрема, з риторикою) або їх повну відсутність студенти часто не усвідомлюють значення вивчення цієї навчальної дисципліни для своєї майбутньої діяльності.

На другому курсі в процесі вивчення дисципліни «Сучасна польська мова» студенти отримують систематичні теоретичні знання з лексикології польської мови, закріплюють навички мовного аналізу, ознайомлюються з вихідними загально-лінгвістичними поняттями, тому особлива увага приділяється найбільш складним, а часто й суперечливим проблемам лексичного опису польської мови. Для майбутнього філолога важливе володіння широким лексичним матеріалом та вправне його застосування на практиці. Саме цей курс спрямований на поглиблення словникового запасу, вивчення фразеологізмів, які впливають на розуміння польської мови. Проте знову ж таки РП передбачає велику кількість теоретичного матеріалу, пов'язаного з лексичною термінологією, а на практичному занятті найчастіше використовується метод письмових вправ. Зрозуміло, що для розвитку риторичних умінь цього недостатньо.

У четвертому семестрі (2 курс) відбувається знайомство з морфемною будовою слова. Тут важливо сформуванати у студентів повну уяву про багаторівневу організацію засобів вираження в загальній системі мови, про продуктивні й непродуктивні способи словотвору в сучасній польській мові; навчити комплексного аналізу словотвору іменників, прикметників, займенників та числівників; допомогти

студентам зрозуміти загальні внутрішні закони в розвитку мови та вплив на них соціального фактора в житті суспільства. Основними методами роботи на заняттях є метод письмових вправ, а цього недостатньо для повноцінного розвитку риторичних умінь.

Третій курс вивчає морфологію в наскрізній дисципліні «Сучасна польська мова». Основними завданнями для студента-філолога є: навчитися розрізняти частини мови в сучасній польській мові, знати принципи їх виокремлення. Це є важливий курс, адже спрямований на засвоєння студентами словозміни самостійних частин мови, що в польській мові є дуже важливим, адже від неправильного закінчення змінюється відмінок (іменники, прикметники, займенники) та особа, час (дієслово). Саме ці знання допомагають у подальшому будувати речення, текст. Проте тут теж велика перевага надається саме методу письмових вправ та великій кількості теоретичного матеріалу.

На четвертому курсі студенти вивчають синтаксис, тому повинні вміти: розмежовувати типи зв'язку у польських словосполученнях; розрізняти типи речень за метою висловлювання; виділяти предикативний центр у польському двоскладному реченні; з'ясовувати принципи класифікації другорядних членів речення; ознайомитись із синтаксисом ускладненого речення в польській мові. Під час вивчення цього курсу важливою є робота з побудовою різних типів речення, робота з текстами.

Проаналізувавши в цілому робочі програми курсу «Сучасна польська мова», зокрема завдання, зміст, методи, зауважуємо значну затеоретизованість курсу. Можемо говорити про незначний відсоток риторичного складника, адже курс спрямований здебільшого на засвоєння основних теоретичних понять і закріплення їх письмовими вправами. Навіть зміст самостійної роботи звучить як «опрацювання теоретичного матеріалу», «виконання вправ». Цей курс не озброює повноцінно риторичними вміннями, котрі можливо ефективно використовувати в майбутньому.

Отже, у процесі вивчення згаданих вище дисциплін студенти-філологи опановують польську мову з метою практичного її використання у навчальній та

подальшій професійній діяльності. Студенти мають вивчити лексику та засвоїти основні граматичні й стилістичні правила польської мови, набути навичок зв'язного усного і письмового мовлення, умінь перекладу.

Як свідчить аналіз змісту робочих програм, усі вони мають виразне спрямування на формування комунікативної компетентності студентів, оскільки розробники РП орієнтуються на сучасні вимоги до професійних умінь і навичок філологів. Водночас зауважимо, що, на нашу думку, в них недостатньо уваги приділено висвітленню особливостей творення текстів різних типів і жанрів, розвитку дикції, пам'яті, опануванню невербальних засобів спілкування, розвитку навичок декламування, публічного виступу тощо. Також варто зазначити, що важливим завданням дисциплін, згаданих вище, є розвиток у студентів умінь діалогічного та монологічного мовлення в основних комунікативних ситуаціях спілкування, але звернення до розвитку таких умінь поодинокі, несистемні.

На нашу думку, структура й зміст навчального матеріалу, який містять означені вище дисципліни, потребує уточнень, спрямованих на те, щоб у результаті вивчення цих дисциплін студенти: опанували систему знань та умінь, які відповідають сучасному рівневі розвитку риторики; уміли використовувати їх у подальшій професійній діяльності, зокрема у сфері організації міжособистісного та міжкультурного спілкування, із дотриманням стратегії і тактики комунікативної взаємодії.

Робочі програми дисциплін, орієнтованих на вивчення польської мови, містять переліки рекомендованої літератури, у яких представлено підручники, посібники, методичні рекомендації, довідкові й допоміжні видання, наукові публікації, посилання на інтернет-ресурси. Проаналізуємо підручники й посібники з польської мови, які використовують у навчальному процесі студенти й викладачі польських і українських ЗВО. Згадані підручники та посібники створено такими авторами, як О. Войцева, С. Давідек, А. Кравчук, Е. Ліпінська, М. Малолєпша, Й. Маховська, М. Пасєка, А. Стельмах, І. Стємпек, А. Шимкевіч та ін.

Щодо підручників, посібників українського видавництва зауважимо, що вони мають або переважно теоретико-практичне спрямування (їхній зміст складає теоретична інформація про певні мовні явища, є визначення мовних понять, правила, а також вправи й завдання для закріплення теоретичного матеріалу), або комунікативне спрямування (кожна тема містить діалог або короткий текст, далі – переклад слів і завдання до теми); або це окремий збірник вправ. Проаналізуємо підручники та посібники з польської мови, які найчастіше рекомендують використовувати укладачі робочих програм, з огляду на те, яку інформацію, корисну для розвитку риторичних умінь, вони містять.

Для філологів-полоністів, які навчаються на першому курсі, досить часто використовують навчальний посібник *«Польська фонетика з елементами правопису»* (автор А. Кравчук). Посібник містить 17 тем (Графічна система польської мови. Польський алфавіт; Голосні *a, i, u, e*. Приголосні *p, b, t, d, c, s, z, f, w, k, g, m, n, r*. Звуки *i, j*; Приголосні *ch, h, sz, cz, dz, dź, rz, ź*; Голосний *o*; Голосний *y*; Збіг голосних і приголосних звуків; Дифтонги *ai, eu*; Звук *ł*; Звук *l, l'*; Приголосні *ś, ź, ć, dź, ń*; «Носові» голосні *a, e*; Сполучення *trz, drz*; Особливості вимови звуків у деяких позиціях; Вимова деяких звуків у словах іншомовного походження; Уподібнення приголосних. Спрощення в групах приголосних; Наголос). Посібник А. Кравчук знайомить з основами фонетики, правильної вимови звуків та звукосполучень. Зокрема, до кожної теми є невеликий теоретичний коментар, отримані знання можна закріпити за допомогою вправ, які представлено й у вигляді аудіозапису, що додається до посібника. Додатки містять вірші та невеликі тексти, призначені для тренування правильної вимови. Найчастіше в посібнику трапляються вправи з такими умовами: прочитайте слова (речення, текст), звертаючи увагу на правильну вимову; прочитайте пари слів, стежачи за різницею у вимові; вставте відповідну літеру (буквосполучення). Також до деяких тем додано орфографічний коментар, що стосується правопису літер чи буквосполучень. Посібник, на нашу думку, є цілком прийнятним для початкового етапу вивчення польської мови. За його матеріалами можна розвивати риторичні вміння в аспекті техніки мовлення.

Активно використовують в українських ЗВО й підручник А. Кравчук *«Польська мова. Граматика з вправами»*, що вміщує опис граматичної системи сучасної польської мови і вправи, які акцентують увагу на явищах, складних для носіїв української мови. Детально представлено парадигму іменника, прикметника, займенника, числівника, дієслова, подано деякі елементи синтаксису й словотвору, а також основні правила вимови та орфографії. Підручник охоплює як теоретичний матеріал, так і практичний, спрямований на засвоєння та закріплення основних граматичних категорій і понять. Весь граматичний матеріал логічно структурований, до багатьох тем є таблиці. Звертаючи увагу на риторичний складник, можемо зазначити, що матеріали недостатньо спрямовані на роботу з текстами, лише окремі трапляються серед підсумкових вправ, а також вправ, пов'язаних із вивченням синтаксичних структур. Але корисними для розвитку риторичних умінь є вправи (їх досить багато) на переклад з української мови польською. Подібну функцію виконують і творчі, пошукові та логічні завдання, що передбачають роботу зі словниками; вимагають доповнення речень; створення короткого тексту за певною темою. На нашу думку, цей підручник доцільно використовувати з метою поглибленого вивчення граматичних категорій польської мови. Навчальний матеріал досить дотичний до аспектів розвитку риторичних умінь.

На вироблення певних навичок у студентів-філологів спрямований підручник за авторства О. Войцевої *«Відкрий таємниці польської мови»*, який структуровано відповідно до розділів граматики (графіка, орфоєпія, фонетика, орфографія, морфологія, синтаксис). Кожен із розділів поділено на підрозділи, у яких на початку подано теоретичний матеріал, що описує найважливіші поняття та правила, далі – вправи для тренування. У кінці розділів подано контрольні запитання й завдання. Серед вправ, які стосуються розвитку риторичних умінь, виділено вправи із завданнями такого зразка: «прочитайте вірш (слова, словосполучення, речення, текст), звертаючи увагу на правильну вимову»; «прочитайте правильно скоромовки»; «вивчіть вірш напам'ять»; «прочитайте та перекладіть <...>»; прочитайте вірш (усмішки, прислів'я, текст, діалоги), стежачи за інтонацією»; «прочитайте прислів'я,

доберіть українські відповідники». Здебільшого вправи, які сприяли б розвитку риторичних умінь (зокрема вимови, дикції) зосереджено в розділах «Фонетика» та «Орфоєпія». У підручнику є невелика кількість текстів, де у завданнях до них здебільшого запропоновано зробити переклад або виписати певні слова, наприклад, іменники, що є власними назвами, прикметники різних ступенів порівняння, безособові дієслова тощо. На жаль, він не містить творчих завдань, які полягали б у самостійному створенні текстів. Таким чином, можемо зробити висновок, що цей підручник не дає змоги повноцінно розвинути риторичні вміння студентів-філологів під час вивчення польської мови.

Серед навчально-методичної літератури комунікативного спрямування варто виділити посібник Н. Лобас *«Mów po polsku»*, що складається з 10-ти розділів-тем (Вступ. Загальні відомості про польську мову. Алфавіт; Правила читання. Форми ввічливості. Знайомства; Назва та опис предмету; Презентація; Опис людини; Вік; Моя сім'я; Мій дім; Як проходить мій день; Дата; Час; Мій день; Я йду за покупками; Послуги; Свята у моєму домі; Люблю читати; Моє хобі; Подорож; Польща). Кожний розділ містить основну лексику до теми, діалоги, короткі тексти різних стилів, прислів'я та афоризми, граматичний коментар та вправи. У кінці вміщено граматичні таблиці, що узагальнюють матеріал, поданий в окремих розділах, словничок та тести для самоконтролю. Типовими завданнями є такі: «складіть речення», «складіть речення за зразком», «перепишіть <...>, розкриваючи дужки», «доповніть речення», «дайте відповіді на питання», «складіть діалог», «упорядкуйте діалог». Є лише кілька завдань, орієнтованих на роботу з текстом, як-от: «прочитайте текст, складіть питання до нього», «прочитайте текст, дайте відповідь на питання». Серед творчих завдань такі: «складіть оголошення в газету знайомств»; «складіть текст чи діалог, використовуючи інформацію з таблички»; «складіть опис себе / свого друга»; «складіть лист»; «прочитайте афоризми, висловіть свою думку стосовно цих афоризмів».

Для аналізу підручників та посібників польського видавництва ми обрали видання, що відповідають рівням А1, А2, В1, В2 чи С1, та декілька підручників теоретико-практичного спрямування.

Підручник *«Krok po kroku»*, авторами якого є І. Стемпек, А. Стельмах, С. Давідек, А. Шимкевич, має комунікативне спрямування. Сюжет підручника – пригоди чотирьох головних героїв, що приїхали до Кракова на канікули. Перевагами підручника є те, що представлені в ньому граматичні таблиці структуровані та наочні, граматику в діалогах сприймається інтуїтивно, лексичний матеріал супроводжується багатьма ілюстраціями. Додаток до підручника містить аудіозаписи, у яких озвучена лексика та діалоги, що суттєво сприяє набуттю навичок говоріння. До підручника додається також робочий зошит із табличним представленням теоретичного матеріалу, вправами, значна кількість яких має ігровий характер. Стосовно завдань, що сприяють розвитку риторичних умінь, можемо зауважити таке: низка вправ орієнтована на відпрацювання вимови; діалоги до кожної теми сприяють опануванню особливостей мовлення в типових комунікативних ситуаціях, творчі завдання, що передбачають створення невеликих діалогів чи текстів за темами (як-от: опишіть людину, зображену на малюнку; запишіть рецепт улюбленої страви; опишіть свою сім'ю; складіть план на день; опишіть погоду; опишіть омріяну кімнату тощо), сприяють набуттю навичок творення текстів різних жанрів.

Ще одним підручником, рекомендованим для рівня В1–В2, є збірник завдань із польської мови та літератури за авторства Марти та Єжи Ковалевських – *«Co nas łączy»*, що складається з 2-х частин, кожна з яких частина поділена за темами. Загалом підручник містить 20 тем, наприклад: *Jak się widzą, tak się piszą. Jaki jesteś naprawdę; Polak głodny, to zły; Randka po polsku i... po warszawsku*. Кожна тема поділяється на декілька блоків (лексичний, морфологічний, фонетичний, орфографічний, стилістичний). Темі починаються з діалогів, після яких є завдання на розуміння змісту, як-от: «визначте достовірність фрази у форматі правда / брехня», «азначте в діалогах ситуації, які презентують Вас чи когось із Ваших знайомих»; «напишіть схожий діалог». Після цих завдань є лексичний коментар, у якому представлено сталі

конструкції з діалогу, з'ясовано їх значення, зазначено ситуації застосування. Набуті знання можна закріпити вправами. Морфологічний блок спрямовано на засвоєння граматичного матеріалу. Кожна тема містить завдання, дотичні до формування риторичних умінь, зокрема, пов'язаних із навичками: створення текстів різних жанрів («напишіть розповідь на одну з тем...», «проведіть інтерв'ю, використовуючи фрази...»; тощо); дискутування, аргументування («подискутуйте з приводу тез, виокремлених із тексту», «аргументуйте свою думку щодо...»; «висловіть свою думку стосовно поданої нижче інформації»); впливу на аудиторію («зіграйте сценку на тему...»); варіювання висловлювання («перефразуйте речення»); володіння емоційно-образними засобами («висловіть своє розчарування, радість, злість, співчуття, використовуючи подані нижче словосполучення»; «напишіть, як Ви розумієте польські прислів'я та приказки...»); композиційного аналізу тексту («дайте відповіді на питання до тексту», «придумайте заголовки до частин тексту»). Варто зауважити, що автори аналізованого підручника досить багато уваги приділяють формуванню та розвиткові риторичних умінь у процесі навчання польської мови.

Також рекомендованим на рівень В1 є підручник «*Z polskim na ty*» Е. Ліпінської, що складається з 2-х частин. Перша стосується основних граматичних понять, а друга – лексичного складу польської мови. Кожна тема першої частини містить теоретичні відомості стосовно певного морфологічного аспекту, зокрема, це відмінювання іменників, ступенювання прикметників та прислівників, часи дієслів. Після теоретичного матеріалу подано вправи для закріплення різного рівня складності. Друга частина містить досить багато завдань, спрямованих на розвиток риторичних умінь. Усього в цій частині 15 лексичних тем (*Zainteresowania i rozrywki. Sposob spędzania wolnego czasu. Opis wyglądu. Cechy charakteru. Porównywanie. Rodzina. Choroby. Pogoda. Pory roku. Opis. Pozdrowienie życzenia. Listy prywatne. Listy urzędowe*). У кожній темі подано перелік незнайомих слів, сталих виразів із поясненнями і завдання, що дозволяють опрацювати ці слова й вирази. Також є багато завдань для роботи з текстами. Наприклад, пропонується прочитати або прослухати текст і виконати такі завдання: дайте відповіді на запитання до тексту, трансформуйте

окремі речення, висловіть згоду чи незгоду із твердженнями з тексту, перекажіть текст тощо. Ще один тип завдань – написання тексту-роздуму, тексту-опису чи тексту-розповіді за певною темою. Серед цих тем досить багато таких, які спонукають до наведення аргументів, як-от: «Компліменти – це ознака вихованості чи підлабузництва?»; «Дехто вважає, що в житті треба все спробувати, якою є Ваша думка стосовно цього?»; «Чому літо не є порою року, яка викликає депресію. Відповідаючи на це питання, наведіть якнайбільше аргументів». Підручник спрямований на формування навичок аналізу та компресії текстів («складіть план до реферату за обраною темою, складіть тези до тексту»), навичок спілкування в епістолярному стилі.

Вартим уваги вважаємо підручник «*Kiedyś wrócisz tu*» авторства Е. Ліпінської та Е. Г. Домбської. Укладачі робочих програм рекомендують його для студентів 3–4 курсів, оскільки базується на володінні польською мовою на рівні B2–C1. Складається з 2-х частин: перша – *Gdzie nadwiślański brzegi*, друга – *By szukać swoich dróg i gwiazd*, що містять по 8 лекцій, кожна з яких досить значна за обсягом і потребує кількох занять для повного опанування. Усі лекції (теми) містять три частини (комунікативну, текстову, граматичну). У комунікативній частині наведено тексти, пов'язані з різноманітними комунікативними ситуаціями (як-от: «Обурення і протест»; «Компліменти», «Прохання про пораду» тощо), вправи, спрямовані на формування навичок створення власних комунікативних висловлювань, що суттєво для розвитку риторичних умінь. У текстовій частині подано зразки переважно лінгвокраїнознавчого характеру, вправи, що сприяють вивченню лексики, виробленню навичок розуміння та аналізу тексту тощо. Важливо, що досить багато завдань спрямовано водночас на розвиток навичок аргументування («чи погоджуєтеся Ви з твердженням...»), навичок використання образних засобів («доберіть фразеологізми до речень у тексті», «створіть текст, назвою якого є прислів'я»), навичок підготовки публічного виступу (прикладі тем: «Моє ставлення до методу вивчення іноземної мови, запропонованого Зигмунтом Броняркою (самоук, який знав 8 мов): «*Nauka wymaga wytrwałości i wysiłku; jeśli chcesz w języku obcym*

rozumieć – czytaj, pisać – pisz, mówić – mów»; «Czy można się uzależnić od mody? Dlaczego i w jaki sposób? Proszę podać przykłady»; «Czy komplementy to grzeczność, czy kłamstwo? Czy lubi Pan /i być komplementowany (a)? W jakich sytuacjach?» тощо).

Варто зазначити, що перелік навчальних видань із польської мови активно поповнюється. На нашу думку, заслуговує уваги така література:

– навчальні посібники: Т. Karpowicz «Kultura języka polskiego»; A. Markowski «Poradnik języka polskiego profesora Andrzeja Markowskiego» Warszawa; M. Bańko «Polszczyzna na co dzień»; H. Jadacka «Kultura języka polskiego»; H. Jadacka, D. Zdunkiwicz-Jedynak A. Markowski «Poprawna polszczyzna»; S. Baba, B. Walczak «Na końcu języka»; A. Madeja, B. Morcinek «Polski mniej obcy»;

– навчально-методичні посібники: A. Seretny, E. Lipińska «Z zagadnień dydaktyki języka polskiego»; A. Seretny, E. Lipińska «ABC. Metodyki nauczania języka polskiego»; A. Krawczuk, J. Kowalewski «Metodyka nauczania języka polskiego»;

– допоміжні навчальні видання: A. Achtelik, V. Serafin «Miło mi panią poznać», D. Gałyda «Jak to łatwo powiedzieć», M. Łobas «Mów i czytaj po polsku», A. Seretny «Kto czyta nie błądzi», J. Kucharczyk «Już mówię po polsku»; A. Achtenik, W. Hajduk-Gawron, A. Madeja, M. Świątek «Bądź na B1. Zbiór zadań z języka polskiego oraz przykładowe testy certyfikatowe dla poziomu B1»; A. Krawczuk, J. Kowalewski «Jestem stąd»; M. Szelc-Mays «Piszę na A...».

Проаналізувавши робочі програми та підручники, посібники для навчання польської мови, можемо зробити висновок, що вони недостатньою мірою орієнтовані на забезпечення формування й розвитку риторичних умінь, адже:

– формування й розвиток риторичних умінь у процесі опанування польської мови має базуватися на принципах цілісності й системності, що передбачає наскрізність відповідних текстів, вправ і завдань, пов'язаних із риторичними уміннями;

– важливими складниками риторичних умінь є правильне використання невербальних засобів спілкування (міміки, жестів), здатність упевнено почувати себе перед аудиторією та не боятися говорити польською мовою;

– оскільки опанування іноземної мови передбачає засвоєння великого обсягу лексики, на заняттях із польської мови варто використовувати мнемотехніки, спрямовані на запам'ятовування.

Загалом, аналізуючи та порівнюючи навчальні матеріали польського видавництва та українського, можемо зауважити, що:

– підручники польських авторів здебільшого містять тексти різних жанрів (запрошення, резюме, оголошення тощо); діалоги, у яких йдеться про життя поляків або тих, хто приїхав до Польщі на навчання, роботу тощо. Українські ж підручники видавництва не відрізняються жанровою різноманітністю текстів, переважно містять діалоги на побутові теми, поодинокі прагматичні тексти;

– у польських підручниках аутентичність не викликає сумніву, українські автори не завжди використовують аутентичні джерела під час добору текстового матеріалу;

– дидактичний матеріал у польських підручниках базується на принципі комунікативності, а сучасні українські підручники здебільшого мають на меті забезпечити того, хто вивчає польську мову, необхідними теоретичними знаннями та вміннями (часто з метою їх короткострокової поїздки до Польщі, адже текстовий матеріал – це здебільшого на лєтовищі, у готелі, у магазині тощо);

– що стосується наповнення вправами, то як у польських, так і в українських підручниках фонетичний комплекс містить різноманітні вправи на диференціацію звуків, повтор віршів, прислів'їв, скоромовок тощо. Стосовно лексичних вправ, то більшість польських авторів звертає увагу на використання фразеологізмів, окремих сталих виразів, тоді як в українських не завжди вектор спрямований на подібні вправи. Також в українських підручниках є значна кількість вправ на переклад та порівняння речень. У польських авторів переважають творчі та проблемні вправи, які вимагають написання тексту за зразком чи за певною темою, передбачають дискусію, обговорення, проте у вітчизняних посібниках подібних вправ мало. Українські автори здебільшого орієнтовані на поглиблення знань

теоретичного матеріалу шляхом різноманітних граматичних вправ на закріплення, тому, на жаль, комунікативний, а відповідно і риторичний аспект не враховано;

– у польських підручниках є значна кількість наочного матеріалу, зокрема матеріал теоретичний, здебільшого репрезентований у таблицях, схемах, є значна кількість малюнків, фотографій, завдань із картинками, наприклад, опис, порівняння. Українські підручники не мають достатньої наочності, зокрема можемо знайти лише таблиці до деяких граматичних понять або, наприклад, портрети відомих поляків тощо. Відповідно наочність краще сприймається та дозволяє більше запам'ятати, зрозуміти.

– українські підручники та посібники спрямовані на розвиток таких риторичних умінь, як уміння аргументувати; уміння самостійного знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; уміння дотримуватися правильності в мовленні; уміння будувати правильні граматичні конструкції; уміння уважно ставитися до почутого / прочитаного, а польські – на уміння будувати логічні конструкції; уміння аргументувати; уміння самостійного знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; уміння варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); уміння дотримуватися правильності в мовленні; уміння будувати правильні граматичні конструкції; уміння аргументувати; уміння уважно ставитися до почутого / прочитаного; уміння брати активну участь у рольових іграх, діалозі, полеміці; уміння усно та письмово передавати чужі думки.

Отже, робочі програми, методичні та навчальні посібники, підручники для вивчення польської як іноземної недостатньо сприяють розвитку риторичних умінь на заняттях польської мови. Зокрема, автори мало уваги приділяють для розвитку вмінь створювати і виголошувати публічні виступи, доцільно користуватися вербальними та невербальними засобами, концентруватися, сприймати і запам'ятовувати значні обсяги матеріалу, знаходити шляхи взаєморозуміння в різноманітних міжмовних ситуаціях. Тому робота з розвитку риторичних умінь майбутніх філологів потребує вдосконалення, а отже, розроблення методики

розвитку риторичних умінь, яка повинна посісти належне місце у професійній підготовці студентів-філологів у ЗВО.

2.3. Організація констатувального етапу педагогічного експерименту, його результати

Відповідно до завдань дослідження було проведено констатувальний експеримент, мета якого полягала у виявленні вихідного рівня риторичних умінь філологів-полоністів. Констатувальний експеримент було проведено на базі п'яти закладів вищої освіти: Хмельницького національного університету, Східноєвропейського університету імені Лесі Українки, Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Рівненського державного гуманітарного університету.

Анкетування студентів-філологів, які вивчають польську мову, мало за мету виявити:

- загальний риторичний рівень студентів;
- комунікативні проблеми;
- труднощі в риторичній діяльності;
- рівень теоретичних знань із риторики.

У ході констатувального експерименту розв'язано такі завдання:

- 1) вивчення рівня усвідомлення студентів-філологів щодо важливості та необхідності розвитку риторичних умінь;
- 2) з'ясування рівня теоретичних знань студентів-філологів щодо окремих категорій риторики;
- 3) з'ясування рівня практичного володіння риторичними вміннями;
- 4) виявлення чинників, які негативно впливають на розвиток риторичних умінь.

Констатувальний експеримент передбачав визначення й обґрунтування критеріїв оцінювання рівня сформованості риторичних умінь студентів-філологів. У науковій літературі знаходимо різні трактування поняття «критерій» (О. Абдуліна, Ю. Бабанський, П. Гальперін, В. Загороднова, І. Зимня, С. Пахотіна, Н. Тализіна, Л. Чумак, В. Ягупов). У словнику-довіднику з професійної педагогіки термін «критерій» (від грец. *kriterion* – засіб судження, мірило) подається як підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось [233]. В енциклопедичних виданнях представлена ширша дефініція терміна «критерій»: «мірило» для визначення оцінки предмета або явища; ознака, взята за основу класифікації, орієнтир, індикатор, на основі якого здійснюється оцінка чого-небудь, визначається значущість або незначущість у стані об'єкта [105, с. 174]. Погоджуємося із твердженням В. Ягупова, згідно з яким критерії практично визначають зміст і перебіг навчально-пізнавальної діяльності студентів та безпосередньо встановлюють її результативність [268]. В. Безпалько зазначає, що вибір критеріїв необхідно підпорядковувати таким вимогам: індивідуальність, систематичність, тематична спрямованість, об'єктивність, оптимальність, всебічність, дієвість і гуманність [23]. За словами І. Блощинського, під час вибору критеріїв важливим є урахування певних чинників: розроблення критеріїв та показників має виходити з мети дослідження; на визначення критеріїв не повинна впливати думка суб'єктів; ознаки мають бути сталими; основний зміст критеріїв характеризується системою взаємопов'язаних ознак [29, с. 75].

Розглядаючи проблему критеріїв оцінювання рівня розвитку риторичних умінь соціальних педагогів, А. Первушина виділяє: мотиваційний (система мотивів студента, спрямована на оволодіння риторичними вміннями; ставлення до них як до професійно необхідних для майбутніх соціальних педагогів, умови їх самореалізації (виявляється в ступені наполегливості, активності, ініціативності та в інших особистісних якостях)); змістовий (ступінь розуміння сутності риторичної діяльності та риторичних умінь, їхньої структури і змісту; володіння знаннями про прийоми і способи виконання відповідних дій); діяльнісний (міра, ступінь реалізації риторичних умінь у процесі риторичної діяльності); мисленнєвий (ефективність і культура

мислення, його логічність і послідовність, чіткість і глибина аргументації, переконливість викладу думки, творчість та оригінальність концепції); мовленнєвий (ефективність і культура мовлення, його правильність, зрозумілість, точність, багатство, стислість, доречність, художньо-образна виразність, володіння технікою мовлення); комунікативний (ефективність і культура комунікації, тобто визначення ступеня досягнення ефективної взаємодії на основі перцептивних, інтерактивних та емоційно-експресивних умінь) [184].

Є. Тягнирядно визначає три критерії оцінювання риторичних умінь майбутніх правників: логіко-мисленнєвий (уміння: застосовувати індуктивний і дедуктивний методи мислення; визначати проблемну ситуацію; застосовувати знання законів мислення; оцінювати ситуацію, відокремлювати головне від другорядного, розвивати версію; критично оцінювати ідеї, поради, думки та пропозиції інших, діяти на основі власних поглядів і переконань; відстоювати свій погляд, своє бачення і розуміння); лінгвістично-мовленнєвий (уміння: володіти нормами літературної мови в усній і письмовій формі; користуватися мовно-стилістичними засобами і прийомами відповідно до умов і мети спілкування; збирати потрібний матеріал для промови та оформлювати його відповідно до мети виступу, до законів композиції, логіки і психології, до особливостей усного мовлення; застосовувати формули мовленнєвого етикету відповідно до ситуації; бездоганно володіти майстерністю усного мовлення; застосовувати паралінгвістичні засоби мовлення; застосовувати художні засоби мовлення (прислів'я, приказки, епітети, порівняння, метафори тощо)); комунікативно-переконливий (уміння: переконати суд у винності чи невинності підсудного; застосовувати прийоми спростування або заперечення під час судових дебатів; доводити свою думку на основі фактичного матеріалу; володіти полемічним мистецтвом, культурою конструктивного діалогу та полілогу (диспут, полеміка, дискусія); виступати без використання письмового тексту; формувати і реалізувати задум висловлення на основі стратегічного й тактичного законів риторики) [250].

А. Курінна виділяє такі критерії оцінювання рівня формування комунікативних умінь і навичок учнів гуманітарних ліцеїв на уроках риторики: добору лексичного

варіанта мовлення; вибору стилю мовлення; граматичного конструювання висловлювання; логіко-композиційного конструювання тексту; правильної вимови звуків та їх поєднання; створення інтонаційного й мімічного образів; критерій врахування реакції слухачів на мовлення [122].

Ураховуючи означені вище дослідження, пов'язані із риторикою та риторичними вміннями, зважаючи на особливості професійної діяльності майбутніх філологів, виділяємо такі *критерії* оцінювання їхніх риторичних умінь: *мотиваційний; когнітивний; лінгвістично-мовленнєвий; комунікативний, рефлексійно-оцінний.*

Схарактеризуємо кожен із цих критеріїв більш детально:

– *мотиваційний* – виявляє рівень розуміння майбутнім філологом важливості риторичних умінь та їхньої ролі в подальшій професійній діяльності, спонукає до оволодіння риторичною майстерністю;

– *когнітивний* – виявляє рівень наявності знань про риторику та основні структурні елементи риторичної діяльності, засоби і способи комунікації, норми польської літературної мови, засоби увиразнення мовлення, жанри текстів, особливості побудови публічних промов, соціально-культурними знаннями, що сприяють іншомовній комунікації;

– *лінгвістично-мовленнєвий* – пов'язаний із лінгвістичними знаннями з фонетики, лексики, граматики, стилістики, виявляє рівень сформованості умінь використовувати норми польської літературної мови в усній і письмовій формі; послуговуватися мовно-стилістичними засобами, прийомами, фігурами, тропами відповідно до умов і мети спілкування; будувати різножанрові тексти; використовувати формули мовленнєвого етикету залежно від ситуації;

– *комунікативний* – безпосередньо пов'язаний зі спілкуванням, культурою спілкування, використанням вербальних та невербальних засобів у процесі спілкування, виявляє рівень сформованості вміння адекватно оцінювати комунікативний процес та шукати шляхи його удосконалення для досягнення

бажаного результату; уміння моделювати аудиторію з урахуванням її психологічного портрету;

– *рефлексійно-оцінний* – виявляє рівень здатності аналізувати власну риторичну діяльність та її результати, бажання і надалі планувати індивідуальну програму удосконалення риторичних умінь.

В оцінюванні риторичних умінь ми дотримувалися чотирирівневої шкали, що в нашому дослідженні відповідає чотирьом *рівням* розвитку риторичних умінь майбутніх філологів: *елементарному, середньому, достатньому, високому*.

Для *елементарного* рівня характерне пасивне ставлення студента до процесу розвитку риторичних умінь, тому в нього практично відсутні позитивна мотивація й вольові зусилля щодо розвитку риторичних умінь. Загалом риторична діяльність є інертною, безініціативною. Студент розуміє важливість теоретичних риторичних знань, проте ці знання у нього поверхневі, йому складно використати їх у розв'язанні навчальних завдань. Навчальні завдання виконуються за заздалегідь відпрацьованою схемою, часто трапляється імітація фрагментів чужих дій. Рівень володіння лінгвістичними та мовленнєвими знаннями низький, у цілому знання безсистемні та фрагментарні. Мовлення монотонне, нечітке, незрозуміле, техніка та образність мовлення недостатньо розвинені. Студент не використовує на практиці вміння, які вже сформовані. Активність та самостійність у процесі навчання польської мови невисока. Студент не усвідомлює необхідності в лінгвістичному та комунікативному самоаналізі, самооцінці своєї діяльності і її результатів, не має певного плану риторичного саморозвитку.

Для *середнього* рівня характерне те, що студент більш усвідомлено підходить до ідеї розвитку риторичних умінь, на достатньому рівні опанувавши теоретичні знання. Комунікативні та лінгвістичні вміння перебувають на певному рівні розвитку, порівняно з елементарним. Виникає емоційно-оцінне ставлення до розвитку риторичних умінь. Підвищення рівня риторичних умінь розглядається як професійно та особистісно важливе. Студент володіє знаннями, які дають можливість визначати мету комунікації та основні комунікативні завдання; дещо змінює свою діяльність на

основі отриманих знань, вивчає їхню ефективність, проте рівень активності і самостійності під час розв'язання запропонованих завдань є нестійким. Спостерігається недостатня зрозумілість та чіткість мислення, через це виникає порушення логічних зв'язків у висловленні думок, переконливість та аргументативність думок не завжди простежується; відсутні оригінальність і творчість у побудові висловлювань. Виникають проблеми у виборі адекватних засобів впливу на аудиторію, в організації взаємодії з аудиторією.

Достатній рівень характеризується наявністю основних показників, притаманних високому рівню, проте використання знань та вмінь є дещо стереотипним. Через це виникає невідповідність риторичної діяльності щодо вимог ситуації, яка є новою, та щодо особливостей конкретної аудиторії.

Високий рівень передбачає, що студент ставиться до риторичних умінь як до професійно необхідних для майбутнього висококваліфікованого філолога-полоніста. Володіє глибокими теоретичними знаннями та практично використовує їх у різних комунікативних ситуаціях при спілкуванні польською мовою, творчо використовує риторичні вміння. Мовлення правильне, вирізняється чіткістю, зрозумілістю, виразністю, образністю; рівень техніки мовлення високий. Риторична діяльність є чіткою, логічною, послідовною.

Відповідно до виділених рівнів розвитку риторичних умінь філологів-полоністів більш детальну характеристику кожного критерію подаємо в таблицях (Додаток А).

Вважаємо, що окреслені критерії оцінки риторичних умінь майбутніх філологів презентують специфіку процесу, який ми досліджуємо. Саме тому ці критерії використано під час як констатувального, так і формувального етапів педагогічного експерименту для виявлення рівня розвитку риторичних умінь студентів, а також перевірки успішності розробленої нами методики розвитку риторичних умінь майбутніх філологів.

Із метою реалізації наведених вище завдань першого етапу констатувального експерименту ми проводили інтерв'ювання вчителів польської мови

м. Хмельницького, Хмельницької області, анкетування студентів-філологів та викладачів кафедри слов'янської філології Хмельницького національного університету, Східноєвропейського університету імені Лесі Українки, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Рівненського державного гуманітарного університету. Усього було отримано 159 протоколів анкет.

Для виявлення розуміння значення риторики та риторичних умінь у навчальному процесі було додатково проведено інтерв'ювання в усній формі з учителями та викладачами (33 особи) (Додаток Б.1).

Аналіз результатів інтерв'ювання вчителів та викладачів польської мови виявив ступінь усвідомлення респондентами важливості риторики та розвитку риторичних умінь на заняттях із польської мови. Одні респонденти (86 %) зазначили, що вони розуміють цінність риторики під час вивчення польської мови, доцільність розвитку риторичних умінь, вказували на бажання розширити свої знання з основ риторики саме в контексті їх практичного застосування на заняттях із польської мови та в майбутній професійній діяльності.

Інша група респондентів (11 %) риториці та риторичним вмінням зокрема відводила другорядну роль у професійній діяльності філолога. За переконаннями опитуваних, не кожен студент-філолог на професійному рівні може оволодіти майстерністю ратора. Ця група учасників експерименту впевнена, що риторичні вміння зводяться до правильності мовлення (нормативності), інтонаційної виразності та складання й виголошування промов. Поза увагою респондентів залишаються інші риторичні вміння, пов'язані з розвитком та удосконаленням пам'яті, мисленнєво-мовленнєвого апарату, аргументуванням, вмінням переконувати слухача та впливати на аудиторію вправним використанням міміки, жестів.

Решта опитуваних (3 %) залишилася нейтральною, не висловлюючи жодних категоричних суджень. Респонденти цієї групи не заперечували доцільності розвитку риторичних умінь у студентів-філологів під час вивчення польської мови й фактично не були проти використання риторичних умінь у подальшій професійній діяльності.

Водночас риторичні вміння вони трактують як бажані, але не обов'язкові. Результати опитування відображено на рис. 2.1.

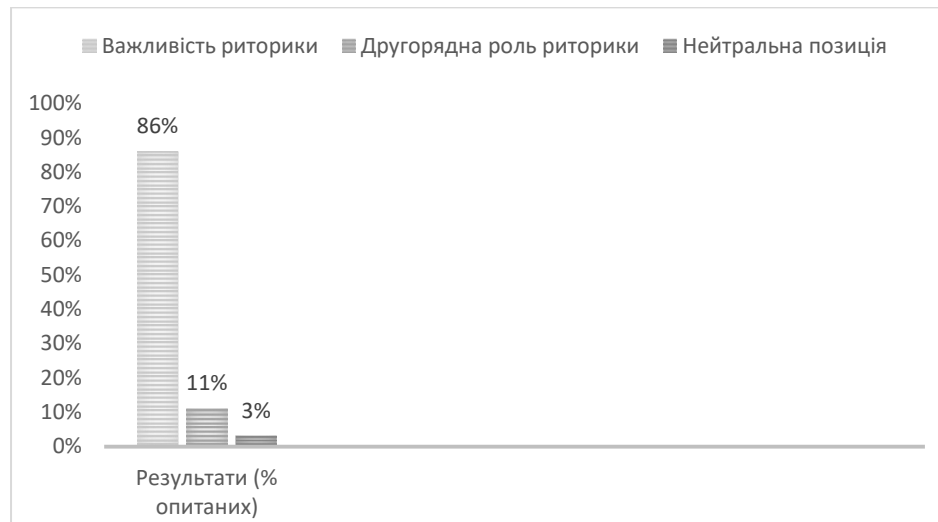

Рис. 2.1. Результати інтерв'ювання вчителів та викладачів польської щодо з'ясування значення риторики для професійної діяльності філолога

Для визначення рівня розвитку риторичних умінь за *мотиваційним критерієм* студентам було запропоновано анкету, у якій необхідно обрати одну з чотирьох відповідей (Додаток Б.2.).

Результати опитування подано в таблиці 2.1:

Таблиця 2.1

Результати аналізу мотивації й самооцінювання рівня риторичних умінь студентів

Запитання	Варіанти відповідей (бальна оцінка)	Відповіді студентів (%)
1. Після закінчення навчання у ЗВО чи плануєте Ви працювати за фахом?	- звісно (4);	17
	- ймовірно так (3);	25,2
	- вагаюсь (2);	37,1
	- ні (1).	20,7
2. Чи пов'язаний рівень Ваших риторичних умінь з успішністю Вашої майбутньої професії?	- звісно, пов'язаний (4);	13,2
	- ймовірно, так (3);	59,1
	- не впевнений (2);	21,4
	- ні, не пов'язаний (1).	6,3
3. Підвищення рівня риторичних умінь Ви вважаєте....	- необхідним (4);	12,6
	- бажаним (3);	65,4
	- не впевнений (2);	18,2
	- непотрібним (1).	3,8
	- високий (4);	8,2

4. Яким є рівень Ваших риторичних вмінь?	-достатній (3);	20,1
	- середній (2);	33,3
	- низький (1).	38,4

Проаналізувавши отримані результати, ми визначили, що лише 17 % респондентів мають на меті після закінчення закладу вищої освіти працювати за фахом; «ймовірно, так» – 25,2 %, тобто респонденти і не впевнені, і не можуть точно стверджувати, що будуть працювати; сумніваються, що працюватимуть за обраним фахом, – 37,1 %; 20,7 % респондентів стверджують, що не працюватимуть у майбутньому за фахом. Ці результати дають підстави вважати, що оскільки більшість студентів, на жаль, не планує працювати чи не впевнені, що працюватимуть за фахом, то й не мають відповідної власної мотивації до навчання.

На запитання «Чи пов'язаний рівень Ваших риторичних умінь з успішністю Вашої майбутньої професії?» 13,2 % респондентів зазначили: «звісно, пов'язаний», 59,1 % – «ймовірно, так»; 21,4 % – «не впевнений»; 6,3 % – «не пов'язаний».

Стосовно необхідності підвищення рівня риторичних умінь відповіді розділилися таким чином: 12,6 % респондентів вважають таке підвищення необхідним, 65,4 % – бажаним; не впевнені 18,2 %, лише 3,8 % вважають підвищення рівня риторичних умінь непотрібним. Оцінюючи власні риторичні вміння, 8,2 % респондентів вважають, що вони на високому рівні, 20,1 % – на достатньому, 33,3 % – на середньому, 38,4 % – на низькому рівні.

Відповідно до результатів запропонованої анкети ми виявили, що значна кількість респондентів не пов'язує рівень риторичних умінь з успішністю в майбутній професії та не вважає необхідним його підвищувати. Зокрема, більша частина опитаних студентів оцінюють рівень власних риторичних умінь як низький, що свідчить про низький рівень змотивованості до їх розвитку.

Крім письмового опитування, ми провели зі студентами бесіди з метою встановити рівень їхніх риторичних умінь за мотиваційним критерієм. З урахуванням результатів опитування та бесіди було визначено такі показники рівня риторичних

умінь студентів за мотиваційним критерієм: 7,5 % – високий рівень, 15,1 % – достатній рівень; 45,3 % – середній рівень, 32,1 % – елементарний рівень (Рис. 2.2.)

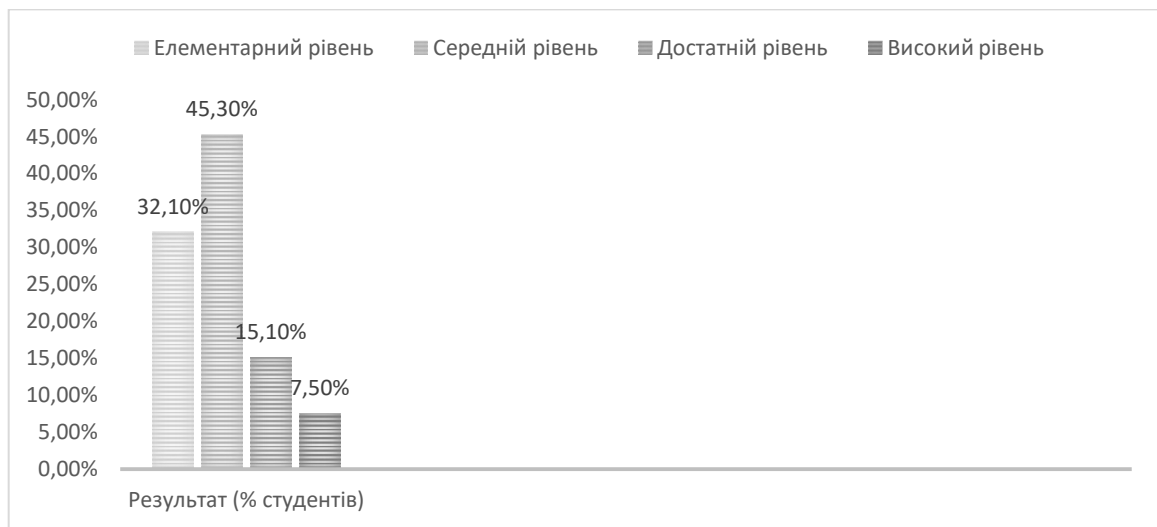

Рис. 2.2. Результати рівня розвитку риторичних умінь за мотиваційним критерієм

Як бачимо, лише 7,5 % студентів змотивовані до розвитку та удосконалення риторичних умінь, розуміють важливість риторики і риторичних умінь для подальшої професійної діяльності і розуміють взаємозв'язок між розвитком риторичних умінь та успішнішою кар'єрою в майбутньому. 60,7 % студентів дотримуються нейтральної позиції, тобто і не відкидають значення риторики, і не розуміють, як на практиці застосовувати риторичні знання, як підвищувати рівень риторичних умінь. У 32,1 % студентів взагалі відсутня мотивація розвивати риторичні вміння, вони не розуміють значення риторики.

Із цих результатів зрозуміло, що необхідно працювати над підвищенням рівня мотиваційного критерію шляхом використання різноманітних методів, видів, форм роботи на заняттях, що дозволить покращити цей показник.

Для встановлення рівня сформованості риторичних умінь студентів за *когнітивним критерієм* ми скористалися методом незакінчених речень (Додаток В.1). Студентам необхідно було доповнити визначення, пов'язані з риториною, її складниками, зокрема дати визначення поняттям: риторика, риторична діяльність, риторична компетентність, риторичні вміння, культура мови, культура мовлення,

публічний виступ, дискусія, назвати риторичні фігури тощо. Відповіді оцінено за такими критеріями: повнота відповіді, правильність та зрозумілість. 4 бали отримували студенти за відповідь повну, правильну, чітко сформульовану; 3 бали – за загалом правильну відповідь, проте недостатньо повну; 2 бали – за відповідь, що містить лише окремі правильні елементи; 1 бал – відповідь цілком неправильна або немає відповіді.

Після перевірки теоретичного блоку ми отримали результати, описані нижче.

Риторика студенти-філологи визначають як «науку про ораторське мистецтво», як «науку, що вчить правильно говорити», як «науку про створення публічних виступів». Отже, з відповідей зрозуміло, що студенти мають лише загальне уявлення про риторика, пов'язують її лише з умінням гарно говорити, виголошувати публічні промови. Студенти не знають, що риторика пов'язана з аргументуванням, з умінням вести суперечки (еристика), запам'ятовуванням (меморія), з умінням вправно використовувати вербальні та вербальні засоби мовлення тощо.

Риторична діяльність, на думку студентів, це «наприклад, як шеф проводить конференцію з підлеглими», «красномовство», «діяльність, спрямована на розмову з певними людьми». Значна кількість студентів взагалі не змогла сформулювати визначення цього поняття.

Риторичні вміння студенти визначають як «вміння логічно будувати свою промову, контролювати й зацікавлювати слухачів своєю розповіддю», «вміння, які сприяють розвитку й формуванню ефективності мовного впливу на людину», «вміння правильно говорити, виступати на публіці», «вміння довести свою думку». Тобто студенти окреслюють лише окремі компоненти риторичних умінь, не усвідомлюючи їхньої суті.

Дефініції студентів щодо риторичної компетентності такі: «це знати щось дуже добре», «це якщо людина вже має гарні навички та досвід у цій сфері», «це здатність створювати, вимовляти й осмислювати текст відповідно до мети й ситуації». Відповіді засвідчують, що студенти мають лише загальне уявлення про риторичну компетентність.

Культура мовлення, на думку студентів, «це дотримання орфоепічних, граматичних, лексичних та інших норм літературної мови у мовленні», «це великий словниковий запас», «дотримання людиною певних правил у спілкуванні з різними людьми». Здебільшого визначення культури мовлення виявилися правильними.

Культура спілкування в розумінні студентів-філологів – це «частина поведінки», «взаємний обмін думок», «правильне спілкування з різними категоріями людей (наприклад, із директором, друзями, старшою людиною)», «невживання вульгаризмів», «певні правила спілкування у різних суспільних групах». Про це поняття студенти теж мають переважно правильне уявлення.

Публічну промову майбутні філологи визначають як «промову, звернену до широкого загалу різних людей», як «мову усного виступу», як «думку, яку хочеш донести до певної кількості людей», тобто значення цього терміна вони розуміють правильно.

Більшість студентів правильно визначила термін «дискусія»: це «обговорення якоїсь важливої проблеми», «обговорення спірного питання, проблеми», «обговорення певної теми людьми з різними поглядами стосовно обговорюваного».

Не всі змогли правильно визначити термін «риторизація», дехто не відповідав на це питання, серед визначень найчастіші такі: це «розповідь на публіці, обмежена певними правилами», «це щось пов'язане з освітою» тощо.

Ритор, на думку студентів-філологів, це «людина, яка вміє виступати публічно», «людина, що вміє дискутувати і відстоювати власну думку».

Із переліку риторичних фігур студенти назвали метафору, метонімію, епітет, гіперболу.

Окрім теоретичного опитування, ми запропонували студентам контрольну роботу, яка передбачала перевірку рівня знань, пов'язаних із риторичними фігурами і тропами. До практичного блоку входило 8 завдань (Додаток В.2). Практичну частину ми оцінювали за такими критеріями: якщо відповідь цілком правильна – 4 бали; якщо більша частина завдання виконана, проте є незначні помилки – 3 бали;

якщо завдання частково виконане – 2 бали; якщо завдання виконане переважно неправильно або взагалі немає відповіді – 1 бал.

Оцінка за когнітивним критерієм виставлялася як середнє арифметичне оцінок за теоретичний і практичний блоки завдань. Результати визначення рівня сформованості риторичних умінь за когнітивним критерієм подано на рис. 2.3:

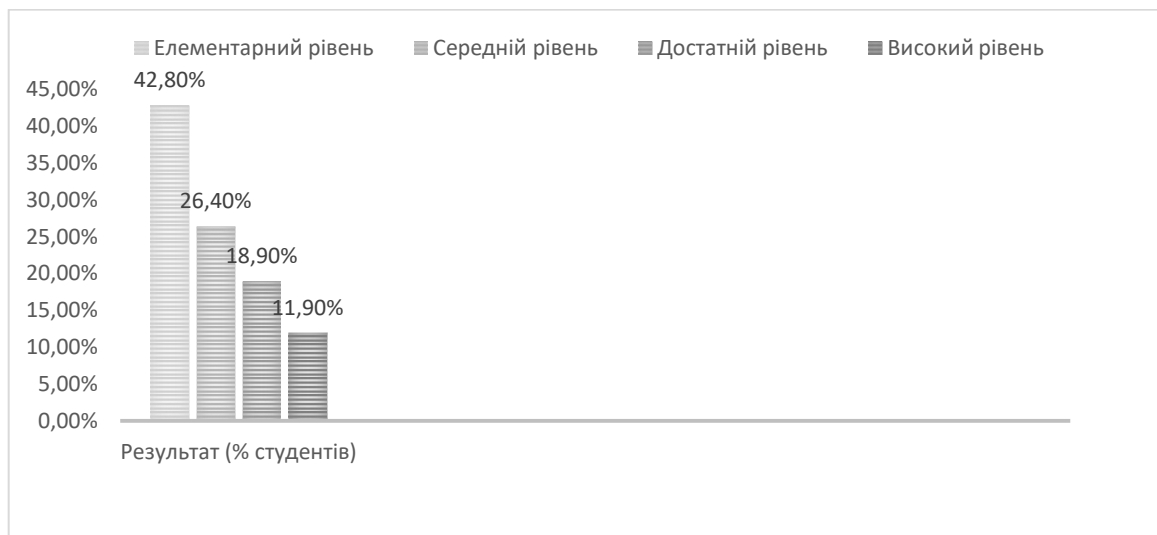

Рис. 2.3. Результати рівня розвитку риторичних умінь за когнітивним критерієм

Отже, як бачимо з рис. 2.3, високий рівень сформованості риторичних умінь за когнітивним критерієм у 11,9 % студентів, достатній рівень – у 18,9 %, середній рівень – у 26,4 %, низький – у 42,8 %. Відповідно, загальний рівень знань студентів щодо риторики та її основних складників досить низький, адже лише у 11,9 % студентів виявлено високий рівень.

Для визначення рівня сформованості риторичних умінь за *лінгвістично-мовленнєвим критерієм* студентам було запропоновано підготувати публічний виступ на вільну тему та презентувати його перед аудиторією. Кожен студент почергово був і промовцем, і слухачем. У ролі слухача студенти оцінювали публічний виступ, заповнивши діагностичні картки, у яких потрібно було поставити оцінку за нього відповідно до визначених критеріїв (балами від 1 до 4), а також висловити своє враження від виступу (Додаток Г.1). Усі картки були анонімними, щоб не виникало

труднощів у виставленні балів. Кожен доповідач мав презентувати написаний текст перед аудиторією за 5 хв.

На основі спостереження та вражень від виступів студентів ми виділили помилки та проблеми студентів, які найчастіше траплялися, зокрема:

1) найпоширеніша проблема (у 58 % студентів) – це використання звуків ууу, ааа, ммм, еее, коли студент забував якесь слово або не знав, як правильно сказати те чи інше слово і / або у випадку, коли пригадував зміст свого виступу;

2) багато хто не готувався вдома до виступу і весь текст читав із картки, що, відповідно, робило виступ нецікавим, унеможливлювало зоровий контакт з аудиторією (у 36 % студентів);

3) у 52 % студентів тема виступу не зацікавила аудиторію;

4) багато хто із доповідачів ігнорував часові межі (3–5 хв.) і презентував свій публічний виступ 10 і більше хвилин (26 % студентів);

5) 54 % студентів невміло оперували невербальними засобами, наприклад, деякі студенти хиталися з боку в бік, що відволікало слухачів від теми виступу, переступали з ноги на ногу або дуже активно жестикулювали, у деякого навпаки обличчя було «кам'яним», постава – нерухомою;

6) 32 % студентів підготували до виступу презентацію, але 17 % студентів читали всю інформацію зі слайдів, що ніяк не прикрашало публічний виступ;

7) 9,4 % студентів продемонстрували високий рівень підготовки й проголошення промови, зокрема вдало була обрана тема, студенти вправно послуговувалися невербальними засобами, використовували зоровий контакт з аудиторією, ставили питання в процесі промови, у їхньому мовленні практично не було лінгвістичних помилок.

Усі означені недоліки та помилки студентів ми узагальнили і згрупували: 1) фонетичні помилки; 2) граматичні помилки; 3) лексичні помилки; 4) стилістичні помилки; 5) логічні помилки.

Серед фонетичних помилок варто виділити:

- помилки у вимові м'яких [ś], [ć], [ź],[dź] і твердих [sz], [cz], [ż], [rz] (наприклад, студенти вимовляють *często* [ćęsto] замість *często* [čęsto], *czarny* [ćarny] замість *czarny*[čarny], *zielony* [želony] замість *zielony* [želony], *dzień* [żeń] або *dzeń* [zeń] замість *dzień* [żeń]);
- помилки у вимові [ł], зокрема студенти вимовляють [ł] як л (зубний) або в (губний);
- помилки у вимові [w] і [ł]: *malowaw* [malowaw], *byw* [byw] (замість: *malował* [malowaɯ], *był* [byɯ]);
- помилки у вимові [j], коли під впливом англійського [j] польський звук [j] вимовляють як [дж] (замість *jest* [jɛst] – *dżest* [žest]);
- помилки у вимові [si], [ci], [zi], зокрема замість *siostra* [śostra] вимовляють як [s'ostra], *ciocia* [ćoća] вимовляють як [c'oc'a], *ziemia* [żem'a] вимовляють як [z'em'a];
- помилки у вимові м'яких звуків: *meszkał* [meškał] (замість: *mieszkał* [m'eškał]).

Типові граматичні помилки:

- помилкові закінчення дієслів у минулому часі: *ty robili, ty jeli, ja zrozumiał, ja była* (замість: *robiliśmy, jedliśmy, zrozumiałem, byłam*);
- помилкові закінчення іменників чоловічо-особового роду у називному відмінку множини: *robotniki, nauczycieli* (замість: *robotnicy, nauczyciele*);
- помилкові закінчення іменників чоловічого роду в родовому відмінку множини: *nie ma sensa, korzystać z komputera, zakończenie kursa* (замість: *nie ma sensu, korzystać z komputera, zakończenie kursu*);
- помилкові закінчення іменників у місцевому відмінку: *mieszkałam w miastu, w naszym życie* (замість: *mieszkałam w mieście, w naszym życiu*);
- іменники з нетиповим відмінюванням (*człowiek – ludzie*), тому траплялися такі помилки, як *nowe ludzi, ludzi są, dużo ludzie, ludzi myślą, moje przyjacieli są, poznałam przyjaciółw* (замість: *nowi ludzie, ludzie są, dużo ludzi, ludzie myślą, moi przyjaciele są, poznałam przyjaciół*).

Типові лексичні помилки:

- вживання слів у неправильному значенні, зокрема під впливом українсько-польської інтерференції: *kazać* (замість *mówić*), *czym* (замість *niż*), *znat* (замість *wiem* або *umiem*), *wy* – у звертанні (замість *Pan* або *Pani*), *dywan* (замість *kanapa*), *korzystowacz* (замість *użytkownik*), *rada* (замість *zadowolona*);
- вживання слів-паразитів (*no, o co chodzi, powiem*);

Типові синтаксичні помилки:

- помилки в уживанні прийменників: *jechać w Ukrainę, w Ukrainie, podróżowanie na weekendzie, na tym tygodniu, na jezioro, na różnych miejscach pracy* (замість: *jechać na Ukrainę, na Ukrainie, podróżowanie w weekend, w tym tygodniu, nad jezioro, w różnych miejscach pracy*);
- помилки у побудові складнопідрядних речень.

Серед логічних та змістових помилок типовими є такі: недостатньо повне розкриття теми; невідповідність матеріалу темі; непослідовне викладення думки; невдалий початок або закінчення виступу.

Було проаналізовано діагностичні картки, заповнені студентами-слухачами, і шляхом виведення середнього арифметичного з оцінок кожного доповідача у всіх діагностичних картках виставлено усім оцінку. Результати ранжовано за 4-ма рівнями: елементарним, середнім, достатнім та високим.

Зі 159 студентів: 30,2 % отримали в середньому бали від 10 до 19; 43,4 % – від 20 до 26; 17 % – від 27 до 33; 9,4 % – від 34 до 40 (див. рис. 2.4).

Рис. 2.4. Результати діагностичних карток після публічного виступу

Отримані результати засвідчили необхідність роботи щодо вибору теми публічного виступу, добору виражальних засобів, усвідомлення граматичних та стилістичних особливостей тексту, а також уміння ефектно й ефективно виступити перед аудиторією, використовуючи відповідні жести та міміку тощо.

Окрім виголошення публічної промови, студенти виконали контрольну роботу, мета якої – виявити рівень лінгвістичної компетентності майбутніх філологів із граматики (Додаток Г.2). Завдання спрямовані на виправлення та аналіз помилок, запис цифр словами, складання речень, обравши правильні форми різних частин мови, пошук помилок у реченнях та з'ясування їх причин. Контрольну роботу ми оцінювали таким чином: 4 бали – правильно виконане завдання; 3 бали – завдання виконане з незначними помилками; 2 бали – завдання виконане лише частково; 1 бал – завдання виконане не цілком або не виконане зовсім.

Як свідчать результати контрольної роботи, труднощі в студентів виникали при записі числівників літерами, поєднанні числівника з дієсловом. Виправляючи помилки в реченнях, студенти здебільшого не могли пояснити причини їх появи. Виконуючи 6-те завдання, студенти виділяли слово чи словосполучення із комічним забарвленням, проте не пояснювали граматичної основи комічного ефекту.

Узагальнені показники виконання контрольної роботи такі: роботу на високому рівні виконали 10,7 % студентів, на достатньому – 20,1 %, на середньому – 42,8 %, на елементарному – 26,4 %. Такі результати свідчать про низький та середній рівень розвитку лінгвістично-мовленнєвого компонента риторичних умінь. Отже аудиторну роботу зі студентами слід спрямовувати також на виокремлення найбільш поширених помилок та на їхній аналіз, щоб виникло у студентів розуміння, чому вони допускають подібні помилки.

Підсумовуючи результати оцінювання публічного виступу та контрольної роботи, ми отримали показники, зображені на рис. 2.5.

Рис. 2.5. Результати рівня розвитку риторичних умінь за лінгвістично-мовленнєвим критерієм

Оцінювання риторичних умінь майбутніх філологів за *комунікативним критерієм* безпосередньо пов'язане зі спілкуванням. Рівень риторичних умінь студентів за цим критерієм ми визначали за допомогою психодіагностичної анкети, творчого завдання: «Чи вмієте ви слухати?» (Додаток Д.2), «Оцінка комунікабельності та організаційних здібностей» (Додаток Д.1).

Кількісний рівень розвитку риторичних умінь комунікативного критерію ми визначали за анкетною «Оцінка комунікабельності та організаційних здібностей» (Додаток Д.1). Опитавши студентів та проаналізувавши результати анкети, ми дійшли таких висновків.

Згідно з ключем анкети (Додаток Д.1), результат 1–8 балів характеризує низький рівень комунікативних та організаторських здібностей, 9–12 – середній рівень, 13–16 – достатній рівень, 17–20 – високий рівень. За результатами, у 13,8 % високий рівень, 21,4 % – достатній рівень, у 44,7% – середній рівень, елементарний – у 20,1% студентів.

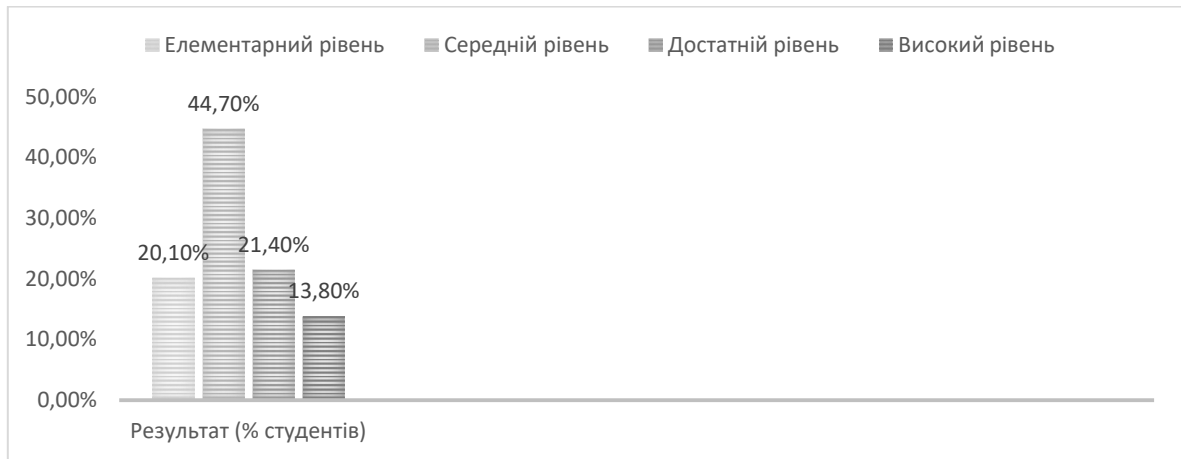

Рис. 2.6. Результати анкетування на виявлення рівня комунікативних та організаторських здібностей

Такі результати підтверджують нашу думку про те, що у значної кількості студентів виникають проблеми у процесі спілкування, зокрема непорозуміння в колективі, конфліктні ситуації, складнощі в налагодженні контактів тощо. Необхідна подальша активна робота над формуванням і розвитком комунікативних та організаторських здібностей майбутніх філологів-полоністів.

На нашу думку, ще одним із важливих елементів розвитку риторичних умінь є вміння слухати співрозмовника. Як показує практика, невміння та небажання слухати й аналізувати мовлення іншого викликає непорозуміння між учасниками комунікації. Вміння слухати під час вивчення польської мови для філолога є необхідним, адже це впливає на засвоєння значення слів, на вміння правильно будувати речення, на увагу та концентрацію. Як зазначає А. Панфілова, вміння слухати є необхідною умовою правильного розуміння позиції партнера, правильної оцінки розбіжностей у позиції, запорукою ефективності й результативності процесу спілкування; формування самооцінки людини; послаблення дієвості стресу й психологічної напруги; зниження рівня емоційного збудження; породження щирого інтересу; відчуття надійності; розвитку в людини почуття впевненості в собі [172]. Із метою визначити чи вміють студенти-філологи слухати, ми провели анкетування (Додаток Д.2). Результати анкетування подаємо в додатку Д.3.

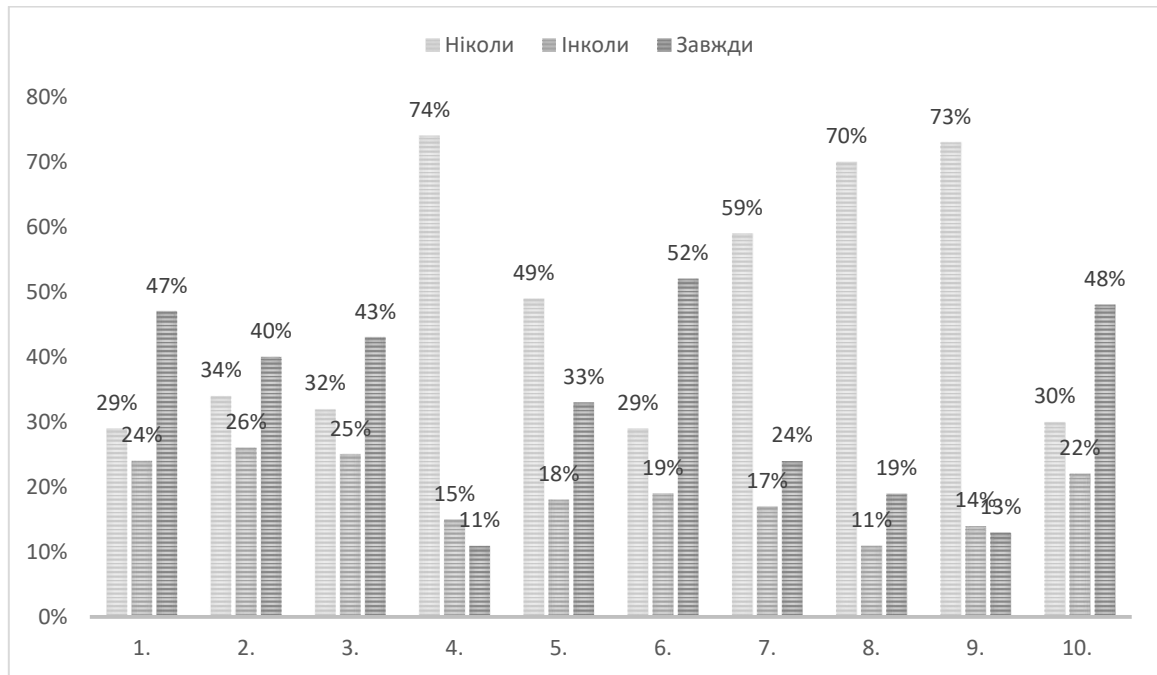

Рис. 2.7. Результати анкетування «Чи вмiєте Ви слухати?»

Як бачимо з діаграми, найчастіше виникають проблеми у майбутніх філологів через те, що вони 1) роблять вигляд, ніби слухають, а насправді думають про інше (завжди – 47 %, інколи – 24 %), 2) просто завершують тему розмови, якщо співрозмовник їм нецікавий (завжди – 40 %, інколи – 26 %), 3) часто манера мовлення й поведінка співрозмовника дратують (завжди – 43 %, інколи – 25 %), б) доводиться виправляти співрозмовника, якщо він використовує неправильні терміни, наголоси (завжди – 52 %, інколи – 19 %), 10) доводиться відходити від теми розмови, якщо співрозмовник торкається тем, проблем, які є неприємними (завжди – 48 %, інколи – 22 %).

Позитивним моментом є те, що в більшості респондентів у процесі спілкування не виникають конфліктні ситуації (74 %), також більшість опитаних не зупиняє співрозмовника, щоб вставити свою репліку, акцентувати увагу на суті питання, яке обговорюється (49 %), що свідчить про володіння тактом та основними нормами культури спілкування; 59 % респондентів не підвищують голос після провокацій і не відповідають грубістю на грубість; 70 % не мають звички перебивати співрозмовника; 73 % не говорять зі співрозмовником повчальним тоном.

Проаналізувавши цю анкету, ми за чотирирівневою шкалою розподілили кількісні показники (рівня сформованості уміння слухати). Відповідно, 10–47 балів – засвідчують про низький рівень уміння слухати, 48–61 – середній рівень, 62–76 – достатній рівень, 77–90 – високий рівень. Високий рівень сформованості уміння слухати мають лише 5 % студентів, достатній – 25,8 %, середній – 39,6 %, низький – 26,6 %. Як свідчать результати анкетування, уміння слухати розвинуте в майбутніх філологів недостатньо, хоча воно і є важливим складником ефективної комунікації. Визначені результати показують, що лише у 5 % респондентів високий рівень розвитку цього вміння. Відповідно невміння слухати впливає на концентрацію, на увагу, правильне сприймання отриманої інформації тощо.

Для встановлення рівня сформованості творчого мислення студентів, їхньої креативності, вміння комунікувати з іншими ми запропонували їм участь у рольовій грі: уявити себе в ролі готельєрів та прорекламувати власний готель, тобто створити рекламний слоган і сформулювати аргументи, згідно з якими їхній готель є кращим за інші. При цьому необхідно було використати такі слова, словосполучення, фрази: *nakażdą kieszę, naj..., naj... i naj..., niepowtarzalny, jedyny w swoim rodzaju, nigdzie nie spotykany, nowoczesny, wyjątkowy, oryginalny, idealny, rewelacyjny; oferujemy..., zapewniamy, tylko u nas..., nigdzie tak nie..., jak tu, specjalne dla ciebie..., wyłącznie w naszym hotelu...; nie musisz..., nie zwlekaj..., zadzwoń!; czy? – nasz hotel rozwiąże Twój problem!*

Рекламу оцінювали інші студенти, виставляючи оцінку в межах від 1 до 4 балів. Високу оцінку і, відповідно, високий рівень отримали 15,1 % студентів, достатній – 19,5 %, середній – 39,6 %, елементарний – 25,8 %. Це завдання дало можливість виявити відсутність креативності в багатьох студентів, невміння оперувати вербальними та невербальними засобами. Часто студенти ніяково почувалися перед аудиторією, вживали слова-паразити, неправильно будували граматичні конструкції. У підсумку показали елементарний та середній рівень, не змогли переконати й належно прорекламувати свій готель.

Враховуючи результати оцінювання анкетувань «Чи вмієте Ви слухати?», «Оцінка комунікативних та організаційних здібностей», презентованої реклами і визначивши середнє арифметичне, ми встановили кількісні показники сформованості риторичних умінь студентів за комунікативним критерієм. Показники подано на рис. 2.8.

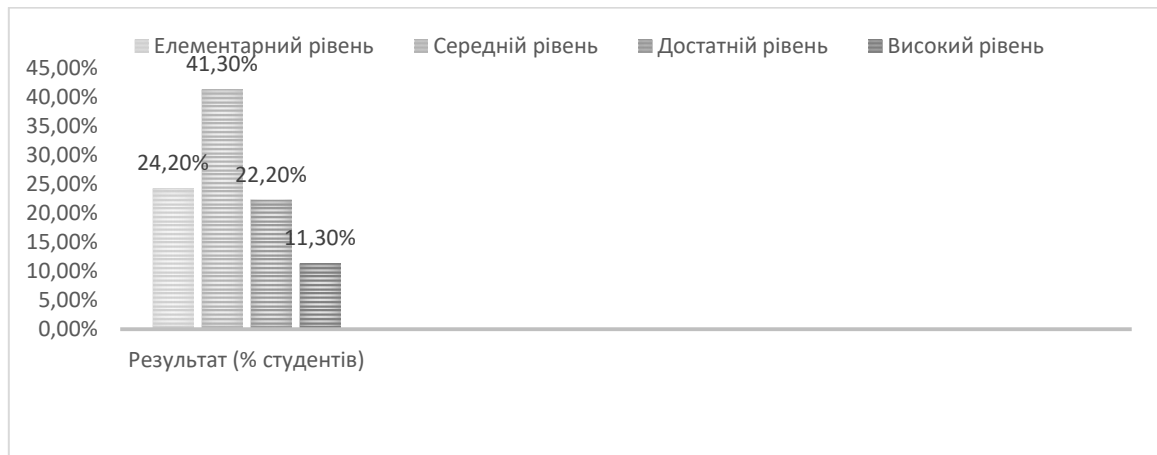

Рис. 2.8. Результати рівня розвитку риторичних умінь за комунікативним критерієм

Перевірка рівня розвитку риторичних умінь за комунікативним критерієм показала, що значна кількість студентів не вміє враховувати особливості аудиторії, налагоджувати і підтримувати контакт з аудиторією, не вміє користуватися ефективно вербальними та невербальними засобами, не уважно ставиться до почутого, не здатна бути цікавим співрозмовником. Саме тому необхідно активно працювати над комунікативно-діяльнісним складником риторичних умінь, адже спілкування є необхідним елементом подальшої професійної діяльності філолога.

Для визначення рівня сформованості риторичних умінь за *рефлексійно-оцінним критерієм* ми запропонували студентам заповнити анкету, де філологи повинні були проаналізувати труднощі, які найчастіше трапляються в риторичній діяльності та розмежувати їх за показниками: 1) що найбільше перешкоджає, 2) перешкоджає меншою мірою, 3) труднощі, з якими ви не зіштовхуєтесь (Додаток Д.1).

Проаналізувавши такий вид роботи студентів, можемо виділити, що лише декілька із запропонованих варіантів практично не заважають студентам у

риторичній діяльності (Додаток Е.2). Так, 32 % студентів швидко визначаються з темою і легко добирають матеріал до промови; 34 % без проблем можуть знайти приклади, щоб проілюструвати думку, 36 % вдається самостійно підготувати публічний виступ; 31 % вважає, що може адаптувати промову до аудиторії та переконати у правильності своїх тверджень. При цьому 32 % важко досягти під час виступу бажаної емоційності та експресивності і мають труднощі в налагодженні зворотнього зв'язку, встановленні контакту з аудиторією; у 31 % опитаних є проблеми із самовпевненістю; у 27 % труднощі із проявом артистичності, виявленням власної харизми. Проте, як показала практика, зокрема публічні виступи студентів та їхній самоаналіз труднощів у риторичній діяльності, все-таки проблеми існують, але багато студентів вважає, що в них із цим проблем немає.

Для оцінки труднощів у риторичній діяльності та визначення рівнів рефлексійно-оцінного критерію ми встановили шкалу оцінювання: 24–40 балів – низький рівень, 41–57 – середній рівень, 58–72 – високий рівень. Згідно з цією шкалою у 8,2 % студентів високий рівень, у 23,3 % – достатній, 50,9 % – середній, 17,6 % – елементарний (рис. 2.9)

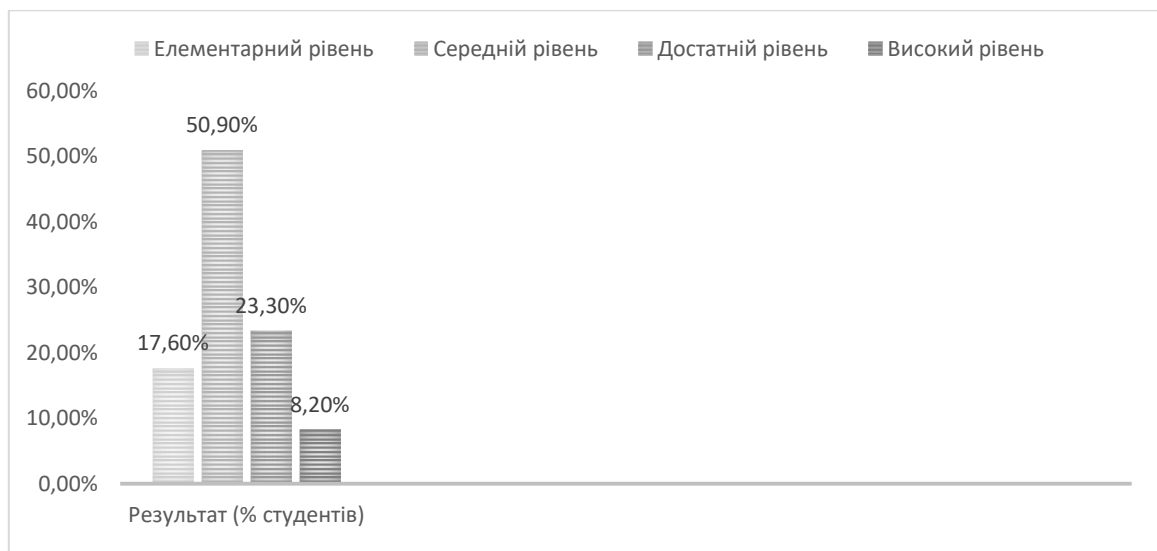

Рис. 2.9. Результати рівня розвитку риторичних умінь за рефлексійно-оцінним критерієм

Як висновок, аналіз проблем у риторичній діяльності дозволяє стверджувати, що значна кількість студентів усвідомлює наявність труднощів та визначає причини. Інші не можуть адекватно оцінити проблеми, які виникають. Адже, порівнюючи, наприклад, публічні виступи та оцінки студентів, простежуємо невідповідність між результатами анкети та презентацією виступу.

Таблиця 2.2.

Показники рівня розвитку риторичних умінь майбутніх філологів за результатами констатувального експерименту в розрізі критеріїв оцінювання

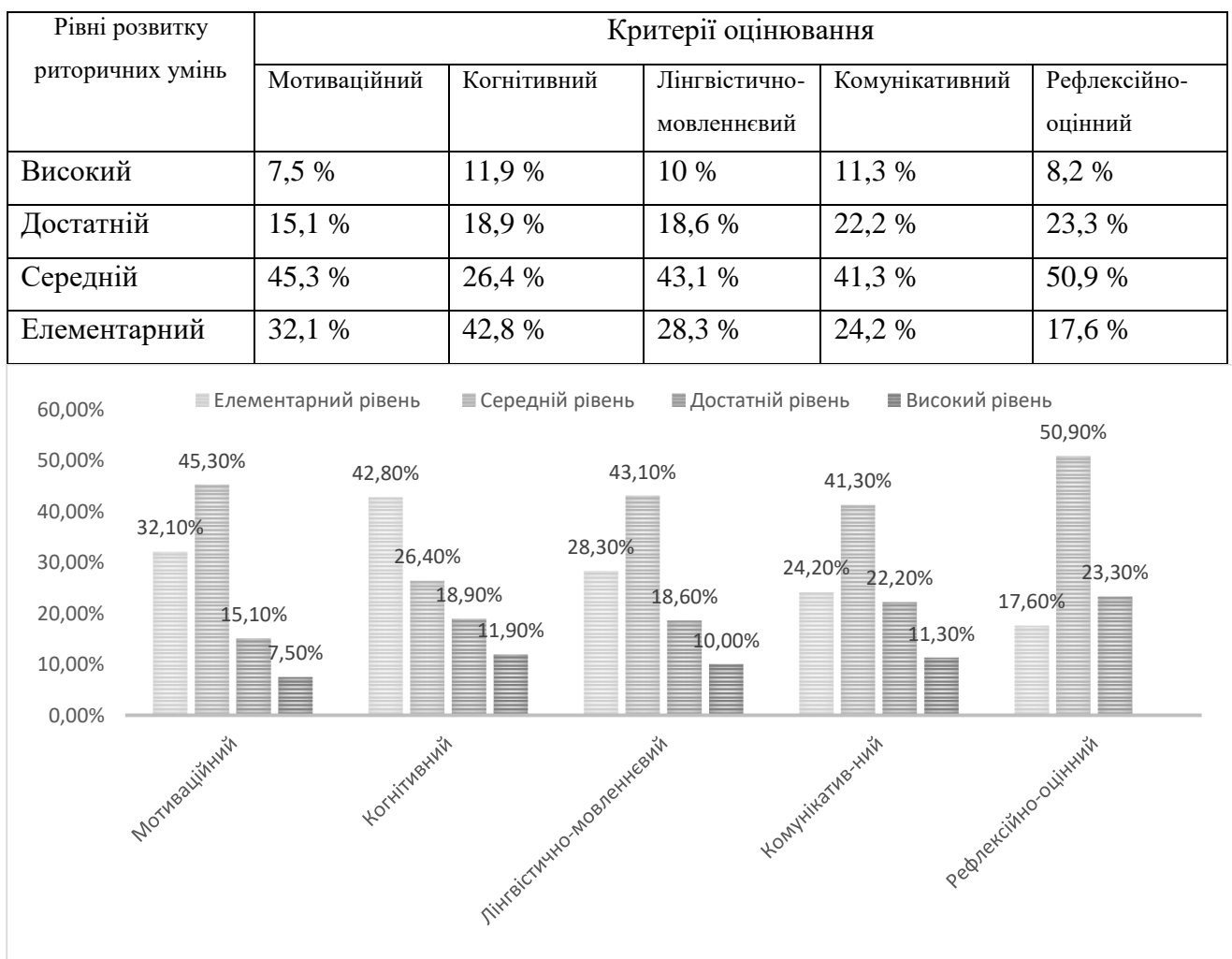

Рис. 2.10. Показники рівня розвитку риторичних умінь майбутніх філологів за результатами констатувального експерименту в розрізі критеріїв оцінювання

Отже, результати констатувального експерименту дають підстави зробити такі висновки:

- більша частина студентів не змотивовані до розвитку риторичних умінь, вони не розуміють їхнього практичного значення;
- у студентів низький рівень знань щодо теоретичних основ риторичної діяльності;
- труднощі викликають риторичні фігури, більшості з яких студенти не знають і не можуть виділити в тексті;
- у процесі презентації публічних виступів виявлено, що студенти часто зловживають звуками-паразитами та словами-паразитами, можуть обирати актуальні теми, зважаючи на врахування аудиторії, ігнорують часові межі; невміло оперують невербальними засобами; допускають велику кількість лінгвістичних помилок, що свідчить про низький рівень мовної підготовки;
- труднощі викликає доведення думки, застосування адекватних аргументів; встановлення контакту з аудиторією, підтримка уваги аудиторії;
- за результатами контрольної роботи найбільше труднощів виникло зі знаннями числівника та поясненням помилок;
- проблемою є недостатня сформованість у студентів уміння слухати співрозмовника, активно вести розмову, дотримуватися норм мовленнєвого етикету; несформовані вміння сприймати, розуміти і відтворювати отриману студентами інформацію свідчить про невміння формувати діалогічні та монологічні висловлювання польською мовою;
- потребує удосконалення творче мислення студентів;
- виникають труднощі з вибором необхідного матеріалу, прикладів, щоб проілюструвати думку; при визначенні теми; з умінням переконувати та ін.

Констатувальні зрізи дозволили визначити труднощі, що виникають під час виконання завдань на перевірку рівня риторичних умінь, а також проаналізувати можливості для розвитку риторичних умінь майбутніх філологів.

Висновки до розділу 2

У процесі опрацювання змісту основ риторики в закладах вищої освіти України та Польщі виявлено, що в Польщі риторику вивчають як окрему дисципліну, хоча для її опанування відведено недостатню кількість годин, що унеможлиблює комплексний розвиток риторичних умінь майбутніх філологів. Водночас у навчальних планах закладів вищої освіти України передбачено декілька дисциплін, пов'язаних із комунікацією, проте вони здебільшого теоретичного спрямування.

З-поміж польських закладів вищої освіти для аналізу обрано спеціальність «Filologia polska» Державної вищої професійної школи в Тарнові (Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Tarnowie). З'ясовано, що на першому освітньому рівні (бакалаврат) окремої дисципліни «Риторика» в навчальному плані спеціальності немає, проте є дисципліни, які сприяють розвитку риторичних умінь. Зокрема, це «Kultura języka» загальним обсягом 60 годин, яку студенти вивчають два семестри. Теоретичний блок дисципліни передбачає ознайомлення зі стилістичними особливостями польської мови, основними нормами культури мови, типами мовленнєвих помилок, поняттям «текст» тощо. Дисципліна також орієнтована на вироблення навичок практичного застосування набутих знань у різних комунікативних ситуаціях. Тематичне наповнення дисципліни подано так: Teoria kultury języka; Podstawowe pojęcia; Podręczniki i słowniki; Pojęcie normy językowej; Ortoepia i ortografia; Odmiana i pisownia nazw własnych (polskich i obcych); Wyrazy funkcyjne w zdaniu; Leksyka – różnicowanie leksykalne polszczyzny; Błędy frazeologiczne; Przegląd błędów: konstrukcje redundantne, tautologie, wulgaryzmy, zapożyczenia; Poprawność leksykalna i stylistyczna; Tekst – spójność tekstu (koherencja, kohezja); Zasady dobrego stylu; Gatunki; Stosowność; Etykieta językowa. В аналізованій робочій програмі зазначено, що в навчальному процесі мають використовуватися такі техніки навчання: інформаційний виклад, пояснення виконання практичних завдань, тестування, усне опитування. Особливу увагу приділено аналізу текстів, участі в дискусіях, представленню презентацій. З-поміж основних форм роботи –

індивідуальна та групова. Особливо важливим для розвитку риторичних умінь визначено опанування знань і набуття навичок щодо творення текстів, усвідомлення норм польської мови, типології основних помилок лексико-граматичного, синтаксичного, стилістичного рівнів.

Вивчення навчальних планів і робочих програм у закладах вищої освіти України дало підстави для висновку про риторичну підготовку студентів-полоністів. Аналіз змісту навчальних планів (НП) підготовки фахівців першого (бакалаврського) і другого (магістерського) рівнів навчання за спеціальностями: «Філологія. Слов'янські мови та літератури (переклад включно), перша – польська», «Середня освіта. Мови і літератури (польська, українська)» Хмельницького національного університету, «Середня освіта. Мови і літератури (польська)» Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, «Середня освіта. Мови і літератури (польська)» Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка, «Середня освіта. Мови і літератури (польська)» Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, «Середня освіта. Мови і літератури (польська)» Рівненського державного гуманітарного університету дав змогу констатувати, що риторика як окрему дисципліну в проаналізованих навчальних планах не представлено. Натомість запропоновано дотичні дисципліни, що доцільно розглядати як основу для розвитку риторичних умінь, наприклад, у НП Хмельницького національного університету це дисципліни: «Мовно-комунікативні основи спілкування», «Основи комунікативної лінгвістики» (на вибір).

Загалом проаналізовані програми, методичні та навчальні посібники, підручники для вивчення польської як іноземної дали змогу виявити, що недостатньо уваги звернено на розвиток риторичних умінь під час навчання польської мови; недостатньо уваги автори приділяють розвитку вмінь створювати та виголошувати публічні виступи, користуватися доцільно вербальними та невербальними засобами, концентруватися, сприймати та запам'ятовувати значні обсяги матеріалу, знаходити шляхи взаєморозуміння у різноманітних іншомовних ситуаціях. Установлено, що в освітньому процесі закладів вищої освіти, які готують майбутніх філологів-

полоністів, значне місце посідають навчальні видання українських та польських авторів.

На основі аналізу результатів констатувального етапу педагогічного експерименту було визначено критерії та показники рівнів сформованості риторичних умінь (*мотиваційний, когнітивний, лінгвістично-мовленнєвий, комунікативний, рефлексійно-оцінний*). Кожен з критеріїв схарактеризовано за допомогою сукупності показників, що репрезентують здобуті результати про рівні сформованості риторичних умінь (*елементарний, середній, достатній, високий*).

Результати констатувального зрізу засвідчили, що фактичний рівень сформованості риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови, яка вивчається поза мовним середовищем її носіїв, з урахуванням особливостей рідної мови та близькоспорідненої (польської) мови, їх культур, специфіки граматичних структур, лексичних і фонетичних відмінностей зумовили необхідність розроблення та експериментальної перевірки пропонованої методики розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови.

РОЗДІЛ 3.

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПЕРЕВІРКИ МЕТОДИКИ РОЗВИТКУ РИТОРИЧНИХ УМІНЬ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ

3.1. Зміст і структура експериментально-дослідного навчання

Аналіз програм, методичних та навчальних посібників, підручників для вивчення польської як іноземної дали змогу виявити, що на сучасному етапі у закладах вищої освіти не відводиться належного значення розвитку риторичних умінь. Після проведеного констатувального експерименту були встановлено протиріччя між необхідністю розвитку риторичних умінь у процесі навчання польської мови і відсутністю спеціальної методики для реалізації цієї мети на заняттях польської мови. З'ясовано, що під час вивчення польської мови процес розвитку окреслених умінь не набув послідовної реалізації саме через недостатню розробленість змістової сторони методичного забезпечення, які б відображали теоретичні та практичні аспекти проблеми, що досліджується.

Інструментом, який допоможе визначити шляхи підвищення ефективності вивчення польської мови з огляду на сучасні соціально-освітні потреби, на нашу думку, може бути модель розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови, розроблена на основі сукупності обґрунтованих підходів та принципів як вихідних факторів результативності досліджуваного процесу. Взаємозв'язок та взаємопослідовність структурних елементів моделі сприятимуть розвитку риторичних умінь майбутніх філологів та забезпечать цілісність, системність й ефективність освітнього процесу.

У педагогічній науці метод моделювання досліджено в працях В. Афанасьєва, Б. Глінського, І. Новікова, В. Штоффа та ін. Модель – це штучно створений об'єкт у вигляді схеми, конструкції, знакових форм або формул, який, будучи подібним до досліджуваного об'єкта (або явища), відображає й відтворює у більш простому й

узагальненому вигляді структуру, властивості, взаємозв'язки й відносини між елементами цього об'єкта [106].

За словами К. Кожухова, практична цінність моделі в будь-якому педагогічному дослідженні залежить від її адекватності досліджуваному об'єкту, а також від того, наскільки правильно на етапі побудови педагогічної моделі було враховано основні принципи моделювання: наочність, визначеність, об'єктивність, які багато в чому визначають як можливості й тип моделі, так і її функції в педагогічному дослідженні [106]. Кожна модель фіксує найголовніші риси об'єкта вивчення. Моделі можуть бути створені на основі глибокого розуміння функцій і властивостей, які вони моделюють.

С. Гончаренко зазначає, що педагогічне моделювання – це науково обґрунтоване конструювання, яке відповідає заданим вимогам і передбаченій побудові майбутньої моделі досліджуваного педагогічного процесу, враховуючи властивості, які вивчаються в ході педагогічного експерименту. Метою педагогічного моделювання є виявлення можливостей удосконалення навчально-виховного процесу, пошуку резервів підвищення його ефективності і якості на основі аналізу моделі [66, с. 213].

Лінгводидактичну модель розвитку риторичних умінь розглядаємо як певну систему, методичну структуру, що містить мету, компоненти розвитку риторичних умінь філологів, підходи, принципи, методи, прийоми, засоби, етапи експериментального навчання, критерії та рівні оцінювання, прогнозований результат. До структурних компонентів лінгводидактичної моделі розвитку риторичних умінь відносимо:

- *цільовий* – передбачає формулювання мети лінгводидактичної моделі розвитку риторичних умінь;
- *змістовий* – визначає структуру риторичних умінь, на які буде спрямовано роботу;
- *технологічний* – передбачає виокремлення основних методичних складників, на яких базуватиметься модель;

- *критеріально-рівневий* – виділення критеріїв та рівнів оцінки риторичних умінь майбутніх філологів;
- *контрольно-результативний* – визначення кінцевого результату методики відповідно до створеної моделі (рис. 3.1).

Першим структурним компонентом лінгводидактичної моделі є цільовий. Нашою метою є розвиток у майбутніх філологів риторичних умінь задля професійного вдосконалення.

Другим структурним компонентом є змістовий. Зокрема, у структурі риторичних умінь майбутніх філологів ми виділили мисленнєво-мовленнєвий, лінгвістично-мовленнєвий та комунікативно-діяльнісний блоки. Більш детально складники риторичних умінь описано в пп 1.1.

До технологічного компонента належать підходи, принципи, методи, прийоми, засоби навчання. Серед підходів основними визначаємо:

- особистісно орієнтований, який дозволяє розвивати риторичні вміння майбутніх філологів-полоністів, здатних до професійного, культурного саморозвитку і творчого співробітництва; дозволяє спрямовувати спільну діяльність на формування цілісної особистості зі збереженням її індивідуальності;
- комунікативний підхід передбачає формування в студентів комунікативної компетенції, яка вважається сформованою, якщо майбутній фахівець використовує іноземну мову, щоб самостійно отримувати й розширювати свої знання й досвід;
- компетентнісний підхід передбачає не лише трансляцію знань, умінь і навичок від викладача до студента, а формування у майбутніх філологів професійної компетентності, зокрема, риторичної.

Відповідно до підходів визначаємо загальнодидактичні та специфічні принципи навчання. До загальнодидактичних належать принципи: науковості, систематичності та послідовності, наступності й перспективності. Серед специфічних дидактичних принципів виокремлюємо:

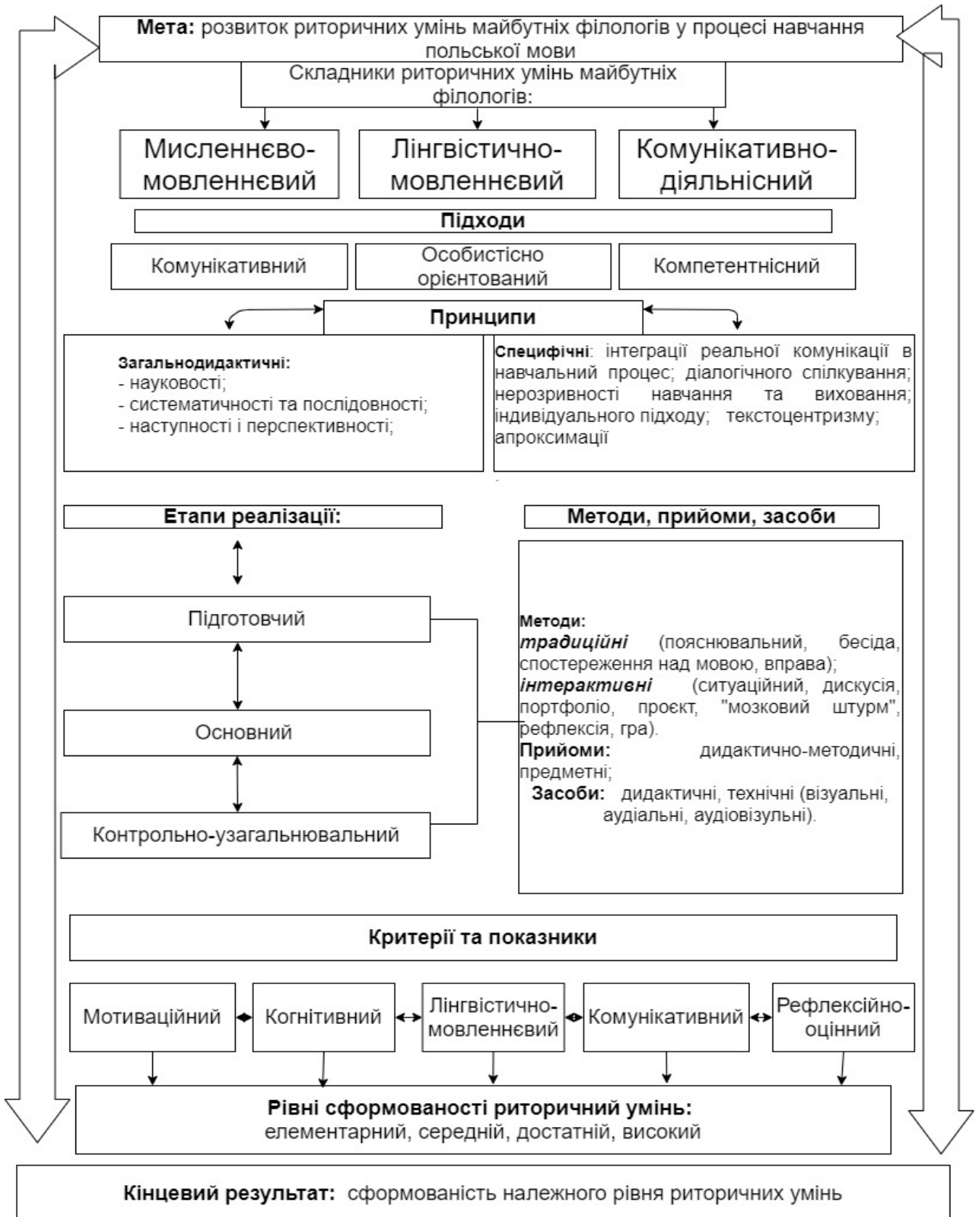

Рис. 3.1. Лінгводидактична модель розвитку риторичних умінь майбутніх філологів

- *інтеграції реальної комунікації в навчальний процес* – передбачає для студентів безпосередній вихід із замкнутого простору в інше соціально-культурне, мовне середовище з метою подолання міжкультурного психологічного бар'єру;
- *діалогічного спілкування* – передбачає форму організації та методи навчання, які базуються на діалоговому мисленні у пов'язаних дидактичних системах суб'єкт-суб'єктного рівня, у межах якого розвивається професійне мислення майбутніх філологів і відбувається формування їх як особистостей;
- *нерозривності навчання та виховання* – вимагає дотримання гармонії навчання і виховання;
- *індивідуального підходу* – сприяє оптимальному впливу на кожного студента, з урахуванням загальних вікових індивідуальних психологічних особливостей;
- *текстоцентризму* – передбачає таку організацію навчального процесу з текстом, при якому здійснюється робота над сприйманням, відтворенням чужих й створенням власних висловлювань;
- *апроксимації* – полягає в тому, що під час оцінювання мовленнєвої діяльності студентів викладач має право ігнорувати ті помилки, які не порушують комунікативного акту мовлення, не перешкоджають отриманню інформації.

Із-поміж традиційних виокремлюємо методи відповідно до класифікації О. Біляєва, зокрема пояснювальний, спостереження над мовою, бесіда, вправа. Серед інтерактивних методів виокремлюємо такі:

- *ситуаційний* – це метод, у виборі якого головну роль відіграє ситуація;
- *дискусії* – це метод навчання, який базується на обміні думками з певної проблеми;
- *портфоліо* – є систематизацією результатів самостійної роботи студентів, узагальненням, поглибленням і розширенням знань, отриманих під час аудиторних занять, тобто це тека, у якій студент систематизовано накопичує матеріали, що є результатом його самоосвітньої діяльності з конкретної навчальної дисципліни;

- *проекту* – це спосіб досягнення дидактичної мети шляхом детального опрацювання проблеми, яка повинна завершитися досить реальним, практичним результатом, реальним продуктом, оформленим у певному вигляді; це сукупність прийомів, дій, розташованих у відповідній послідовності для досягнення певної мети – розв’язати проблему;
- *рефлексії* – є одним із обов’язкових видів риторичної діяльності. Здатність рефлексувати, тобто оцінювати власну навчальну та когнітивно-мовленнєву діяльність, допомагає вдосконалювати механізми ефективної мовленнєвої взаємодії;
- *гри* – це спеціально організована діяльність її учасників, що дозволяє застосувати теоретичні знання в активній комунікативній взаємодії, а також розвивати й удосконалювати певні навички, включаючи творчі та навички вирішення проблем;
- *«мозкового штурму»* – метод розв’язання спільними зусиллями конкретної проблеми, збирання якомога більшої кількості ідей задля усунення проблеми протягом обмеженого періоду.

Методи втілюються в певних *прийомах навчання*. Відповідно до класифікації О. Біляєва прийоми поділяємо на *дидактично-методичні* та *предметні*.

Для нашої методики обираємо такі *засоби навчання*: *текстові* (розроблений збірник вправ та завдань для розвитку риторичних умінь, роздатковий матеріал); *технічні* (*аудіовізуальні, аудіо, візуальні*):

- *аудіовізуальні* (відеозаписи мультфільмів, фільмів, телепередач з автентичним польським мовленням; пісні, вірші польською мовою);
- *аудіо* (аудіозаписи зі зразками діалогів, текстів різних жанрів з автентичним польським мовленням);
- *візуальні* (таблиці, схеми; репродукції картин, скульптур).

Четвертим структурним компонентом є *критеріально-рівневий*. Ми виділяємо такі критерії оцінювання риторичних умінь майбутніх філологів: мотиваційний; когнітивний; лінгвістично-мовленнєвий; комунікативний, рефлексійно-оцінний. В

оцінюванні риторичних умінь ми запропонували дотримуватися чотирирівневої шкали, що в нашому дослідженні відповідає чотирьом рівням розвитку риторичних умінь майбутніх філологів: елементарному, середньому, достатньому, високому. Більш детально кожен з критеріїв та рівнів схарактеризований у пп 2.3.

П'ятим структурним компонентом запропонованої лінгводидактичної моделі є *контрольно-результативний*, що передбачає виокремлення кінцевого результату. Відповідно результатом є підвищений рівень розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови. Більш детальний опис використання зазначених підходів, принципів, методів, прийомів та засобів подано в пп 1.3.

Отже, опираючись на лінгводидактичні засади та компоненти риторичних умінь, нами була запропонована функціональна лінгводидактична модель розвитку цих умінь, у якій висвітлено «лінгводидактичну основу» розвитку риторичних умінь на основі необхідних теоретико-методологічних компонентів та аспектів процесу вивчення польської мови майбутніми філологами.

Базою для проведення експериментального навчання обрано Хмельницький національний університет, Східноєвропейський національний університет імені Лесі України, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Дрогобицький державний педагогічний університет, Рівненський державний гуманітарний університет. Програму експериментального навчання розроблено й реалізовано відповідно до освітньо-професійних програм підготовки фахівців, а також з урахуванням змісту типових навчальних планів та програми дисципліни «Практичний курс польської мови», робочих навчальних програм, наявного навчально-методичного забезпечення.

Мета дослідного навчання полягала у створенні методики та в експериментальній перевірці її ефективності. У процесі розроблення експериментальної методики розв'язувалися завдання. Для досягнення мети необхідно виконати такі завдання:

- розробити експериментальну програму розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови;

- створити систему вправ і завдань, спрямованих на розвиток риторичних умінь;
- визначити рівні сформованості розвитку риторичних умінь майбутніх філологів після проведення формувального й контрольного етапів педагогічного експерименту;
- проаналізувати результати, отримані під час констатувального та контрольного етапів педагогічного експерименту;
- перевірити ефективність запровадження пропонованої методики.

Формувальний експеримент проведено в природних умовах іншомовного освітнього процесу ЗВО, а саме:

- під час поділу груп на експериментальні й контрольні добиралися студенти приблизно з однаковим початковим рівнем мовного та загального розвитку;
- студенти експериментальних груп навчалися за дослідною методикою, а контрольних – за традиційною.

Навчання проводилося відповідно до програми експериментального дослідження проблеми розвитку риторичних умінь майбутніх філологів на заняттях із дисципліни «Практичний курс польської мови», складеної з урахуванням результатів констатувального зрізу та створеної нами лінгводидактичної моделі.

Програма окреслює такі компоненти експериментальної методики:

- етапи реалізації дослідного навчання (підготовчий, основний, контрольньо-узагальнювальний);
- способи впровадження дослідного навчання (розвиток риторичних умінь у всіх видах мовленнєвої діяльності на заняттях із польської мови: говоріння, аудіювання, письмо, читання);
- перелік риторичних умінь, які необхідно розвивати в процесі навчання польської мови;
- види вправ і завдань до тем, де можна розвинути риторичні вміння.

Розвиток риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови є необхідним складником освітнього процесу, що передбачає особистісний

розвиток майбутніх спеціалістів засобами польської мови, вироблення комунікативних ознак їхнього мовлення, подолання міжмовних бар'єрів тощо.

Змістову основу коригування програми становили відомості про основні риторичні вміння майбутніх філологів; комунікативні якості мовлення; мовленнєву поведінку особистості; мовленнєвий етикет, культуру спілкування тощо. У процесі розроблення експериментальної методики враховано вікові й індивідуальні особливості студентів, зміст курсу «Практичний курс польської мови», яким передбачено опрацювання, систематизацію, синтез та узагальнення теоретичного матеріалу під час засвоєння основних лінгвістичних понять польської мови, а також опанування важливих для розвитку риторичних умінь відомостей із риторики, норм культури мови, культури мовлення як підґрунтя для ефективного спілкування. Згідно з програмою педагогічного експерименту, робота з розвитку риторичних умінь майбутніх філологів передбачала опанування відомостей про риторику, аргументування, риторичне мовлення, риторичні фігури і тропи, жанри тощо.

Відповідно до даних констатувального етапу педагогічного експерименту було виокремлено три етапи формувального експерименту, до кожного з яких сформульовано мету, визначено завдання, очікувані результати, запропоновано різноманітні форми, методи, прийоми, засоби навчання.

Перший етап – *підготовчий* – передбачав підготовку студентів до основної роботи з розвитку риторичних умінь, вироблення в них мотивації до навчання польської мови задля удосконалення вмінь ефективно використовувати мовні та мовленнєві знання; виховання в студентів прагнення до самовдосконалення; підготовку майбутніх філологів до використання мовних ресурсів відповідно до норм польської мови в усіх сферах життя, зокрема в майбутній професійній діяльності. На заняттях під час першого етапу дослідного навчання передбачалася робота над дикцією студентів, диханням, інтонацією, вивченням, повторенням і поглибленням знань про лінгвістичні, риторичні поняття і терміни, зокрема: засвоєння відомостей про риторику, пошук певних мовних засобів (фонетичних, лексичних, граматичних), їхня класифікація та функціонування в тексті.

На *підготовчому етапі* основне завдання полягало в тому, щоб студенти здобули необхідні основні знання для подальшого вивчення польської мови, комунікували між собою, зрозуміли роль риторики в системі навчання польської мови та її важливість у подальшій професійній діяльності, а також у формуванні й самовираженні особистості; сприймали мову як знакову динамічну систему, усвідомлювали взаємозв'язок риторики з іншими рівнями мовної системи; осмислювали загальнотеоретичні положення про структуру й функції мовних одиниць та їхні конкретні вияви в польській мові. Головним завданням викладача на цьому етапі було зацікавити студентів у процесі навчання польської мови шляхом використання комунікативних ігор, ситуативних завдань, вправ щодо розвитку техніки мовлення тощо.

Другий етап – *основний* – передбачав розвиток риторичних умінь майбутніх філологів-полоністів шляхом узагальнення й систематизації знань, умінь і навичок із фонетики, лексикології, граматики, орфографії, пунктуації, культури мовлення тощо. Основними завданнями цього етапу були: сприяння активному використанню правильних граматичних форм у процесі реалізації різних видів мовленнєвої діяльності; формування вмій опрацьовувати отриману інформацію (сприйняття, усвідомлення, трансформування, відбір, запис, контроль або самоконтроль); удосконалення вмій і навичок дотримуватися стилістичних норм у різних видах мовленнєвої діяльності; формування вмій і навичок знаходити стилістичні фігури, аналізувати їх відповідно до комунікативного наміру й ситуації; аналіз текстів загалом, зважаючи на зміст, лексичне наповнення, стилістичні засоби тощо. Реалізація зазначених завдань здійснювалася в процесі виконання вправ на текстовій основі; лінгвістичних вправ; створення проєктів, роботи з портфоліо тощо.

На третьому етапі – *контрольно-узагальнювальному* – здійснено роботу з удосконалення риторичних умінь у майбутніх філологів, зокрема цей етап передбачав самостійне створення власних різножанрових висловлювань на різні теми, вміння практично добирати виправдані вербальні й невербальні засоби, знаходити переконливі аргументи на підтвердження своєї думки, вміти відстоювати власну

позицію, дотримуючись культури мовлення, норм сучасної польської мови. На цьому етапі основний вектор теж був спрямований на розвиток мовлення студентів у всіх видах мовленнєвої діяльності та на збагачення активного словника фразеологізмами, прислів'ями, афоризмами та на вміння орієнтуватися в доцільності використання сталих виразів у різних ситуаціях.

Ефективним у процесі дослідного навчання польської мови виявилось використання інтерактивних методів, які сприяли підвищенню результативності риторичної підготовки, зокрема ігри (рольові, риторичні), методи (ситуаційний, проєкту).

Експериментальну програму побудовано на основі робочої програми дисципліни «Практичний курс польської мови», зміст якої ми доповнили завданнями, спрямованими на розвиток риторичних умінь, та темами, пов'язаними з найважливішими аспектами, що стосуються риторики. Зважаючи на недостатню обізнаність студентів із теоретичними поняттями, пов'язаними з риторикою, її особливостями та можливостями, а також відсутністю окремої дисципліни у ЗВО для підвищення професійного рівня студента, у зміст дисципліни «Практичний курс польської мови» ми додали такі теми: 1. *Czym jest retoryka?* 2. *Oddychanie w procesie mówienia.* 3. *Prawidła poprawnej wymowy. Technika artykulacji.* 4. *«O sekretach osobliwych dla pamięci».* 5. *Najważniejszy jest słuchacz.* 6. *Dyskusja jako przedmiot retoryki. Trudna sztuka dyskusowania.* 7. *W poszukiwaniu tematu. Tytuły lepsze i gorsze.* 8. *Argument argumentowi nierówny.* 9. *Retoryczna teoria elokucji. Odpowiednie dać rzeczy słowo. Zasady stylistyki retorycznej.* 10. *Tropy i figury retoryczne.* 11. *Wygłoszenie mowy – zwieńczeniem pracy retora.* 12. *O mówcy doskonałym. Kodeks dobrego mówcy.*

Під час розроблення експериментальної методики ми враховували вікові та психологічні особливості студентів, а також особливості змісту навчання, тематичне наповнення дисципліни, що передбачало узагальнення матеріалу, можливість засвоєння основних відомостей із риторики, еристики як підґрунтя для подальшого розвитку риторичних умінь. На заняттях із дисципліни «Практичний курс польської мови» розвиток риторичних умінь здійснювався під час вивчення окремих тем, які

дозволяли б повністю ситематизувати отримані знання та застосувати їх на практиці. У змісті роботи передбачено поступове засвоєння студентами відомостей про риторику, аргументування, жанри текстів, риторичні фігури і тропи.

Задля ефективності проведення дослідного навчання було враховано такі умови:

1) майбутні філологи, які навчалися в експериментальних групах, обов'язково проходили всі етапи розвитку риторичних умінь за розробленою програмою;

2) за результатами діагностувальних поточних зрізів в експериментальних групах проаналізовано динаміку розвитку риторичних умінь, визначено зміст коректив, які необхідно внести в подальше експериментальне навчання; майбутні філологи працювали за чітко визначеним варіативним змістом удосконаленої програми дисципліни «Практичний курс польської мови».

Особливе місце в дидактичному комплексі відведено системі вправ і завдань, розроблених на основі аналізу й синтезу відомих класифікацій (О. Біляєв, Н. Голуб, Л. Горобець, С. Караман, В. Онищук, М. Пентилюк, А. Попович та ін.).

Більшість вправ було побудовано на текстовій основі, оскільки текст використовували задля опанування мовних рівнів (лексичного, граматичного, стилістичного, а також риторики) і видів мовленнєвої діяльності. Під час дослідного навчання ми надавали перевагу аутентичним текстам різної жанрово-стильової належності та зразкам відомих промов, перекладених у Польщі, адже саме робота з такими текстами як сприяла збагаченню словникового запасу студентів польською лексикою, так і дозволяла спроектувати комунікативний контекст майбутньої професійної діяльності. Використання аутентичного тексту в процесі розвитку риторичних умінь зумовлене його високим навчальним потенціалом. Зокрема, важливими вважаємо аутентичні діалоги, що є не лише продуктом мовленнєвої діяльності, але й процесом його створення, що визначається екстралінгвальними факторами (комунікативним контекстом та умовами спілкування). До того ж стратегія мовленнєвої взаємодії, мовленнєва та немовленнєва поведінка

комунікантів, а також тип, форма, зміст тексту, що створюється чи відтворюється, визначається контекстом і комунікативними цілями комунікантів [171, с. 198].

Погоджуємося з думкою О. Козаченка, що робота з неадаптованими текстами під час вивчення польської мови набуває особливої ваги. Адже формування навичок володіння мовою на різних етапах пов'язане із засвоєнням не лише значень окремих слів (впливає переважно на успішність розуміння усних висловлювань та друкованих текстів), а й великих синтаксичних конструкцій [107, с. 25].

Добираючи тексти, ми керувалися такими критеріями:

- урахування на здобутих студентами знань, умінь і навичок;
- потенціал тексту в забезпеченні комплексної роботи над усіма видами мовленнєвої діяльності (аудіюванням, читанням, говорінням, письмом);
- мовно-структурне оформлення тексту;
- вікові особливості та пізнавальні потреби студентів-філологів;
- професійно-комунікативні потреби студентів, що передбачало роботу над комунікативно значущими для них жанрами різних стилів (стаття, твір, есе та ін.);
- залежність сприйняття повідомлення від позитивних емоцій, яке воно викликає, добір текстів, зміст яких ілюструє естетичну функцію мови й сприяє розвитку в студентів чуття слова.

Для розвитку риторичних умінь одним із важливих складників є саме розвиток мовлення майбутніх філологів, тому в процесі навчання польської мови ми працювали над збільшенням лексичного запасу, розвитком чуття мови, удосконаленням уміння вільно орієнтуватися в словниковому багатстві польської мови й вправно послуговуватися ним відповідно до ситуації спілкування.

Отже, структурними компонентами розробленої методики розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови визначено такі елементи: *цільовий, змістовий, технологічний, критеріально-рівневий, контрольний-результативний*. Метою методики є підвищення рівня риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови. До змістового компоненту

риторичних умінь входять мисленнєво-мовленнєвий, лінгвістично-мовленнєвий, комунікативно-діяльнісний складники.

Суть технологічного компонента визначають підходи, принципи, методи, прийоми, засоби. Із-поміж підходів виокремлено: компетентнісний, комунікативний, особистісно орієнтований. Реалізації поставлених завдань сприяло визначення таких принципів: *загальнодидактичних*: науковості, систематичності та послідовності, наступності й перспективності; *специфічних*: принцип інтеграції реальної комунікації в навчальний процес; принцип діалогічного спілкування; принцип нерозривності навчання та виховання; принцип індивідуального підходу; принцип текстоцентризму; принцип апроксимації. Основними методами, що реалізують розвиток риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови, вважаємо: *традиційні*: пояснювальний, бесіда, спостереження над мовою, вправи; *інтерактивні*: ситуаційний, дискусія, портфоліо, проєкт, «мозковий штурм», гра. Використано дидактично-методичні та предметні прийоми. Серед засобів навчання виділено текстові, технічні (аудіовізуальні, аудіо, візуальні).

Розроблена лінгводидактична модель є схематичним відображенням створеної методики розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови. Експериментальна методика передбачала визначення мети, завдань, змісту кожного з етапів експерименту задля розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови. Перебіг практичного застосування методики розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови більш детально описано далі.

3.2. Перебіг експериментально-дослідного навчання

Упровадження експериментальної методики розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови відбувалося поетапно та цілеспрямовано. Звісно, розвиток риторичних умінь майбутніх філологів-полоністів є тривалим та багатоаспектним процесом. Кожен етап експериментального навчання

вимагав відбору оптимального змісту навчання та відповідно ефективних форм, методів, прийомів та засобів навчальної діяльності студентів-полоністів.

Раніше ми зазначали, що мета підготовчого етапу полягала у формуванні стійкого прагнення до мовленнєвого самовдосконалення і до вивчення польської мови загалом. На цьому етапі студенти експериментальної групи занурювалися в ситуації професійного спілкування. Більшість студентів, які починають вивчати польську мову у ЗВО, не мають попередньої мовної основи, адже не всі майбутні студенти вивчають польську мову у школах. Завдання викладача на цьому етапі – стимулювати готовність та бажання студентів до професійної самоідентифікації, а також виділення окремих особливостей польської мови, що стосуються, наприклад, вимови окремих звуків. Мета цього етапу передбачала відбір та засвоєння потрібної інформації, її аналіз і використання на репродуктивному рівні.

Основним на початковому етапі вивчення мови є робота над розвитком риторичних умінь як фонетико-орфоепічних, пов'язаних із технікою мовлення (дикція, інтонація, дихання, паузи тощо). Цьому сприяли так звані тренувальні вправи (Додаток Ж), які можна використовувати не лише на початковому етапі вивчення польської мови, але й надалі як тренування перед виконанням інших завдань.

Тренувальні вправи мають практичну спрямованість та покликані активізувати психічні процеси (пам'ять, мислення, уяву тощо), удосконалювати мовленнєво-комунікативні уміння. «Якщо оратор добре вимовляє (голос і мова благозвучні), то слухачі добре чують його. Якщо він яскраво модулює, «малює голосом думки», то його легко розуміють. Якщо ж при цьому він ще виразно інтонує (використовуючи всі компоненти живої мови), то слухачі відчують мову оратора. Володіння мистецтвом вимови, модулювання й інтонування робить мову оратора натхненною. А натхненна мова сприймається слухачами як одкровення» [216, с. 8]. Оволодіння технікою мовлення передбачає перш за все постановку і розвиток правильного дихання, управління голосом, його тембром, інтонацією, вдосконаленням дикції. Гучний, рівний і сильний голос забезпечується правильним диханням.

Також ми пропонували вправи, основною умовою яких є спостереження над текстом, виокремлення звуків, якими автор вірша підкреслює емоційно-експресивні можливості звуків польської мови. Не менш важливим було використання дикційних віршів, які є довшими ніж скоромовки, і часто не відповідають формі та змісту, адже головна увага в них зосереджена на тренуванні артикуляційного апарату. Такі вірші необхідно не лише читати, але й учити напам'ять, що дає змогу тренувати вимову, пам'ять, дикцію, студенти навчаються робити відповідну партитуру тексту, враховуючи паузи, темп, модулювання голосу та ін.

Дикційні вірші ми брали за основу при організації конкурсу читців серед студентів. Поряд з критеріями оцінювання ми значну увагу звертали на чіткість вимови кожного звука, наголошування, інтонацію. Усі, хто не брав участі в конкурсі, виконували функцію журі, аналізували особливості декламування, робили підсумки конкурсу. Вірші, які заслуховували, подано в додатку Ж.

На першому етапі нашого експерименту ми зосередили увагу на розвитку комунікативно-діяльнісного компоненту риторичних умінь студентів, зокрема на вмінні брати активну участь у рольових іграх, діалозі, полеміці; вести конструктивний, гармонійний, етикетний діалог; визначати тему, задум висловлювання й комунікативне завдання мовця, вид спілкування; моделювати аудиторію, налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією; користуватися вербальними та невербальними засобами; дотримуватися етикету (ділового етикету), культури мовлення, правил спілкування; знаходити розв'язання проблемних (конфліктних) ситуацій у спілкуванні, адекватно долати бар'єри; з'ясовувати причини явищ, процесів; ставити запитання й відповідати на них; усно та письмово передавати чужі думки; уважно ставитися до почутого / прочитаного.

Важливою на цьому етапі була побудова діалогів, питань, використання комунікативних вправ, ігор і ситуативних завдань, адже подібні завдання сприяють мотивації студентів, викликають інтерес до вивчення польської мови, дозволяють практикувати мовлення та мислити польською при відповідях. Варто зазначити, використання аутентичного тексту теж сприяє розвитку риторичних умінь, адже він

є основою для спостереження й осмислення лексико-граматичного і термінологічного матеріалу, зразком для структурного та мовного оформлення власного мовлення студентів, підвищення мотивації. Під час вибору аутентичних текстів для читання та аудіювання ми опиралися на принципи професійно-орієнтованого інформаційного наповнення, комунікативності, аутентичності, доступності.

Для роботи з розвитку риторичних умінь майбутніх філологів ми враховували: 1) тематичне наповнення заняття; 2) індивідуальні особливості та рівень знань студентів; 3) пропоновані завдання були різного рівня складності (від рецептивних до продуктивних); і використовувалися на практичному занятті та в процесі самостійної роботи студентів.

Щоб наблизити навчання до природних умов спілкування, необхідно ввести студента в мовленнєву ситуацію й навчити його орієнтуватися в ній, тобто уявляти собі співрозмовника, умови та мети спілкування. Ця проблема може бути вирішена за допомогою ситуативних завдань, оскільки вони сприяють розвитку мисленнєво-мовленнєвого, лінгвістично-мовленнєвого та комунікативно-діяльнісного компонентів риторичних умінь. Значну увагу також ми звертали не лише на відповідність мовним нормам, але й на використання в мовленні певного термінологічного апарату й мовних кліше.

Ситуаційні завдання стимулюють мислення студентів, викликають у них інтерес до навчального матеріалу, підвищують їхню активність у формуванні знань, умінь, розширюють можливості практичного застосування вивченого матеріалу. Створення ситуаційних завдань передбачає вироблення таких лінгвістично-комунікативних риторичних умінь, як уміння формувати задум тексту, використовувати зібраний матеріал, планувати висловлювання, користуватися різними стилями й типами мовлення відповідно до задуму, добирати мовні засоби з урахуванням усіх компонентів мовленнєвої ситуації. Оволодіння цими вміннями допомагає студентам правильно будувати власні висловлювання, вільно спілкуватися в різних життєвих ситуаціях. До того ж варто вчити їх моделювати певні життєві ситуації з використанням різноманітних мовних засобів. Але, якщо в завданні відразу

зробити установку на використання тих чи інших мовних засобів, то студенти часто прагнуть вжити пропоновані мовні одиниці, менше уваги приділяючи змісту висловлювання й досягненню комунікативної мети.

Наприклад, до теми «Teatr żywych fotografii. Kino, film» актуальною буде така ситуація:

Wyobraź sobie, że wybierasz się z przyjacielem /przyjaciółką, zapalonym miłośnikiem Bonda, na uroczystą przedpremiere nowych przygód 007. Tymczasem okazuje się, że w tym samym czasie do pobliskiego teatru przyjeżdża na jeden tylko wieczór twój ulubiony aktor z monodramem. Postaraj się przekonać kinomana do zmiany planów.

До теми «System edukacji w Polsce» запропонували таку ситуацію:

Razem z koleżanką zdawaliście ważny egzamin. Ona jest pewna, że go zdała, ty jednak widziałeś listę, z której wynika, że go oblała. Decydujesz się przekazać jej tę wiadomość.

Таким чином, ситуаційні завдання вдосконалюють уміння знаходити інформацію до обраної теми, аналізувати її, виділяти головне й другорядне, будувати висловлювання в логічній послідовності відповідно до задуму. Риторична діяльність, що організується за допомогою ситуаційних вправ із настановою на зміст висловлювання, розвиває у студентів уміння вільно і творчо використовувати лексичні й граматичні засоби польської мови, що сприяє розвитку умінь спілкуватися в умовах природної комунікації.

Також ми пропонували завдання, де необхідно було висловити свою думку, обговорити зі студентами певну проблему тощо, що дозволяє логічно і творчо мислити, аналізувати та виділяти головне, аргументувати, варіювати думки в мовленні. На заняттях польської мови ми використовували, наприклад, такі завдання:

1. *Обміркуйте та напишіть, що Ви думаєте про списування під час іспиту. Можете використати такі словосполучення...*
2. *Із фотографій, які маєте у своєму мобільному телефоні, оберіть одну та опишіть її Вашому одногрупникові.*

Не менш важливою є робота в групах, парах, адже вона розвиває вміння вести конструктивний діалог, слухати й чути співрозмовника, розуміти позицію

співрозмовника, вміння використовувати вербальні та невербальні засоби, щоб під час вирішення певних завдань долати скутість у процесі спілкування польською мовою.

Тема «*Prezentacja*»:

Ćwiczenie do wykonywania w grupie: każdy uczestnik musi się przedstawić, tak by skupić na sobie uwagę reszty grupy; tak by grupa chciała go potem wysłuchać. Po zakończeniu prezentacji każdy jest oceniany przez współuczestników.

Подібне завдання допомагає студентам презентувати себе, правильно використовуючи вербальні та невербальні засоби, розвиває вміння виступати перед публікою.

У процесі *другого етапу (основного)* експерименту на заняттях із польської мови ми застосовували дві групи вправ: риторичні (підготовчі, аналітичні) та супровідні. *Підготовчі вправи* формують уміння визначати назву виступу, формулювати мету, головну думку, моделювати аудиторію, добирати й опрацьовувати матеріал. Наприклад: *підготуйте пам'ятки для ритора; трансформуйте запропоновані теми так, щоб вони були більш привабливими; проаналізуйте різні види виступів перед неоднаковими аудиторіями; визначте мету, план і доберіть тези для доповіді на одну з тем; визначте, які з запропонованих тверджень є аргументаційними?* (Додаток Ж).

Підготовчі вправи сприяють зниженню напруги та подоланню психологічних бар'єрів, відволікають і допомагають розслабитися під час навчального процесу. Вважаємо необхідним використовувати завдання, де потрібно знайти помилки, що створили комізм у реченнях. Це не лише покращує настрій, але й надалі дає можливість уникати таких недоречностей у власних текстах.

Аналітичні вправи сприяють тренуванню в студентів умінь працювати з текстом, розвивати пам'ять, аналізувати стилістичні засоби, структурувати інформацію тощо. Аналітичні вправи сприяють розвитку мисленнево-мовленнєвого компоненту риторичних умінь, зокрема добирати й опрацьовувати матеріал; варіювати думки в мовленні; виокремлювати індивідуальні риси ораторського стилю

кращих риторів; визначати вартісність і недоліки публічних висловлювань; критично мислити, аналізувати, систематизувати, структурувати матеріал, виділяти головне. Відповідно такі вправи є підґрунтям для побудови власного публічного виступу. Наведемо зразки таких вправ (Додаток Ж):

1. Прочитайте текст. Доведіть, що це є зразок публічного виступу. Відповідь обґрунтуйте. Складіть план цього тексту.

2. Ознайомтеся з текстом виступу. Сформулюйте мету оратора. Складіть план-схему виступу. Використовуючи зауваження автора та свої знання стосовно важливості враховувати специфіку аудиторії, обговоріть помилки, які трапляються під час публічного виступу.

3. Прочитайте фрагмент промови фараона Рамзеса. Схарактеризуйте аудиторію з погляду мовця і дайте відповіді на питання: ким є слухачі, зважаючи на риторичну ситуацію? Як мовець звертається до слухачів?

4. Прочитайте текст. Визначте його стиль. Обґрунтуйте свою відповідь. Визначте, до яких джерел аргументації звертається автор, щоб переконувати учнів читати. Знайдіть підтвердження у фрагментах тексту.

Аналітичні вправи допомагали зрозуміти особливості побудови текстів, проаналізувати стилістичні особливості, тропіку текстів, емоційне забарвлення тощо. Це в сукупності дозволяє на основі зразків публічних виступів самостійно створювати тексти та загалом розвивати риторичні вміння майбутніх філологів-полоністів.

Важливим на цьому етапі є робота з *лінгвістичними* вправами, які сприяють удосконаленню мовознавчих умінь студентів. Виконуючи супровідні лінгвістичні вправи, вони працювали з власне лексичними, лексико-орфографічними, лексико-синтаксичними та лексико-стилістичними помилками, диференціювали лексичний склад польської мови, аналізували можливості полісемії, синонімії, антонімії; характеризували риторичні фігури та тропи; розпізнавали стилі тощо. Для зразка наведемо приклади різних лінгвістичних вправ.

Лексико-орфографічні вправи спрямовані на формування й розвиток умінь знаходити орфограми в словах, на оволодіння операціями, що забезпечують

застосування правил, на встановлення зв'язку між орфограмами, тобто внесення їх у єдину систему дії, на уточнення для студентів суті та формування правила. На початковому етапі вивчення польської мови особливу увагу необхідно звернути на засвоєння основних орфограм, адже це є підґрунтям для подальшого вивчення мови. Наприклад, *знайдіть орфографічні помилки в тексті та виправте їх* (Додаток Ж).

Власне лексичні вправи спрямовані на засвоєння студентами професійної лексики, розвитку культури мови та мовлення, адже передбачають вивчення основних норм польської мови. Ці вправи зорієнтовані на роботу зі словниками й словами у змістовому контексті. Наприклад, 1. Яке значення мають омоніми, які викликають двозначність у реченнях? 2. Визначте різницю між виділеними синонімами; 3. Доберіть синоніми до запропонованих слів: mądry, trwały, trudno, łękliwie, surowo, tendencyjny; 4. Замініть слова менш експресивними синонімами; 5. Доберіть різні антоніми до прикметників, які використовуються у різноманітних значеннях (Додаток Ж).

Лексико-стилістичні вправи спрямовані на розвиток умінь правильно добирати й використовувати слова в мовленні залежно від характеру, мети, стилю, жанру висловлювання. Усвідомлюючи стилістичну функцію слова, студенти закріплюють знання про стилістичні норми.

1. Визначте, яким стилем написаний кожен із запропонованих текстів. Чи вмотивоване використання стилів? 2. Прочитайте текст й оцініть використані в ньому стилістичні засоби. Який настрій у вас викликає цей фрагмент? Відповідь обґрунтуйте. 3. Знайдіть у реченні метафори і визначте, яку функцію вони виконують (Додаток Ж).

Наведені зразки запропонованих вправ, які доповнювали основний курс вивчення польської мови, дають можливість студентам зрозуміти поняття норми, проаналізувати помилки, допомагали в пошуку різних стилістичних засобів, знайомили зі зразками публічних промов відомих особистостей. Для філолога виконання подібних лінгвістичних вправ стало продуктивним методом узагальнення,

закріплення і систематизації знань із польської мови на основі риторики та сприяли подальшому розвитку риторичних умінь.

У процесі експериментальної роботи не менш ефективними виявився *метод портфоліо*, що дозволив спостерігати за рівнем розвитку риторичних умінь майбутніх філологів. Портфоліо студентів складалося з різноманітних вправ, пам'яток, планів, схем і текстів (тексти промов відомих особистостей та власні тексти). Варто зазначити, що риторичне портфоліо дає змогу не лише систематизувати отримані знання, а й моніторити особистісне риторично-комунікативне зростання філологів. Воно мотивувало студентів до збагачення своїх знань, умінь та навичок, подальшого підвищення власного іміджу як професіонала.

На практичних заняттях зі студентами експериментальної групи було використано матеріали, спрямовані на підготовку до мовленнєвої практики в межах визначеної теми. Для цього студентам пропонували за допомогою *ситуаційного методу* розв'язати такі проблеми:

1. *Деякі студенти під час навчання в університеті думають, що вони не працюватимуть за спеціальністю і не стануть філологами-полоністами. Декан факультету іноземних мов намагається переконати студентів у протилежному....*

2. *Багато учнів у школі не мають бажання вивчати іноземні мови, зокрема польську. Створіть завдання з польської мови, щоб зацікавити та змотивувати їх до навчання (Додаток Ж).*

Подібні завдання сприяли опануванню мовного матеріалу, виробленню лексико-граматичних умінь; розвивали вміння висловлювати власну думку щодо певної проблеми, використовувати матеріал відповідно до нових ситуацій, обирати комунікативні стратегії і тактики спілкуванні польською мовою.

Для розвитку риторичних умінь також використовували *метод гри*. Змістовою основою стали орієнтувально-діяльнісні ситуації, метою яких було опанувати вміння орієнтуватися в ситуаціях професійного спілкування, оволодіти моделями поведінки тощо. У процесі гри студенти набували впевненості, вчилися презентувати себе,

грамотно оформлювати власні висловлювання польською мовою, аргументувати потреби, знаходити спільні рішення.

Приклад гри до теми «*Podróże, parkowanie, sprzęt kempingowy*»: на столі викладач розкладає картки з різними локаціями. Кожен студент обирає 5 карток, і на основі яких повинен усно скласти текст і розповісти своєму другові плани на вікенд.

Крім рольових ігор, ми практикували *риторичні ігри*. У розробленні ігор використано ідеї О. Баєвої, І. Брадецької, Д. Вагапової, Ю. Жукова, В. Молдована, Г. Сагач, І. Стерніна, Н. Хазратової, О. Юніної та інших. Варіанти риторичних ігор презентовані у Додатку Ж.

Ефективним для розвитку риторичних умінь у процесі навчання польської мови виявився *метод проєкту*. Як ми зазначали раніше, метою проєкту є формування загальноосвітніх умінь: самостійно отримувати знання, яких не вистачає, і користуватися ними для вирішення практичних завдань; розвивати дослідницькі вміння. Елементарний рівень володіння польською мовою є, звісно, недостатнім для початку проєктної діяльності в повному обсязі, проте фрагменти, які ми використовуємо на початковому етапі вивчення польської мови (парна та групова діяльність, завдання для самостійної роботи, ігри, написання невеликих творчих робіт тощо), закладають підґрунтя для подальшої проєктної діяльності. Найбільш доцільним Вважаємо доцільним методу проєкту може бути на рівні А2, коли студент опанував основні категорії системи мови й використовує мову в усіх чотирьох видах мовленнєвої діяльності. Готуючись до проєктної діяльності, студенти повинні були розповісти про себе, прорекламувати власні досягнення, переваги таким чином, щоб отримати бажану посаду. Після цього ми пропонували різні теми проєктів: *Pytania ekologii języka w społecznym świecie; Książka jutro; Zapożyczenia. Skąd się biorą i czy są potrzebne?; Lingwistyczne błędy dookoła nas; Lingwistyczna geografia. Ile jest języków na świecie; Literaturne miejsca w naszym mieście; Nasze przyjaciele – słowniki; Komunikacja niewerbalna*. Робота з проєктом навчає користуватися вивченим матеріалом для вирішення практичного завдання, обирати необхідну інформацію та реалізовувати

творчі здібності студента. Визначений метод уже на початку навчання у ЗВО орієнтує студентів не лише на отримання знань, а й на їхнє практичне застосування.

Однією з основних форм роботи зі студентами на цьому етапі була підготовка *міні-виступів, промов, бесід, дискусій, аналізу ситуацій* тощо. Тривалість промов – 3–5 хвилин; навчальних бесід і дискусій – до 5–7 хвилин. Студенти ще на першому етапі знайомляться з основними поняттями та принципами побудови публічних виступів за допомогою пам'яток і схем. Далі, поглиблюючи свої лексичні й граматичні знання, вони мають можливість використовувати їх на практиці. Після таких форм роботи особливу увагу ми звертали на обговорення цих промов, дискусій, бесід, дискусій тощо (Додаток Ж). Подібна робота з аналізу дозволяє розвивати мисленнєво-мовленнєво діяльність, особистісні якості студентів.

Використання технічних засобів на заняттях польської мови є необхідним протягом усього експериментального навчання, адже створює додаткові можливості для студентів, дозволяє відстежувати техніку суперечки, дискусії, публічного виступу, аналізувати подій тощо.

Отже, на другому етапі розвиток риторичних умінь здійснюється на практичних заняттях, на яких використовували метод проєкту, ситуаційний метод, метод ігор, специфічні риторичні (підготовчі, аналітичні) і супровідні вправи на закріплення знань риторичного тренінгу й інших форм навчально-пізнавальної діяльності. У результаті студенти оволодівали запропонованою системою риторичних умінь.

Третій етап експерименту – *контрольно-узагальнювальний* – передбачав роботу майбутніх філологів з удосконалення вмінь створювати більші за обсягом власні висловлення відповідно до теми, ситуації, вміння добирати комунікативні вербальні та невербальні засоби; знаходити аргументи, які переконуватимуть слухача; коригувати речення, тексти, дотримуючись при цьому культури мовлення та норм польської мови тощо.

Продуктивними у процесі дослідного навчання виявилися творчі (передбачали створення власних текстів) та конструктивні (перебудова речень, текстів тощо)

вправи. Наприклад: *Прочитайте рецензію на книгу. Проаналізуйте текст за структурою, лексичним наповненням, синтактичним оформленням. Зробіть висновки, чи виникло у Вас бажання прочитати цю книжку. Напишіть рецензію на улюблену книгу чи фільм.* (Мета: розвивати вміння аналізувати текст, структурувати його, виділяти головне та висловлювати свою думку) (Додаток Ж).

Однією з ключових на цьому етапі стала робота з виправлення помилок, редагування речень, текстів, що дозволяло сформувати правильне і нормативне мовлення в майбутніх філологів. Для цього були використані лексико-граматичні вправи, пов'язані з вивченням граматики та спрямовані на опанування студентами граматичних норм і вироблення вміння варіювати граматичні синонімічні конструкції в мовленні. Це вправи, що сприяють формуванню й удосконаленню умінь оцінювати усне мовлення та локалізувати граматичні помилки, виправляти їх, пояснювати граматичний матеріал. Наприклад: 1. *У запропонованих реченнях підкреслити морфологічні помилки та з'ясувати, у чому вони полягають* (мета: розвивати лінгвістично-мовленнєвий компонент риторичних умінь, вчитися аналізувати помилки, з'ясовувати причини їх появи та виправляти їх). 2. *Відредагуйте речення, замінюючи складні речення на кілька простих. Який стилістичний ефект став наслідком такої зміни?* (мета: навчитися перебудовувати складні речення, розуміти, як стилістично змінюється речення). 3. *Прочитайте текст. Знайдіть і проаналізуйте лексичні та синтаксичні помилки, відредагуйте текст* (мета: робота над нормами польської мови, усвідомлення помилок, уміле їх виправлення) (Додаток Ж).

Третій етап експериментального навчання передбачав роботу майбутніх філологів із *виражальними засобами* (тропами, фігурами, фразеологізмами, прислів'ями), їхньою реконструкцією, адже, як показав констатувальний експеримент, у студентів мовлення сухе, невиразне через те, що вони не послуговуються вищезгаданими засобами. Подібні вправи спрямовані на роботу з лексичними та стилістичними фігурами. Звісно, перед подібними вправами ми опрацьовували теоретичний матеріал, з'ясовували особливості кожної з цих фігур.

Із-поміж таких вправ можемо виокремити, наприклад: 1. Замініть слова перифразами. 2. Замініть запропоновані словосполучення гіперболами. 3. Замініть запропоновані словосполучення фразеологічними порівняннями, що функціонують у побутовому мовленні. 4. Допишіть відповідні дієслова так, щоб виникли гіперболи тощо (Додаток Ж).

На цьому етапі був застосований теж *ситуаційний метод*, який, проте, дещо відрізнявся від попередніх. Ми запропонували студентам обрати відомий польськомовний блог та проаналізувати його на наявність помилок, змістове наповнення, актуальність тем, опублікованих авторами. Тобто студентам необхідно було вирішити проблемну ситуацію, окреслену викладачем. Студенти працювали з такими блогами: *Mój syn Franek* (<http://mojsynfranek.pl/>); *Życie jest piękne* (<http://www.zyciejestpiekne.eu/>); *Zorkownia* (<http://zorkownia.blogspot.com/>); *Panna Maria od wierszy* (<http://pannamariaodwierszy.blox.pl/html>); *Mam wątpliwość* (<http://mamwatpliwosc.blog.pl/>); *Opowiadania* (<http://www.radiownet.pl/etery/opowiadania>). Студенти працювали в групах, потім знайомили з результатами своєї роботи здебільшого у вигляді презентацій та коротких відеороликів. Така форма сприяла вдосконаленню вмінь аналізувати інформацію, виділяти головне, працювати в групах, вирішувати складні завдання, окрім цього, шукати помилки, виправляти їх тощо.

Задля удосконалення правильності мовлення експериментальна робота була спрямована й на ознайомлення майбутніх філологів зі студіями польських науковців, що досліджують різноманітні мовознавчі та риторичні поняття. Ми працювали з широким колом складних питань, зокрема правопису, відмінювання слів, пунктуації, запозичень тощо. Саме тому на заняттях ми фрагментарно використовували онлайн-лекції відомих польських професорів, зокрема М. Банька, Є. Бральчика, Я. Мьодка. Після перегляду цих лекцій мовознавців студенти обговорювали їх, ділилися враженнями та думками. У підсумку студентам пропонували підготувати спільну презентацію, пов'язану, наприклад, із порадами майбутньому риторі щодо мовних норм, на які варто звернути увагу тощо.

Як ми зазначали раніше, важливим було використання аутентичних текстів. Як показує практика, чим більше студенти слухали подібні тексти, тим легше їм було говорити польською мовою. Для прикладу, ми прослухали виступ Єжи Бральчика на конференції на тему «Як говорити, щоб нас слухали». На основі цього виступу треба було підготувати поради стосовно того як висловлюватися, щоб зацікавити слухачів.

Починаючи з першого етапу, особливу увагу ми приділяли використанню студентами невербальних засобів, зокрема міміки, жестів. Для цього знайомили їх із трактуванням різних жестів, у якій комунікативній ситуації доцільно їх використовувати, яких намагатися уникати. Не менш важливою була робота з мімікою, вираженням власних емоцій, настроїв та розуміння емоцій інших. Ми прагнули, щоб студенти-філологи могли проаналізувати невербальні засоби в контексті вербальної поведінки, суспільних та культурних норм певної ситуації, емоцій тощо. Для успішного засвоєння невербальних засобів ми аналізували фото, проводили ігри, які сприяли б активному залученню міміки та жестів. Наприклад: *гра «Інструкція до велосипеда». Проінструктуй когось, хто не знає, що таке велосипед і як ним користуватися. Під час розповіді не використовуй жестів. Потім зроби те саме, використовуючи жести. Порівняй ефективність обох розповідей або попроси когось із групи їх оцінити.* Такий вид роботи дозволяє розвивати вміння використовувати невербальні засоби залежно від ситуації.

На заняттях із польської мови майбутніх філологів систематично залучали до чотирьох видів мовленнєвої діяльності, взаємопов'язане застосування яких на цьому етапі сприяло розвитку вмінь використовувати відповідні мовні одиниці, розуміти та активно вживати лексику, спілкуватися між собою, аналізувати тексти та вміти створювати власні висловлювання тощо.

Третій етап передбачав роботу з написання есе, що сприяло розкриттю значення висловів відомих людей, виробленню вмінь висловлювати власну думку, аргументовано погоджуватися чи ні з цими висловами. Подібні есе були підґрунтям для створення власних публічних виступів: *Ludzie budują za dużo murów, a za mało mostów (Isaac Newton). Jeśli chcesz być kochany, kochaj sam (Seneka Młodszy). Sobie*

prawdę rzecz – najwspanialsza prawda (Aleksander Fredro). Nigdy nie jest za późno, by stać się tym, kim chcemy być (George Eliot). Być szczęśliwym – tego trzeba się nauczyć (Eurypides) (Додаток Ж).

Якщо на другому етапі ми проводили міні-дискусії, то третій передбачав проведення повноцінних дискусій. Зокрема, студентів ділити на групи, пропонували вислови видатних ораторів, відповідно студенти готували свій виступ на цю тему, а всі інші могли доєднуватися до обговорення. Це сприяло безпосередньому спілкуванню польською мовою, вмінню аргументувати, уникненню конфліктів завдяки вміло дібраним тезам на підтвердження власної думки. Орієнтовні афоризми: *Przyszłości się nie poznaje, lecz się ją tworzy (Stanisław Brzozowski). Wrogowie często mówią prawdę, przyjaciele nigdy (Cyceron). Twój los zależy od Twoich nawyków (Brian Tracy)*.

Для розвитку риторичних умінь майбутніх філологів важливими були не лише міні-дискусії, але й практичні заняття у формі *дискусії*, наприклад, *ток-шоу*. Це певною мірою теж рольова гра. Ми використовували ток-шоу для закріплення деяких тематичних блоків. Ця форма практичного заняття сприяє розвитку вміння аргументувати, висловлювати власну думку, шукати додаткову інформацію, логічно будувати розповідь. Основними етапами ток-шоу є: 1) підготовка викладача до проведення ток-шоу (вибір теми, мети, розробка сценарію, формулювання методичних вказівок); 2) знайомство учасників із правилами та сценарієм; 3) проведення гри (виділення проблеми, обговорення, аналіз висновків); 4) рефлексія власної розумової діяльності, аналіз та оцінка організації та проведення; 5) підведення підсумків. Така форма навчальної діяльності дозволяє створити дружню атмосферу, кожен може висловити власну думку, викладач має змогу оцінити рівень засвоєння теоретичного матеріалу та якість знань студентів.

Наприклад, ток-шоу ми проводили після тем «*Stosowanie gadżetów w szkole*», «*Zielono mi! Ekologia, ochrona środowiska*». Тема ток-шоу звучала так само. Кожен студент мав змогу висловити свою думку щодо цієї проблеми, обґрунтувати відповідь, подискутувати з іншими учасниками.

Не менш важливим було використання вправ для створення *спонтанного висловлення із запропонованої теми*. Студенти повинні витягнути наосліп одну з тем і створити імпровізовану промову на 2-3 хвилини (мета: аргументовано висловлювати думку, розвивати техніку і якості мовлення, культуру спілкування тощо). Орієнтовні теми виступів: 1. *Wolał(a)byś mieszkać w mieście czy na wsi? Dlaczego?* 2. *Dlaczego portale społecznościowe stały się tak popularne?* 3. *Czy zgadzasz się z powiedzeniem «czas to pieniądz»?* 4. *Co byś ze sobą zabrał/a na bezludną wyspę i dlaczego?* 5. *Czy Internet przyniósł więcej dobrego czy złego? Wyjaśnij.* 6. *Jakie są cechy idealnego nauczyciela?*

Із-поміж форм навчальної діяльності під час експерименту переважали практичні, лабораторні заняття, самостійна робота. Запропонована система вправ, спрямована на розвиток риторичних умінь, дозволяла активізувати розумову діяльність майбутніх філологів, зокрема сприяла розумінню важливості риторики, розвитку риторичних умінь задля підвищення іміджу та професійних якостей майбутнього філолога, визначала необхідність роботи над технікою мовлення, вчила доцільності та вправності аргументування, конструювання текстів відповідно до теми й аудиторії і використовувати поряд із вербальними невербальні засоби комунікації.

Запропонована програма формувального експерименту враховує, що розвиток риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови є складним та багатокомпонентним процесом, тому таку роботу варто виконувати послідовно, поетапно, щоб на кожному наступному етапі студенти-філологи удосконалювали свої вміння та прагнули до подальшої самоосвіти в цьому напрямі. Після завершення кожного з етапів експерименту ми проводили проміжні зрізи, щоб порівняти отримані результати формувального експерименту з констатувальним.

Експериментальна методика реалізувалася завдяки розробленій нами системі вправ і завдань, що дозволили опанувати основні відомості з риторики, культури спілкування, лінгвістики та стали необхідною основою розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови. У підсумку якісний аналіз результатів контрольного зрізу дозволив зробити висновок, що використання

розробленої нами методики розвитку риторичних умінь у процесі навчання польської мови позитивно позначилося на освітньому процесі.

Отже, експериментальне навчання показало, що застосування розробленої методики сприяло ефективному розвитку риторичних умінь у студентів-полоністів. Результати експериментального навчання розглянемо далі.

3.3. Контрольний етап експериментально-дослідного навчання та результати впровадженої методики розвитку риторичних умінь студентів-філологів у процесі навчання польської мови

Відповідно до програми з реалізації моделі розвитку риторичних умінь філологів-полоністів нами був проведений констатувальний етап, який засвідчив загалом низький рівень розвитку риторичних умінь студентів. Формувальний етап спрямований на реалізацію лінгводидактичної моделі розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі вивчення польської мови.

На контрольному етапі експериментальної роботи було перевірено та проаналізовано результати формувального етапу експерименту, підведено підсумки, сформульовано висновки та визначено перспективні проблеми дослідження.

Основні завдання цього етапу:

- з'ясувати, наскільки ефективною є робота з розвитку риторичних умінь майбутніх філологів;
- перевірити вплив визначених педагогічних умов на розвиток риторичних умінь майбутніх філологів-полоністів;
- сформулювати висновки дисертаційної роботи і на їх основі розробити методичні рекомендації.

Для визначення успішності функціонування лінгводидактичної моделі розвитку риторичних умінь майбутніх філологів і для виявлення їхньої динаміки нами були проведені вхідний, проміжні та контрольний зрізи. Критеріями рівня сформованості риторичних умінь, як і на констатувальному етапі, були:

мотиваційний, когнітивний, лінгвістично-мовленнєвий, комунікативний, рефлексійно-оцінний. Відповідно, так само застосовувалися різні види робіт: бесіди, опитування, анкетування, створення висловлювань, контрольні роботи тощо.

У формувальному експерименті взяли участь 212 студентів: 105 – контрольна група, 107 – експериментальна група. На вході формувального експерименту ми запропонували ті ж самі методи діагностики, що й на констатувальному експерименті, дещо видозмінили вище деякі завдання, зокрема контрольні роботи.

Результати на початку формувального експерименту подаємо в таблиці:

Таблиця 3.1

Вхідні результати формувального експерименту

	Високий	Достатній	Середній	Елементарний
ЕГ	10,3	20,6	40,2	28,9
КГ	10,5	21	38	30,5

Після першого етапу формувального експерименту було проведено контрольний зріз. Задля визначення рівня *мотиваційного критерію* ми запропонували студентам написати есе «*Чи потрібна риторика студентів-полоністу?*». Практично більшість студентів експериментальної групи зазначили, що риторика відіграє важливу роль у житті майбутнього філолога. Серед відповідей варто виділити такі: «риторика – це невід’ємна наука для студентів-полоністів, які хочуть досягнути певних вершин», «багато чого залежить від вимови та вміння гарно висловлювати свою думку», «риторика потрібна студентів-полоністу», «важливим є правильно формулювати свої думки, уміти добирати потрібні слова відповідно до слухачів, читачів»

Щоб визначити рівень *когнітивного критерію*, роздали студентам тести, спрямовані на перевірку знань із фонетики, інтонаційних особливостей, партитури тексту тощо. Пропонуємо приклад деяких тестів із цього блоку:

1. **Запишіть слова, які вимовляємо таким чином:**

A. [sxody]

B. [žoker]

C. [sazafka]

D. [sodeuko]

2. Оберіть слово, в якому є розбіжності між вимовою та записом.

A. *szczególnego*

B. *absolutnym*

C. *sformułowaną*

D. *uczynilem*

3. Зробіть партитуру вірша. Який стилістичний прийом використовує автор і для чого?

Otoczył wiatr świetlanych fal Nimb jasnej twojej głowy.

Srebrzystą taśmą płynie dal Na ekran księżycowy.

Liliano! O, lilijny śnie, Liliowosrebrna panno!

Z smętnego filmu wołasz mnie Melodią nieustanną.

Metrami taśmy tysiąc mil Gna serce pełne żalu,

Kołuje Tobą sen i film W opalu i woalu!

Na lila list opada łza

I w sercu coś zamiera!

Jak słodko wiolonczela lka: To «Liebesleid» Kreislera.

I wionie wiew świetlanych fal

Nad nimbem złotej głowy

I drżącą taśmą płynie w dal

Na ekran księżycowy(Liebesleid).

За результатами цієї контрольної роботи, ми помітили значні зміни, пов'язані з теоретичними знаннями з фонетики. Найбільші складнощі викликала партитура вірша. Стало зрозумілим, що над цим ще треба попрацювати, адже партитура безпосередньо стосується декламації поетичних і прозових творів. Також студентам необхідно було записати визначення таких слів: *intonacja*, *ubieżdzwiecznienie*, *partytura*, *dykcja*, *dyskusja*. Ці та інші терміни ми запропонували, щоб зрозуміти,

наскільки студенти засвоїли ці поняття і чи вдається їм логічно та зрозуміло написати визначення цих слів.

Щоб визначити результати за *лінгвістично-мовленнєвим критерієм*, студентам необхідно було виконати граматичні вправи, а також підготувати розповідь на 2–3 хвилини про цікаві місця Польщі. Ці завдання, по-перше, дозволили простежити, чи відбулися зміни в рівні знань із граматики, по-друге, за допомогою підготовки до спонтанних розповідей ми змогли зрозуміти, як швидко студенти орієнтуються в нових ситуаціях, будують правильні граматичні конструкції, речення, наскільки швидко можуть підготувати та цікаво презентувати інформацію перед аудиторією. У розповіді основним орієнтиром був відгук інших, зокрема, чи змістовним та правильним було мовлення. Загалом після перевірки цього критерію ми помітили певні зрушення, в рівні знань студентів із граматики, проте зауважили, що ще потрібно працювати над цим.

Комунікативний критерій ми перевіряли за допомогою діалогів, тобто треба було побудувати діалог, щоб кожен новий рядок починався з нової літери алфавіту. Це відображало не лише, як студенти можуть спілкуватися, але і їхній словниковий запас та вміння швидко знаходити рішення залежно від ситуації. Серед тем, які самостійно обирали студенти, були, наприклад: на овочевому ринку, розмова між учителями; у гуртожитку; спілкування політиків та ін. Подібний вид роботи показав, що не всі здатні створити цікаві діалоги, правильно побудувати до них репліки до діалогів. У деяких студентів є проблема з роботою перед публікою, вони соромляться, відчують скутість.

Рефлексійно-оцінний критерій ми перевіряли за допомогою питань на самоаналіз після виступу, зокрема:

- *Як аудиторія зустріла мене? (Доброзичливо, байдуже, стримано, з недовірою, з неприязню).*
- *Як розпочав(ла) виступ? Чи викликав виступ зацікавленість, пошвавлення, байдужість, несприйняття?*

- Як можна схарактеризувати настрій аудиторії упродовж виступу? Він змінювався на мою користь чи ні? У якій частині виступу це було помітно? Як це проявлялося? Можливі причини цих змін.
- Як я реагував(ла) на невдачу /успіх?
- Як я сам(а) оцінюю вибір теми, її розкриття, свою позицію; план і композицію виступу, логіку побудови, вступ, висновки?
- Як я сам(а) оцінюю власне усне мовлення; дихання (не вистачало глибини дихання, важко дихати через носову порожнину, чи були вимушені паузи для вдиху; що можна сказати про темп, плавність мовлення: чи вільним було мовлення? Чи не було зайвого напруження?).
- Як я тримався(лася): просто і вільно чи скуто? Чи не зловживав(ла) жестами?
- Які висновки я зробив(ла) після виступу?

За допомогою запропонованих питань студенти можуть проаналізувати свої помилки, адекватно оцінити виступ, поведінку перед аудиторією, визначити причини, які заважають ефективному публічному виступові. Із відповідей ми зрозуміли, що вони прагнуть підвищувати та вдосконалювати риторичні вміння. Перевіливши та проаналізувавши роботи після того, як була впроваджена запропонована нами методика, ми переконалися, що результати в контрольних та експериментальних групах значно відрізняються, зокрема це зумовлено з такими факторами:

- у контрольних групах робота проводилася за традиційною методикою, тобто діяльність студентів не була спрямована на розвиток риторичних умінь;
- експериментальні групи працювали із завданнями та вправами, які дозволяли розвивати риторичні вміння, працювати над голосом, диханням, вимовою, знайомили з основними поняттями, необхідними для подальшого удосконалення риторичних умінь.

Рівень розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови ми перевіряли за допомогою методу зіставного аналізу, зважаючи на

результати зрізів за п'ятьма критеріями (мотиваційним, когнітивним, лінгвістично-мовленнєвим, комунікативним, рефлексійно-оцінним).

Відповідно до результатів перевірки різних видів робіт у студентів експериментальних груп високий рівень риторичних умінь виявлено у 16,8 %, достатній – у 29,9 %, середній – у 33,7 %, елементарний – 19,6 %. У студентів контрольних груп виявлено такі результати: високий – 12,4%, достатній – 21,9 %, середній – 38,1 %, елементарний – 27,6 %.

Підсумки першого контрольного зрізу представлені в таблиці:

Таблиця 3.2

Результати першого контрольного зрізу формувального експерименту

	Високий	Достатній	Середній	Елементарний
ЕГ	16,8	29,9	33,7	19,6
КГ	12,4	21,9	38,1	27,6

Як бачимо, в експериментальній групі, порівняно з контрольною, дещо вищий показник. Це підтверджує те, що запропонована методика є ефективною та визначає факт, що її необхідно й надалі впроваджувати в навчальний процес майбутніх філологів-полоністів. Аналізуючи роботи та спілкуючись зі студентами, ми зауважили, що найчастіше виникають труднощі, пов'язані з фонетичними явищами, із трактуванням деяких термінів, а також зі спонтанними виступами. Тому на це надалі необхідно звертати особливу увагу.

Після основного етапу перевірку рівня розвитку риторичних умінь було здійснено за допомогою другого зрізу. Основний етап передбачав роботу з різноманітними риторичними вправами для поглиблення знань із риторики, вироблення вмінь будувати тексти, аналізувати їх, дотримуватися мовних норм.

Мотиваційний критерій ми перевіряли за допомогою таких завдань: студентові самостійно необхідно було переглянути і проаналізувати промову відомої особистості та розробити рекомендації щодо успішного публічного виступу. Кожен студент самостійно обирав публічний виступ, аналізував, зважаючи на актуальність

теми, складав план до тексту, виокремлював основні стилістичні особливості обраного виступу. Це завдання дало змогу перевірити, наскільки студенти здатні схарактеризувати особливості публічного виступу, запропонувати рекомендації, з'ясувати, чи змотивовані вони до створення власних публічних виступів. Перевірка за допомогою цього завдання показала, що велика кількість студентів здатна проаналізувати і визначити головне, написати цікаві рекомендації.

Когнітивний критерій ми перевіряли за допомогою таких завдань:

1. Прочитайте фрагмент вірша, підкресліть та назвіть стилістичні фігури, які використовує автор.

O szyby deszcz dzwoni, deszcz dzwoni jesienny

I pluszcze jednaki, miarowy, niezmienny,

Dżdżu krople padają i tłuką w me okno...

Jęk szklany... płacz szklany... a szyby w mgle mokną

I światła szarego blask sączy się senny...

O szyby deszcz dzwoni, deszcz dzwoni jesienny...

Wieczornych snów mary powiewne, dziewicze

Na próżno czekały na słońca oblicze...

W dal poszły przez chmurną pustynię piaszczystą,

W dal ciemną, bezkresną, w dal szarą i mglistą...

Odziane w łachmany szat czarnej żałoby

Szukają ustronia na ciche swe groby,

A smutek cień kładzie na licu ich miodem...

Powolnym i długim wśród dżdżu korowodem

W dal idą na smutek i życie tułacze,

A z oczu im lecą łzy... Rozpacz tak płacze... («Deszcz jesienny» Leopold Staff)

Після ознайомлення із засобами образності ми прагнули перевірити, наскільки студенти їх засвоїли і чи здатні виокремити в тексті. Як показала перевірка, філологи на належному рівні виконали усі завдання.

Перевірка *лінгвістично-мовленнєвого критерію* відбувалася за допомогою таких завдань, що дозволяють визначити здатність швидко реагувати, добирати аргументи та працювати перед аудиторією. Зокрема, необхідно було вибрати наосліп одну із запропонованих викладачем тем (тем стільки, скільки студентів у групі) та підготувати виступ на 2–3 хвилини. *Jak oceniasz przysłowie: Koniec języka za przewodnika?; Dzień moich marzeń; Idealna restauracja. Kupić tańsze czy droższe?*

Ще одним завданням було уявити себе в ролі радіодиктора, дібрати відповідний текст, вимовити й записати на диктофон його, звертаючи увагу на кожен звук, інтонацію, темп, тембр, паузи тощо. Це завдання дозволило простежити, чи відбулися зміни у вимові звуків, у голосі, інтонуванні тощо. Оцінюючи перше і друге завдання порівняно з першою перевіркою, ми помітили значні зрушення, зокрема в комунікуванні з аудиторією, добором як вербальних, так і невербальних засобів. Друге завдання переконало в ефективності запропонованої методики, адже після початку експерименту робота з голосом, диханням призвела до позитивних змін в експериментальній групі.

Для перевірки *комунікативного критерію* ми запропонували студентам об'єднатися в пари та подискутувати на довільну тему 2–3 хв. Це завдання дозволило перевірити вміння добирати актуальну тему, спілкуватися між собою, брати участь у дискусії, аргументувати власну думку тощо. Здебільшого студенти обирали теми, пов'язані з охороною довкілля, із сучасними гаджетами, проблемами освіти, моди, дружби, кохання тощо. Як результат – ця перевірка теж засвідчила позитивні зрушення. Адже якщо на початку студенти не досить вправно доводили власну думку, могли комунікувати, не дотримуючись культури спілкування, то на цьому етапі ми помітили значні зрушення та вміння переконувати опонента, пропонуючи доцільні аргументи і при цьому не засуджуючи його думку.

Перевіряючи та проаналізувавши різні види робіт за означеними критеріями (мотиваційним, когнітивним, лінгвістично-мовленнєвим, комунікативним, рефлексійно-оцінним), ми визначили рівні розвитку риторичних умінь ЕГ та КГ після другого етапу. Високий рівень виявлено у 21,5 % студентів ЕГ (14,3 % – КГ), достатній – 36,4 % ЕГ (26,7% КГ), середній рівень – 35,5 % ЕГ (33,3 % КГ), елементарний рівень – 13,1 % ЕГ (25,7% КГ).

Таким чином, отримані результати свідчать про позитивні зміни в розвитку риторичних умінь майбутніх філологів польської мови. У таблиці зазначені результати другого контрольного зрізу.

Таблиця 3.3

Результати другого контрольного зрізу формувального експерименту

	Високий	Достатній	Середній	Елементарний
ЕГ	21,5	36,4	35,5	13,1
КГ	14,3	26,7	33,3	25,7

Контрольний зріз був проведений на завершальному етапі експерименту, тобто після третього етапу. Цей зріз передбачав комплексні завдання на визначення рівня розвитку риторичних умінь та опитування. За допомогою опитування ми прагнули перевірити, чи помітили студенти підвищення свого рівня риторичних умінь, чи визначили, чого не вистачало в процесі розвитку цих умінь, що було найскладнішим тощо. Окрім цього, ми запропонували підготувати й виголосити публічний виступ, щоб простежити, які відбулися зміни після педагогічного експерименту. А дискусія у стилі ток-шоу сприяла аналізу зміни в культурі спілкування, у поведінці, наведенні аргументів тощо. Далі більш детально проаналізуємо запропоновані завдання контрольного зрізу формувального експерименту.

Спочатку студентам-полоністам були поставлені такі запитання: *1. Як Ви вважаєте, чи зріс рівень риторичних умінь під час навчання польської мови? 2. Яких завдань Вам не вистачає для розвитку риторичних умінь? 3. Які завдання, пов'язані з розвитком риторичних умінь, були для Вас найскладнішими? 4. Чи було корисним*

уведення в дисципліну «Практичний курс польської мови» відомостей з риторики і спеціальних завдань з риторики тощо?

Більшість студентів ЕГ зауважили позитивні зміни стосовно їхнього рівня розвитку риторичних умінь. Зазначили також, що почали себе більш впевнено почувати перед аудиторією, зменшився або й взагалі зник страх говорити польською, навчилися створювати тексти різних жанрів, прикрашати тексти тропами та фігурами, зрозуміли, як будувати текст, щоб він був привабливим для слухачів, навчилися користуватися відповідно до ситуації невербальними засобами. Водночас багато хто пропонував ввести риторичну, як окрему дисципліну, для філологів, більше зосереджувати увагу на нормах польської мови, опрацьовувати промови видатних людей тощо. Студенти також зазначили, що дізналися багато інформації, пов'язаної з риторикою, зі специфікою аргументування, аналізу промов, побудови текстів, стилістичних особливостей.

У кінці формувального експерименту студентам запропонували підготувати промову, виголосити її перед аудиторією, а потім здійснити рефлексію та визначити, чи вдалося цілком досягти мети. Публічні виступи засвідчили значний прогрес студентів, зокрема у визначенні тем, змісту і викладенні матеріалу, у виборі невербальних засобів, які були вмотивовано використані.

Також ми провели дискусію на тему: «*Wyrażanie krytyki i reagowanie na krytykę*» у стилі ток-шоу. У результаті ми відзначили значні зміни в культурі спілкування та культурі поведінки майбутніх філологів: студенти більш упевнено себе відчувають, аргументують власну думку, із легкістю ставлять питання та відповідають на них.

Для перевірки *когнітивного критерію* студентам необхідно було здійснити риторичний аналіз тексту. Матеріал вони могли взяти із запропонованих нами текстів для риторичного аналізу або обрати власний зразок публічного виступу польською мовою і за схемою проаналізувати (Додаток Ж). Відповідно, риторичний аналіз передбачав детальний розбір тексту. Більшість студентів упоралися з цим завданням. Їм вдалося виокремити важливі деталі, визначити задум автора, головні особливості, які роблять текст привабливим для слухача тощо.

У таблиці подаємо результати виконаних завдань, передбачених контрольним зрізом.

Таблиця 3.4

Результати контрольного зрізу формувального експерименту

	Високий	Достатній	Середній	Елементарний
ЕГ	27,6	39	24,1	9,3
КГ	14,3	25,7	35,2	24,8

За результатами третього контрольного зрізу, у КГ рівень розвитку риторичних умінь набагато нижчий, студенти ж ЕГ вміло будували публічні виступи, використовували при цьому різноманітні синтаксичні конструкції, фразеологізми, прислів'я, приказки; демонстрували логічне конструювання думки. Після проведеного експерименту рівень розвитку риторичних умінь у майбутніх філологів в ЕГ підвищився. Вони продемонстрували підвищення рівня розвитку за трьома складниками (мисленнєво-мовленнєвим, лінгвістично-мовленнєвим, комунікативно-діяльнісним).

Якісний та кількісний аналізи підтвердили, що запропонована нами методика розвитку риторичних умінь у процесі навчання є ефективною та сприяє позитивній динаміці професійної підготовки у ЗВО. Майбутні філологи-полоністи продемонстрували вміння орієнтуватися в комунікативних ситуаціях, складати тексти, як в усній, так і в письмовій формі, правильно добирати вербальні й невербальні засоби, уміти аргументувати, переконувати, дотримуватися культури мовлення та спілкування.

Таблиця 3.5

Результати зрізів на початку і в кінці формувального експерименту в експериментальних та контрольних групах

№ п/п	Рівні	Експериментальна група				Контрольна група			
		Початок експерименту		Кінець експерименту		Початок експерименту		Кінець експерименту	
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
1.	Високий	11	10,3	30	28	11	10,5	15	14,3

2.	Достатній	22	20,6	42	39,3	22	21	27	25,7
3.	Середній	43	40,2	25	23,4	40	38	37	35,2
4.	Елементарний	31	28,9	10	9,3	32	30,5	26	24,8
	Усього:	107	100	107	100	105	100	105	100

Високий рівень сформованості риторичних умінь майбутніх філологів зріс на 17,7%, достатній рівень – на 18,7 %.

В експериментальній групі високий рівень сформованості риторичних умінь виявлено у 28 %, достатній – у 39,3 %, середній – у 23,4 %, елементарний – у 9,3 %.

Динаміку рівнів розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови подано на рис. 3.2.

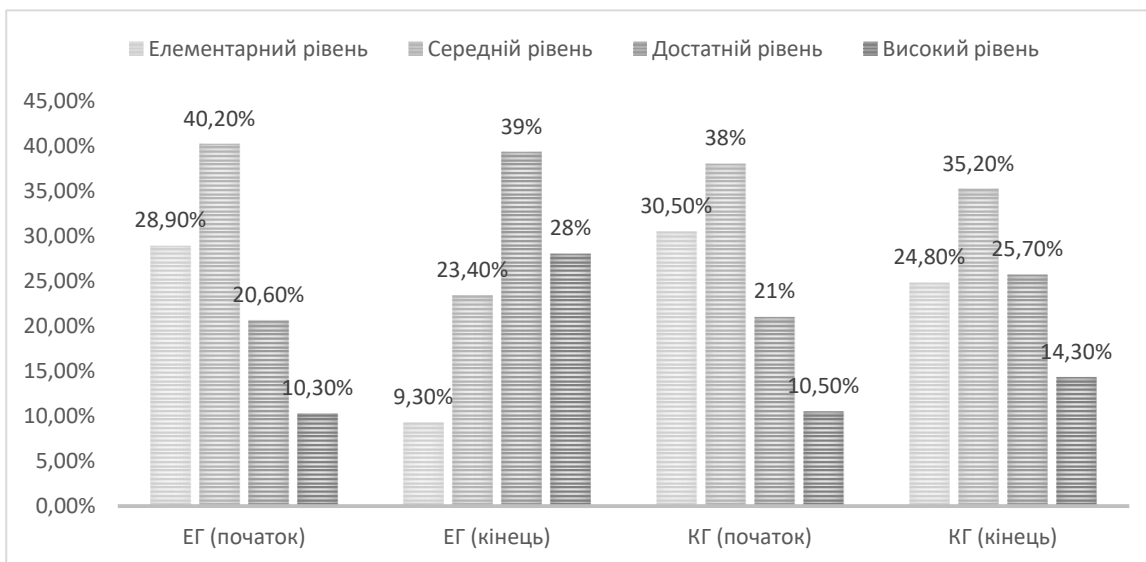

Рис. 3.2. Динаміка рівнів розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови

Отримані результати дали змогу виявити позитивні зміни в навчальній діяльності, результатом якої стало підвищення рівня риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови і підстави стверджувати, що запропонована нами методика є ефективною.

Висновки до розділу 3

Розроблені теоретичні засади сприяли створенню методики розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови. У межах здійсненого дослідження створено й апробовано методику розвитку риторичних умінь, що відбувалося в три *етапи* (підготовчий, основний, контрольньо-узагальнювальний). На *першому* етапі головним завданням було змотивувати студентів до розвитку риторичних умінь шляхом використання комунікативних ігор, ситуативних завдань, вправ щодо розвитку техніки мовлення тощо. *Другий* етап передбачав розвиток риторичних умінь майбутніх філологів-полоністів шляхом узагальнення й систематизації знань, умінь і навичок із фонетики, лексикології, граматики, орфографії, пунктуації, культури мовлення тощо. Це відбувалося за допомогою виконання вправ на текстовій основі, лінгвістичних вправ, створення проєктів, роботи з портфоліо тощо. На *третьому* етапі здійснено роботу з удосконалення риторичних умінь у майбутніх філологів, зокрема складання власних висловлювань на різні теми, уміння добирати практично виправдані вербальні й невербальні засоби, знаходити переконливі аргументи на підтвердження своєї думки, відстоювати власну позицію, дотримуючись при цьому культури мовлення, норм сучасної польської мови.

Після завершення кожного з етапів були проведені *контрольні зрізи*, щоб з'ясувати, наскільки ефективною є запропонована методика. У *формульованому експерименті* взяли участь 212 студентів (107 – експериментальна група, 105 – контрольна група). Якісний і кількісний аналізи підтвердили, що запропонована нами методика розвитку риторичних умінь у процесі навчання є ефективною та сприяє позитивній динаміці професійної підготовки у ЗВО. Студенти експериментальної групи вміло будували публічні виступи, використовували при цьому різноманітні синтаксичні конструкції, фразеологізми, прислів'я, приказки; демонстрували логічне конструювання думки, уміння орієнтуватися в комунікативних ситуаціях, складати тексти, як в усній, так і в письмовій формі, правильно добирати вербальні та

невербальні засоби, вміти аргументувати, переконувати, дотримуватися культури мовлення та культури спілкування.

Вихідний рівень риторичних умінь в експериментальних та контрольних групах практично не відрізнявся. Після завершення експерименту в ЕГ показники сформованості риторичних умінь вирости на високому та достатньому рівнях і значно зменшилися на середньому та низькому рівнях, зокрема, високий рівень сформованості риторичних умінь майбутніх філологів зріс на 17,7 %, достатній – на 18,7 %. В експериментальній групі рівень сформованості риторичних умінь виявили у 28 % студентів, достатній – у 39,3 %, середній – у 23,4%, елементарний – 9,3 %.

Отже, результати експериментального дослідження засвідчили ефективність запропонованої методики розвитку риторичних умінь у процесі навчання польської мови.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Результати теоретичних та експериментальних досліджень підтвердили розв'язання поставлених завдань і дали змогу зробити відповідні висновки.

Аналіз наукової літератури уможливив багатоаспектне вивчення проблеми розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови. У роботі з'ясовано й розкрито зміст понять «риторика», «компетентність», «уміння», «риторична діяльність», «риторичні вміння», «риторична компетентність», «філолог-полоніст», «професійне спілкування філолога»; уточнено змістове наповнення терміна «риторичні вміння майбутніх філологів», що потлумачено як сукупність елементів мисленнєво-мовленнєвої, комунікативної та риторичної діяльності, якими послуговується філолог у процесі навчання польською мовою і в подальшому уможливорює вправну й ефективну реалізацію професійної діяльності.

Схарактеризовано складники риторичних умінь майбутніх філологів-полоністів: *мисленнєво-мовленнєвий* (спрямований на розвиток творчого мислення, інтелектуального центру, мисленнєвих здібностей людини тощо); *лінгвістично-мовленнєвий* (пов'язаний з опануванням певної сукупності знань та відповідних умінь, тобто це мовна підготовка чи лінгвістичний складник навчання польської мови, а також використання лінгвістичних знань у процесі мовлення); *комунікативно-діяльнісний компонент* (готовність студентів до спілкування в іншомовному середовищі, вибір стилю спілкування, толерантність під час спілкування іноземною мовою, здатність розв'язувати конфлікти, що виникають у процесі спілкування, розуміння подібного та відмінного між рідною та іноземною мовами в процесі комунікації тощо).

У дисертації на основі аналізу й узагальнення філософських, лінгвістичних, психолого-педагогічних, лінгводидактичних досліджень та результатів експериментально-дослідного навчання констатовано, що ефективність розвитку риторичних умінь залежить від урахування реалізації підходів, принципів, методів, прийомів, засобів. З-поміж підходів як пріоритетні виділено компетентнісний,

комунікативний, особистісно орієнтований. В основу пропонованої методики покладено принципи *загальнодидактичні*: науковості, систематичності та послідовності, наступності й перспективності, зв'язку теорії з практикою; *специфічні*: принцип інтеграції реальної комунікації в навчальний процес; принцип діалогічного спілкування; принцип нерозривності навчання та виховання; принцип індивідуального підходу; принцип поєднання теоретичного навчання з практикою, принцип текстоцентризму, принцип апроксимації. Серед *традиційних* виділено методи: пояснювальний, метод бесіди, спостереження над мовою, метод вправ; серед *інтерактивних*: ситуаційний, дискусія, портфоліо, проєкт, «мозковий штурм», рефлексія, гра.

Експериментальна методика передбачала використання комплексу вправ, завдань, текстів, спрямованих навчити аналізувати, зіставляти, аргументувати, створювати та виголошувати публічні виступи тощо. Вправи класифіковано: *за спрямованістю на отримання чи передавання інформації* (рецептивні, репродуктивні, продуктивні); *за метою проведення* (підготовчі, тренувальні, контрольні); *за кількістю студентів, що виконують вправу (завдання)* (індивідуальні, групові, колективні); *за характером матеріалу* (вправи щодо діалогічного та монологічного мовлення); *за роботою з текстом* (аналітичні, конструктивні, аналітико-конструктивні). Використано також *риторичні вправи* (підготовчі, тренувальні, творчі, аналітичні), дидактично-методичні та предметні *прийоми*. Серед *засобів* навчання виділено текстові, технічні (аудіовізуальні, аудіо, візуальні).

Проаналізовано зміст навчально-методичного забезпечення для майбутніх філологів польської мови на предмет розвитку риторичних умінь та здійснено порівняння стану навчання риторики в закладах вищої освіти України та Польщі. Порівняльний аналіз дозволив виявити, що в Польщі риторика вивчається як окрема дисципліна, проте має недостатню кількість годин для комплексного розвитку риторичних умінь студентів. В Україні в навчальних планах ЗВО є декілька дисциплін, пов'язаних із комунікацією, проте здебільшого теоретичного

спрямування. Однак у Польщі та в Україні актуальна проблема розвитку риторичних умінь майбутніх філологів.

З огляду на компоненти риторичних умінь філологів визначено *критерії* (мотиваційний, когнітивний, лінгвістично-мовленнєвий, комунікативний, рефлексійно-оцінний), *показники та рівні* сформованості риторичних умінь (елементарний, середній, достатній, високий). У процесі дослідження з'ясовано, що рівень сформованості компонентів риторичних умінь в експериментальній та контрольній групах суттєво не відрізнявся. Аналіз мовної підготовки студентів-філологів засвідчив недостатність розробленості методичних аспектів розвитку риторичних умінь, тому й аргументовано необхідність розвитку означених умінь у процесі навчання польської мови.

Розроблено й експериментально перевірено методику розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови, яка упроваджувалася протягом трьох *етапів*: підготовчого, основного, контрольньо-узагальнювального. Вихідний рівень риторичних умінь в експериментальних та контрольних групах практично не відрізнявся. Перебіг формувального етапу експерименту засвідчив доцільність упровадження в освітній процес створеної методики розвитку риторичних умінь. На контрольному етапі експерименту виявлено динаміку позитивних змін у рівнях розвитку риторичних умінь за мотиваційним, когнітивним, лінгвістично-мовленнєвим, комунікативним та рефлексійно-оцінним критеріями. Після завершення експерименту в ЕГ показники сформованості риторичних умінь виростили на високому та достатньому рівнях і значно зменшилися на середньому та низькому рівнях, зокрема, високий рівень сформованості риторичних умінь майбутніх філологів зріс на 17,7%, достатній рівень – на 18,7 %. В експериментальній групі високий рівень сформованості риторичних умінь виявлено у 28 % студентів, достатній рівень – у 39,3 %, середній – 23,4 %, елементарний – у 9,3 %.

Результати експериментального дослідження підтвердили ефективність розробленої методики розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови, а також доцільність упровадження її в освітній процес.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови. Перспективу наукового пошуку вбачаємо в подальшому вивченні питань щодо змістового й технологічного аспектів навчально-методичного супроводу навчання польської мови з метою розвитку риторичних умінь не лише студентів, а й викладачів / учителів польської мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамович С. Д., Гураль М. И., Чикарькова М. Ю. и др. Риторика: учеб. пособие. Ч. 1. Черновцы: Рута, 2000. 84 с.
2. Авеличев А. К. Возвращение риторики (Предисловие). Москва: Прогресс, 1986. С. 5–26.
3. Адамов Е. А. Личность лектора. Москва: Знание, 1985. 64 с.
4. Азарова Л. Є., Іванець Т. Ю. Українська мова для іноземних студентів. Країнознайознавство: навч. посіб. Вінниця: ВНТУ, 2012. 132 с.
5. Александров Д. Н. Риторика. Учеб. пособие для студ. вузов. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. 534 с.
6. Александрова В. Ф. *Мовленнєва культура сучасної молоді*. Проблеми підготовки сучасного вчителя. 2013. № 8 (2). С. 7–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2013_8%282%29__3
7. Ананьев Б. Г. К психофизиологии студенческого возраста. Современные психологические проблемы высшей школы. Ленинград, 1974. 280 с.
8. Аннушкин В. И. История русской риторики: Хрестоматия: учеб. пособие для студ. гуманит. фак. вузов. Москва: Academia, 1998. 416 с.
9. Апальков В. Г., Сысоев П. В. Методические принципы формирования межкультурной компетенции в процессе обучения иностранному языку. *Вестник Томского государственного университета*. 2008. Вып. 7 (63). С. 254-260. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodicheskie-printsipy-formirovaniya> (дата звернення 12.03.2020).
10. Артемов В. А. Психология обучения иностранным языкам. Москва, «Просвещение», 1969. 290 с.
11. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения (общедидактический аспект). Москва: Педагогика, 1977. 256 с.
12. Бабанский, Ю. К. Педагогика: учеб. пособие для пед.институтів /под ред. Ю. К. Бабанского. Москва: Просвещение, 1983. 608 с.

13. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів: Світ, 1990. 232 с.
14. Бакланова Н. К. Психолого-педагогические основы профессионального мастерства специалистов культуры художественного профиля: дис. ... д-ра. пед. наук: 13.00.01 – общая педагогика. Москва, 1997. 545 с.
15. Бакум З. П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії: Монографія. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. 338 с.
16. Бакум З. П., Костюк С. С., Пальчикова О. О., Ранюк О. П. Вправи для формування крос-культурної компетентності майбутніх учителів польської мови. Українська мова і література в школах України. 2020. № 6. С. 3–6.
17. Бакум З. П., Пальчикова О. О., Костюк С. С. Навчання іноземних мов: крос-культурний підхід: монографія. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2019. 288 с.
18. Бахтин, М. М. Собрание сочинений. В 7 т. Т.1. Работы 1940-х – начала 1960-х годов. Москва: Рус. слово, 1997. 731 с.
19. Безменова Н. А. Очерки по теории и истории риторики. Москва: Наука, 1991. 216 с.
20. Беляев Б. В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам. Москва: Просвещение, 1965. 227 с.
21. Беляев В. И. Педагогика А. С. Макаренко: традиции и новаторство. Москва, 2000. 222 с.
22. Беспалько В. П. Элементы теории управления процессом обучения. Ч. 2. Измерение качества процесса обучения. Москва: Из-во «Знание», 1971. 72 с.
23. Беспалько, В. П. Слагаемые педагогической технологии. Москва, 1989. 190 с.
24. Бех И. Д. Личностно ориентированное воспитание: науч.-метод. пособие. Киев, 1998. 204 с.
25. Бех І. Д. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Вища школа Тематичний випуск: *Педагогіка вищої школи: методологія, теорія і технології*. Київ: Гнозис, 2009. № 3, дод. 1. С. 21–24.

26. Бим И. Л. Теория и практика обучения немецкому языку в средней школе. Москва, 1988. 174 с.
27. Бігич О. Б. Сучасні підходи до навчання іноземних мов та культур. *Матеріали міжвузівського методичного семінару*, 12 жовтня 2017 р. Київ, 2017. С. 13–15.
28. Білоусова Я. В. Формування риторичної культури студентів гуманітарних факультетів у навчально-виховному процесі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – загальна педагогіка та історія педагогіки; Київ, 2004. 216 с.
29. Блощинський І. Г. Обґрунтування критеріїв і показників ефективності процесу формування адекватної самооцінки курсантів у навчальному процесі ВВЗО. *Наукові записки*. Вінниця: ВАТ «Віноблдрукарня». 2001. Вип. 4. С. 74–76.
30. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і практика. Запоріжжя: Просвіта, 2000. 228 с.
31. Болотов В. А., Сериков В. В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной парадигме. *Педагогика*. 2003. № 10. С. 7–13 URL: http://lib.iitta.gov.ua/2349/1/Gutsan_50025.pdf
32. Большая российская энциклопедия. Том 33. Москва, 2017, 799 с.
33. Большая советская энциклопедия / гл. ред. А. П. Прохоров. Москва: Сов. Энциклопедия, 1977. Т. 27. 622 с.
34. Бондаревская Е. В. Смыслы и стратегии личностно ориентированного воспитания. *Педагогика*. 2001. № 1. С. 17–24.
35. Бондаренко Н. В. Державна мова у контексті мовної освіти. *Дивослово*, 1996. № 4. С. 30–33.
36. Бондаренко Н. В. Порушення лексичних норм та шляхи запобігання їх в українському мовленні старшокласників. URL:http://lib.iitta.gov.ua/714007/1/%D0%91%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf).

37. Боса В. П. Формування мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов у процесі вивчення фахових дисциплін: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія та методика професійного навчання. Житомир, 2018. 277 с.
38. Брадецкая И. Г. Риторические игры: методическое пособие. Москва: РГУП, 2019. 64 с.
39. Бутенко Н. Ю. Комунікативні процеси у навчанні: Підручник. Київ: КНЕУ, 2004. 384 с.
40. Бухлова Н. В. Сутнісний зміст поняття «Самоосвітня компетентність». *Наукова скарбниця освіти Донеччини*. 2008. № 1. С. 4.
41. Буцацька С. М. Психологічні механізми оволодіння іноземним мовленням мовною особистістю. URL: <http://library.vspu.net/bitstream/handle/123456789/1632/psiholog.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
42. Вагапова Д. Х. Риторика в интеллектуальных играх и тренингах. Москва: Цитадель, 1999. 460 с.
43. Вайсбурд М. Л., Ариян М. А. Ситуативная роль как методическое понятие. *Иностранные языки в школе*. 1984. № 5. С. 23.
44. Ведель Г. Е. Очерк методики преподавания немецкого языка. Воронеж, Изд-во ун-та, 1976. 218 с. URL: <http://study-english.info/article111.php#ixzz6CyKXu4r4http://study-english.info/>
45. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005, 1728 с.
46. Веретенко Т. Г. Шляхи підвищення активності навчально-пізнавальної діяльності студентів. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. 2008. № 1, С. 52–57.
47. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения. Москва, 1993. 173 с.

48. Вікторова Л. В. Формування професійно-термінологічної компетентності студентів вищих аграрних навчальних закладів у фаховій підготовці: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Чернігів, 2009. 20 с.
49. Волков А. А. Основы риторики: Учебное пособие для вузов. Москва: Академический проспект, 2003. 304 с.
50. Волох О. Т. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія. Словотвір. Київ: Вища школа, 1986. 199 с.
51. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: психол. очерк. Москва: Просвещение, 1991. 93 с.
52. Выготский Л. С. Мышление и речь. В кн.: Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. Москва, 1956. 504 с.
53. Выготский Л. С. Психология развития человека. Москва: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. 1136 с.
54. Габдурахимова Т. М. Формирование и развитие риторических умений студентов технических вузов: дис. ... канд пед наук: 13.00.08 – теория и методика профессионального образования, 2005. 231 с.
55. Гавриш Н. В. Формирование образности речи старших дошкольников в процессе обучения родному языку: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 – теория и методика образования. Москва, 1991. 188 с.
56. Глазова О., Кузнецов Ю. Програма «Основи риторики» для 10 (11) класу. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2006. № 7–8. С. 62–67.
57. Головин С. Ю. Словарь практического психолога / сост. С. Ю. Головин. Минск: Харвест, 1998. 622 с.
58. Голуб Н. Б. Підходи до навчання української мови в основній школі. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 3. С. 2–10.

59. Голуб Н. Б. Практичний аспект риторизації процесу навчання української мови і літератури в школі. *Українська мова і література в школі*. 2008. № 1. С. 11–16.
60. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі: монографія. Національний педагогічний ун-т ім. Михайла Драгоманова. Черкаси: Брама-Україна, 2008. 400 с.
61. Голуб Н. Б. Риторична компетентність учнів старших класів як показник сучасної мовної культури. Компетентнісний підхід неперервній освіті: за ред. І. Г. Єврабова. *Гуманітарний вісник* № 33. Педагогіка 181. Донецьк: Каштан, 2012. С. 140–147.
62. Голуб Н. Б. Ситуаційний метод на уроках української мови в школі. *Українська мова і література в школі*, 2013. С. 18–23.
63. Голуб Н. Б. Теоретико-методичні засади навчання риторики у вищих педагогічних навчальних закладах: автореф. дис. д-ра. пед. наук; Київ, 2009. 37 с.
64. Голуб Н. Б. Теоретико-методичні засади навчання риторики у вищих педагогічних навчальних закладах: дис. д-ра. пед. наук: 13.00.02. – теорія і методика навчання (українська мова). Київ, 2009. 505 с.
65. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ; Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
66. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
67. Горобец Л. Н. Риторические умения как базовый компонент риторической компетенции учителя. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*. 2008. № 50. с. 170–173.
68. Горобец Л. Н. Формирование профессиональных коммуникативно-речевых умений студентов-нефилологов: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Санкт-Петербург, 1999. 18 с.
69. Горобец Л. Н. Формирование риторической компетенции студентов-нефилологов в системе профессиональной подготовки в педагогическом вузе: дис. ...

д-ра. пед. наук: 13.00.02 – теория и методика обучения и воспитания (русский язык). Санкт-Петербург. 2007. 480 с.

70. Горошкіна О. Роль риторики у формуванні мовної особистості учня. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки)*. Лютий, 2009. № 4 (167). С. 28–37.

71. Горошкіна О. М. Текст як інструмент формування ключових компетентностей учнів старших класів на уроках української мови. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/719410/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20%D0%A0%D1%83%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D1%8F%202019.pdf>.

72. Гохлернер М. М., Ейгер Г. В. К вопросу о развитии лингвистических способностей учащихся в процессе обучения иностранным языкам. *Обучение и развитие младших школьников*. Киев, 1970. 407 с.

73. Грудцына Н. Г. Риторические игры. Педагогическое речеведение: словарь-справочник: сост. А. А. Князьков; под ред. Т. А. Ладыженской и А. К. Михальской; изд. 2-е, испр. и доп. Москва: Флинта; Наука, 1998. 232 с.

74. Гузиекова С. М. Инновационные подходы в методике преподавания иностранных языков. *Вестник Адыгейского государственного университета*. Серия 3: Педагогика и психология. 2013. № 2 (117). С. 68–71.

75. Гузь Н. В., Гузь В. В. Особливості ставлення молодших школярів до навчання. *Наука і освіта*. 2014. № 6. С. 35–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2014_6_9

76. Гуревич П. С. Психология личности. Москва: Юнити-Дана, 2009. 560 с.

77. Гуцин Ю. В. Интерактивные методы обучения в высшей школе *Психологический журнал Международного университета природы, общества и человека*. Дубна. 2012. № 2. С. 1–18.

78. Дианова Е. М., Костина Л. Т. Ролевая игра в обучении иностранному языку. *Иностранные языки в школе*. 1988. № 3. С. 12–16.

79. Долгоруков А. Метод case-study как современная технология профессионально-ориентированного обучения. URL: http://www.vshu.ru/lections.php?tab_id=3&a=info&id=2600
80. Ерастов Н. П. Культура публичного выступления. Беседы с начинающим оратором. Ярославль: Верхне-Волжское книжное изд-во, 1972. 103 с.
81. Євдокімова О. О., Хомуленко Т. Б. Психологія іншомовної текстової діяльності. Харків: ПП Видавництво «Нове слово», 2004. 154 с.
82. Єнигін Д. В. Понятійний апарат процесу формування проєктивних умінь майбутніх учителів іноземних мов у фаховій підготовці. *Горизонти освіти*. 2011. № 1. С. 43–47.
83. Жинкин Н. И. Механизмы речи. Москва: АПН СССР, 1958. 370 с.
84. Загальна психологія. Підручник / за заг. ред. академіка С. Д. Максименка. 2-ге вид. переробл. і доп. Вінниця: Нова книга. 2004. 704 с.
85. Загальна психологія: навчальний посібник / О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчук та ін. Київ: «АНП», 1999. 463 с.
86. Залевская А. А. Введение в психолінгвістику. Москва, 1999.
87. Залевская А. А. Текст и его понимание. Монография. Тверь, ТГУ, 2001. 177 с.
88. Зарецкая Е. Н. Риторика: Теория и практика речевой коммуникации. Москва: Дело, 1998. 480 с.
89. Засекіна Л. В., Засекін С. В. Психолінгвістична діагностика: навчальний посібник. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. Нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 188 с.
90. Зеер Э. Ф., Павлова А. М., Сыманюк Э. Э. Модернизация профессионального образования: компетентносный подход: учебное пособие. Москва: Московский психолого-социальный институт, 2005. 216 с.
91. Зимняя И. А. Ключевые компетентности – новая парадигма образования. *Высшее образование сегодня*. 2003. № 5. С. 35–38.
92. Зимняя И. А. Личностная и деятельностная направленность компетентностей как результат современного образования. *Компетентность и*

проблемы ее формирования в системе непрерывного образования (школа – вуз – послевузовское образование): материалы 16 науч.-метод. конф. «Актуальные проблемы качества образования и пути их решения». Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. URL: http://pedlib.ru/Books/3/0269/3_0269-18.shtml#book_page_top

93. Зимняя И. А. Педагогическая психология. Москва: Логос, 2000. 385 с.

94. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. Москва: Просвещение, 1985. 160 с.

95. Изаренков Д. И. Базисные составляющие коммуникативной компетенции и их формирование на продвинутом этапе обучения студентов-нефилологов. *Русский язык за рубежом*. 1990. № 4. С. 54–60.

96. Капская А. И. Основные тенденции развития мастерства слова педагога: Учеб. пособие / отв. ред. А. В. Киричук. Київ: КГПИ, 1988. 48 с.

97. Капська А. Й. Виразне читання. Київ: «Вища школа», 1986. 168 с.

98. Капська А. Й. Педагогіка живого слова: навч.-метод. посіб. Київ: ІЗМН, 1997. 140 с.

99. Караман С. О. *Сучасні підходи до лінгводидактичної підготовки майбутнього вчителя-словесника. Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету (29)*. 2010. С. 169–176.

100. Кекош М. Л. Невербальні засоби комунікації на заняттях з іноземної мови у школі. *Молодь і ринок*. 2017. № 3 (146). С. 152–156.

101. Килпатрик В. Х. Метод проектов. Применение целевой установки в педагогическом процессе / [пер. с англ. Е. Н. Янжул]. Ленинград: Брокгауз-Ефрон, 1925. 43 с.

102. Кирсанов А. А., Кочнев А. М. Интегративные основы широкопрофильной подготовки специалистов в техническом вузе. Казань, 1999. 290 с.

103. Кларін М. В. Личносная ориентация в непрерывном образовании. *Педагогика*. 1996. № 2. С. 14–21.

104. Ключев Е. В. Риторика (Инвенция. Диспозиция. Элокуция). Москва: Изд-во ПРИОР, 2001. 272 с.
105. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Словарь по педагогике. Москва: ИКЦ «МарТ», 2005. 448 с.
106. Кожухов К. Ю. Педагогическая модель применения дистанционных технологий в процессе формирования методической компетентности будущего учителя: на материале дисциплины «Теория и методика обучения иностранным языкам»: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 – теория и методика профессионального образования. Курск, 2008. 184 с.
107. Козаченко О. М. Специфіка викладання і навчання польської мови україномовних мовців. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. Випуск 1 (126). Серія: Педагогіка. Одеса, 2019. С. 23-28. URL: <https://nv.pdpu.edu.ua/>
108. Козинець І. І. Культура мовлення як показник загальної культури особистості. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2015. № 2 (10). С. 141–145.
109. Колтунова, М. В. Деловое общение. Нормы, риторика, этикет: учеб. пособие. 2-е изд., доп. Москва: Логос, 2005. 312 с.
110. Коменский, Я. А. Великая дидактика. Избр. пед. соч. Я. А. Коменский: в 2 т. Москва: Просвещение, 1989. Т. 1. 656 с.; Т. 2. 576 с.
111. Кон И. С. Психология ранней юности. Москва, 1989. 300 с.
112. Конверський, А. Є. Логіка: підручник для студентів вищ. навч. закладів. Київ: Четверта хвиля, 1998. 271 с.
113. Концепция интеграции академической науки и высшего гуманитарного образования / Алексеева Е. В., Антропов В. А., Денисевич М. Н. и др. Екатеринбург: Изд-во УрГИ, 1999. 35 с.
114. Копузь О. А. Формування культури професійного спілкування майбутніх учителів засобами інтерактивних методів навчання. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені*

К. Д. Ушинського. Випуск 4 (123). Серія: Педагогіка. Одеса: ПНПУ імені К. Д. Ушинського, 2018. С. 35–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpuirupp_2018_4_8

115. Корчова О. М. Структурно-змістові складники риторичної компетентності майбутніх фахівців соціономічної сфери. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: наук. журнал* / голов. ред. А. А. Сбруєва. Суми: Видво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. № 6 (50). С. 196–206.

116. Костюк С. С. Розвиток компетентностей міжкультурної комунікації студентів-іноземців на основному етапі навчання української мови: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова); Київ, 2018. 292 с.

117. Кравченко И. П. Развитие коммуникативности студентов – будущих преподавателей иностранного языка в процессе профессиональной подготовки в вузе: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 – теория и методика профессионального образования. Москва: РГБ, 2005. 153 с.

118. Кравчук А., Ковалевський Є. Методика викладання польської мови. Мова і культура в полоністичній дидактиці в Україні: Підручник для вищих навчальних закладів. Київ: Фірма «Інкос», 2017. 324 с.

119. Кравчук А. Польська мова. Граматика з вправами. Підручник для вищих навчальних закладів. Львів: Інкос. 2016. 454 с.

120. Красногорова І. Б. Формування мотивів учіння студентів у процесі викладання англійської мови: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 1999. 22 с.

121. Купина Н. А. Риторика в играх и упражнениях. 2 изд. Москва: Флинта: Наука, 2002. 232 с.

122. Курінна А. Ф. Формування комунікативних умінь і навичок учнів гуманітарних ліцеїв на уроках риторики: дис... канд. пед. наук: 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова). Херсон, 2005. 287 с.

123. Кучерук О. А. Розвиток риторичної компетентності студентів-філологів у процесі риторичної освіти. *Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі*: зб. наук. праць (за мат-ми Всеукраїнської

науково-практичної Інтернет-конференції 23 квітня 2015 р.) / за ред. проф. К. Я. Климової. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 50–53.

124. Ладыженская Т. А., Ладыженская Н. В. О новом учебно-методическом комплекте «Детская риторика» для 4-летней начальной школы. *Начальная школа*. 1997. № 8. С. 54.

125. Ладыженская Т. А. Школьная риторика: Методический комментарий. Москва: Дрофа, 1996. С. 7.

126. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. Москва: Смысл; Санкт-Петербург: Лань, 2003. 287 с.

127. Леонтьев А. А. Педагогическое общение. Москва, 1979. 47 с.

128. Леонтьев А. А. Принцип коммуникативности сегодня. Иностранные языки в школе. 1986. № 2. С. 22–24.

129. Леонтьев, А. А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания. Москва, 1969. 307 с.

130. Леонтьев А. А. Психологические механизмы и пути воспитания умений публичной речи. Москва: Знание, 1972. 39 с.

131. Леонтьев А. А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии: избранные психологические труды; Российская академия образования, Московский психолого-социальный ин-т. Москва: Московский психолого-социальный ин-т; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. 447 с.

132. Лернер И. Я. Система методов обучения (дидактический аспект). *Совершенствование методов обучения русскому языку*. Москва: Просвещение, 1981. С. 14–27.

133. Литовченко Л. В. Формування ораторської майстерності у майбутніх магістрів із соціальної педагогіки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. –теорія і методика професійної освіти; Київ, 2010. 262 с.

134. Лінгводидактичні засади навчання іноземної мови учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів: навчально-методичний посібник / Редько В. Г.,

Полонська Т. К., Басай Н. П. [та ін.]; за наук. ред. Редька В. Г. Київ: Педагогічна думка, 2013. 360 с.

135. Література. Теорія. Методологія / Пер. з польськ. С. Яковенка; упоряд. і наук. ред. Д. Уліцька. 2-ге вид. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 543 с.

136. Лозова О. М. Психологічні аспекти засвоєння іноземної мови: Навчально-методичний посібник. Київ, 2010. 143 с.

137. Лосева Л. М. Как строится текст. Москва: Просвещение, 1980. 96 с.

138. Лошакова Т. Ф. Педагогическое управление процессом создания комфортной среды в образовательном учреждении. Екатеринбург: изд-во Дома учителя, 2001. 269 с.

139. Львов М. Р. Риторика. Культура речи. Москва: Академия, 2002. 272 с.

140. Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка. Москва: Просвещение, 1988. 240 с.

141. Малышев С. Т. Обучение молодых лекторов: сб. методических упражнений. Москва: Знание, 1986. 64 с.

142. Маркова А. К. Психология труда учителя. Москва, 1993. 190 с.

143. Мартыненко С. Н., Бондаренко Г. Л. Подготовка учителя начальной школы в парадигме речевой риторической деятельности. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/podgotovka-uchitelya-nachalnoy-shkoly-v-paradigme-rechevoy-ritoricheskoy-deyatelnosti>

144. Матяш О., Гуцало Е. Комунікативна освіта у сучасному світі. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки. Випуск 134. С. 166–169.

145. Мацько Л. І. Риторика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Вища школа, 2003. 311 с.

146. Методика викладання рідної мови в середніх навчальних закладах / за ред. М. І. Пентиліук]: підручник. Київ: Ленвіт, 2000. 264 с.

147. Методика формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетенції: курс лекцій: навч.-метод. посіб. [для студ. мовних спец. осв.-кваліф.

рівня «магістр»] / [О. Б. Бігич, Н. Ф. Бориско, Г. Е. Борецька та ін.]; за ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ: Ленвіт, 2011. 344 с.

148. Михайличенко Н. А. Риторика. Учебное пособие для учащихся гимназий, лицеев, школ гуманитарного профиля. Москва: Новая школа, 1994. 96 с.

149. Михальская А. К. Педагогическая риторика. История и теория. Москва: Академия, 1998. 432 с.

150. Михальская А. К. Русский Сократ: Лекции по сравнительно-исторической риторике: учеб. пособие для студентов гуманитар. ф-тов. Москва: Академия, 1996. 190 с.

151. Міщиха Л. П. Творче мислення особистості: психологічний дискурс. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 3. Том 1. 2018. С. 79–83.

152. Муратова В. Ф. Перекладацький аспект викладання риторики. Методичні рекомендації. URL: <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/05/Perekladatskij-aspekt-vikladannya-ritoriki.-Metodichni-rekomendatsiyi.pdf>

153. Немов Р. С. Психология: учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: в 3 кн. 4-е изд. Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. Кн. 1: Общие основы психологии. 688 с.

154. Никитина Е. Ю., Афанасьева О. Ю. Стимулирование медиакоммуникативной образованности студентов вузов. *Вестник Челябинского государственного педагогического университета*. 2006. № 6. 4. С. 47–56.

155. Ніколаєва С. Ю. Концепція іншомовної освіти в Україні: розробка і реалізація. *International Scientific and Practical Conference*. «WORLDSCIENCE». 2016. С. 60–61.

156. Ніколаєва С. Ю. Цілі навчання іноземних мов в аспекті компетентнісного підходу. *Іноземні мови*. 2010. № 2. С. 11–17.

157. Ницета В. А. Методика формування риторичної компетентності в учнів основної школи у процесі вивчення української мови: дис. ... док пед. наук: 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова), Херсон. 2018. 428 с.

158. Нищета В. А. Методика формування риторичної компетентності учнів основної школи: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 340 с.
159. Нищета В. А. Риторична компетентність учнів загальноосвітніх шкіл як педагогічна проблема. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Ч. II: Педагогічні науки. 2010. № 22 (209). С. 93–98.
160. Нищета В. А. Риторичні вміння як діяльнісний компонент риторичної компетентності. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 7. С. 13–18.
161. Нищета В. А. Риторичні ігри як засіб риторизації шкільної мовної освіти. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*. Серія: Педагогіка і психологія: [зб. статей]. Ялта: РВВ КГУ, 2013. Вип. 41. Ч. 6. С. 259–266. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/3939>
162. Ножин Е. А. Основы советского ораторского искусства. Москва: Знания, 1973. 352 с.
163. Обучение общению: методика школьной риторики: [учеб. пособ. для педагогов, студентов педвузов, преподавателей и слушателей системы повышения квалификации] / Т. А. Ладыженская, Н. В. Ладыженская, З. И. Курцева и др.; под. ред. Т. А. Ладыженской. Москва: Баласс, 2013. 144 с.
164. Овсієнко Л. М. Компетентнісний підхід до навчання: теоретичний аналіз. *Педагогічний процес: теорія і практика*. Серія: Педагогіка. № 2 (57), 2017 С. 82–87.
165. Овсієнко Л. М. Лінгвістика тексту як нова галузь мовознавства і основа фахової підготовки вчителя-словесника. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*: збірник наукових праць. Серія «Філологічна». Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. Випуск 31. С. 212–215.
166. Овсієнко Л. М. Проблеми впровадження компетентнісного підходу в процес підготовки майбутніх педагогічних кадрів. *Українська мова і література в школі*. 2011. № 6. С. 46–48.
167. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії. Посібник для вчителів. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2007. 224 с.

168. Онуфрієнко Г. С. Риторика. Навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 592 с.
169. Орлов Ю. М. Потребностно-мотивационные факторы эффективности учебной деятельности студентов вуза: дис ... доктора псих. наук: 19.00.07 – педагогическая психология. Москва, 1984. 525 с.
170. Основи загальної психології : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. III–IV рівня акредитації / Полозенко О. В., Омельченко Л. М., Яшник С. В. та ін. [У 2-х т.]. Київ: НУБіП, 2009. Т. 1. 322 с.
171. Отводенко Н. В. Развитие риторической компетенции студентов педвузов: дис ... канд пед. наук: 13.00.08 – теория и методика профессионального образования. Челябинск. 2009.
172. Панфилова А. Ф. Деловая коммуникация в профессиональной деятельности. Санкт-Петербург: Знание, 1999. 494 с.
173. Пассов Е. И. Коммуникативное иноязычное образование (Концепция развития индивидуальности в диалоге культур). Липецк: ЛГПИ-РЦИО, 2000. 204 с.
174. Пассов Е. И. Коммуникативный метод. Обучения иноязычному говорению. Москва, 1991. 223 с.
175. Пассов Е. И. Основы методики обучения иностранным языкам. Москва: Русский язык, 1977. 216 с.
176. Пассов, Е. И. Программа-концепция коммуникативного иноязычного образования. Концепция развития индивидуальности в диалоге культур. Москва: Рус. яз., 2000. С. 5–49.
177. Педагогическая риторика: рабочая тетрадь / под ред. Н. А. Ипполитовой. Москва: ООО «Агентство» КРПА «Олимп», 2004. 128 с.
178. Педагогические технологии: учеб. пособие для студ. пед. специальностей / под общ. ред. В. С. Кукушина. Москва, 2004. 336 с.
179. Педагогическое речеведение: слов.-справочник / [под ред. Т. А. Ладыженской и А. К. Михальской; сост. А. А. Князьков]. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва: Флинта, Наука, 1998. 312 с.

180. Педагогічна риторика: історія, теорія, практика: монографія / [О. А. Кучерук та ін.; за ред. О. А. Кучерук]; Житомир. держ. ун-т ім. Івана Франка. Київ: КНТ, 2016. 257 с.
181. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика: пробний підручник [для гімназій гуман. профілю]. Київ: Вежа, 1994. 240 с.
182. Пентилюк М. І. Роль тексту у формуванні риторичних умінь і навичок учнів. URL:https://divovo.in.ua/pars_docs/refs/8/7123/7123.pdf
183. Первушина А. В. Формування риторичних умінь у майбутніх соціальних педагогів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец.; Тернопіль, 2002. 20 с.
184. Первушина А. В. Формування риторичних умінь у майбутніх соціальних педагогів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти; Хмельницький, 2002. 254 с.
185. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс: учеб. для студ. пед. вузов: в 2 кн. Москва: ВЛАДОС, 1999. Кн. 1. Общие основы. Процесс обучения. 576 с.
186. Подлевська Н. В. Формування культури спілкування в учнів 5-6 класів на уроках української мови: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова); Київ, 2010.
187. Полат Е. С. Метод проектов на уроках иностранного языка. Иностранные языки в школе. 2000. № 2–3.
188. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: науково-методичний посібник / за ред. О. І. Пометун. Київ: Видавництво А. С. К., 2004. 192 с.
189. Препотенська М. Філософія риторики. Екзистенційні та метаантропологічні аспекти. Навчальний посібник. Київ: Фірма «ІНКОС», 2011. 228 с.
190. Ранюк О. П., Богданець-Білоskalенко Н. І. Формування риторичних умінь учнів початкових класів шкіл з польською мовою навчання на засадах наступності і перспективності. *Українська мова і література в школах України*. 2020, № 4 . С. 3–5.

191. Ранюк О. П. Використання риторичних методів під час вивчення польської мови. *Наукові записки*. Серія: Психолого-педагогічні науки: збірник наук. праць Ніжинського держ. університету ім. М. Гоголя. Ніжин, 2015. С. 111–115.
192. Ранюк О. П. Ефективні методи розвитку риторичних умінь під час вивчення польської мови. *Славістичні студії, лінгвістика, літературознавство, дидактика*: збірник наукових праць. Хмельницький, 2019. Випуск 6. С. 94–99.
193. Ранюк О. П. Критерії розвитку риторичних умінь майбутніх учителів-словесників у процесі навчання польської мови. *Традиції та інновації в сучасній педагогічній діяльності: європейський вимір*. Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції. Ізмаїл: РВВ ІДГУ. 2020. С. 75–78.
194. Ранюк О. П. Лінгводидактична модель розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови. *Наукові записки* / Ред. кол.: В. Ф. Черкасов, В. В. Радул, Н. С. Савченко та ін. Випуск 189. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2020. С. 203–207.
195. Ранюк О. П. Основні аспекти формування риторичних умінь. Поділля. *Філологічні студії*: збірник наукових праць / відповідальна за випуск Н. М. Торчинська. Хмельницький: ХмЦНТІ, 2014. Випуск 6. Частина 1. С. 152–155.
196. Ранюк О. П. Педагогічні технології розвитку мовленнєвої діяльності у студентів-полоністів. *Scientific achievements of modern society*. Abstracts of the 6th International scientific and practical conference. Cognum Publishing House. Liverpool, United Kingdom. 2020. P. 1104–1114.
197. Ранюк О. П. Педагогічні умови розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови. *Topical issues of the development of modern science*. Abstracts of the 9th International scientific and practical conference. Publishing House «ACCENT». Sofia, Bulgaria. 2020. P. 693–701.
198. Ранюк О. П. Принципи вивчення риторики у ВНЗ. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. Випуск 42. Ч. 1 / Редколег.: В. І Шахов (голова) та ін. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2014. С. 52–55.

199. Ранюк О. П. Професійне спілкування як важливий складник духовного розвитку філолога. *Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика*. Хмельницький, 2015. С. 128–133

200. Ранюк О. П. Риторика як важливий складник професійної підготовки філолога. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. Збірник наук. праць. Кам'янець-Подільський. 2014. Випуск 17. С. 165–170.

201. Ранюк О. П. Риторична культура як складова професійної діяльності філолога. *Проблеми сучасної лінгвістики та лінгводидактики: матеріали Міжрегіональної науково-практичної конференції / відповідальна за випуск Г. В. Осіпчук*. Умань: ФОП Жовтий, 2014. С. 73–77.

202. Ранюк О. П. Риторичні вміння як основа риторичної компетентності майбутнього вчителя-полоніста. *Концептуальні шляхи реформування та розвитку педагогічних наук*. Матеріали II науково-практичної конференції (м. Дніпро, 22–23 травня 2020 р.). Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2020. С. 42–46.

203. Ранюк О. П. Сучасний стан навчання риторики майбутніх філологів польської мови у ВНЗ України та Польщі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Тараса Григоровича Шевченка*. Вип. 131 / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка; гол. ред. Носко М.О. Чернігів: ЧНПУ, 2015. С. 119–123. (Серія: Педагогічні науки).

204. Ранюк О. П. Тренінг важлива технологія для розвитку риторичної компетентності філологів-полоністів. *Мовна компетенція як основа для професійного та соціального успіху в Європі: збірник наукових праць*. Хмельницький-Кельце: ХмЦНТІ, 2015. С. 150–155.

205. Ранюк О. П. Формування риторичної компетенції студентів-філологів під час вивчення польської мови. *Педагогіка вищої та середньої школи*. Збірник наукових праць. Кривий Ріг. 2015. Випуск 45. С. 75–80.

206. Ранюк О. П. Фразеологічні засоби розвитку риторичних умінь студентів під час вивчення польської мови у ВНЗ. *Język polski w ukraińskiej edukacji –*

perspektywy w aspekcie integracji europejskiej: зб. наук. пр. / за ред. Н. Торчинської, І. Сашко. Кельце-Хмельницький: ХмЦНП, 2014. Вип. 1. С. 162–170.

207. Рахманов И. В. Обучение устной речи на иностранном языке: [учеб. пособ.]. Москва: Высшая школа, 1980. 120 с.

208. Риторика: учеб. / под ред. Н.А. Ипполитовой. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. 448 с.

209. Риторична культура вчителя в умовах профілізації / [Горошкіна О. М., Нікітіна А. В., Попова Л. О.]. Луганськ: СПД Резников В. С., 2007. 119 с.

210. Рогова Г. В., Рабинович Ф. М., Сахарова Т. Е. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. Москва: Просвещение, 1991. 287 с.

211. Рождественский Ю. В. Принципы современной риторики. 3-изд. исп. Москва: Флинта, Наука, 2003. 176 с.

212. Рождественский Ю. В. Теория риторики. Москва: Добросвет, 1997. 597 с.

213. Рубан Л. І. Роль техніки мовлення в системі педагогічної майстерності майбутніх учителів початкової школи. *Наукові записки кафедри педагогіки*, (31), 2015. С. 248-256. URL: <https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/view/3656>

214. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Москва, 1940. 569 с.

215. Русалкіна Л. Г. Урахування психологічних і вікових особливостей студентів медичних ВНЗ у процесі навчання англomовного спілкування. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. № 9 (40). С. 26-28.

216. Савкова З. В. Искусство оратора: уч. пос. Санкт-Петербург: Знания, 2000. 188 с.

217. Савостьянов А. И. Техника речи в профессиональной подготовке учителя. Москва: Гуманит. издат. центр ВЛАДОС, 1999. 144 с.

218. Савчин М. Загальна психологія: навч. посібник. Київ: Академвидав, 2011. 454 с.

219. Сагач Г. М. Золотослів: навчальний посібник для середніх і вищих навчальних закладів України. Київ: Школяр, 1998. Ч. 1. 253 с.

220. Сагач Г. М. Золотослів: Навч. посіб. для середніх і вищих навч. закл. Київ, «Райдуга», 1993. 378 с.
221. Сагач Г. М. Риторика: Навч. посіб. для студентів середніх і вищих навч. закладів. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 568 с.
222. Сагач Г. М. Риторика як наука в системі професійної підготовки вчителя: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Київ, 1993. 284 с.
223. Сагач Г. М., Юніна О. А. Загальна риторика: Сучасна інтерпретація. Київ: Товариство «Знання» України, 1992. Ч. 1. 143 с.
224. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии: учебное пособие. Москва: Народное образование, 1998. 256 с.
225. Семян Н. В. Case Study как ключевой метод формирования у будущих филологов лингвосоциокультурной компетентности в чтении. *Universum: Психология и образование*: электрон. научн. журн. 2019. № 3 (57). URL: <http://7universum.com/ru/psy/archive/item/7022> (дата обращения: 15.03.2020).
226. Сенько Ю. С. Гуманитарные основы педагогического образования. Москва: Academia, 2000. 240 с.
227. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова психологія. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 376 с.
228. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Загальна психологія. Навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 296 с.
229. Сидоренко О. С. Сутність і структура комунікативної діяльності у процесі підготовки майбутніх соціальних педагогів. URL: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Tmpvd_2013_17\(2\)__31.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Tmpvd_2013_17(2)__31.pdf)
230. Ситниченко Л. А. Першоджерела комунікативної філософії. Київ: Либідь, 1996. 176 с.
231. Слостенин В. Н. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки. Москва: Просвещение, 1976. 159 с.

232. Слободчиков В.И. Психология развития человека: развитие субъективной реальности в онтогенезе [Электронный ресурс]: учеб. пособие / Е. И. Исаев, В. И. Слободчиков. Москва: Изд-во ПСТГУ, 2013. 400 с. URL: <https://rucont.ru/efd/292177>
233. Словник-довідник з професійної педагогіки / ред.-упоряд. А. В. Семенова. Одеса: Пальміра, 2006. 272 с.
234. Смолкин А. Методы активного обучения: Науч.-метод. пособие. Москва: Высшая школа, 1991. 176 с.
235. Современные образовательные технологии: учебное пособие / под ред. Н. В. Бордовской. 2-е изд., стер. Москва: КНОРУС, 2011. 432 с.
236. Совтис Н. Білінгвізм як результат міжмовних контактів: причини виникнення та наслідки функціонування. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». Острог, 2013. Вип. 38. С. 271–275.
237. Соловьева Е. Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс: пособие для студентов пед. вузов и учителей. Москва: АСТ: Астрель, 2008. 238 с.
238. Стандарт вищої освіти: освітньо-професійна програма підготовки бакалавра за спеціальністю 6.010103 «Педагогіка і методика середньої освіти, іноземна мова», напряму підготовки 6.020303 «Філологія (мова і література із зазначенням мови)» / розробник стандарту: С. В. Тезікова ; МОН України. Київ, 2009. 154 с.
239. Стернин И. А. Практическая риторика. Москва: Академия, 2003. 272 с.
240. Стрельнікова О. В. Інтерактивні методи викладання англійської мови на неспеціальних факультетах ВНЗ. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. 2009. Вип. 11. С. 568–576.
241. Сысоев П. В. Язык и культура: в поисках нового направления в преподавании культуры страны изучаемого языка. *Иностранные языки в школе*. 2001. № 4. С. 12–18.

242. Тарнопольський О. Б. Методика викладання англійської мови. Київ: Вища школа, 1993. 167 с.
243. Тарнопольський О. Б., Кабанова М. Р. Методика викладання іноземних мов та їх аспектів у вищій школі: підручник. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2019. 256 с.
244. Тарнопольський О. Б. Рольові ігри як засіб моделювання майбутньої професійної діяльності у мовній та позамовній підготовці студентів вишів. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/ped/2012_101/Tarnop.pdf.
245. Теслюк В. М., Лузан П. Г., Шовкун Л. М. Основи педагогічної майстерності. Київ: Нац. Ун-т біоресурсів і природокористування, 2009. 244 с.
246. Тимина С. В. Методика обучения иностранных студентов аудированию на материале языка специальности (на этапе вводно-предметного курса): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 – теория и методика (иностранные языки). Нижний Новгород, 2003. 235 с.
247. Ткаченко Л. П. Зміст і технологія навчання риторики майбутніх учителів початкових класів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійного навчання; Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2002. 186 с.
248. Торсуева И. Г. Интонация и смысл высказывания. Москва, 1979. 111 с.
249. Тыныштыкбаева А. Б. Методика формирования умений профессионального общения на иностранном языке у студентов технического вуза (анг. язык): автореф. дис. ... канд. пед. наук. Алматы, 1990. 21 с.
250. Тягнирядно Є. В. Формування риторичних умінь у майбутніх правників у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійного навчання. Одеса, 2008. 256 с.
251. Ударцева Т. С., Жаксыбаева Г. Д. Интерактивные методы в процессе формирования профессионально-коммуникативной компетенции. *Вестник Томского государственного педагогического университета*. 2014. Вып. 6 (147). С. 76–78.

252. Федоренко Л. П. Закономерности усвоения родной речи. Москва: Просвещение, 1984. 160 с.
253. Федорчук В. В. Основи педагогічної майстерності. Кам'янець-Подільський: Видавець: Зволейко Д. 2008. 140 с.
254. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: «Академвидав», 2006. 352 с.
255. Хазагеров Г. Г., Корнилова Е. Е. Риторика для делового человека: учебное пособие. Москва: Флинта: Московский психолого-социальный институт, 2001. 136 с.
256. Харченко Т. Г. Пропозиції щодо покращення методичної підготовки майбутніх учителів і викладачів іноземної мови (на прикладі країн Західної Європи). *Сучасні методики навчання іноземних мов і перекладу в Україні та за її межами: тези I Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Переяслав, 3 грудня 2019 року) / Гол. ред. К. І. Мізін; ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет. С. 68–70. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/30261/1/T_Kharchenko_SMVIMPUK_1_IF.pdf*
257. Чмут Т. К. Культура спілкування: навч. посіб. Хмельницький: ХІРУП, 1999. 358 с.
258. Шамис В. А. Активные методы обучения в вузе. Сибирский торгово-экономический журнал. 2011. № 14. С. 136–144.
259. Шамова Т. И., Давиденко Т. М. Управление образовательным процессом в адаптивной школе. Москва: Центр «Педагогический поиск», 2001. 384 с.
260. Шатилов С. Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе: [учеб. пособ. для студ. пед. инст.]. Ленинград: Просвещение. 1977. 295 с.
261. Швачич Г. Г., Толстой В. В., Петречук Л. М., Іващенко Ю. С., Гуляєва О. А., Соболенко О. В. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології: навчальний посібник. Дніпро: НМетАУ, 2017. 230 с.

262. Швець Г. Принцип текстоцентризму в навчанні української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2015. Вип. 11. С. 142–150.
263. Щерба Л. В. О взаимоотношениях родного и иностранного языков. В кн: *Языковая система и речевая деятельность*. Ленинград, Наука, 1974, 339 с.
264. Щербань П. М. Навчально-педагогічні ігри: навч. посіб. Київ: Вища школа, 1993. 120 с.
265. Щукин А. Н. Обучение иностранным языкам: Теория и практика: учеб. пособ. для препод. и студ. Москва: Филоматис, 2006. 480 с.
266. Щукин А. Н. Обучение иностранным языкам: Теория и практика: учебное пособие для преподавателей и студентов. Москва: Филоматис, 2004. 416 с.
267. Юнина Е. А. Педагогическая риторика: учебное пособие. Пермь, Изд. ПОИПКРО, 1995. 108 с.
268. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посібник. Київ: Либідь, 2002. 560 с.
269. Якубов Ф. У., Эм М. Роль интерактивных методов и Интернета в учебном процессе при изучении иностранных языков. *Ученый XXI века*. 2016. № 4–1 (17). С. 26–28.
270. Cheril L. Champeau De Lopez *The Role of the Teacher in Today's Language Classroom*. Chicago Prs., 1991. 158 p.
271. *Ćwiczenia z retoryki* / red. Barłowska M., Budzyńska-Daca A., Załęska M. Wydawnictwo naukowe PWN. Warszawa. 2010.
272. Dubisz S. Dwadzieścia lat później – język polski poza granicami kraju – historia badań i ich perspektywy. *Poradnik Językowy*. 2015. Nr 8. S. 5–18.
273. Fiukowski H. Zur Rhetorik für Konsektivdolmetscher, *Fremdsprachen*. 1988. № 4. S. 227–232.
274. Geissner H. *Rhetorik (BSV Studienmaterial)*, München. Bayerischer Schulbuch-Verlag. 1974. 176 p.
275. Hans J. A. *Multicultural Education: Development, Dimensions and Challenges*. Philadelphia: PhiDelta Kappa, 1993. 134 p.

276. Knape J. Was ist Rhetorik? Stuttgart. 2000. 151 s.
277. Knoll M. 300 Jahre lernen am Projekt. *Zur Revision unseres Geschichtsbildes*. Pedagogik. 1993. № 7–8. P. 58–63.
278. Kotarbiński T. Wykłady z dziejów logiki, Warszawa 1985, S. 63–66.
279. Komorowska H. *Metodyka nauczania języków obcych*. Warszawa: Fraszka Edukacyjna. 2005. 208 s.
280. Kupisiewicz Cz. *Podstawy dydaktyki ogólnej*. Warszawa 1988, 275 s.
281. Lichański J. Z. *Retoryka. Historia – teoria – praktyka*, t. 1–2, Warszawa. 2007. 237 s.
282. Maciejewski M. Rola kompetencji retorycznej w kształceniu i pracy tłumacza. Poznań: *Rocznik Przekładoznawczy. Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu*. 2007–2008. №3/4. S. 283–296.
283. Nagajowa M. *ABC metodyki języka polskiego*, Warszawa 1990, [za:] M. Węglińska, *Jak przygotować się do lekcji? Wybór materiałów dydaktycznych*, Kraków 2009. 256 s.
284. Nunan D. *Designing Tasks for the Communicative Classroom*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 215 p.
285. Perelman C. *L'Empire rhétorique*. Vrin, 2000. 472 p.
286. Piepho H. E. *Kommunikative Didaktik des Englischunterrichts*. Limburg: Frankonius Verlag GmbH, 1979. 253 p.
287. *Polszczyzna na codzien / pod red. M. Banko*. Wydawnictwo naukowe PWN. Warszawa. 2006. 806 s.
288. Rougemont D. De. *Udział diabła*, tł. A. Frybes, Warszawa. 1992. 222 s.
289. Rusinek M., Załazińska A. *Retoryka podręczna, czyli jak wnikliwie słuchać i przekonująco mówić*, Kraków. 2005. 230 s.
290. Tatariewicz W. *Historia filozofii*, t. 1–3, 2011. 1288 s.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Характеристика елементарного рівня розвитку риторичних умінь майбутніх філологів

<i>№ n/n</i>	<i>Критерій</i>	<i>Особливості</i>
1.	Мотиваційний	Студент не розуміє важливості розвитку риторичних умінь у процесі навчання польської мови та не вважає доцільним працювати над удосконаленням риторичних умінь для побудови успішної кар'єри в майбутньому. Не може оцінити значення риторики для професійної підготовки філолога. Дії студента безініціативні, позбавлені творчості.
2.	Когнітивний	Студент не володіє достатньою інформацією про риторичну культуру, риторичні вміння, риторичну компетентність, культуру спілкування тощо; недостатньо обізнаний з риторичними фігурами, жанрами, стилями, особливостями побудови текстів тощо.
3.	Лінгвістично-мовленнєвий	У студента низький рівень лінгвістичних знань; недостатній рівень сформованості фонетичних, граматичних, лексичних умінь; невміння обрати доцільний стиль спілкування; невміння ставити комунікативну мету; невміння співпрацювати для вироблення спільної позиції; невміння орієнтуватися в мовних нормах та формах спілкування польською мовою; низький рівень готовності до спілкування в іншомовному середовищі, відсутність мовленнєвого та соціокультурного такту; невміння адекватно відповідати на питання; відсутнє прагнення використовувати невербальні засоби спілкування (жести, міміку, пантоміму, інтонацію, темп мовлення, дикцію, акцентування, силу та емоційне забарвлення голосу і т. ін.)
4.	Комунікативний	Студент не може спрогнозувати можливості виникнення конфлікту під час іншомовної комунікації та уникнути його; використовує немотивовану жестикуляцію; відсутнє розуміння ключових понять комунікації, таких як «мова і мовна комунікація», «мовна особистість» тощо; відсутність прагнення до діалогу; недостатня толерантність до учасників комунікації під час спілкування польською мовою; відсутні емпатія, доброзичливість у процесі комунікації; відсутня здатність до взаємодії та емоційної підтримки; студент не вміє реагувати на спонтанну комунікативну ситуацію й добирати необхідний інструментарій для оформлення усного та письмового висловлювання.
5.	Рефлексійно-оцінний	Студент не завжди може адекватно оцінити свою риторичну діяльність, а також не володіє достатнім мовним та мовленнєвим інструментарієм для її удосконалення.

Таблиця А.2

Характеристика середнього рівня розвитку риторичних умінь майбутніх філологів

№ n/n	Критерій	Особливості
1.	Мотиваційний	Студент розуміє залежність успішного професійного майбутнього із розвитком риторичних умінь, проте не здатен долати труднощі у риторичній діяльності, вважаючи свій рівень мовної підготовки недостатнім для оратора; не може цілісно аргументувати та виділити значення риторики для професійної діяльності філолога.
2.	Когнітивний	Студент має загальні поняття про риторичні вміння; має певні теоретичні знання, пов'язані з жанрами, стилями, фігурами, проте ці знання неструктуровані, не має певної системи, щоб ефективно їх використовувати на практиці.
3.	Лінгвістично-мовленнєвий	У студента середній рівень готовності до спілкування в іншомовному середовищі; середній рівень сформованості фонетичних, граматичних, лексичних умінь; використання аргументації спорадичне; мовні засоби добираються залежно від рівня знань студента, проте не завжди відповідають ситуації; виражене прагнення до діалогу, проте відсутність лінгвістичних засобів, які можна використати; студент прагне до співробітництва у виробленні спільної позиції; лінгвістичні засоби не завжди відповідають досягненню комунікативної мети; недостатнє володіння паралінгвальними засобами; відсутність стилістичної багатшаровості.
4.	Комунікативний	Студент прагне переконати слухачів, проте не завжди це вдається; доцільно використовує жести та міміку; володіння основами ключових понять «мова й мовна комунікація», «мовна особистість»; «культура мови», «культура мовлення», «культура спілкування»; у прогнозованих комунікативних ситуація виявляє доброзичливість, природність, щирість та толерантність; середній рівень взаємодії зі співрозмовником, його емоційної підтримки в процесі комунікації.
5.	Рефлексійно-оцінний	Студент здатен адекватно оцінювати власний рівень розвитку риторичних умінь, проте не здатен до виправлення помилок та коректного ситуативного реагування, з метою покращення усного та письмового висловлювання.

Таблиця А.3

*Характеристика достатнього рівня розвитку риторичних умінь майбутніх
філологів*

<i>№ п/п</i>	<i>Критерій</i>	<i>Особливості</i>
1.	Мотиваційний	Ставлення до риторичних умінь позитивне, усвідомлюється їх значення як професійно необхідних; стійкі потреби щодо оволодіння ними; риторична діяльність, як правило, характеризується активністю, наполегливістю, ініціативністю.
2.	Когнітивний	У цілому знання сутності риторичної діяльності й основних понять є усвідомленими та глибокими.
3.	Лінгвістично-мовленнєвий	У студента достатній рівень готовності до спілкування в іншомовному середовищі; достатній рівень сформованості фонетичних, граматичних, лексичних умінь; лінгвістичні засоби практично завжди відповідають досягненню комунікативної мети; на достатньо високому рівні володіння паралінгвальними засобами; риторична діяльність відповідає логічним вимогам, але інколи не вистачає оригінальності підходу, недостатньо розвинена творчість мислення.
4.	Комунікативний	Комунікативна поведінка загалом на достатньому рівні, але часто виникає стереотипність у риторичній діяльності, невідповідність вимогам нової ситуації та особливостям конкретної аудиторії.
5.	Рефлексійно-оцінний	Студент здатен оцінити свій рівень риторичних умінь, проаналізувати помилки та виокремити основні проблеми.

Таблиця А.4

Характеристика високого рівня розвитку риторичних умінь майбутніх філологів

<i>№ п/п</i>	<i>Критерій</i>	<i>Особливості</i>
1.	Мотиваційний	У студента є стійка мотивація та інтерес до розвитку риторичних умінь у процесі навчання польської мови; є бажання говорити та писати красиво; студент розуміє необхідність для філолога культурно та грамотно будувати свої думки; здатен до самоосвіти та самовдосконалення у процесі розвитку риторичних умінь.
2.	Когнітивний	Студент правильно трактує поняття «риторика», «риторичні вміння», «риторична компетентність» та ін.; володіє знаннями щодо жанрів, стилів, риторичних фігур та може вправно використовувати їх на практиці.
3.	Лінгвістично-мовленнєвий	У студента на високому рівні сформовані фонетичні, граматичні та лексичні вміння; він уміє використовувати розгорнуту аргументацію; прагне до діалогу; студент володіє високим рівнем здатності до співпраці у виробленні спільної позиції; він має виражене прагнення до досягнення комунікативної мети; прагне до багатства мовного вираження та мовної креативності; володіє засобами різних стилів польської мови.
4.	Комунікативний	Риторична діяльність студента спрямована на переконання слухачів, агресія для нього неприйнятна; він здатен уникати немотивованої жестикуляції; володіє такими ключовими поняттями, як «мова й мовна комунікація», «мовна особистість», «культура спілкування», «культура мови»; яскравими комунікативними рисами є доброзичливість, природність, щирість, емоційна стриманість, толерантність; студент здатний до взаємодії в колективі та емоційно підтримувати інших.
5.	Рефлексійно-оцінний	Студент уміє самостійно виправляти власні помилки; правильно оцінювати рівень розвитку риторичних умінь; вміє аналізувати свою риторичну діяльність, виявляти проблеми та працювати над покращенням окремих аспектів риторичної діяльності.

Додаток Б**Додаток Б.1 Анкета для викладачів**

Інструкція з виконання завдання:

Дайте відповіді на запитання

1. Чи вважаєте Ви за необхідне розвивати риторичні вміння, потрібні для Успішної професійної діяльності викладачів?
2. Чи задоволені Ви рівнем сформованості риторичних умінь студентів/учнів?
3. Які Ви бачите шляхи підвищення рівня розвитку риторичних умінь?
4. Чи достатньо, на Ваш погляд, приділено уваги розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови?
5. Які справи та завдання Ви залучаєте до процесу навчання задля розвитку риторичних умінь у процесі навчання польської мови?

ДЯКУЄМО ЗА СПІВПРАЦЮ!

Додаток Б.2. Анкета на визначення рівня розвитку риторичних умінь за мотиваційним критерієм

Інструкція з виконання завдання:

Дайте відповіді на запитання, обираючи один з чотирьох варіантів

1. Після закінчення навчання у ЗВО чи плануєте Ви працювати за спеціальністю? (звісно; ймовірно так; вагаюсь; ні).
2. Чи пов'язаний рівень Ваших риторичних умінь із успішністю Вашої майбутньої професії? (звісно, пов'язаний; ймовірно, так; не впевнений; ні, не пов'язаний)
3. Підвищення рівня риторичних умінь Ви вважаєте (необхідним; бажаним; не впевнений, непотрібним)
4. Яким є рівень Ваших риторичних умінь? (високий; достатній, середній; низький)

ДЯКУЄМО ЗА СПІВПРАЦЮ!

Додаток В

Додаток В.1. Анкета на визначення рівня розвитку риторичних умінь за когнітивним критерієм

Інструкція з виконання завдання:

Продовжіть речення

1. Риторика – це ...
2. Риторична діяльність – це...
3. Риторичні вміння – це ...
4. Риторична компетентність – це ...
5. Культура мовлення – це ...
6. Культура спілкування – це ...
7. Публічна промова – це ...
8. Дискусія – це ...
9. Риторизація – це ...
10. Ритор – це ...
11. До риторичних фігур належать....

ДЯКУЄМО ЗА СПІВПРАЦЮ!

Додаток В.2 Діагностування рівня розвитку риторичних умінь за когнітивним критерієм

1. Яке із запропонованих словосполучень належить до уособлення?

- a) długi rosną; b) biały jak gołąb; c) wiatr wieje; d) budzą się wspomnienia;
e) podobni jak dwie krople wody

2. Яка стилістична фігура використана у вірші?

jak powój co pragnie się wić,
jak zieleń rozhukana w maju,
jak woda, co brzegi rwie,
jak jaskółki, co w niebie śmigają po dwie (W. BRONIEWSKI, Anonim)

3. Вкажіть правильні визначення.

- a) głodny jak wilk, czerwony jak cegła – to epitety
b) gorący lód, ciemna jaskinia – to oksymoron
c) To za mało! Za mało! Za mało! Twoje słowa тумanią i kłamią! – to wykrzyknienie

4. Співвіднесіть поняття із відповідною дефініцією.

Uwaga! Definicji jest więcej niż pojęć.

DEFINICJE: A. Niejednoznaczny znak zastępujący pojęcie, głębiej ukrytą treść.

B. Figura stylistyczna polegająca na nietypowym połączeniu wyrazów, dzięki któremu przynajmniej jeden z nich otrzymuje nowe znaczenie.

C. W literaturze i sztuce obraz mający, poza dosłownym, sens przenośny, jednoznacznie określony i ustalony konwencjonalnie.

- D. Nadanie roślinom, zwierzętom, tworom nieożywionym cech ludzkich.
 E. Wyraz określający rzeczownik, używany do podkreślenia istotnej cechy.
 POJĘCIA: metafora, symbol, personifikacja, alegoria

5. Підкресліть у тексті слова із суфіксами зменшення-здрібнілості.

Oddzielili cię, syneczku, od snów, co jak motyl drżą, haftowali ci, syneczku, smutne oczy rudą krwią malowali krajobrazy w żółte ściegi poźóg wyszywali wisielcami drzew płynące morze. (...) I wyszedłeś, jasny synku, z czarną bronią w noc, I poczułeś, jak się jeży w dźwięku minut – zło. Zanim padłeś, jeszcze ziemię przeżegnałeś ręką. Czy to była kula, synku, czy to serce pękło? (K. K. Baczyński, Elegia o... [chłopcu polskim])

Określ, w jakiej funkcji zostały użyte zdrobnienia, wiedząc, że wiersz powstał w marcu 1944 roku.

6. Що означають представлені алегорії?

Lewtoalegoria.....

Pies to alegoria

Kobieta z przepaską na oczach i wagą to alegoria

Sowa to alegoria

7. Підкресліть авторський неологізм. Визначте функцію, яку він виконує у вірші.

W mgłach daleceje sierp księżycyca

Zatkwiony ostrzem w czub komina

Latarnia się na palcach wspina

W mrok, gdzie już kończy się ulica. (B. Leśmian, Szewczyk)

8. Визначте, які риторичні фігури використані у фрагментах віршів.

1) Kochałam ich.

Ale kochałam z wysoka.

Sponad życia.

Z przyszłości. Gdzie zawsze jest pusto (...)

(Wisława Szymborska Monolog dla Kasandry)

2) Słuchaj, dziewczeczko!

- Ona nie słucha –

To dzień biały! to miasteczko!

Przy tobie nie ma żywego ducha.

Co tam wkoło siebie chwytasz?

Kogo wołasz, z kim się witasz?

- Ona nie słucha. (Adam Mickiewicz «Romantyczność»)

3) Lecz wy, coście mnie znali, w podaniach przekażcie,

Żem dla ojczyzny sterał moje lata młode;

A póki okręt walczył – siedziałem na maszcie,

A gdy tonął – z okrętem poszedłem pod wodę.

4) Litwo! Ojczyzno moja! ty jesteś jak zdrowie;

Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie,

Kto cię stracił. Dziś piękność twą w całej ozdobie

Widzę i opisuję, bo tęsknię po tobie.(...) (Adam Mickiewicz «Pan Tadeusz»).

5) wiatr z obłoków warkocz plecie (Edward Stachura Prefacja)

6) dopóki nam Ziemia toczy się, zdumiona obrotem spraw (Bułat Okudźawa Modlitwa)

ДЯКУЄМО ЗА СПІВПРАЦЮ!

Додаток Г

Додаток Г.1

Таблиця Г.1

Діагностичні картки для оцінювання публічних виступів

№ п/п	Якості мовлення	Кількість балів, що характеризують якість мовлення в публічному виступі			
		1 бал відсутність певних якостей мовлення	2 бали мінімальний рівень певної якості мовлення	3. бали - відносно високий рівень певної якості мовлення	4 бали – максимальний рівень певної якості мовлення
1.	Інформативність	Студент повідомляє інформацію, яка всім відома, та яка не викликає особливого інтересу	Студент повідомляє недостатньо актуальну інформацію, яка загалом не викликає особливого інтересу	Студент розкриває актуальну інформацію, проте обмежується досить поверхневим викладом фактів	Студент повідомляє актуальну інформацію, яка містить глибокий аналіз фактів та відповідно викликає значний інтерес
2.	Точність	Студент не володіє достатніми знаннями, пов'язаними з темою виступу, неадекватно використовує лексичні одиниці	Студент володіє поверхневими знаннями, пов'язаними з темою виступу, не завжди адекватно використовує лексичні одиниці	Студент володіє темою, демонструє хороші знання предмету, при цьому правильно використовує лексичні одиниці.	Студент демонструє глибокі знання теми та предмету виступу, при цьому правильно використовує лексичні одиниці.
3.	Аргументованість	Студент не аргументує висловлені думки	Студент епізодично аргументує висловлені тези, використовуючи обмежену кількість аргументів.	Студент оперує багатьма видами аргументів, проте не використовує прийоми психологічного впливу на реципієнтів, які підсилюють аргументацію.	Студент оперує всіма можливими видами аргументів, використовує при цьому прийоми психологічного впливу на реципієнтів.
4.	Логічність	Студент інформацію подає	Студент подає інформацію недостатньо	Студент подає інформацію досить логічно,	Студент подає інформацію логічно,

		нелогічно, порушуючи послідовність викладу змісту виступу, тим самим ускладнюючи сприйняття.	логічно, епізодично, порушуючи композиційну подубову змісту виступу, ускладнюючи сприйняття.	коректно структуруючи зміст виступу, що забезпечує його адекватне сприйняття реципієнтами.	коректно її структуруючи та забезпечуючи повне та глибоке сприйняття змісту виступу.
5.	<i>Правильність</i>	Студент знає норми літературної мови, проте робить велику кількість помилок на його різних рівнях.	Студент володіє нормами літературної мови, проте робить помилки на його різних рівнях.	Студент володіє нормами літературної мови, проте робить незначну кількість помилок на різних мовних рівнях.	Студент володіє нормами літературної мови, практично не допускає помилок на різних мовних рівнях.
6.	<i>Чистота</i>	У мовленні студента є велика кількість слів-паразитів та довгих пауз.	У мовленні студента наявні слова-паразити та довгі паузи.	У мовленні студента є незначна кількість слів-паразитів та довгих пауз.	У мовленні студента повністю відсутні солова-паразити та невиправдані довгі паузи.
7.	<i>Ясність (доступність)</i>	Студент не коментує, не пояснює незрозумілі реципієнтам нові слова, вирази, терміни, аббревіатури тощо.	Студент коментує, пояснює деякі незнайомі реципієнтам нові слова, вислови, терміни, аббревіатури тощо.	Студент коментує більшість незнайомих реципієнтам нових слів, виразів, термінів, аббревіатур тощо.	Студент коментує всі використані незнайомі реципієнтам слова, вирази, терміни, аббревіатури тощо.
8.	<i>Виразність</i>	Студент не використовує засоби експресивно-емоційної виразності, епізодично робить логічні наголоси, збивається з темпу мовлення, говорить нечітко й тихо.	Студент рідко використовує засоби експресивної виразності, епізодично робить логічні наголоси, проте збивається з темпу мовлення, говорить нечітко й тихо.	Студент досить часто використовує засоби експресивно-емоційної виразності, коректно робить логічні наголоси, не збивається з темпу мовлення,	Студент використовує різноманітні засоби експресивно-емоційної виразності, робить всі необхідні логічні наголоси, не збивається з темпу мовлення,

				проте говорить досить тихо.	говорить чітко та голосно.
9.	<i>Встановлення контакту з аудиторією й підтримка уваги аудиторії</i>	Студент не контролює уваги аудиторії, не відриває очей від тексту виступу, зачитує його цілком, і тому не підтримує зорового контакту з реципієнтами.	Студент епізодично контролює увагу аудиторії, зачитує значну частину тексту виступу, не підтримує постійного зорового контакту з реципієнтами.	Студент намагається контролювати увагу аудиторії, зачитує лише окремі фрагменти виступу та намагається підтримувати зоровий контакт з аудиторією.	Студент повністю контролює увагу аудиторії, не зачитує свого виступу, лише епізодично звертається до тексту, постійно підтримує контакт з реципієнтами.
10.	<i>Використання засобів наочності</i>	Виступ не супроводжують наочні матеріали, які здатні оптимізувати сприйняття інформації.	Виступ епізодично супроводжується наочними матеріалами, що недостатньо ефективно забезпечує сприйняття інформації.	Виступ супроводжують наочними матеріалами, що ілюструють його основний зміст та забезпечує краще сприйняття інформації.	Виступ супроводжують наочними матеріалами, які пояснюють, уточнюють, доповнюють та аргументують зміст виступу, оптимізуючи таким чином сприйняття.

Додаток Г.2. Діагностування рівня розвитку риторичних умінь за лінгвістично-мовленнєвим критерієм

1. Виправте помилки у реченнях та поясніть їх.

1. Po dwóch członków powoływałby prezydent, Sejm, Senat i Krajowa Rada Sądownictwa.
2. Jednak tym samozwańczym dziewicom z SLD i PSL warto może przypomnieć, że mieli ten kraj na własność
3. Leopold Tyrmand należał do tych, który w najczarniejszym okresie powojennej dyktatury ratował honor środowisk intelektualnych.
4. Krystyna Zielińska przedstawiła audycję „Pod skrzydłami Hermesa” poświęconego problemom handlu i usług przez przedstawicieli Związku Czarnobyla.

2. Запишіть цифри словами.

12, 56, 64, 77, 86, 99, 121, 163, 204, 216, 735, 793, 1001, 1229.

3. Зі слів та словосполучень, поданих через кому, утворіть речення, поєднавши числівник і дієслово.

1. Dwaj, chłopiec, bić się.
2. Dwóch, człowiek, spotkać się.
3. Trzech, sportowiec, wygrać.
4. Sześciu, pracownik, zwolnić się.
5. Wiele, spraw, być do zrobienia.

4. Виберіть правильну форму слова із наведених варіантів.

1. Grupa uczniów sądziła, że *jej / ich* obowiązki kończą się na przychodzeniu do szkoły.
2. Ciemne kuchnie projektował/ projektowała *znany / znana* architekt – Kowalska.
3. *Mój/ moja* promotor – Anna Nowak – jest niezwykle wymagający / wymagająca.
4. Pani Katarzyna, *zdolny / zdolna* elektronik, jest kierownikiem tego zespołu.
5. *Zasłużony / zasłużona* badacz/ badaczka literatury, profesor Maria Janion, była recenzentem/ recenzentką tej pracy.

5. Із запропонованих слів складіть речення (можна додавати прийменники).

1. dziecko; dostać; jabłko; od; matka
2. kobieta; dotknąć; czoło; ręka
3. rybak; wybrać; ryby; sieć
4. nauczyciel; wybrać; on; inni; uczniowie
5. członkowie; zarząd; wybrać; Piotr; prezes

6. З'ясуйте, завдяки порушенню яких граматичних форм виникає комізм у реченнях, відповідь запишіть поруч із кожним реченням.

1. W moim domu jest koszyk i płaska, prostokątna torba z uszami, które wprost uwielbiam.
2. Jednak nasze miasto należy oczyścić od paskudztwa, ponieważ jego rozmiar wzrasta.
3. Partner obejmuje partnerkę prawym ramieniem, umieszcza ją na wysokości pod jej lewą łopatką.

ДЯКУЄМО ЗА СПІВПРАЦЮ!

Додаток Д

Додаток Д.1. Анкета для виявлення комунікативних та організаторських здібностей (за Б. Федоришиним)

Інструкція з виконання завдання:

Дайте відповідь «так» або «ні» на кожне з 40 запитань.

1. Чи є у Вас прагнення до спілкування і знайомства з різними людьми?
2. Чи подобається Вам займатися громадською роботою?
3. Чи довго турбує Вас почуття образи на своїх товаришів?
4. Чи завжди Вам важко орієнтуватися в критичній ситуації, що склалася?
5. Чи багато у Вас друзів, з якими Ви постійно спілкуєтесь?
6. Чи часто Вам вдається схилити більшість своїх товаришів до прийняття Вашої думки?
7. Чи правда, що Вам приємніше і простіше проводити час за книгами або за яким-небудь іншим заняттям, ніж з людьми?
8. Якщо виникли певні перешкоди у здійсненні Ваших намірів, чи легко Ви відмовитися від своїх намірів?
9. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші за Вас?
10. Чи любите Ви придумувати й організовувати зі своїми товаришами різноманітні ігри і розваги?
11. Чи важко Вам включитися в нові для Вас компанії (колективи)?
12. Чи часто Ви відкладаєте на інші дні справи, які слід було б виконати сьогодні?
13. Чи легко Вам вдається встановлювати контакти і спілкуватися з незнайомими людьми?
14. Чи прагнете Ви, щоб Ваші товариші діяли у відповідності з Вашою думкою?
15. Чи важко Вам освоюватися в новому колективі?
16. Правда, що у Вас не буває конфліктів з товаришами через невиконання ними своїх обіцянок, зобов'язань, обов'язків?
17. Чи прагнете Ви, якщо обставини сприяють цьому, познайомитися, поспілкуватися з незнайомою людиною?
18. Чи часто у вирішенні важливих справ берете ініціативу на себе?
19. Чи дратують Вас оточуючі, чи виникає у Вас бажання побути наодинці?
20. Чи правда, що Ви, як правило, погано орієнтуєтесь в незнайомій для Вас ситуації?
21. Чи подобається Вам постійно бути серед людей?
22. Чи виникає у Вас відчуття дискомфорту, якщо Вам не вдається завершити розпочату справу?
23. Чи важко Вам проявити ініціативу щоб познайомитися з іншою людиною?
24. Чи правда, що Ви втомлюєтесь від постійного спілкування з друзями?
25. Чи подобається Вам брати участь в колективних іграх?
26. Чи часто Ви проявляєте ініціативу під час вирішення проблем, які зачіпають інтереси Ваших друзів?
27. Чи правда, що Ви відчуваєте себе невпевнено серед незнайомих людей?
28. Чи правда, що Ви не прагнете до того, щоб довести правильність своїх дій чи слів?
29. Чи вважаєте Ви, що Вам не важко внести пожвавлення у незнайоме товариство?
30. Чи брали Ви участь у громадському житті університету (підприємства)?
31. Чи прагнете Ви обмежити коло своїх знайомих?
32. Чи правда, що Ви не прагнете відстоювати свою думку чи рішення, якщо його одразу не прийняли друзі?
33. Чи відчуваєте Ви себе комфортно в незнайомій компанії?
34. Чи охоче Ви організуєте вечірку для своїх товаришів?
35. Чи правда, що Ви губитеся, коли треба говорити перед великою кількістю людей?
36. Чи часто Ви спізнюєтесь на ділові зустрічі, побачення?
37. У Вас багато друзів?

38. Чи часто Ви буваєте в центрі уваги своїх друзів?

39. Ви відчуваєте дискомфорт під час спілкування з малознайомими людьми?

40. Чи правда, що Ви не дуже впевнено почуваете себе в оточенні великої групи своїх друзів?

Обробка результатів

Комунікативні здібності:

Так – 1, 5, 9, 13, 17, 21, 29, 33, 37

Ні – 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39

Організаторські здібності:

Так – 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38 227

Ні – 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40

Обробка результатів тесту

Максимальна кількість балів окремо за кожним параметром – 20. Підраховуються бали окремо за комунікативними та окремо за організаторськими схильностям за допомогою ключа для обробки даних «КОС-2».

За кожну відповідь «так» або «ні» для висловлювань, які збігаються із зазначеними в ключі окремо за відповідними здібностям, приписується один бал. Експериментально встановлено чотири рівні комунікативних і організаторських схильностей. Зразок розподілу балів за цими рівнями показано нижче.

Рівні комунікативних і організаторських схильностей

Сума балів 1–8 – рівень низький.

Сума балів 9–12 – рівень середній.

Сума балів 13–16 – рівень достатній.

Сума балів 17–20 – рівень високий.

Сума балів 1–8 говорить про низький рівень прояву комунікативних і організаторських здібностей. Такі люди не прагнуть до спілкування, вважають за краще проводити час наодинці з собою. У новій компанії або колективі відчувають себе скучно. Зазнають труднощів у встановленні контактів з людьми. Не відстоюють свою думку, важко переживають образи. Рідко виявляють ініціативу, уникають прийняття самостійних рішень.

Сума балів 9–12 характеризує середній рівень прояву комунікативних та організаторських здібностей. Такі особистості прагнуть до контактів з людьми, відстоюють своє, однак потенціал їх схильностей не відрізняється високою стійкістю. Потрібно подальша виховна робота з формування та розвитку цих якостей особистості.

Сума балів 13–16 свідчить про достатній рівень прояву комунікативних та організаторських здібностей. Люди не губляться у нових обставинах, швидко знаходять друзів, прагнуть розширити коло своїх знайомих, допомагають близьким і друзям, проявляють ініціативу в спілкуванні, здатні приймати рішення в складних, нестандартних ситуаціях.

Сума балів 17–20 – високий рівень комунікативних та організаторських здібностей, свідчить про те, що у таких людей сформована потреба в комунікативній і організаторській діяльності. Вони швидко орієнтуються у важких ситуаціях. Невимушено поведуть себе у новому колективі. Ініціативні. Приймають самостійні рішення. Відстоюють свою думку і домагаються прийняття своїх рішень. Люблять організовувати ігри, різні заходи. Наполегливі і натхненні у діяльності.

Додаток Д.2.

Анкета «Чи вмієте Ви слухати?» (за П. Ільїним)

Інструкція з виконання завдання:

Під час відповіді на запитання цієї анкети необхідно здійснити самооцінку за дев'ятибальною шкалою: 9 балів – це найбільш притаманна Вам якість, 1 бал – якість, притаманна Вам найменше, 5 балів – середній рівень прояву відповідної якості.

1. Як часто Ви робите вигляд, що слухаєте, а насправді думаєте про інше?	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9
2. Як часто Вам доводиться завершувати тему бесіди, розмови, якщо співрозмовник вам нецікавий?	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9
3. Як часто манера мовлення і поведінка вашого співрозмовника Вас дратують?	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9
4. Як часто в процесі спілкування у Вас виникають конфліктні ситуації?	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9
5. Як часто Ви зупиняєте свого співрозмовника, щоб вставити свою репліку, акцентувати увагу на суті питання, яке обговорюється?	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9
6. Як часто Вам доводиться виправляти співрозмовника, якщо він використовує неправильні терміни, наголоси?	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9
7. Як часто в процесі бесіди, спілкування Вас провокують на те, щоб Ви підвищили голос або грубістю відповіли на грубість?	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9
8. Як часто Ви перебиваєте співрозмовника в розмові, і чи не стає ця особливість у Вас звичкою?	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9
9. Як часто Вам доводиться говорити зі співрозмовником повчальним тоном?	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9
10. Як часто Вам доводиться відходити від теми розмови, якщо Ваш співрозмовник торкається тем, проблем, які Вам неприємні?	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9

ДЯКУЄМО ЗА СПІВПРАЦЮ!

Додаток Д.3.

Таблиця Д.3.

Результати анкетування «Чи вмієте Ви слухати?»

№ п/п	Питання	Ніколи	Інколи	Часто
1.	Як часто Ви робите вигляд, що слухаєте, а насправді думаєте про інше?	29 %	24 %	47 %
2.	Як часто Вам доводиться завершувати тему бесіди, розмови, якщо співрозмовник Вам нецікавий?	34 %	26 %	40 %
3.	Як часто манера мовлення і поведінка Вашого співрозмовника Вас дратують?	32 %	25 %	43 %
4.	Як часто в процесі спілкування у Вас виникають конфліктні ситуації?	74 %	15 %	11 %
5.	Як часто Ви зупиняєте свого співрозмовника, щоб вставити свою репліку, акцентувати увагу на суті питання, яке обговорюється?	49 %	18 %	33 %
6.	Як часто Вам доводиться виправляти співрозмовника, якщо він використовує неправильні терміни, наголоси?	29 %	19 %	52 %
7.	Як часто в процесі бесіди, спілкування Вас провокують на те, щоб Ви підвищили голос або грубістю відповіли на грубість?	59 %	17 %	24 %
8.	Як часто Ви перебиваєте співрозмовника в розмові, і чи не стає ця особливість у Вас звичкою?	70 %	11 %	19 %
9.	Як часто Вам доводиться говорити зі співрозмовником повчальним тоном?	73 %	14 %	13 %
10.	Як часто Вам доводиться відходити від теми розмови, якщо Ваш співрозмовник торкається тем, проблем, які Вам неприємні?	30 %	22 %	48 %

Додаток Е

Додаток Е.1. Анкета на виявлення труднощів у риторичній діяльності (За А. Первушиною)

Інструкція. Проаналізуйте запропоновані труднощі на основі їхньої важливості для подолання. Цифрою 1 відмітьте те, що найбільше перешкоджає, цифрою 2 – перешкоджає меншою мірою, цифрою 3 – труднощі, з якими ви не зустрічаєтесь зовсім:

<i>№ п/п</i>	<i>Характеристика труднощів у риторичній діяльності</i>	<i>Оцінка</i>
1.	Труднощі у формулюванні задуму, створенні концепції виступу	
2.	Важко дати назву промові	
3.	Труднощі в доборі необхідного для промови матеріалу	
4.	Важко надати промові композиційної довершеності	
5.	Важко вербалізувати й редагувати промову	
6.	Важко добирати доцільні приклади, щоб проілюструвати думку	
7.	Труднощі в прикрашанні промови художньо-виразними засобами (естетизуванні тексту)	
8.	Важко самостійно, без сторонньої допомоги, підготуватися до виступу	
9.	Важко визначитися з темою виступу	
10.	Труднощі в моделюванні портрету аудиторії	
11.	Важко адаптувати вже готову промову до певної аудиторії	
12.	Труднощі в подоланні «аудиторного шоку» під час виступу	
13.	Важко керувати невербальними засобами спілкування (жестами, рухами, мімікою тощо)	
14.	Труднощі в досягненні бажаної емоційності та експресивності	
15.	Труднощі в досягненні культури аргументації (втрата основної думки, відволікання на інше, другорядне, забування)	
16.	Проблеми із зацікавленням слухачів, завоюванням уваги, викликом довіри	
17.	Труднощі в налагодженні зворотнього зв'язку, встановленні контакту з аудиторією	
18.	Труднощі в утримуванні «контакту очей» зі слухачами під час виступу	
19.	Проблеми із мотивацією слухачів до дискусії	
20.	Проблеми із втратою рівноваги, коли хто-небудь із слухачів зі мною не погоджується, суперечить	
21.	Труднощі із вмінням переконувати	
22.	Труднощі із проявом артистичності, виявленням власної харизми	
23.	Проблеми із самовпевненістю	
24.	Труднощі з аналізом промови, рефлексією	

Додаток Е.2.

Таблиця Е.2.

Результати анкети на виявлення труднощів у риторичній діяльності

№ п/п	Характеристика труднощів у риторичній діяльності	1 – найбільше перешкоджає	2 – меншою мірою перешкоджає	3 – труднощі, з якими не зустрічаєтесь зовсім
1.	Труднощі у формулюванні задуму, створенні концепції виступу	28 (18 %)	97 (61 %)	33 (21 %)
2.	Важко дати назву промові	31 (20 %)	100 (63 %)	27 (17 %)
3.	Труднощі в доборі необхідного для промови матеріалу	23 (15 %)	81 (51 %)	53 (34 %)
4.	Важко надати промові композиційної довершеності	26 (16 %)	104 (66 %)	28 (18 %)
5.	Важко вербалізувати й редагувати промову	35 (22 %)	81 (51 %)	42 (27 %)
6.	Важко добирати доцільні приклади, щоб проілюструвати думку	36 (23 %)	68 (43 %)	54 (34 %)
7.	Труднощі в прикрашанні промови художньо-виразними засобами (естетизуванні тексту)	37 (23 %)	82 (52 %)	48 (30 %)
8.	Важко самотійно, без сторонньої допомоги, підготуватися до виступу	37 (23 %)	64 (41 %)	57 (36 %)
9.	Важко визначитися з темою виступу	31 (20 %)	76 (48 %)	51 (32 %)
10.	Труднощі в моделюванні портрету аудиторії	34 (22 %)	97 (61 %)	27 (17 %)
11.	Важко адаптувати вже готову промову до певної аудиторії	27 (17 %)	82 (52 %)	49 (31 %)
12.	Труднощі в подоланні «аудиторного шоку» під час виступу	49 (31 %)	69 (44 %)	40 (25 %)
13.	Важко керувати невербальними засобами спілкування (жестами, рухами, мімікою тощо)	42 (27 %)	67 (42 %)	49 (31 %)
14.	Труднощі в досягненні бажаної емоційності та експресивності	51 (32 %)	93 (59 %)	14 (9 %)
15.	Труднощі в досягненні культури аргументації (втрата основної думки, відволікання на інше, другорядне, забування)	39 (25 %)	81 (51 %)	38 (24 %)
16.	Проблеми із зацікавленням слухачів, завоюванням уваги, викликом довіри	38 (24 %)	95 (60 %)	25 (16 %)
17.	Труднощі в налагодженні зворотнього зв'язку, встановленні контакту з аудиторією	50 (32 %)	94 (59 %)	14 (9 %)
18.	Труднощі в утримуванні «контакту очей» зі слухачами під час виступу	36 (23 %)	87 (55 %)	35 (22 %)
19.	Проблеми із мотивацією слухачів до дискусії	38 (24 %)	89 (56 %)	31 (20 %)
20.	Проблеми із втратою рівноваги, коли хто-небудь із слухачів зі мною не погоджується, суперечить	32 (20 %)	83 (53 %)	43 (27 %)
21.	Труднощі із умінням переконувати	29 (18 %)	80 (51 %)	49 (31 %)
22.	Труднощі із проявом артистичності, виявленням власної харизми	43 (27 %)	67 (42 %)	48 (30 %)
23.	Проблеми із самовпевненістю	49 (31 %)	75 (47 %)	34 (22 %)
24.	Труднощі з аналізом промови, рефлексією	33 (21 %)	100 (63 %)	25 (16 %)

Додаток Ж

**ЗБІРНИК ВПРАВ ТА ЗАВДАНЬ ІЗ РОЗВИТКУ РИТОРИЧНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ
ФІЛОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ****Зміст****Вступ****Oddychanie w procesie mówienia****Prawidła poprawnej wymowy. Technika artykulacji. Intonacja****«O sekretach osobliwych dla pamięci»****Najważniejszy jest słuchacz. Techniki skupiania uwagi.****W poszukiwaniu tematu. Tytuły lepsze i gorsze. Wystąpienie publiczne.****Kompozycja wystąpienia publicznego****Odpowiednie dać rzeczy słowo. Normy językowe. Zasady stylistyki retorycznej.****Tropy i figury retoryczne.****Język ciała. Sygnały niewerbalne****Argument argumentowi nierówny****Pojedynek na słowa. Techniki erystyczne w publicznych sporach****Skuteczna komunikacja****Dyskusja jako przedmiot retoryki. Trudna sztuka dyskusowania.****Тексти для риторичного аналізу****Риторичні ігри****Słowniczek****Використана література****Додатки**

Вступ

Іноземна (польська) мова необхідна майбутнім філологам і як засіб комунікації, і як джерело професійного росту, оскільки надає значні можливості долучення до світового досвіду, що сприяє самовизначенню, самореалізації та соціальній адаптації особистості. Особливо актуальною постає проблема комунікації. У сучасному демократичному суспільстві, на фоні підвищення мовленнєвої активності громадян, особливо гостро відчувається невміння вправлятися зі словом, слухати та знаходити взаєморозуміння в процесі спілкування.

Однією з наук, що займається дослідженням комунікативної частини мовлення та безпосередньо засобами та способами підвищення ефективності спілкування, є риторика, яка інтегрує та інтерпретує дослідження психології, психолінгвістики, теорії комунікації та аналізує мовленнєву комунікацію. Окрім цього риторика пов'язана з умінням проведення діалогу, дискусії в різних ситуаціях, побудовою монологу, призначеного для певної аудиторії, виголошуванням святкової промови, досягненням підтримки аудиторією власних ідей тощо. Все це в сукупності є предметом риторики – дисципліни, яка з часів античності слугувала цілям виховання всесторонньо розвинутої, суспільно активної й гуманістично освіченої особистості, сприяла формуванню активних комунікативних умінь та навичок. Правильне вирішення цього завдання є запорукою ефективної комунікації засобами іноземної мови.

Ми вважаємо, що мовленнєва підготовка майбутнього філолога-полоніста повинна мати риторичну основу, адже саме риторика містить норми та правила спілкування, дозволяє сповна опанувати теорію і практику спілкування двома мовами. Опанування риторично грамотного мовлення дозволяє говорити переконливо та логічно не тільки рідною, але й іноземною мовою, створювати мовленнєвий продукт, неповторний як за змістом, так і за формою, здійснювати ефективну взаємодію зі слухачами, вчиняти на них певний вплив із урахуванням культурних особливостей. Риторична грамотність забезпечує можливість організувати спілкування таким чином, щоб досягти певної мети, вибравши потрібну тактику та відповідні засоби [5, с. 13–14].

Риторика – це прикладна наука, що базується на засадах філософії, етики, лінгвістики, логіки, психології і культури, навчає мистецтву переконання, аргументації, мислення, мовлення, прикрашання і керування суспільними процесами, через стиль мовлення формує життя; сприяючи удосконаленню мовлення окремої людини, формує високу загальну й мовленнєву культуру і впливає на мовленнєву організацію всього суспільства [4, с. 33].

Запропонований збірник вправ має на меті розвиток риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови, які ми трактуємо як сукупність елементів мисленнєво-мовленнєвої, комунікативної та риторичної діяльності, які використовує філолог у процесі навчальної та професійної діяльності польською мовою, що в підсумку дозволяє вправно, ефективно виконувати професійну діяльність та бути риторично компетентним.

Збірник вправ може бути використаний викладачами польської мови для формування та розвитку риторичних умінь, для удосконалення комунікативних навичок студентів-філологів, із метою підвищення якості професійної підготовки у закладі вищої освіти.

Oddychanie w procesie mówienia

1. Ćwiczenia oddechowe

Ćwiczenie 1. Nauka oddychania z udziałem przepony. Stajemy w lekkim rozkroku. Ramiona opuszczone. Dla lepszej obserwacji pracy przepony można położyć jedną lub dwie dłonie na brzuchu. Wykonujemy powoli bardzo głęboki wdech powietrza nosem, starając się «wpompować» je do brzucha. Na moment zatrzymujemy powietrze w płucach. Następnie bardzo powoli wypuszczamy powietrze ustami, tak jakbyśmy chcieli zdmuchnąć zapałkę. Przy wydechu staramy się wypchnąć powietrze do końca, dociskając przeponę w kierunku kręgosłupa.

Ćwiczenie 2. Oddychanie przeponowe na siedząco. Siadamy prosto, ale swobodnie na brzegu krzesła. Stopy mocno oparte na podłodze. Nogi lekko rozwarłe. Ramiona opuszczone. Można położyć dłoń na brzuchu. W trakcie wykonywania ćwiczenia zalecana jest obserwacja pracy przepony. Powolny wdech powietrza nosem. Zatrzymanie powietrza. Powolny wydech powietrza ustami.

Ćwiczenie 3. Oddychanie na leżąco. (To ćwiczenie można zalecić studentom jako zadanie domowe). Kładziemy się wygodnie na plecach. Uginamy nogi w kolanach, stopy postawione w lekkim rozkroku. Dla lepszej koncentracji podczas wykonywania ćwiczenia i skupienia się wyłącznie na oddychaniu, zamykamy oczy. Kładziemy dłonie na brzuchu. Bardzo powoli wciągamy powietrze nosem. Powinniśmy wyraźnie poczuć dłonie unoszące się na brzuchu. Zatrzymujemy powietrze. Bardzo powoli, delikatnie wypuszczamy powietrze ustami, czując pod dłońmi opadający brzuch. W miarę powtórzeń staramy się wydłużać czas trwania wydechu. Im dłużej, tym lepiej. Zaleca się kilkakrotne powtórzenie każdego ćwiczenia.

Ćwiczenia oddechowe z elementami fonacji.

- próbujemy zgasić niewidzialną świecę. W trakcie wydechu powinno być słychać lekkie świszczanie: fffffff...

- w trakcie bardzo powolnego wydechu wydobywamy z siebie dźwięk podobny do tego, jaki wydaje balon, z którego wypuszczamy powietrze – syczenie: ssssss... Wydobywany dźwięk powinien być jednostajny i słyszalny do końca trwania wydechu.

- próbujemy na wydechu wydobywać dźwięk imitujący szelest liści na wietrze: szszszsz... Można zwiększać intensywność dźwięku od słabego, delikatnego, do coraz mocniejszego i głośniejszego. Pamiętajmy o dociskaniu przepony i całkowitym wypuszczeniu powietrza.

- natarczywa mucha, natarczywy bąk – to ćwiczenie, w trakcie którego naśladujemy dźwięk latającego owada – bzyczenie: zzzzzzzz..., lub brzęczenie: żżżżżżżżż...

- imitujemy ustami monotony hałas pojawiający się w instalacji wodnej czy centralnego ogrzewania – mruczenie: mmmmm...

Ćwiczenie. Proszę przeczytać na jednym oddechu.

Szepczą kłosa pszeniczne: złotym szmerem proszą
w ćwierk świerszczy. – Szumią sennie niw złociste fale.

Słychać ostry chrzęst sierpów i szelest powróseł.

Żarki sierpów na niebie złoty stos zapalił.

Żniwiarze się nurzają w szemrzących zatokach

pod chrzęstem nastroszonych pióropuszy kłosów:

twarze na brąz spalone, wparte w ściernie stopy,

żylaste i ścierniste twarde stopy bose. (Józef A. Gałuszka «Żniwa»).

Ćwiczenie. Proszę przeczytać wiersz, dokonać obserwacji, jak radzisz sobie w trakcie pierwszego czytania z oddychaniem. Następnie na jednym wydechu przeczytaj część tekstu – 2–3 wersy, potem połowę tekstu, a następnie spróbuj cały. Po kilku próbach zorientujesz się, że nie jest wskazane «pompowanie w siebie» powietrza, lecz swobodne operowanie falą wdechową i wydechową. Trening sprawi, że odczujesz naturalne sygnały płynące z organizmu, ile powietrza potrzeba do przeczytania zaplanowanego fragmentu. Pamiętaj o luzie w ciele podczas oddychania. Nie napinaj się i nie skupiaj na nadmiernej kontroli mięśni oddechowych. Czynność oddychania wykorzystana w mówieniu ma być wygodna i naturalna, w

przeciwnym razie doprowadzi do nadmiernych napięć, a to upośledza jakość głosu. Pamiętaj również, że podczas mówienia pobieramy powietrze ustami.

Malwa Jan Sztadynger [Krople liryczne, Kraków 1991]

Malwy były czerwone,
Każda poszła w swoją stronę.
Jedna, grzeczna niesłuchanie,
Stanęła sobie przy ścianie.
Druga ramieniem sięgła,
Wystawia głowę zza węgła.
Trzecia w moje okienko
Puka zieloną ręką.
Ta się najbardziej rumieni,
Chowając główkę w zieleni.

Ćwiczenie. Proszę przeczytać na jednym oddechu, bez dobierania powietrza, następujący ciąg słów. Proszę zaznaczyć miejsce, w którym zaczyna brakować powietrza, czyli do pierwszego wdechu:

Moneta, moment, motyka, mata, mama, matka, nugat, naga, noga, napotykam, nota, notatka, nuda, ogon, ogonek, okap, okup, oko, oman, omen, knot, knotek, kogo, konto, kontakt, kokon, Agatka, antyk, Ateny, Atena, atut, apteka, dogmat, dogodny, dokonany, dukat, dokument, baty, but, buty, Benedykt, boa, bogaty, tandeta, tapeta, temat, teka, tempo, łyka, łon, tona, kometa, komenda, komnata, kompan, kompot, obok, obyty, obuty, oddany, oddani, odma, odnoga, anemon, antrnal, Antypoda, Antygona, Agata, kubek, kopa, kupon, Kolno, kakadur, dany, dane, debata, dotyk, dekada, datek, deptak podomka, pogoda, pogodny, pokuta, pomagam, tan, ton, tabaka, tabun, taktyka, tampon, tamten kant, kantata, Kain, katakumby, kto, kot, kotek uda, udany, ugoda, utkany, upada, upadek, anatema, atom, anatom, andante, Andy, antena bomba, bon, bona, bony, buda, budy, bunt gatunek, gotyk, gama, godny, ganek, gnat, kogut, komuna, kontynent, kopyto, komponent, duma, dumka, doba, dba, dno, dna, dodatek, Edyta, ekonom, Eneida, etap, etat, etyka, epoka, tom, tuk, tuman, tka, tupet, tytan, Tybet, typ, potomek, pomny, ptak, potok, puma, puka, pyta, Bogdan, bukat, baton, butan, byt, abnegat abonent, abonament, adept, akonto, amen.

Prawidła poprawnej wymowy. Technika artykulacji. Intonacja Ćwiczenia artykulacyjne

Ćwiczenia żuchwy

- płynnie i spokojnie otwieraj i zamykaj żuchwę, trzymając palec wskazujący na brodzie,
- obniżaj żuchwę przy zamkniętych ustach, w pozycji górnej zęby zwarte, w dolnej oddalone od siebie,
- swobodnie, miękko wypowiadaj – da, da, da,
- wykonuj szybkie, rytmiczne, drobne ruchy żuchwą wymawiając cicho papapapapa,
- pochyl głowę i luźną, ciężką żuchwą «zamiataj podłogę»,
- wyobraź sobie, że żujesz gumę przy zamkniętych ustach, a ona staje się coraz większa.

Ćwiczenia języka

- uchyl wargi i oblizuj je czubkiem języka, uważając by wargi pozostawały nieruchome – przy opuszczonej żuchwie, dotykaj czubkiem języka górnej wargi, prawego i lewego kącika ust, dolnej wargi,
- «malowanie sufitu» – masowanie językiem podniebienia górnego, język wykonuje zdecydowane, miękkie, posuwiste ruchy w kierunku podniebienia miękkiego,
- «młynek» językiem przy zamkniętych ustach w prawo i w lewo, po zębach górnych i dolnych – staraj się zachować równomierny i powolny ruch języka,
- zamknij usta, wykonuj okrężne ruchy języka wewnątrz jamy ustnej (jak gdyby masaż dziąseł),
- usta otwarte, wargi i żuchwa ułożone jak przy «a», wykonuj ruchy okrężne języka wewnątrz jamy ustnej,
- wargi rozchylone – sięgaj czubkiem języka do ostatnich zębów górnych i dolnych po prawej i lewej stronie,

– «liczenie zębów» – rozchyl wargi, żuchwa nieruchoma, dotykaj czubkiem języka zębów górnych i dolnych,

- wysuwaj koniuszek języka przez lekko zwarte zęby, masując jego mięśnie,
- ściągnij mocno wargi, wysuń je do przodu – naśladowuj rybę, otwierając i zamykając usta,
- ćwiczenie «koci grzbiet» – oprzyj czubek języka o dolne zęby i wymawiaj wyraźnie – ni, ni, ni.

Ćwiczenia podniebienia miękkiego

- przy zamkniętych ustach wykonuj wdech i wydech przez nos,
- wdech przez nos, wydech przez szeroko otwarte usta – przy wydechu zaciśnij nos,
- wykonaj wdech i wydech mając szeroko otwarte usta,
- ziewaj przy zamkniętych ustach, tak aby nikt nie mógł tego zauważyć,
- śmieję się z otwartymi ustami – na samogłoskach,
- wzdychaj i ziewaj z szeroko otwartymi ustami z jednoczesnym swobodnym wypowiedaniem głoski

«a»,

- wykonaj energiczne wdechy i wydechy przez nos i otwarte usta «zdyszany piesek» – cha, cha, cha.

Ćwiczenia policzków

- nabierz powietrze, zamknij usta – przesuwaj powietrze z jednego policzka do drugiego,
- nabierz powietrze, wypychaj nim policzki, po czym gwałtownie wypuszczaj powietrze,
- nabierz powietrze, wypychaj nim usta - następnie powoli wypuszczaj powietrze,
- nadymaj i wciągaj policzki – gruby, chudy,
- wypychaj policzki językiem,

Ćwiczenia warg

- na przemian ściągaj złączone wargi w «dzióbek» (wytrzymaj kilka sekund) i rozciągnij je jak do uśmiechu – wytrzymaj też kilka sekund,
- przyłóż pionowo opuszkę palca wskazującego na środek ściągniętych i złączonych warg – cmokaj, odrywając palec po każdym cmoknięciu,
- wypychaj wargi - górną i dolną czubkiem języka – masuj językiem wargi i policzki od wewnątrz,
- «balonik» – napełnij policzki powietrzem – wytrzymaj tak kilka sekund,
- gwizdź, parszaj – brr, brr...

Ćwiczenia języka z użyciem głosu

- da, de, di, do, du,
- ta, te, ti, to, tu,
- at, et, it, ot, ut,
- ra, re, ri, ro, ru,
- ar, or, ur, er, ir,
- wa, we, wi, wo, wu,
- wymawiamy szybko głoski: l-l-l-l-l,
- wymawiamy naprzemiennie ln, ln, ln,
- wymawiamy szybko td, td, td.

Ćwiczenia podniebienia miękkiego z użyciem głosu

- gwizdź na różnych wysokościach 'przy zamkniętym i otwartym nosie',
- ćwicz chrapanie na wdechu i wydechu przy otwartych ustach,
- przy nisko opuszczonej żuchwie, oprzyj czubek języka o dolne siekacze i wyraźnie wymawiaj:
 - ka, ko, ke, ki, ku,
 - kka, kko, kke, kki, kku,
 - kikakoku, kikakoku,
 - ga, go, gu ge, gi,
 - gga, ggo, gge, ggi, ggu,
 - gigagagogu, gigagagogu,
 - ak-ka, ag-ga, ok-ko, og-go, uk-ku, ug-gu, ek-ke, eg-ge,
 - ha, ho, hu, he, hi,
- wypowiadamy wolno:

- nga, ngo, ngu nge, ngi,
- unga, ungo, ungu, unge, ugi,
- mga-mgo-mgu-mge-mgi.

Ćwiczenia warg z użyciem głosu

- rozluźniaj wargi, a następnie z przesadną dokładnością, wypowiadaj samogłoski: a, o, u, e, i, y,
- naśladowuj parskanie konia, wargi rozluźnione – prr, prr, prr,
- wykonuj murmurando na wydechu – mmma, mmmo, mmmu, mmme, mmmi, mmmmy,
- mrucz dowolne melodie – wyczuwaj wibracje na wargach i policzkach (początkowo przyłóż opuszki palców do warg i policzków),
- wymawiaj szybko a-u, a-u, a-u, i-o, i-o.

Ćwiczenie 1. Proszę wypowiedzieć frazy: «Dzień dobry!», «Do widzenia!», «Jak się czujesz?», «Wszystkiego najlepszego», odpowiednio modulując głos: z intonacją wznosząc – pytanie, zdziwienie; z intonacją opadającą – twierdzenie, radość i rozkaz.

Ćwiczenie 2. Przeczytaj poniższy tekst, odpowiednio modulując głos, tak aby został odebrany jako: wesoły, smutny, przerażający, ironiczny.

Szanowni Państwo,

bardzo się cieszę, że mogę powitać tu Państwa z okazji dziesięciolecia istnienia naszej firmy. Witam serdecznie przedstawicieli naszych niemieckich firm partnerskich oraz wszystkich zaproszonych gości. Chciałbym Państwu dzisiaj przedstawić naszą niemiecką inwestycję w Polsce, która odniosła sukces. Jednocześnie chciałbym przekonać Państwa do inwestowania w Polsce, tym bardziej że od 1 maja 2004 roku Polska jest członkiem Unii Europejskiej i co za tym idzie, inwestowanie w tym kraju stało się bardzo bezpieczne.

Ćwiczenie 3. Proszę przeczytać tekst, zmieniając tempo i barwę swojego głosu. Najpierw wolniej, potem szybciej i szybciej.

Nie ma jak pompa,
Marmury, wielki dzwon,
Nie ma jak pompa,
Purpura, góra, tron,
Nie ma jak pompa,
Fanfary, czary... nie ma, o nie, nie, nie....
Panie i Pasnowie,
Gorsetów biel,
Chrapy i hrabowie,
Zalotów cel,
Szampan i jałowiec,
Słowiczy trel.

Ćwiczenie 4. Proszę przeczytać poniższe wypowiedzi w szybkim tempie, ze zrozumieniem.

1. Jako ustawodawcy niejako teolodzy. / Jako ustawodawcy, nie jako teolodzy.
2. Iza to cię kocha. / I za to cię kocha.
3. Co naszczeka na horyzoncie wydarzeń. / Co nas czeka na horyzoncie wydarzeń.
4. Wyprawa wróciła za laski. / Wyprawa wróciła z Alaski. (Toczyska 2007:285)

Ćwiczenie 5. Proszę przeczytać te specyficznie zbudowane wypowiedzenia z uwagą skierowaną na wyrazistą wymowę samogłosek.

Mama Agaty ma oposy.
Ada daje banany, a Wala arbuzy.
To kanapa, a to otomana.
Ta opera i ta kantata to utwory Adama.
Amorek Anatola pochodzi z baroku i rokoka.
Kosmogonią w Biblii i mitologii.

Iliada i Odyseja to eposy Homera.
 Mykeny Agamemnona na Peloponezie.
 Bezowocna praca Syzyfa.

Ćwiczenie 6. Poniższe zdania proszę powiedzieć na kilka sposobów, akcentując zaznaczone wyrazy. Wykorzystaj wówczas zróżnicowaną intonację (wysoko – nisko) lub siłę nacisku (ciszej – głośniej). Pamiętaj, aby na końcu zdania intonacja wędrowała do dołu, czyli stosuj kadencję.

Magdalena wędrowała w tamtym roku po Ameryce Południowej. Zaakcentuj – kto? – Magdalena.

Magdalena wędrowała w tamtym roku po Ameryce Południowej. Zaakcentuj – co robiła? – podróżowała.

Magdalena wędrowała w tamtym po Ameryce Południowej. Zaakcentuj – kiedy? – w tym roku.

Magdalena wędrowała w tamtym po Ameryce Południowej. Zaakcentuj – gdzie? – po Ameryce Południowej.

Ćwiczenie 7. Odpowiedni akcent zdaniowy może być nośnikiem wielu informacji. Zdanie «*Wczoraj Olga pojechała autobusem do koleżanki na wieś*» proszę wypowiedzieć kilkakrotnie, za każdym razem akcentując inny wyraz. Proszę zastanówić się, jaki wpływ na treść i sens zdania ma zmiana akcentu zdaniowego.

Ćwiczenie 8. Poniższe zdanie proszę przeczytać kilkakrotnie. Za każdym razem proszę stosować inną intonację i ujawniać odmienne emocje.

Idziemy do sklepu robić zakupy [Córka informuje rodziców.]

Idziemy do sklepu robić zakupy [Komunikat wyrażony ze zrezygnowaniem]

Idziemy do sklepu robić zakupy ? [Propozycja jednego kolegi skierowana do pozostałych]

Idziemy do sklepu robić zakupy ? [Zdziwienie]

Idziemy do sklepu robić zakupy ! [Entuzjastyczny komunikat skierowany przez jednego z kolegów do pozostałych]

Idziemy na boisko grać w piłkę! [Komunikat wyrażony ze złością]

Ćwiczenie 9. Przytoczony niżej tekst proszę odczytać tak, by przypominał:

- a) wykład wygłoszony dla ponad stu osób,
- b) korepetycje udzielane jednemu uczniowi,
- c) rozmowę w kawiarni w gronie kilku znajomych,
- d) dialog, który w domu prowadzisz z jednym z rodziców.

Jak ratować świat?

Nauka zwana ekologią pomaga nam zrozumieć, że nasz mały glob nie jest zamieszkały przez bezładną mieszaninę żyjących obok siebie gatunków. Wszystkie rośliny i zwierzęta (także ludzie) powstały, by istnieć w dokładnie wypracowanej równowadze. Równowagę tę łatwo zniszczyć.

Coraz więcej ludzi zaczyna to rozumieć i próbuje zmienić styl życia na bardziej przyjazny dla środowiska. Powstał ruch zwany «Greenpeace». Jego działacze próbują chronić naturę i przekonać rządy do podjęcia działań na rzecz ochrony środowiska.

Jeśli ludzkość ma przetrwać, musimy chronić przyrodę, dzięki której możemy istnieć. Musimy zacząć przewidywać, co stanie się nie za kilka, ale za tysiąc lat i – wykorzystując wiedzę ekologiczną – sprawdzać, czy nasze działania nie są szkodliwe. Oznacza to zmiany w sposobie życia, szczególnie duże w państwach uprzemysłowionych. Będziemy musieli wielokrotnie przetwarzać surowce wtórne i wyrzucać mniej śmieci. Aby zmniejszyć zanieczyszczenie i oszczędzić ograniczone zasoby węgla i ropy, należałoby stosować inne źródła energii, zmniejszyć jej zużycie i dobrze rozważyć, czy rzeczywiście aż tyle jej potrzebujemy.

Ćwiczenie 10. Podany niżej tekst wygłoś na różne sposoby:

- a) mów błagalnym tonem,
- b) szeptał konspiracyjnie,
- c) mów ironicznie, pogardliwie w stosunku do adresata,
- d) mów kokieteryjnie, uwodzicielsko,

e) mów zdyszonym półgłosem. Tekst musi być bezwzględnie mówiony, a nie czytany. Można natomiast modyfikować go, czyli nie odtwarzać wiernie, ale mówić własnymi słowami.

Afryka – drugi największy na Ziemi kontynent, łąd pustyń i puszczy nazywany także «czarnym łądem». Najbiedniejszy kontynent na świecie o niezliczonych problemach społeczno-gospodarczych i zaskakująco pięknej przyrodzie.

Powierzchnia Afryki wynosi 30,3 mln km. Afrykę przecina także południk zerowy, a zatem każdy skrajny punkt Czarnego Łądu musi leżeć na innej półkuli.

Afrykę znano już w starożytności – zaliczamy ją do Starego Świata. Na północy kontynent od Europy oddziela Morze Śródziemne, a na północnym wschodzie od Azji – Morze Czerwone. Pozostałe wschodnie wybrzeża Afryki oblewa Ocean Indyjski, a całe zachodnie – Ocean Atlantycki.

Ćwiczenie 11. Krótki tekst, który znasz na pamięć, mów i jednocześnie:

- a) podskakuj na jednej nodze,
- b) wykonuj ruchy jak przy grze w siatkówkę,
- c) wykonuj ruchy jak podczas mycia głowy,
- d) udawaj przenoszenie ciężkich przedmiotów z jednego miejsca na inne.

Ćwiczenie 12. Proszę odczytać następujące teksty, starając się nie tylko właściwie wymawiać wszystkie głoski i ich połączenia, ale także stawiając starannie wszystkie akcenty. Uważajmy jednak przy tym, by nie przesadzić i nie akcentować zbyt poprawnie.

Prezydent dokonał analizy materiałów, dotyczących okolicy nawiedzanej trzęsieniem ziemi, ale się do tego nie ograniczył. Jego niespodziewana wizyta w epicentrum hekatombi zaskoczyła wszystkich. Spotkanie z miejscowymi władzami odbyło się w sali muzeum regionalnego, które najmniej ucierpiało od wstrząsów. «Chcielibyśmy – powiedział szef państwa – zapewnić Was, że dołożymy wszelkich starań, by Wasza stolica odzyskała jak najszybciej dawną świetność. Dlatego postanowiliśmy przeznaczyć na odbudowę fundusze równe sumie czterystu siedemdziesięciu pięciu milionów dolarów. Nie jest to mało. Gdybyśmy nie wierzyli w sensowność naszych poczynań, musielibyśmy zrezygnować z jakiegokolwiek postępu – kulturalnego, naukowego, gospodarczego, technicznego czy społecznego. Nie opuściliśmy Was w nieszczęściu, będziemy z Wami przy odbudowie. Tego samego dnia prezydent odwiedził miejscowe liceum, zamienione na prowizoryczny szpital, a także fabrykę domów, która podjęła już produkcję prefabrykowanych elementów budynków. Wszyscy komentatorzy podkreślają, że atmosfera wizyty była bardzo dobra.

Ćwiczenie 13. Proszę przeczytać dokładnie i powoli poniższe teksty, najlepiej nagrać i odsłuchać.

Muszka

Mała muszka spod Łopuszki
 chciała mieć różowe nóżki
 – różdżką nóżki czarowała,
 lecz wciąż nóżki czarne miała.
 – Po cóż czary, moja muszko?
 Ruszże mózdzkiem, a nie różdżką!
 Wyrzuć wreszcie różdżkę wróżki
 i unurzaj w rózu nóżki!

Szczeniak

W gąszczu szczawiu we Wrzeszczu
 klaszczą kleszcze na deszczu,
 szepcze szczygieł w szczelinie,
 szczeka szczeniak w Szczuczynie,
 piszczy pszczoła pod Pszczyną,
 świszczcze świerszcz pod leszczyną,
 a trzy pliszki i liszka
 taszczą płaszcz w Szypliszkach.

Trznadle

W krzakach rzekł do trznadla trznadel:

– Możesz mi pożyczyć szpadel?
 Muszę nim przetrzebić chaszczę,
 bo w nich straszą straszne paszcze.
 Odrzekł na to drugi trznadel:
 – Niepotrzebny, trznadlu, szpadel!
 Gdy wytrzeszczysz oczy w chaszczach,
 z krzykiem pierzchnie każda paszcza!

Huczek

Hasał huczek z tłuczkiem wnuczka
 i niechcący huknął żuczka.
 – Ale heca... – wnuczek mruknął
 i z hurkotem w hełm się stuknął.
 Leży żuczek, leży wnuczek,
 a pomiędzy nimi tłuczek.
 Stąd dla huczka jest nauczka
 by nie hasać z tłuczkiem wnuczka.

Żaba

Żółta żaba żarła żur,
 piórniki porósł mnóstwem piór.
 Halo, Hela, w hucie huk
 Żółw ma czwórkę krótkich nóg

Wieprz

Nie pieprz, Pietrze, pieprzem wieprza,
 Wtedy szynka będzie lepsza.»
 «Właśnie po to wieprza pieprzę,
 Żeby mięso było lepsze.»
 «Ależ będzie gorsze, Pietrze,
 Kiedy w wieprza pieprz się wetrze!»
 Tak się sprzecza Piotr z Piotrową,
 Wreszcie posłał po teściową.
 Ta aż w boki się podeprze:
 «Wieprza pieprzysz, Pietrze, pieprzem?
 Przecież, wie to każdy kiep, że
 Wieprze są bez pieprzu lepsze!»

Szczebrzeszyn

Trzynastego, w Szczebrzeszynie
 chrząszcz się zaczął tarzać w trzcinie.
 Wszczęli wrzask Szczebrzeszynie:
 – Cóż ma znaczyć to tarzanie?!
 Wezwać trzeba by lekarza,
 zamiast brzmieć, ten chrząszcz się tarza!
 Wszak Szczebrzeszyn z tego słynie,
 że w nim zawsze chrząszcz BRZMI w trzcinie!
 A chrząszcz odrzekł nie zmieszany:
 – Przyszedł wreszcie czas na zmiany!
 Drzewiej chrząszcze w trzcinie brzmiały,
 teraz będą się tarzały.”

Suma jesieni

Więdną godziny powolne. Wątleje chwila za chwilą:
 To gałąź zatopiona w jesieni. Sunę po niej Milimetrami smutku. Męcząca, uparta praca.
 Strącam sekundy z dnia. Listki z gałęzi strącam.
 A co jesienią nazwałem? Wielkie, głębokie westchnienie:
 Moje, człowiecze, wzniesione z dna jeziornego chłodnego.
 Ręce przez okno zanurzam w jeziorze dnia i jesieni.
 Dreszcz po nich skacze. Deszcz kropi. Listki i chwilki strąca. (Julian Tuwim)

Chrząszcz brzmi w trzcinie w Trzebrzeszynie,
 Strąca skrzydła z dżdżu,
 A trzmiel w puszczy tuż przy Pszczynie,
 Straszny wszczyna szum.
 Mąż gżegżółki w chaszczach trzeszczy,
 W krzakach drzemie kszyk.
 A w Trzemesznie straszny jeszcze Wytrzeszcz oczu strzyg.
 (z piosenki – ćwiczenia dla obcokrajowców)

Robert poderwał się z ziemi i przetaił z rosy rewolwer.
 Tracząc tarcicę tak takt w takt, jak takt w takt tarcicę tartak tarł.
 Czarna krowa w kropki bordo żarła trawę kręcąc mordą.
 Trybunał radził, spór rósł, a piwowar tarł ręce.
 Król Karol królowej Karolinie kupił korale koloru koralowego.
 O róży, którą chronią próżno kolce ostre, O róży, co przypomina córkę mą lub siostrę, O róży, którą
 noszę w książce Twojej wiernie, O róży, która mówi, że kwiaty i ciernie, O róży, która ściąga uśmiechy
 człowieka, O róży daj mi piąc, godzino nielekka.
 (W. Broniewski)

Nagle wichry zwały się, porwały się w poły, Borykają się, kręcą, świszczącymi koły
 Krążą po stawach, mącą do dna wody w stawach, Wpadły na łąki, świszczą po łożach i trawach,
 Pyskają łoż gałęzie, lecą traw przekosy Na wiatr, jako garściami wrywane włosy, Zmieszane z
 kędziorami snopów; wiatry wyją, Upadają na rolę, tarzają się, ryją, Rwą skiby, robią otwór wichrowi
 trzeciemu, Który wwydarł się z roli jak słup czarnoziem, Wznosi się, jak ruchoma piramida toczy,
 Łbem grunt wierci, z nóg piasek sypie gwiazdom w oczy, Co krok wszerek wydyma się, roztwiera ku
 górze I ogromną swą trąbą otrębuje burzę.
 (A. Mickiewicz)

Gdzie na skale gród kamienny, Gdzie działami mur brzemienny, Gdzie bagnetów ostre wały, Gdzie
 sklepienie z dzid i szabli, Tam był Papkin – lew zuchwały. Strzelec boski. Rąbacz diabli.
 Jęk, szcęk, krzyk, ryk, śmierć dokoła.
 Tu bezbronny pardon woła,
 Tu dziewica ręce łamie,
 Matka płacze, dziecię kwili, Ale spada moje ramię – Ci, co żywi, już nie żyli.
 (A. Fredro)

«O sekretach osobliwych dla pamięci»

Ćwiczenie 1. Proszę dobrać się w pary. Niech jedna osoba opowie jakieś zdarzenie, treść filmu, książki koleżdze lub koleżance. Zadaniem drugiej osoby jest jak najwierniejsze powtórzenie usłyszanej opowieści.

Ćwiczenie 2. Proszę dobrać się w pary. Niech jedna osoba opowie koledze lub koleżance trzy razy o minionym wieczorze. Za każdym razem należy używać innych sformułowań.

Ćwiczenie 3. Proszę wypowiedzieć dowolne zdanie. Zadanie drugiej osoby polega na powtórzeniu tej myśli innymi słowami. Wykonajcie ćwiczenie kilka razy, zamieniając się rolami.

Ćwiczenie 4. Do podanych wyrazów proszę dopisać skojarzenia, które w tobie wywołują:

- środa,
- listopad,
- radio,
- róża,
- lodówka,
- Gdańsk,
- Brazylia,
- makaron,
- szuflada,
- jaszczurka.

Ćwiczenie 5. Proszę przeczytać historię tylko raz, a następnie odtworzyć ją z pamięci pisemnie. Sprawdź, ile szczegółów zapamiętałeś, a ile przekształciłeś.

Proszę streścić przeczytaną historię za pomocą jednego, niezbyt długiego zdania. Umiejętność podsumowania jest ważnym etapem ćwiczenia pamięci.

Ćwiczenie 6. Proszę ułożyć proste zdanie, w którym każde słowo składa się z tylu liter, co kolejne cyfry w numerze telefonu przeznaczonym do zapamiętania, np. dla numeru telefonu 4733718:

Moja zabawka miś Fiś została w ogrodzie.

4 7 3 3 7 1 8

Ćwiczenie 7. Proszę znaleźć dwa wyrazy o podobnym brzmieniu, lecz innym (choć także podobnym) znaczeniu i wymyśli dla nich dwa odmienne, indywidualne skojarzenia. Przykłady do wykorzystania:

- hipoteczny i hipotetyczny
- stalaktyt i stalagmit

Ćwiczenie 8. Proszę ułożyć zdanie, rymowankę lub opowiadanie, które pomoże ci zapamiętać nazwy i kolejność:

- pięciu części retoryki (inventio, dispositio, elocutio, memoria, actio),
- znaków i sygnałów w ruchu drogowym.

Ćwiczenie 9. Proszę z podanej listy wypisać te czynniki, które prawdopodobnie wpływają na jakość pamięci.

Aktywny tryb życia, właściwa ilość snu, kontakty towarzyskie, śmiech i radość, estrogen, dieta, witaminy z grupy B, pokarmy peixioziarniste, owsianka, roślina gotu kola, pokrzywa, mięta, melisa, szpinak, migdały, fasola, ryż, potrawy z ryb, ćwiczenie skojarzeń, powtarzanie, umieszczanie informacji w pamięci indywidualnej, banany, borówki, sok pomarańczowy

Ćwiczenie 10. Proszę wyobrazić sobie, że idziesz drogą, wchodzisz w las, napotykasz najpierw dużą, potem małą przeszkodę, dochodzisz do wody, droga się kończy. Całą wędrówkę opisz z maksymalną liczbą szczegółów. Podczas opisywania staraj się widzieć dobrze w wyobraźni opisywane okolice, postacie, zdarzenia. Ćwiczenie to, wykorzystując popularny psychotest, służy także wyostreniu pamięci.

Ćwiczenie 11. Rozwiń w krótkie opowiadania następujące zdania: «Co by było; gdybym»:

został prezydentem Polski...,

urodził się sto lat temu...,

z dnia na dzień został najbogatszym człowiekiem świata...,

pamiętał wszystko, co przeczytałem lub zobaczyłem...,

był sławnym retorem w starożytności...

Ćwiczenie 12. Wykorzystując metodę lokacji (system pamięciowy stworzony przez greckiego poetę Simonidesa z Keos 2500 lat temu, łączy on różne fakty lub informacje – zwłaszcza te niepowiązane ze sobą za pomocą jednego miejsca), wykonaj następujące polecenia:

- 1) Wybierz miejsce, które potrafisz sobie szybko i łatwo wyobrazić (np. własny pokój, kuchnię, łazienkę, ulicę, salę wykładową, nawet własne ciało).
 - 2) Przygotuj listę problemów (idei) referatu, który masz wygłosić
 - 3) Stwórz obraz pamięciowy dla każdej z tych idei możliwie jak i – najbardziej niezwykły np. dla pracy z zakresu medycyny fosforyzujące serce, piszczące mięśnie itd.
 - 4) Umieść obrazy pamięciowe w wybranym uprzednio miejscu nietypowym dla nich, czyli np. serce zamiast lampy w wyobrażanym pokoju.
 - 5) Po upływie około pół godziny przypomnij, jakie problemy (i w jakiej kolejności) miałeś poruszyć.
- Uporządkowanie według loci stworzonych imagines daje w rezultacie intensywną i żywą sekwencję obrazów, dlatego metoda lokacji jest bardzo skuteczna także w dniach następnych, a dzięki a kolejnym ćwiczeniom można zapamiętywać w ten sposób coraz więcej informacji.

Najważniejszy jest słuchacz. Techniki skupiania uwagi.

Ćwiczenie 1. Proszę przygotować dwuminutową prezentację, podczas której przedstawisz się słuchaczom. Trzeba odnieść się do czterech obszarów:

kim jesteście?

jakie masz doświadczenie w temacie, o którym chcesz mówić?

co łączy cię ze słuchaczami?

jaka jest ich rola podczas twojego wystąpienia?

Ćwiczenie 2. Proszę wybrać z podanej listy cechy osób, które Twoim zdaniem mogą się łączyć z określonymi typami ubioru. Porównaj swoje oceny z wyborami innych i zastanówcie się nad tym, jak strój może wpływać na ocenę innych oraz jakie cechy wyglądu zewnętrznego są głównym źródłem informacji o danej osobie dla odbiorców w różnych okolicznościach.

Ta osoba:

1. Jest nieśmiała i małomówna.
2. Jest religijna.
3. Robi karierę zawodową.
4. Jeździ drogim samochodem.
5. Jest stanu wolnego.
6. Studiuje.
7. Lubi używki.
8. Jest towarzyska.
9. Uprawia sporty.
10. Pracuje fizycznie.
11. Mieszka z rodzicami.
12. Jest pedantyczna.
13. Jest bałaganiarzem.
14. Jest w związku małżeńskim.
15. Ma bogate życie towarzyskie.
16. Pracuje umysłowo.

Ćwiczenie 3. Proszę wyjaśnić jakie strategie wzbudzania zainteresowania odbiorcy zastosowali autorzy wystąpień na temat «Nie poddawaj się, walcz o swoje marzenia!»?

1. Jesteśmy młodzi, mamy po kilkanaście lat i mnóstwo planów na przyszłość. Część z nich wydaje nam się pewnie niemożliwa do zrealizowania, więc już dziś odpuszczamy. To błąd. Nikt z dnia na dzień nie staje się szczupły ani bogaty, chyba że wygra w totolotka, ale i to nie dzieje się samo. Trzeba działać: wyjść z domu, kupić los, wytypować liczby. Spełnianie marzeń to proces, który wymaga pracy i zaangażowania. To nie siedzenie w domu z głową chmurach. To droga, którą trzeba przejść, zdając sobie sprawę, że nie zawsze będzie z górki, ale warto, bo podczas drogi do realizacji marzenia poznajemy siebie, swoje możliwości i potencjał do realizacji kolejnych planów.

2. W ostatnich trzech latach napisałem dwie książki, spotkałem się z Dalajlamą, fotografowałem słonie na safari, leciałem balonem nad pustynią, odszedłem z korporacji i w końcu robię coś, co lubię – piszę blog o podróżach. Dla niektórych to nic wielkiego, ale dla mnie są to rzeczy, które wnoszą radość i spełnienie do mojego życia. Czasem ludzie pytają mnie, jak spełnić marzenia? Zazwyczaj pytanie to pada od osób, które mało mnie znają, ale wiedzą, że to, co robię, daje mi ogromną satysfakcję. Dziś zdradzę Wam patent na spełnianie marzeń! Bo z marzeń nie można rezygnować.

3. Im człowiek mniej w życiu oczekuje, tym mniej przeżyje rozczarowań. W sumie najważniejsze, żeby mieć gdzie spać i nie umrzeć z głodu. Czy na pewno tak powinna brzmieć nasza życiowa dewiza? Zdecydowanie nie! Proponuję inną: miej marzenia i walcz o ich spełnienie!

4. Kim jestem? Dokąd zmierzam? Co chcę w życiu osiągnąć? Co nadaje sens mojej egzystencji? Jak przeżyć dzień, żeby wieczorem z satysfakcją pomyśleć o tym, co się zrobiło? To pytania, które zadajemy sobie bardzo często. Odpowiedzi na nie szukamy całe życie i mogą się one nieustannie zmieniać. Nie ma jednej dobrej. No może poza tą, żeby iść za swoimi marzeniami.

5. Mało kto wie, że oficjalna edukacja Thomasa Edisona skończyła się już na etapie szkoły podstawowej. W młodości często powtarzano mu, że jest zbyt głupi, żeby się czegokolwiek nauczyć, a potem wynalazł żarówkę. Jim Carrey podczas swoich pierwszych występów w Toronto został wygwizdany. Nie przeszedł też castingu do programu Saturday Night Live. Nie przeszkodziło mu to jednak zostać wielką gwiazdą. A Jack London otrzymał od wydawców aż 600 odmownych odpowiedzi, gdy chciał wydać swój debiut. Czego dowodzą te historie? Jeśli ktoś mówi Ci, że czegoś nie potrafisz, nie poddawaj się. Naucz się pokonywać trudności.

6. Chińczycy powiadają, że nawet najdalsza podróż zaczyna się od jednego kroku. Nie masz nigdy pewności, czy osiągniesz sukces i spełnisz swoje marzenia, ale nie przekonasz się o tym, jeśli nie zaczniesz działać. Jeśli nie wykonasz tego pierwszego kroku.

7. Każdy z nas przynajmniej raz w życiu obudził się z myślą, że warto byłoby coś zmienić w swoim życiu, ale jest już za późno. Nie warto i nie ma już czasu. Inni zaczęli wcześniej i są kilometr przed nami. Przekonam was dzisiaj, że należy odrzucić takie myślenie. Jak mówił H. Jackson Brown Jr. «Nigdy nie rezygnuj z osiągnięcia celu tylko dlatego, że jego osiągnięcie wymaga czasu. Czas i tak upłynie!».

Ćwiczenie 4. Proszę odczytać fragment felietonu Antoniego Słonimskiego, ukazujący przykład nieudanego wystąpienia. Wykorzystując uwagi autora i swoją wiedzę na temat konieczności uwzględnienia przez mówcę charakteru audytorium, proszę omówić błędy, jakie popełnił prelegent i zastanówić się nad wskazówką dla mówców sformułowaną przez Antoniego Słonimskiego: [...] nasi wielcy poeci i wszystkie nasze sprawy obchodzą obcych tylko wtedy, gdy się to łączy z jakimś ich interesem. Jakie tematy mogłyby podjąć niefortunny mówca, aby zrealizować tę zasadę, wygłaszając prelekcję o Mickiewiczu?

Nieumiejętność przemawiania łączy się u nas z absolutnym brakiem poczucia czasu. Daje się to odczuć boleśnie na różnych zjazdach międzynarodowych. Pewien mój przyjaciel, znakomity pisarz, niezrównany stylista, wygłosił kiedyś prelekcję o Mickiewiczu. Było to na Kongresie PEN-Clubów o godzinie dwunastej minut piętnaście. Jest to szczegół dość ważny, gdyż na Zachodzie lunch jada się około pierwszej. Po półgodzinnym opisie genialnych, ale nikomu nieznanych utworów genialnego, ale nikomu nieznanego poety, sala zamarała we wrogim oczekiwaniu. Po następnych piętnastu minutach mój przyjaciel zdołał zmobilizować nienawiść wszystkich zebranych, wpatrzonych ze zgrozą i rozpaczą w stos nie przeczytanych jeszcze kartek, leżących przed prelegentem. Przewodniczący zaczął dawać rozpaczliwe znaki mówcy, wreszcie podsunęto mu kartkę z prośbą, żeby skończył. Mój przyjaciel zmieszał się, zaczął przerzucać stronicę, stracił wątek, wreszcie powiedział: «No i potem umarł w Konstantynopolu». Sala wybuchnęła śmiechem, śmiechem ulgi. A przecież dodać trzeba, że esej był świetnie napisany. Mówił o naprawdę genialnym pisarzu. Nie wolno jednak zapominać o nieubłaganych prawach czasu, zwłaszcza gdy się ten czas innym zabiera. Pamiętać również trzeba, że nasi wielcy poeci i wszystkie nasze sprawy obchodzą obcych tylko wtedy, gdy się to łączy z jakimś ich interesem, ale i wtedy trudno nam konkurować z porą śniadaniową.

Ćwiczenie 5. Proszę dokonać wstępnej analizy audytorium kreowanego przez mówcę w zamieszczonym poniżej przykładzie przemówienia. W tym celu proszę odpowiedzieć na następujące pytania:

Kim są słuchacze?; Jak mówca zwraca się do słuchaczy?

Dostojni wodzowie, mężni oficerowie, posłuszni żołnierze! Dziś bogowie dali mi poznać słodycz rozkazywania takim jak wy. Radość przepelnia moje książęce serce. A ponieważ wołą moją jest, ażebyście wy, wodzowie, oficerowie i żołnierze, zawsze dzielili moje szczęście, więc przeznaczam: po jednej drachmie dla każdego żołnierza z tych, którzy poszli na wschód, i tych, którzy wracają z nami od wschodniej granicy. Oprócz tego po jednej drachmie żołnierzom greckim, którzy dziś, pod moją komendą, otworzyli nam wyjście z wąwozu, i – po jednej drachmie żołnierzom tych pułków dostojnego Nitagera, którzy chcieli nam odciąć drogę do gościńca...

Do podziału między niższych oficerów armii mojej i dostojnego Nitagera przeznaczam pięć talentów. Nareszcie do podziału między jego dostojność ministra i naczelnych wodzów przeznaczam dziesięć talentów... (fragment «Faraon» H. Sienkiewicz)

Ćwiczenie 6. Proszę wyobrazić sobie, że bierzesz udział w akcji: «Cała Polska czyta dzieciom» i masz wygłosić krótkie przemówienie zachęcające do aktywnego w niej uczestnictwa w następujących sytuacjach:

- a) na zebraniu rodziców w zerówce,
- b) na spotkaniu pensjonariuszy domu «Pogodna Jesień»,
- c) na odczycie dla studentów polonistyki.

Proszę dokonać analizy audytorium. Jako pomoc możesz wykorzystać poniższą ankietę pytań. Pamiętaj, że możesz ją uzupełnić, zmienić i że każde z pytań rodzi kolejne pytania szczegółowe – wszystko zależy od Twojej przenikliwości.

- W jakim wieku są Twoi słuchacze, czyli jakie doświadczenia, wiedza i odczucia są im wspólne, jakie ich wiek stwarza ograniczenia, a jakie ma zalety – oczywiście dla tematu?

- Jakie mają wykształcenie, czyli jaka może być ich wiedza na dany temat, jaki zasób pojęć, jakie preferują metody argumentacji?

- Jak temat, który masz podjąć, mieści się w ich preferencjach kulturowych?

- Czy temat odnosi się do ich przekonań, czyli co uznają za fakty i jakie mogą mieć wyrobione na ten temat opinie?

- Czy z tematem, który poruszysz, łączą jakieś postawy: negatywne lub pozytywne?

Ćwiczenie 7. Proszę zastanówić się, w których wystąpieniach (opowiadanie, wykład, debata, dowcip, wystąpienie agitacyjne, talk-show, burza mózgów, zebranie rodziców, laudacja, kabaret, rozmowa akwizycyjna, homilia, konferencja prasowa, kwestia aktorska, lekcja, prelekcja) mogą wystąpić te różne rodzaje wystąpień przed różnym audytorium.

- Posłuchajcie, co mi się wczoraj przytrafiło!
- Uwaga! Będzie śmiesznie!
- Dawajcie pomysły!
- Witam państwa na kolejnym spotkaniu.
- Proszę podać definicję satelity.
- Rodacy!
- Drogi elektoracie!
- Magnificencjo! Wielce Szanowny Doktorancie!
- Chciałbym Państwu powiedzieć dzisiaj o zagrożeniach wynikających ze spożywania soli.
- Moi Kochani!
- Dziś goszczą w studiu i w Państwa domach Jan Kowalski i Ewa Nowak.
- Proszę o pytania!
- Z pewnością nie lubi Pani zmywać naczyń?!
- Przepraszam Pana, ale chciałbym dodać, że...
- Nie czarujmy się, szanowny przedmówca podaje fakty niezgodne z rzeczywistością.
- Proszę Państwa o uporządkowane odpowiedzi!
- Marian! A ty mnie kochasz jeszcze?

Które z tych wystąpień mają charakter monologowy, a które dialogowy.

Ćwiczenie 8. Proszę zastanówić się, jak najlepiej przedstawić się w następujących sytuacjach. «Najlepiej», to znaczy tak, żeby potem mieć dostęp do jak największej liczby argumentów.

1. Jesteś pilotem wycieczki za granicą, której uczestnicy zostali niesłusznie oskarżeni o kradzież w sklepie. Masz za zadanie porozmawiać z policjantem.
2. Na wywiadówce w szkole podstawowej masz zaprotestować przeciwko pomysłowi zorganizowania wycieczki dzieci do muzeum w Oświęcimiu.
3. W czasie przyjęcia weselnego masz wznieść toast, a znany jesteś z okropnego gadulstwa.
4. Masz przekonać szefa (który dobrze cię zna), żeby dał ci podwyżkę.

Ćwiczenie 9. Proszę, żeby każdy uczestnik grupy się przedstawił, tak by skupił na sobie uwagę reszty grupy; tak by grupa chciała go potem wysłuchać. Po zakończeniu prezentacji każdy jest oceniany przez współuczestników.

Ćwiczenie 10 (do wykonywania w grupie): każdy uczestnik przygotowuje krótką mowę na temat własnych zainteresowań. Po jej wygłoszeniu ktoś z grupy ma odegrać (słowami, intonacją, mimiką, ruchem ciała) to, co zaobserwował, czego właśnie był świadkiem. Uwaga! Odegrane wystąpienie będzie przerysowane, ale uwypuklone zostaną – jak w karykaturze – te cechy mówcy, które są najbardziej wyraziste, a z których istnienia nie musi on sobie zdawać sprawy. Mówca zobaczy to, co widzą jego odbiorcy.

W poszukiwaniu tematu. Tytuły lepsze i gorsze. Wystąpienie publiczne.

Ćwiczenie 1. Proszę przeanalizować poniższe sytuacje: Które elementy mogą spowodować, że wystąpienie może nie być udane? Co można by zrobić, żeby poprawić sytuację?

1. Sala jest pełna przedszkolaków. Czekają na gościa, który ma im opowiedzieć o tym, kim była patronka ich przedszkola, Maria Konopnicka. Wchodzi mężczyzna w garniturze i okularach, staje przed

nimi i zaczyna czytać: Maria Konopnicka urodziła się 23 maja 1842 roku w Suwałkach, była córką Józefa Wasiłowskiego i Scholastyki z Turskich.

2. Podczas zakończenia roku szkolnego o zabranie głosu zostaje poproszony przedstawiciel rodziców. Jest bardzo poruszony i zdenerwowany, zapowiada, że przygotował sobie wystąpienie na piśmie, otwiera teczkę, w której widać okazały stos kartek...

3. Podczas zakończenia roku szkolnego o zabranie głosu zostaje poproszony przedstawiciel rodziców. Jest bardzo poruszony i zdenerwowany, zapowiada, że na rozweselenie chciałby zacząć od dowcipu silnie związanego ze szkołą: Blondynka zdaje egzamin. Nie odpowiedziała jeszcze na żadne pytanie, w końcu nauczyciel zaczyna oglądać dziennik. – Widzę, że masz same niedostateczne. Jaki jest właściwie twój ulubiony przedmiot? – Smartfon.

Ćwiczenie 2. Proszę przeformułować poniższe tematy tak, aby zyskały atrakcyjniejszą postać. Proszę pamiętać o precyzji i konieczności zachowania ich adekwatności do potencjalnych treści.

Przykład rozwiązania

Wyzwania demograficzne związane ze starzeniem się polskiego społeczeństwa.

Czy Polska stanie się wielkim domem starców?

- Historia ruchów kobiecych w Europie na przełomie XIX i XX w.
- Utonięcie kilkuletniego chłopca wskutek nieuwagi rodziców.
- Pochwała polskiego czynu zbrojnego w czasie II wojny światowej.
- Złoty medal polskich siatkarzy na mistrzostwach świata.
- Historia dojścia Hitlera do władzy.
- Konieczność przeprowadzenia reformy służby zdrowia w Polsce.
- Skomplikowane instrumenty finansowe przyczyną światowego kryzysu finansowego.
- Doniesienia o kolejnej aferze w rządzie.
- Ukazała się najnowsza książka Jacka Dukaja.
- W ostatnim półroczu sukcesywnie wzrasta liczba przeterminowanych długów Polaków.
- Rok 2010: dwusetna rocznica urodzin Fryderyka Chopina.

Ćwiczenie 3. Proszę wymienić sytuacje, w których występują publicznie. (np. odpowiedź podczas lekcji, referat, prezentacja na zadany temat; wspólnie z nauczycielem uzupełniają skojarzenia o inne rodzaje wystąpień, np.. wykład, przemówienie/wystąpienie okolicznościowe, matura ustna/egzamin ustny, toast; występ na pogrzebie; ogłoszenie radiowe; anegdota; reklama gumy do żucia (w telewizji); streszczenie książki dla innych studentów (na lekcji retoryki).

Ćwiczenie 4. Proszę przeczytać uważnie przemówienie wygłoszone 8 marca 2021 z okazji nadania szkole imienia Marii Skłodowskiej-Curie. Proszę podzielić tekst na akapity; określić, czego dotyczy każdy akapit; rozpisać plan tego wystąpienia.

Szanowni Państwo, dziś nasza szkoła obchodzi podwójne święto. Naszą patronką staje się postać niezwykła: ambitna, pracowita, twórcza, znana i szanowana na całym świecie. Trzeba powiedzieć więcej: naszą patronką staje się kobieta niezwykła! 110 lat temu otrzymała drugą Nagrodę Nobla, a 111 lat temu po raz pierwszy Dzień Kobiet był świętowany gremialnie, międzynarodowo i hucznie. Jesteśmy dumni z tej podwójności znaczeń, jesteśmy dumni, że to właśnie Maria Skłodowska-Curie będzie nam patronować! Zaczę od tego, co oczywiste: wiemy o niej, że jest podwójną noblistką. Ale czy zastanawiamy się czasem, ile przeszkód musiała pokonać ponad sto lat temu młoda kobieta, warszawianka, by rozpocząć studia na Sorbonie? Trudności było co nie miara: po pierwsze te kulturowe, wskazujące rolę kobiety w innym miejscu niż na uniwersytecie; po drugie ekonomiczne: pochodzenie z nauczycielskiej rodziny nie gwarantowało młodej guwernantce spokoju finansowego; po trzecie wreszcie osobiste, rodzinne: utrata w młodym wieku siostry oraz matki. Niezwykły hart ducha sprawił, że pokonała je wszystkie, że wyszła zwycięsko z batalii o siebie i własny rozwój naukowy. Pora na kolejny argument: dziś sporo mówimy o równości, także równości płci, pokonywaniu stereotypów, przewalczaniu typowych ról społecznych. Możemy się od niej uczyć, czym jest prawdziwe partnerstwo, jak bez kompleksów i przekonania o słabości czy gorszej pozycji osiągać największe sukcesy. Zdobycie Nagrody Nobla wspólnie z dwoma innymi naukowcami-fizykami, mężem Pierre'em Curie oraz Henrim Becquerelem, to poważny dowód na udane

naukowe partnerstwo. Przyjaźń z jednym z największych umysłów tamtego czasu, Albertem Einsteinem, która opierała się na wielu filarach, zarówno prywatnych, jak i tych zawodowych, naukowych, też stanowi świadectwo nieistotności płciowych rozróżnień nawet sto lat temu. Nawiasem mówiąc: Maria Skłodowska-Curie w 1916 roku jako jedna z pierwszych kobiet uzyskała prawo jazdy – czyż nie jest to zachwycający dowód na możliwość przewalczenia typowych ograniczeń w każdych czasach? Z pasji, siły, mądrości wyrasta coś jeszcze: potrzeba służenia społeczeństwu. Najpierw Maria Skłodowska-Curie przekonuje rząd francuski, by sfinansował budowę instytutu radowego, w którym toczyły się istotne badania nad promieniotwórczością, później pomaga, by zdjęcia rentgenowskie mogły być wykonywane w polowych warunkach podczas pierwszej wojny światowej, czym ratuje życie wielu żołnierzom. Wreszcie – dzięki zbiórce funduszy podczas podróży po Ameryce udaje się jej kupić gram radu dla dzisiejszego Centrum Onkologii w Warszawie i tym samym przyczynia się do uratowania kolejnych chorych. Jestem przekonana, że nadanie imienia Marii Skłodowskiej-Curie naszej szkole staje się hołdem składanym niezależności, uporowi, mądrości, hołdem dla równości i wolności. Bądźmy z tego dumni i podejmujmy działania, które udowodnią, że na taką patronkę zasługujemy!

Ćwiczenie 5. Proszę przeczytać poniższe teksty. Jakie formuły wstępu wskazują na przynależność gatunkową tekstów (co decyduje o tym, że wiemy, z jakim rodzajem tekstu mamy do czynienia)? Proszę zastanowić się, jakie funkcje pełni wstęp w tekście i co powinno się w nim znaleźć? Weź pod uwagę elementy sytuacji komunikacyjnej: kim jest nadawca, jaki jest jego cel, do kogo mówi, w jakich okolicznościach?

1. W imieniu Samorządu Uczniowskiego zwracam się z uprzejmą prośbą o zgodę na zorganizowanie szkolnego rajdu rowerowego.

2. Działając w imieniu własnym, wnoszę odwołanie od decyzji Zakładu Ubezpieczeń Społecznych nr 000076865677 z dnia 25 lutego 2018 r. odmawiającej mi prawa do emerytury.

3. Był sobie raz chłopiec, bardzo nieposłuszny i wścibski. Zawsze wszystko robił po swojemu. Nigdy nie słuchał rodziców. Było więc wiadomo, że wcześniej czy później wpadnie w tarapaty.

4. Dawno, dawno temu, za siedmioma górami, za siedmioma lasami w ukrytej w leśnym gąszczu chatce mieszkała dziewczynka.

5. Celem tego szkicu jest refleksja na temat relacji (powinowactwa) między retoryką a językoznawstwem. Oczywiście nie sposób w tak krótkiej formie (jaką jest szkic) dokonać całościowej analizy tych relacji. Ograniczam się zatem do jednego wybranego aspektu tych relacji: do poprawności językowej równie ważnej dla jednej i drugiej dziedziny wiedzy o języku. (T. Zgółka, Poprawność językowa w oczach retoryki)

6. W powszechnym mniemaniu «retoryka» to wyłącznie sztuka słowa. Tak też definiował ją Kwintyliusz: *ars bene dicendi*. Niemniej jednak według dużo wcześniejszej definicji Arystotelesa retoryka to: «umiejętność metodycznego odkrywania tego, co w odniesieniu do każdego przedmiotu może być przekonywające» Chaim Perelman zaś pisał, że do dziedziny retoryki należy każdy komunikat, którego celem jest wywarcie wpływu na jedną lub wiele osób, wzbudzenie emocji w audytorium czy ukierunkowanie jego myślenia. [...] Z kolei Douglas Ehninger (1972) zdefiniował retorykę jako «wszystko, dzięki czemu ludzie, wykorzystując różne strategie posługiwania się znakami, mogą wpływać na sposób myślenia innych osób oraz na ich zachowania» (Ryszka-Kurczab 2014: 47). Te trzy definicje pochodzące z różnych epok i sformułowane przez różnych autorów w żaden sposób nie uprzywilejowują znaków językowych i mogą w równym stopniu odnosić się do elementów wizualnych. (P. Lewiński, Figury wizualne jako środek perswazji i argumentacji na przykładzie reklamy).

Ćwiczenie 5. Proszę przeczytać tekst. Proszę udowodnić, że jest to przykład wystąpienia publicznego i uzasadnić swoją opinię. Proszę napisać plan tekstu.

Abraham Lincoln. Adres Gettysburski

19 listopada 1863 roku

Osiemdziesiąt siedem lat temu nasi ojcowie wzniesli na tym kontynencie nowy naród, poczęty w wolności i założeniu, że wszyscy ludzie rodzą się równi

Teraz jesteśmy ogarnięci wielką wojną domową, która zadecyduje czy ten naród, czy też jakikolwiek naród w takim duchu poczęty ma szansę na przetrwanie. Spotkaliśmy się na wielkim polu bitewnym tej

wojny. Przybyliśmy tu, aby poświęcić część tego pola na ostateczne miejsce spoczynku dla tych, którzy oddali swe życia, aby ten naród mógł żyć w poczuciu wolności. Naszą powinnością jest oddanie czci poległym.

Jednakże to nie nam przypada zaszczyt poświęcenia i potwierdzenia świętości tej ziemi. Ci odważni ludzie, żyjący i martwi, którzy tu walczyli, uświęcili je ponad naszą nędzną władzę dawania i odbierania. Świat ani nie zauważy, ani nie zapamięta tego, co tu mówimy, ale nigdy nie zapomni czynów tych, którzy przelali tu krew. To raczej my winniśmy poświęcić się wielkiej sprawie, która nas oczekuje. To my winniśmy zaczerpnąć od tych poległych bohaterów oddanie sprawie, której oni całkowicie się poświęcili. My winniśmy tu postanowić, że ich śmierć nie była daremna, że ten naród, z Bożą pomocą, na nowo narodzi się w wolności, i że rządy narodu, przez naród, i dla narodu, nie znikną wraz z nami z powierzchni ziemi. (www.gettysburgaddress.com)

Ćwiczenie 6. Proszę napisać dwie recenzje (pozytywną oraz krytyczną, każda od 250 do 300 słów), w których chwalisz i zachęcasz oraz odpowiednio – krytykujesz i odradzasz, np.: lekturę konkretnej książki, obejrzenie filmu, zakup płyty, obejrzenie spektaklu teatralnego lub operowego (śmiało użyj wyobraźni). Recenzje mogą dotyczyć tego samego artefaktu albo dwóch zupełnie różnych wydarzeń. Postaraj się, żeby były przekonujące.

Ćwiczenie 7. Proszę przeczytać recenzję książki i przeanalizować tekst według struktury, treści leksykalnej, składni. Czy chcesz przeczytać tę książkę?

Recenzja książki - Mały Książę

Utrzymany w konwencji baśni «Mały Książę», autorstwa francuskiego pisarza i poety Antoine'a de Saint-Exupéry'ego, wydany został w 1943 r. w Nowym Jorku. Przetłumaczony na ponad 300 języków utwór należy do klasyki światowej literatury. W Ukrainie jest lekturą szkolną. To historia kosmicznej podróży małego chłopca, który wreszcie dociera na Ziemię, wspaniała opowieść o miłości, przyjaźni i poszukiwaniu sensu istnienia, a przede wszystkim krytyczne spojrzenie na kondycję rodzaju ludzkiego.

O sukcesie wydawniczym «Małego Księcia» decyduje na pewno ponadczasowość jego problematyki. Choć książka powstała jako odpowiedź na okrucieństwa ogarniętego wojną świata, jest aktualna również dziś. Tytułowy bohater bezlitośnie demaskuje słabości ludzkiego charakteru – żądzę sławy, bezrefleksyjną potrzebę posiadania, pychę, uleganie nałogom...

Lektura, choć charakteryzująca się niewielką objętością i prostą fabułą, dostarcza wielu wzruszeń. Czytelnik razem z małym bohaterem przeżywa ból rozstania, radość odkrywania, tęsknotę za tym, co obdarzyło się uczuciem. Trudno nie docenić tego małego chłopca o wielkim sercu, nie sposób nie uronić łzy, gdy podejmuje ostateczną decyzję.

Ogromnym atutem książki jest jej szata graficzna – dzieło samego autora. Ilustracje są minimalistyczne, ale śliczne i niezwykle sugestywne.

Kto może sięgnąć po «Małego Księcia»? Absolutnie każdy! Młody czytelnik odbędzie ciekawą podróż, pozna nietuzinkowych bohaterów, a starszy będzie miał okazję na chwilę zatrzymać się w biegu i zastanowić nad tym, co w życiu naprawdę ma wartość.

Ćwiczenie 8. Proszę wyobrazić sobie, że swoje recenzje planujesz zamieścić:

- w «Tygodniku Powszechnym,
- w czasopiśmie specjalistycznym, branżowym (np. «Film», «Machina», «Znak»),
- na jednym z forów internetowych.

Proszę zastanowić się, w jaki sposób przeznaczenie tekstu wpłynie na jego kształt. Recenzje w każdym wypadku muszą zachować swój pozytywny lub krytyczny charakter. Czy potrafisz określić, które elementy będą podlegać zmianie i w jaki sposób?

Ćwiczenie 9. Proszę przeczytać sentencje, których tematem jest mówienie, milczenie i słuchanie. Wybierz trzy, które uważasz za najbardziej trafne, i wyjaśnij, jak je rozumiesz.

- Miarą mowy nie jest ten, który mówi, lecz ten, który słucha. (Platon)
- Bardzo trudno jest mówić dużo i nie powiedzieć za dużo. (Ludwik XIV)
- Mówić – to mało, trzeba mówić do rzeczy. (William Shakespeare)
- Mówić trzeba prosto, a myśleć w sposób skomplikowany. (Josef Franz Strauss)

- Im mniej ludzie myślą, tym więcej mówią. (Monteskiusz)
- Mówić, nie myśląc – to strzelać, nie celując. (Miguel de Cervantes)
- Natura dała nam dwoje oczu, dwoje uszu, ale tylko jeden język po to, abyśmy więcej patrzyli i słuchali, niż mówili. (Sokrates)
- Nie mówi się nigdy za długo, gdy się mówi to, co powiedzieć trzeba. (Eugène Delacroix)
- Błogosławiony ten, co nie mając nic do powiedzenia, nie obleka tego faktu w słowa. (Julian Tuwim)
- Mówienie prawdy jest bolesne. Lecz być zmuszonym do kłamstwa jest czymś o wiele gorszym. (Oscar Wilde)

Ćwiczenie 10. Proszę ułożyć kodeks dobrego mówcy, składający się z minimum siedmiu zasad. Wyniki swojej pracy możecie porównać z zasadami zaproponowanymi w książce *Polszczyzna na co dzień*, red. Mirosław Bańko, Warszawa 2006, s. 179–180.

Ćwiczenie 11. Proszę zgromadzić jak najwięcej wyrażen, których możesz użyć:

- wygłaszając toast na przyjęciu z okazji 60. urodzin twojej babci,
- wygłaszając przemówienie otwierające bal maturalny,
- zachęcając do skorzystania z jakiejś oferty.

Ćwiczenie 12. Proszę zgromadzić cytaty i sentencje przydatne podczas:

- wygłaszania – w imieniu wszystkich uczniów – przemówienia na zakończenie roku szkolnego,
- wygłaszania krótkiej mowy na przyjęciu zorganizowanym z okazji pierwszych urodzin twojego chrześniaka lub twojej chrześnicy.

Ćwiczenie 13. Proszę rozłożyć przed sobą gazetę, zamknąć oczy i wskazać palcem dowolny punkt na niej. Następnie proszę sprawdzić, jakie słowo zostało wytypowane. Przez co najmniej minutę trzeba wypowiadać się na temat tego słowa.

Ćwiczenie 14. Proszę napisać esej na jeden z proponowanych tematów:

Ludzie budują za dużo murów, a za mało mostów (Isaac Newton).

Jeśli chcesz być kochany, kochaj sam (Seneka Młodszy).

Sobie prawdę rzecz – najwspanialsza prawda (Aleksander Fredro).

Nigdy nie jest za późno, by stać się tym, kim chcemy być (George Eliot).

Być szczęśliwym – tego trzeba się nauczyć (Eurypides).

Nie należy lekceważyć drobnostek, bo od nich zależy doskonałość (Michał Anioł).

Poznaj samego siebie (Sokrates)

Łatwiej powiedzieć «nie» na początku, niż na końcu. (Leonardo da Vinci)

Doświadczenie jest najlepszym nauczycielem (Cyceron).

Kompozycja wystąpienia publicznego

Ćwiczenie 1. Proszę skonstruować krótkie wypowiedzi na zasadzie uzupełnienia następującego schematu:

– *Wszyscy wiedzą, że...*

Ale żeby mówić o... trzeba przede wszystkim...

Tak więc...

Bo, po pierwsze...

Po drugie...

Po trzecie...

Mógłby mi tutaj ktoś zarzucić, że...

Można by to ująć jeszcze inaczej...

Pora na wnioski...

Ćwiczenie 2. Proszę wymyślić początek swojego wystąpienia na następujące zakończenie:

Bez pracy nie ma kołaczy

Darowanemu koniowi w zęby się nie zagłada
 Fortuna kołem się toczy.
 Nie chwał dnia przed zachodem słońca.
 Lepszy wróbel w garści niż gołąb na dachu.
 Co ma wisieć, nie utonie
 Atak jest najlepszą obroną
 Biednemu zawsze wiatr w oczy
 Cel uświęca środki
 Co dwie głowy, to nie jedna
 Gdzie kucharek sześć, tam nie ma co jeść

Ćwiczenie 3. Ze zbioru *Wielkie mowy historii* (t. 1-4, wybór i opracowanie T. Zawadzki, redakcja M. Gumkowski, Warszawa 2006) proszę wynotować po trzy przykłady przemówień reprezentujących następujące rodzaje wystąpień:

- zaprezentowanie anegdoty ilustrującej tezę;
- zaprezentowanie i zinterpretowanie cytatu, sentencji wiążących się z argumentowaną tezą;
- zakwestionowanie powszechnego sądu.

Ćwiczenie 4. Proszę przeanalizować wstępy artykułów poświęconych wybranemu problemowi, zamieszczonych w różnych pismach. Jakie strategie rozpoczynania stosują autorzy? Który wstęp jest twoim zdaniem najtrafniejszy?

Ćwiczenie 5. Proszę napisać trzy krótkie wstępy do tekstu na temat: «Czy warto szczepić się przeciw grypie?». Za każdym razem wykorzystaj inny sposób rozpoczynania tekstu.

Ćwiczenie 6. Ze zbioru *Wielkie mowy historii* wynotuj po trzy przykłady przemówień reprezentujących poszczególne rodzaje zakończeń.

Ćwiczenie 7. Korzystając z zasobów Internetu, zapoznaj się z kilkunastoma kazaniami księdza Eugeniusza Burzyka i wymień kilka cech charakteryzujących ich kompozycję. Zwróć np. uwagę na liczbę segmentów i właściwości każdego z nich (m.in. układ treści, długość).

Ćwiczenie 8. Proszę napisać i wygłosić na forum grupy trzyminutowe przemówienie okolicznościowe. Proszę wybrać jedną z poniższych sytuacji:

- przyjęcie rodzinne z okazji rocznicy ślubu twoich rodziców;
- przyjęcie dla młodzieży z okazji 18. urodzin twojej przyjaciółki lub twojego przyjaciela;

Ćwiczenie 9. Proszę ocenić skuteczność poniższych zakończeń dotyczących wystąpienia o Marii Skłodowskiej-Curie. Czym posłużyli się autorzy poszczególnych zakończeń? Czy są udane? Uzasadnij swoją opinię.

A. I gdybym miała więcej czasu, to powiedziałabym jeszcze o paru ważnych sprawach, ale niestety muszę już kończyć. Dziękuję za uwagę!

B. Wolność i równość wszystkich, jak już wielokrotnie dziś usłyszeliśmy, są podstawowymi wartościami dla jednostki, dla każdego człowieka, dla całych społeczeństw. Musimy więc o nią dbać, dużo o niej mówić, dyskutować.

C. Jestem przekonana, że nadanie imienia Marii Skłodowskiej-Curie naszej szkole staje się hołdem składanym niezależności, uporowi, mądrości, hołdem dla równości i wolności. Bądźmy z tego dumni i podejmujmy działania, które udowodnią, że na taką patronkę zasługujemy!

D. No to na tyle, dziękuję!

E. Mam świadomość, że moje wystąpienie nie było doskonałe, przepraszam, że się trochę denerwowałam, ale przed taką liczną publicznością występuję chyba pierwszy raz, a więc proszę wybaczyć.

F. Szanowni Państwo! Niech to dzisiejsze podwójne święto stanie się dla nas okazją do uczczenia wielkich kobiet w naszym otoczeniu: wielkich mądrością, wielkich miłością, wielkich siłą, którą nas obdarzają. Niech myśl o naszej patronce motywuje nas do działania!

Ćwiczenie 10. W rozmaitych źródłach proszę znaleźć cytaty, którymi możesz rozpocząć wystąpienia na poniższe tematy.

- Warto się często uśmiechać.
- Czy zabytkowe samochody są tylko zbędnymi relikami przeszłości?

- Nie bój się śmierci!

Ćwiczenie 11. Oto początkowy fragment tekstu zatytułowanego *Aktywność fizyczna to podstawa:*

«Drozy maturzyści, przed wami stresujące chwile i tygodnie wypełnione nauką. Przed wami czas, od którego wiele zależy w przyszłości – również wasze zdrowie, o które nawet i teraz musicie zadbać. O co biega? Biega właśnie o bieganie!».

Wzorując się na nim, proszę zastosować grę językową w krótkich wstępach, otwierających wystąpienia na poniższe tematy.

- O korzyściach wynikających z posiadania psa.
- O zaletach kupowania w sklepach z używaną odzieżą.
- Komiks – wartość popkultury.

Ćwiczenie 12. Za pośrednictwem internetu www.xpiotr.pl proszę wysłuchać kilku homilii lub rekolekcji wygłoszonych przez księdza Piotra Pawlukiewicza i omów funkcję, jaką pełnią w nich anegdoty.

Ćwiczenie 13. Proszę wybrać pięć dowolnych tekstów z prasy i je przeczytać. Proszę ocenić, czy tytuły artykułów wybranych przez siebie mają charakter streszczający.

Ćwiczenie 14. W pięciu dowolnych mowach pochodzących ze zbioru *Wielkie mowy historii*, t. 1–4, wybór i opracowanie T. Zawadzki, redakcja M. Gumkowski, Warszawa 2006, proszę wyodrębnić i nazwać poszczególne części wystąpienia.

Charakter każdej części kompozycji mowy zależy od wielu czynników – tematu wystąpienia, celu mówcy, jego wiedzy i umiejętności. Najważniejszym czynnikiem jest jednak rodzaj publiczności, czyli słuchaczy – np. ich liczba, wiek, pochodzenie społeczne i wykształcenie. Mówca powinien liczyć się z tym, że zachowanie odbiorców wpływa na jego wystąpienie. Powinien więc obserwować reakcje audytorium i uwzględniać je w trakcie wygłaszania swojej mowy. Gdy zaobserwuje znużenie lub zniecierpliwienie, może dążyć do skupienia uwagi publiczności. Służą temu następujące zabiegi:

- posłużenie się anegdotą lub elementami humorystycznymi, wprowadzenie wątków sensacyjnych, uświadomienie słuchaczom ważności omawianych problemów – wszystkie łączą się z treścią wystąpienia;
- zmiana intonacji, zwiększenie dynamiki wypowiedzi, zawieszenie głosu lub zmniejszenie dystansu dzielącego mówcę od słuchaczy – które łączą się z formą wypowiedzi.

Odpowiednie dać rzeczy słowo. Normy językowe. Zasady stylistyki retorycznej.

Ćwiczenie 1. Proszę przeprowadzić rozbiór logiczny wypowiedzeń w poniższym opowiadaniu. Proszę zwrócić przede wszystkim uwagę na sposób wyrażenia podmiotu i orzeczenia, zastanówić się dobrze, zanim wskazać te części zdania. Następnie poproszę zredukować wszystkie wypowiedzenia do zdań wyjściowych.

(1) Zza rzeki grzmiało już dobrą chwilę. (2) Kilka wróbli poderwało się z gałęzi drzew. (3) Reks zaczął węszyć. (4) Usłyszała te odległe dźwięki i (5) chciała iść. (6) Byłem jednak ciekawy, (7) co będzie dalej. (8) Burza o tej porze roku wydawała się czymś niezwykłym, (9) a poza tym przyjemnie było obserwować nadchodzące mroczne chmury, (10) powoli zakrywające niebo. (11) Robiło się jednak coraz ciemniej i (12) rzeczywiście należało wracać do domu. (13) Nie mogłem już dłużej oponować, (14) zwłaszcza że obłoków wciąż przybywało. (15) Mała była wyraźnie zniecierpliwiona, (16) tupiała nóżkami, (17) ciągnęła mnie za kraj płaszcza, (18) jęczała. (19) «Zachciało ci się wycieczki – (20) pomyślałem – to teraz masz». (21) Udałem, (22) że otulam ją dokładniej szalikiem, (23) aby na chwilę jeszcze odsunąć powrót. (24) W końcu wyruszyliśmy. (25) Ona z pieskiem szła przodem, (26) ja wciąż się ociągałem, (27) zwalniałem. (28) Ale córeczka była sprytniejsza. (29) «Kłuje mnie w nodze – (30) powiedziała – (31) czy mógłbyś mnie ponieść?» (32) Na to jednak nikt w mojej sytuacji by nie przystał. (33) Nie jestem wprawdzie chlerlawej postawy, (34) ale wcale nie uśmiechała mi się wędrówka z ciężarem, choćby tak kochanym, na rękach. (35) Moje «nie» było tak stanowcze, (36) że przestraszona przestała nalegać. (37) Zresztą dochodziliśmy już do przystanku autobusowego. (38) W tej chwili chciało jej się krzyczeć z radości. (39) Było to tak widoczne, (40) że aż się uśmiechnąłem. (41) «Więc chce wracać do domu» – (42) pomyślałem.

(43) «A mnie tak dobrze było nad wodą!» (44) Przyjazd autobusu zakończył te niewczesne medytacje, (45) trzeba się było zająć czym innym.

Ćwiczenie 2. Proszę wskazać nielogiczne sformułowania w poniższych zdaniach.

1. Na sali wypełnionej po brzegi publicznością, w domach przed telewizorami i przed trzynastoosobowym jury [...] wystąpiło dziesięć dziewczyn ubiegających się o miano najpiękniejszej [...].
2. Akt oskarżenia zawiera prócz morderstw, handel narkotykami, przynależność do zbrodniczego stowarzyszenia [...].
3. Ich starcie na gruzach ojczyzny było w istocie lamentem za utraconym pokojem, który próbuje Kreon zabić prawem, a Antygona uczuciem.
4. Od momentu wejścia w życie w ubiegłym roku we Francji nowego prawa imigracyjnego, około 60 tys. osób utraciło ważność wiz pobytowych.
5. Nasze wysiłki na rzecz dobra drugiego człowieka przetrwają nawet próg śmierci.
6. Zdaniem rodziców i nauczycieli uniform utrudnia uczestniczenie w szkolnych bandach i wagarach oraz ogranicza liczbę przestępstw dokonywanych przez nieletnich i na nieletnich.
7. Rozmnażające się chomiki umożliwiają także obdarowywanie nimi kolegów i znajomych [...].
8. Głównym bohaterem spektaklu jest mężczyzna i jego sto-sunek do dwóch kobiet – kolejnych żon.
9. Były to więc stroje naturalne, preferowane przez młodzież, zmierzające w kierunku niekrępującego, wygodnego ubioru, noszące jednocześnie charakter wizytowy i wieczorowy.
10. Wnoszono nie tylko bukiety, wręcz całe kosze z imponującym, złożonym z 70 pąsowych róż, bukietem.

Ćwiczenie 3. Proszę wyjaśnić, jakie błędy językowe spowodowały komizm poniższych wypowiedzi.

1. Po nocnej podróży na boisku poruszali się jak muchy w smole.
2. Samotny żołnierz w upale i w ciepłym berecie krąży wytrwale między ambasadą a konsulem.
3. Z zagrody wielbłądziej rodzina Netanjahu udała się na pustynię dwukołowym wózkiem ciągniętym przez osiołka. Przed wózkiem premiera i za nim identyczne osie zaprzęgi wiozły w ciemnych okularach agentów ochrony osobistej, zgodnie ze stylem obowiązującym w FBI.
4. Dwie godziny po wyjściu Jacka rodzice otrzymali telefon z policji o znalezieniu samochodu syna pływającego w jeziorze.
5. Tych zaś, którzy chcieli zachować jedność z Rzymem, prześladowano aż po męczeństwo.
6. Pianista, którego trasa koncertowa rozpoczyna się dwoma koncertami w Londynie, obejmuje Danię, Szwecję, Niemcy i Szkocję.
7. Żona zmarłego dwukrotnie, w akcie rozpacz, próbowała rzucić się na trumnę [...].
8. Według danych komendy stołecznej wzrasta liczba przestępstw popełnianych przez nieletnich, szczególnie tych najcięższych.
9. Grand Prix konkursu zdobył zespół „Iwanici” z Białorusi, z Mereszowszczyzny – miejsca urodzenia T. Kościuszki, / który brawurowo wykonał m.in. pieśni «Bartoszu, Bartoszu».
10. Mimo usilnych starań nie udało mu się utrzymać przy życiu żadnej rośliny, chociaż starannie je podlewał, nawoził i pielęgnował z nie mniejszą troską niż ludzkich pacjentów.
11. [...] kobieta technik konserwator urządzeń telekomunikacyjnych jest w naszym kraju raczej męskim zawodem.
12. Pielęgniarka zawiązuje fartuch żonie prezydenta Czech Dagmarze Havel udającej się wczoraj z wizytą do męża Vaclava Havla w szpitalu w Innsbrucku. Prezydent Havel przeszedł we wtorek bardzo skomplikowaną operację pęknięcia dwunastnicy.
13. Janek kupił rower do spółki z Markiem, którym teraz dojeżdża do pracy.
14. Wydaje się niemożliwe, aby kilkunastoletni chłopcy [...] byli zdolni do zabicia człowieka z zimną krwią.
15. W tej dolegliwości palce maczają pewne bakterie.

16. Zabrakło toalet i młodzież załatwiała swoje fizjologiczne potrzeby w krzakach. Do tych kilku, ustawiały się niemal kilometrowe kolejki.

Ćwiczenie 4. Proszę poprawić błędy w następujących zdaniach:

- PKS w Krakowie zakupiło dwadzieścia nowych autobusów.
- W drużynie Legii oprócz Dąbrowskiego i Deyny wyróżnił się Nowak i Białas.
- Właściwy zespół tworzył dopiero lekarz weterynarii i technik.
- Oświadczenie świadka wypadku i dowód rzeczowy pomógł w ustaleniu winy.
- Krystyna i koń wbiegły do stajni.
- Dziś wieczór wszystkich zachwyciła rozbawiona dusza towarzystwa, pan Adam.

Ćwiczenie 5. Proszę wyjaśnić, które z podanych wyrażen uważamy za błędne? Dlaczego?

Na dworcu, na zakładzie, na terenie domu towarowego, na poczcie, w ramach uroczystości, w ramach książki, warunki dla poprawy, otwarcie dla zwiedzających, przyjemność dla kupujących, w zakresie ochrony środowiska, w zakresie współpracy handlowej.

Ćwiczenie 6. Proszę znaleźć i poprawić błędy ortograficzne w następujących zdaniach:

- Uważam tę książkę za wartą przeczytania i polecam ją wszystkim młodym czytelniką.
- Dziecią wydawało się, że rodzice ich nie kochają.
- Często pomagam siostrzeńcą w odrabianiu lekcji.
- Będziesz miał szanse na luksus bycia lekarzem.
- Bohaterowie w pewnym momencie tracą orientację, czy oglądają telewizję czy są bohaterami programów telewizyjnych.

Ćwiczenie 7. Proszę przeczytać tekst i odnaleźć błędy słownikowe i składniowe. Proszę wyjaśnić które z tych błędów rażą najbardziej? Jak je zmienić, czym zastąpić?

Historia powstania genealogii tego dzieła jest dość banalna. Zakochany po uszy młody muzyk wyjeżdża w ślad za swoją wybranką, chcąc choćby móc patrzeć na swój ideał. Niestety, rozdziela ich granica, kończąc podróż noszącą wyraźne znamiona ucieczki-pogoni Zrozpaczony geniusz wraca z powrotem do Paryża, gdzie spod pióra przelewa na papier przejmującą muzykę. Wydaje mu się, że czyni w niej zaledwie cienką aluzję do przeżytych uniesień, ale już pierwsze prawykonanie utworu pokazuje, że publiczność doskonale rozszyfrowuje wszystkie teksty i podteksty. Dowiaduje się o tym niewdzięczna kochanka i używa wszelkich wpływów, by przerwać wykonywanie demaskującego ją utworu. Dyrektor opery nie podda je się jednak naciskom wysoko postawionej panny, postanawia ją grać utwór, jego zdaniem doskonały zresztą muzycznie, i powiadamiając o całej aferze znajomych żurnalistów. Kilka artykułów prasowych opisujących tę historię dolewa oliwy do ognia, publiczność wali do przybytku muz, kasa ma wciąż rosnące dochody, muzyk staje się słynny.

Ćwiczenie 8. Proszę zaznaczyć wszystkie błędy w poniższym tekście.

1. Dziś mamy trzydziesty kwiecień dwutysięcznego szesnastego roku , co oznacza, że równo za dwa miesiące mam urodziny! 28. urodziny! Moje urodzinowe imprezy są najlepsze! Wszystko jest świetnie zorganizowane. Znajomi miesiąc przed urodzinami otrzymują listę rzeczy, które mogą mi kupić w formie prezentu – bynajmniej dostają to co chcę! Kto śpomyśli, że miesiąc przed to zbyt wcześnie, bo przez ten okres czasu może mi się spodobać coś innego. Tyle, że to dla mnie żaden problem – naprawdę! Listę prezentów zawsze mogę przecież zaktualizować.

2. Moja małżonka nieustannie powtarza, że nasz syn zbyt często chodzi po najmniejszej linii oporu. Jest leniem i kombinatorem. Sam nie wiem co z niego wyrośnie! W gazecie kiedyś pisało, że im szybciej rodzice zaczną reagować na złe zachowanie dzieci, to lepiej dla wszystkich. Jednak czarno to widzę, dlatego bo on się nikogo nie słucha. Ani mnie ani małżonki. Nie wiem co robić. Wiem tylko, że napewno nie można tego tak zostawić.

3. «Mi się to nie podoba!» – powiedziała szefowa, kiedy poinformowałam ją o moich urlopowych planach, a potem zaczęła hihotać. «O zesz ty wstrętna babo!» – pomyślałam. Zas u wam już dziewięć miesięcy, prawie dwadzieścia cztery godziny na dobę, a jej się nie podoba mój urlop. To skandal! Nie zamierzam kontynuować tego dalej. Albo da mi ten urlop albo odejdę. Ciekawe gdzie znajdzie drugą dziewczynę która będzie taka pracowita jak ja? Mówią, że nie ma ludzi niezastąpionych, ale to się jeszcze okaże! Jestem dwudziesto dziewięcioletnią kobietą z wieloma sukcesami na koncie. Wszyscy w branży

mnie znają i cenią. Na pewno nie będę miała problemu ze znalezieniem super pracy. Jednak narazie dam szansę szefowej. Może zmieni zdanie.

4. Od kiedy jestem w związku na nic nie mam czasu. Mój partner bezemnie nie chce nic robić. Nawet zakupy robimy razem. Wszystkie! Przez tą sytuację ciągle jestem poddenerwowana. Czasem lubię poprostu posiedzieć sobie w domu, położyć na łóżku i pogapić się w telewizor – ale dla mojego chłopaka takie nic nie robienie to strata czasu. Zkąd on się urwał? Przecież raz na jakiś czas powinniśmy zrobić coś osobno! Jednak nie do cierają do niego żadne argumenty. Na co dzień słyszę: «Nie idź tam sama!», «Nie jeźdź tam sama!», «Czy mogę ci towarzyszyć?»... Oh, jak bardzo chciałabym, żeby to się zmieniło!

Ćwiczenie 9. Jakie jest znaczenie homonimów, które powodują dwuznaczność poniższych zdań:

«Na zasady nie ma rady» – westchnął zakochany chemik po ostatnich doświadczeniach.

«Nie odpowiada mi ta pensja» – grymasiła młoda emancypantka.

«Ależ tu są tylko kopie» – zdziwił się kolekcjoner-koneser.

Marzenka nie mogła zasnąć. «Gdzie jest mój jasiek/Jasiek?» – pytała.

Co też tu robi ta para?

Proszę określić różnicę między następującymi synonimami:

Przyjemny, miły, sympatyczny, ujmujący, wdzięczny.

Wahanie, niezdecydowanie, niepewność, wątpliwość.

Uważnie, czujnie, ostrożnie, bacznie, rozważnie.

Ćwiczenie 10. Proszę znaleźć synonimy intensyfikacyjne do danych wyrazów:

Mądry, trwały, trudno, lękliwie, surowo, tendencyjny.

Ćwiczenie 11. Proszę zastąpić delikatniejszymi synonimami:

Szoruj stąd, odwal się, harować, po chamsku, orznąć, na całego.

Ćwiczenie 12. Proszę zastąpić poniższe frazy pojedynczymi przymiotnikami o równoważnym znaczeniu.

–taki, który łatwo znajduje oddźwięk –

–taki, który stanowi zakończenie czegoś –

–taki, który jest zdalny do zjedzenia –

–taki, którego nie należy czynić –

–taki, którego nie można usłyszeć –

–taki, którego nie można zmienić –

–taki, którego następstw nie można usunąć –

–taki, który nie przynosi dochodów –

–taki, który daje się policzyć –

–taki, który nie przepuszcza –

Ćwiczenie 13. Proszę przekształcić poniższe zdania złożone w zdania pojedyncze.

Cieszył się, że nadchodzą święta.

Zawiadomili, że będzie remont klatki.

Dostał gęziej skórki, ponieważ było zimno.

Zawody odbyły się, chociaż padał śnieg.

Nie przyjechał, ponieważ był chory.

Zdumiewa mnie to, jak on jest pewny siebie.

Pojechał do miasta, żeby zrobić zakupy.

Jeśli nie będzie pogody, nie wyjdziemy w góry.

Kiedy wrócił, zadzwonił do rodziców.

Jest taki, że wszyscy go nie lubią.

Ćwiczenie 14. Proszę skrócić poniższe zdania, wykorzystując następujące zabiegi stylistyczno-redakcyjne: a) usunięcie ze zdania rozwiniętego wyrazów nieistotnych dla zrozumienia jego treści, b) zastąpienie wyrazów o węższym zakresie znaczeniowym wyrazem lub wyrażeniem o szerszym zakresie lub c) przekształcenie zdania złożonego w zdanie pojedyncze.

– Poszedł do dużego sklepu, który znajdował się na osiedlu, i kupił orzechy laskowe i włoskie oraz rodzynki, migdały i figi.

- Na środku ogromnej zielonej polany stał mały, zbudowany z bali i pokryty gontem, domek, który miał nieproporcjonalnie duży komin.
- W sklepie jubilerskim można było kupić pierścionki z opalami, rubinami, szmaragdami, szafirami i brylantami.
- W małym ogródku, który znajdował się obok domu, rosły czerwone róże, Żółte irysy i różnokolorowe bratki.
- W przychodni lekarskiej można było skorzystać z porad ortopedy, gastrologa, kardiologa, neurologa i pediatry.

Tropy i figury retoryczne.

Ćwiczenie 1. W podanych przykładach proszę wskazać i nazwać tropy stylistyczne.

- Po pierwszej połowie meczu prowadzi Polska.
- Umyłam już okno, wytrzełam dywan i umyłam podłogę. Chyba skonam ze zmęczenia!
- Książka ta wiedzie nas przez najtrudniejsze zakamarki wiedzy o kosmosie.
- Byłam wczoraj na wystawie prac malarskich mojego sąsiada. Sądzę, że są niebrzydkie.
- Na dworze jest ciemno i ponuro, a niebo płacze już od dwóch dni.
- W kawiarni panował cichy hałas.
- Ludzie w jesieni życia chętnie oglądają telewizję.
- Reprezentantka Polski rozegra mecz z pierwszą rakieta świata.
- Tysiąc razy już cię prosiłam, żebyś przyszyła guzik.

Ćwiczenie 2. W podanych fragmentach przemówień Jana Pawła II proszę wskazać metafory:

- Bogurodzica jest najstarszym pomnikiem polskiej literatury (03.06.1979).
- Mówiąc do was, młodych, w ten sposób pragnę przede wszystkim spłacić dług, jaki zaciągnąłem wobec tego wspaniałego dziedzictwa ducha, jakie zaczęło się od Bogurodzicy (3 czerwca 1979).
- Kościół woła w dniu dzisiejszym (3 czerwca 1979).
- Przyjdź, Duchu Święty, napelnij serca Twoich wiernych i zapal w nich ogień Twojej miłości (3 czerwca 1979).
- Budujcie i umacniajcie na polskiej ziemi cywilizację miłości (3 czerwca 1997).
- Ksiądz Antoni strasznie zmizerniał, odkąd mnie tu nie ma. Ksiądz Antoni ma ogromną pasję [...] – po prostu go ta pasja zjada (8 czerwca 1979).

Ćwiczenie 3. Proszę określić, jaką funkcję pełnią metafory w podanych tekstach.

1. Gwiazdy jej oczu błyszczały jakimś dziwnym nieokreślonym blaskiem.
2. Nasza gospodarka przypomina rozpędzoną lokomotywę, która jedzie po torowisku nieprzystosowanym do takich prędkości. W dodatku maszynista dosypał w zeszłym roku za dużo węgla.
3. Trzeba popierać lewicę, ponieważ zdrowy organizm musi mieć silne obie nogi – i lewą, i prawą.
4. Przedmałżeńskie stosunki po to, aby się wypróbować, przypominają zrywanie gałązek z kwitnącej jabłoni. Wyglądają prześlicznie po wstawieniu do wazonu, potem jednak usychają.

Ćwiczenie 4. Proszę określić, jakim stylem napisany jest każdy z tekstów. Czy użycie tego stylu jest uzasadnione?

1. Gospodarz otworzył i w tym samym momencie zainkasował mocny cios pięścią w głowę, po którym upadł na podłogę.
2. Ciekawe, że nawet słonie urodzone w niewoli, które nigdy nie chlały, kiedy podsunie się im alkohol [...].
3. Francuskich chłopów wkurza taka polityka i zbudowali piramidę z niechcianych warzyw i owoców.
4. Redaktor Klaudia Michalak w lokalnej «Trybunie Śląskiej» walnęła tytułem «Żegnaj, piesku».

5. Prezes kopalni, Józef Matysik, który stał na czele załogi, pierwszy został capnięty przez policję.

Ćwiczenie 5. Proszę przeczytać tekst i ocenić zastosowane w nim środki stylistyczne.

Cicho było, ciepło i nieco sennie.

Słońce, chociaż to był już koniec września, przygrzewało jeszcze niezgorzej – wisiało w połowie drogi między południem a zachodem, nad lasami, że już krze i kamionki, i grusze po polach, a nawet zeschnięte twarde skiby kładły za się cienie mocne i chłodne.

Cisza była na polach opustoszałych i upajająca słodkość w powietrzu, przymglonym kurzawą słoneczną; na wysokim, bladym błękitnie leżały gdzieś bezładnie porozrzucane ogromne białe chmury niby zwały śniegów, nawiane przez wichry i postrzępione.

A pod nimi, jak okiem ogarnąć, leżały szare pola niby olbrzymia misa o modrych wręcz lasów – misa, przez którą, jak srebrne przedziwo rozblysnęło w słońcu, migotała się w skrętach rzeka spod olch i łozin nadbrzeżnych. Wzbierała w pośrodku wsi w ogromny podłużny staw i uciekała na północ wyrwą wśród pagórków; na dnie kotliny, dokoła stawu, leżała wieś i grała w słońcu jesiennymi barwami sadów – niby czerwono-żółta lizska, zwinięta na szarym liściu łopianu, od której do lasów wyciągało się długie, splecione nieco przedziwo zagonów, płachty pól szarych, sznury miedz pełnych kamionek i tarnin – tylko gdzieś w tej srebrnawej szarości rozlewały się strugi złota – łąbiny żółciły się kwiatem pachnącym, to białe omdlałe, wyschnięte łóżyska strumieni albo leżały piaszczyste sennie drogi i nad nimi rzędy potężnych topoli z wolna wspięły się na wzgórza i pochylały ku lasom. («Chłopi», S. Reymont).

Ćwiczenie 6. Proszę znaleźć w prasie lub w Internecie przykład felietonu, w którym nadawca nie ukrywa swoich emocji, a następnie wynotuj wszystkie środki językowe, które służą osiągnięciu tego efektu. Zwróć szczególną uwagę na słownictwo ekspresywne, frazeologię potoczną i takie środki składniowe, jak np. pytanie retoryczne lub wykrzyknienie.

Ćwiczenie 7. Proszę zbudować peryfrazy, którymi w tekście zastąpisz poniższe nazwy:

Mikrofalówka; prezydent; przychodnia; człowiek; życie; wyższa uczelnia; telewizja; starość; młodość; filozofia średniowiecze; Mikołaj Kopernik; Jan Matejko; Henryk Sienkiewicz; Wisława Szymborska; Afryka; Europa; Polska; Włochy; Japonia.

Przykład rozwiązania:

Anglia – ojczyzna futbolu, ojczyzna demokracji parlamentarnej; ojczyzna Szekspira.

Ćwiczenie 8. Proszę zastąpić poniższe wypowiedzi hiperbolami.

- Leśne jagody mogą być trujące.
- Na drogach od rana są duże korki.
- Człowiek zabił bezpańskiego psa.
- W Wiśle pojawiły się piranie.
- Zdrożeje wiele produktów spożywczych.
- Ktoś bardzo cierpi.
- Ona jest dobrą aktorką.

Przykład rozwiązania

Powódzie w Polsce – Polska tonie! Kataklizm! Woda wdiera się do wsi i miasteczek.

Język ciała. Sygnały niewerbalne

1. *Gra «Przekaz niewerbalny»(Oczkos)*

Wyobraźmy sobie, że zostaliśmy uprowadzeni przez obcą cywilizację.

Po przebudzeniu znaleźliśmy się wśród istot, które mówili językiem dla nas niezrozumiałym. Z nasłuchiwania ich mowy udaje się nam wychwycić poszczególne słowa i zwroty. Na podstawie ich zapisu układamy pary słów dla nas nic nie znaczących. Mimo to próbujemy porozumieć się za ich pomocą.

Dobieramy się parami. Każda osoba w parze losuje dwa słowa znajdujące się na jednej kartce. Można się porozumieć tylko tymi dwoma słowami. Prowadzący odchodzi na bok i zadaje tematy do rozmowy. Zadaniem pozostałych uczestników jest odgadnięcie, o czym rozmawia ćwicząca para. Zwracamy uwagę na intonację, tempo, pauzę i oczywiście mowę ciała, Tematy mogą być dowolne: od np. obgadywania koleżanki/kolegi, wyznania miłości w tramwaju, aż do rozmowy telefonicznej (reklamacja klienta). Przy

tej ostatniej scenie odwracamy ćwiczących do siebie plecami, tak by się nie widzieli i nie mogli porozumiewać mową ciała.

Oto propozycję niektórych słów:

szturmo – czurmo, aramba – damba, płaza – glaza, darmo – zarmo, ucztex – frucztext kramala – bramala, skubix – czubix, trukwo – prukwo, bruder – kruder, trąbo – brąbo, brambor – sambor, pebra – zebra, trempa – krempa, lapumpa – rafata, pigwo – ściigo itp.

2. Zagadki pantonimiczne. Każdy przedstawia kolejno – bez słowa i bez posługiwania się rekwizytami, tylko gestem i mimiką – jakąś czynność albo scenkę z życia, np. mycie zębów, wbijanie gwoźdźcia, rąbanie drewna, przyszywanie guzika, prowadzenie samochodu, rozpakowywanie prezentu, zawiązywanie krawata, budowanie domku z kart, dekorowanie tortu. Widzowie powinni odgadnąć, co przedstawiano i opowiedzieć historyjkę związaną z prezentacją. Czy będzie podobna do tej, która powstała w wyobraźni aktorów? Wygrywa ten, kto najszybciej odgadnie, jaka czynność jest prezentowana.

Ćwiczenie 1. Proszę zanalizować gesty bohaterów przedstawionej sceny. O czym one świadczą?

- Cóż pan, cóż pan ze sobą zrobił! – rzekła z rozpaczą, porwała się z klęczek, rzuciła mu się na szyję, objęła i mocno, mocno ścisnęła ramionami.

Raskolnikow odchylił się i spojrział na nią ze smutnym uśmiechem.

- Jakaś ty dziwna, Soniu: ściskasz i całujesz, kiedy ci powiedziałem o t y m. Zapominasz 5 o sobie.

- Nie, na całym świecie nie ma dziś nikogo nieszczęśliwszego niż ty! – krzyknęła zapamię-tale, nie słysząc jego słów, i nagle załkała spazmatycznie.

Fala od dawna niezaznanych uczuć wtargnęła mu do duszy i raptownie ją zmiękczyła. Nie stawiał oporu: dwie łzy spłynęły mu z oczu i zawisły na rzęsach.

- Nie, nie nigdy i nigdzie! – zawołała Sonia. – Pójdę za tobą, pójdę wszędzie! [...]

- Byłeś głodny! Chciałeś... pomóc matce? Tak?

- Nie, Soniu, nie – bąkał, odwracając się ze zwieszoną głową – nie byłem znowu taki głod-ny... Rzeczywiście chciałem dopomóc matce, ale... to niezupełnie jest tak... [...].

- Chodzi o to, że kiedyś zadałem sobie takie pytanie: dajmy na to, że na moim miejscu 15 jest Napoleon i że nie ma dla rozpoczęcia kariery ani Tulonu, ani Egiptu, ani przeprawy przez

Mont Blanc, tylko zamiast tych wszystkich pięknych i monumentalnych rzeczy jest sobie po prostu jakaś śmieszna staruszka, wdowa po rejestratorze, którą na domiar trzeba zabić, aby z jej kufierka sprzątnąć gotówkę (dla kariery! Rozumiesz?) – no więc czyby on się na to zdecydował, gdyby innego wyjścia nie było? Czy nie wzdragałby się, że to trochę zanadto niemonumentalne i że to... grzech? Otóż powiadam ci, że nad tym «zagadnieniem» przemęczyłem się okropnie długo, tak że okropnie wstyd mi się zrobiło, kiedy (jakoś nagle) uświadomiłem sobie wreszcie, że nie tylko by się nie wzdragał, lecz w ogóle do głowy by mu nie przyszło, że to niemonumentalne... i nawet by nie zrozumiał, czego się tu wzdragać? I gdyby rzeczywiście nie miał innej drogi, zadusiłby ją tak, że pisnąć by nie zdążyła – i to bez żadnych mędrkowań! Więc 25 i ja... porzuciłem mędrkowanie ... i zabiłem... wzorując się na autorytecie... [...] Otóż ... otóż postanowiłem zawładnąć pieniędzmi starej i użyć ich na pierwsze lata, już nie dręczyć matki, zapewnić sobie warunki do nauki i pierwsze kroki po skończeniu uniwersytetu – a wszystko to zrobić z rozmachem, radykalnie, tak by stworzył sobie już zupełnie nową karierę, wstąpić na nową, niezależną drogę... I oto... i oto wszystko... Więc zabiłem... [...].

- Och, to nie to, nie to – jęknęła udręczona – i czyż wolno ... nie, to nie tak, nie tak!

- Sama widzisz, że nie tak!... A przecież opowiedziałem ci szczerze, wyznałem ci prawdę!

- Taka to i prawda! O Boże!

- Przecież zabiłem tylko wesz Soniu, bezużyteczną, plugawą, szkodliwą.

- Człowiek to wesz! [...]

Sonia pojęła, że ten ponury katechizm stał się jego wiarą i prawem.

- Zrozumiałem wtedy Soniu – ciągnął z egzaltacją – że władza tylko temu idzie do rąk, kto śmie nachylić się po nią i wziąć. Jeden, jeden tylko warunek obowiązuje: wystarczy odważyć się. (F. Dostojewski «Zbrodnia i kara» (fragmenty)).

Ćwiczenie 2. Nie używając słów, lecz posługując się jedynie mimiką i gestykulacją, wyraż:

- a) radość,
- b) smutek,
- c) zdziwienie,
- d) gniew,
- e) zakłopotanie.

Ćwiczenie 3. Proszę wyjaśnić znaczenie wszystkich sygnałów niewerbalnych odnotowanych w tekście. Jakie funkcje pełnią? Co mówią nam o bohaterach?

Gdy Wojciech z kawą starościnej wszedł do pokoju na palcach, uśmiechając się i wdzięcząc, a głowę bardzo prosto usiłując utrzymać, Julka porwała się żywo i chwytając go za rękę spytała.

- Wojciechu! znasz wszystkich w sąsiedztwie.

- Jakże pani? a kogożbym nieznał, toż to już – (zadławił się liczbą, nie widząc potrzeby wdawać się w kompromitujący rachunek) – już – dawno dosyć tu mieszkamy.

Staruszka bojąc się żywości wnuczki, dała jej znak i sama zaczęła wypytywać starego Wojciecha.

- Bo to mój kochany Wojtku – ktoś Julcię w lesie przestraszył!

- Jaktó JW. Pani? W lesie?

- Na siwym koniu, jakiś młody człowiek, tylko co ich nie roztratował.

- Na siwym koniu! młody człowiek! rzekł nakrywając serwetę Wojciech mocno zadumany. – Młody człowiek na siwym koniu! Zaś! któżby to był? Pan Ciemięga.

- Ależ go znamy i nie młody.

- Jużciż niema czterdziestu.

- Julka śmiać się zaczęła. – Ale to bardzo młody człowiek.

- A! bardzo młody człowiek! to może pan Tadeusz.

- Zmiłuj się!

- Ten nie ma jak trzydzieści kilka.

- Ależ my tych panów znamy, to ktoś całkiem nieznajomy.

- Któżby to mógł być całkiem nieznajomy! A jakże proszę panienki wyglądał?

- Przystojny, słuszny, ciemnego włosa, koń pod nim siwy, na nim sukmanka, róg i strzelba.

- Koń siwy! nawet wierzchowca siwego nieznam w sąsiedztwie. Tylko u xiędza proboszcza w dyszlu chodzi hreczką zasiana kobyła.

- Julja pękała od śmiechu. – Ale mój Wojciechu to koń prześliczny! mówię ci prześliczny i nosił go.

- Piękny kiedy nosił! no! no! Dalipan trudno zgadnąć, ktoby to mógł być taki. I jakby dla podsycenia myśli opieszalej, Wojciech zażył tabaki sownicie, cofając się do drzwi.

- Przecież, mówił dalej powoli, znamy całe sąsiedztwo.

- Właśnie to i mnie dziwi, przerwała Julka, ale poszukaj no tylko po głowie, może i nie wszystkich znamy.

Wojciech się uśmiechnął: - Jużciż rzekł – znamy co jest lepszego, a tej tam drobnej szlachty i szlachetków, ktoby ich liczył!

- Kochany Wojciechu, ludzic to jak my! pracowici, poczciwi – czemuż ich już za nic rachujesz.

- No, ale bo widzi panna, rzekł stary poprawiając się – żaden z tej szlachty nie może mieć pięknego siwosza wierzchowca, więc

- A nikt że nam nowy nie przybył w sąsiedztwo, żaden młody człowiek, coby gdzie był w podróży długo, na naukach lub podobnie. – Stary skrobał się po wyczesanej czuprynie, której siwiznę napróżno farbując, utrzymywał, że był winien nie wiekowi, ale używanej dla połysku pomadzie. Nie – zdaje mi się, że nie.

- Więc tem dziwniej! zawołała Julka.

- Dajże pokój pytaniom, łagodnie przerwała staruszka – dzięki Bogu nic ci się nie stało, a na co ci ta próżna ciekawość.

- Moja babunieczku, wdzięcząc się odpowiedziała po cichu wnuczka – coby też człowiek był wart bez ciekawości? Przytem jestem kobieta, a nas już tak za tę wadę okrzyczano, że możemy jej sobie pozwolić, bo czy ją będziemy miały czy nie, zawsze ją nam przypiszą. (J. I. Kraszewski «Ostrożnie z ogniem»)

Ćwiczenie 4. Proszę uzupełnić zdania:

Skrzyżowanie rąk daje ...

Ręce na klatce piersiowej sugerują ...

Jedna ręka poziomo trzyma drugą za okolice łokcia służy do

Ręce schowane głęboko w kieszeniach spodni oznaczają, że ...

Podpieranie głowy rękami wskazuje na ...

Złożenie dłoni jak do modlitwy z rozchylonymi palcami, wskazuje na ...

Ukrywanie dłoni za sobą, w kieszeni, pod stołem, to ...

Ręka zasłaniająca usta, kciuk wbity w policzek, palce dotykające ust albo też zaciśnięta dłoń, która dyskretnie je zasłania, może być wyrazem ...

Wkładanie rąk do kieszeni, pozostawiając kciuki na wierzchu, może być oznaką ...

Pocieranie jedną dłonią o drugą wyraża ...

Lekki uścisk dłoni oznacza, że ...

Delikatne drapanie się w szyję czy odginanie kołnierzyka palcami w czasie mówienia może świadczyć ...

Stukanie palcami w brodę świadczy o ...

Skrzyżowanie nóg (zakładanie jednej nogi na drugą) jest przykładem ...

Skrzyżowane nogi wraz ramionami przekazują informację o ...

Ręce trzymają nogę w trakcie siedzenia, świadczy o tym, że ...

Ściśnięte nogi oznaczają ...

Kopanie w powietrze oznacza ...

Opuszczenie głowy podczas rozmowy może być oznaką ...

Przechylenie głowy na bok może być oznaką ...

Trzymanie głowy nieruchomo oznacza ...

Oczy zmrużone mogą świadczyć o ...

Oczy szeroko otwarte cechują osoby ...

Patrzenie w górę prawdopodobnie oznacza, że ktoś ...

Ćwiczenie 5. Proszę określić, w jakim kontekście mogłyby pojawić się poniższe gesty? Proszę wskazać funkcję, jaką mogą pełnić, i ich znaczenie. Oceń uniwersalność tych znaczeń.

Ćwiczenie 6. Proszę powiedzieć na głos dwa zdania: «Lepiej dwa razy sprawdzić, niż się pomylić. Pierwsze wrażenie może być mylne». Następnie proszę połączyć wypowiedź z różnymi rodzajami ruchu, np. z tupnięciem nogą podczas wymawiania zaakcentowanych słów. Można także uderzać w stół zrolowaną

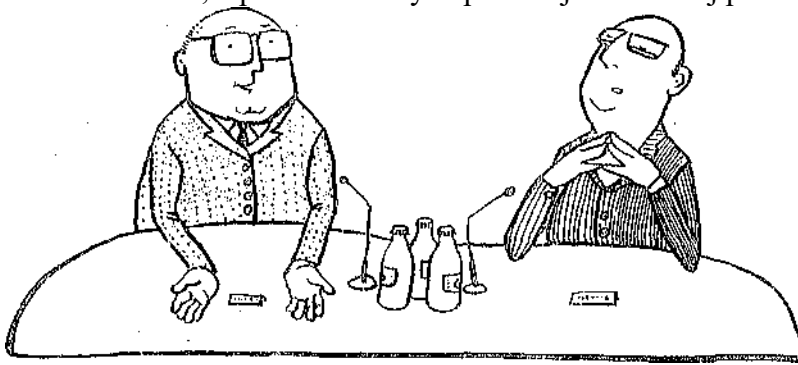
gazetą. Następnie proszę ograniczyć ruch do energicznego gestu dłonią i ramieniem. W dalszym ciągu redukuj ruchy, aż zaczną przypominać naturalną gestykulację.

Ćwiczenie 7. Proszę obejrzeć dowolny program publicystyczny z udziałem zaproszonych gości. Oceń stosowane przez nich gestykulację i mimikę oraz środki prozodyczne (tempo mówienia, frazowanie, ton i barwę głosu).

Ćwiczenie 8. Proszę zgromadzić jak najwięcej wyciętych z gazet zdjęć przedstawiających różne stany emocjonalne sfotografowanych osób. Proszę opisać uwiecznione na zdjęciach gesty i mimikę oraz scharakteryzujcie ich znaczenie.

Ćwiczenie 9. Proszę wyobrazić sobie, że jesteś przedstawicielem handlowym, który chce zaprezentować klientowi jakiś produkt lub jakąś usługę. Przygotuj taką prezentację (trwającą maksymalnie 2 minuty) i wykonaj ją przed grupą. Pamiętaj o właściwej modulacji głosu oraz stosownej mowie ciała.

Ćwiczenie 10. Proszę przypatrzeć się tym dwóm rysunkom i ocenić, który mówca bardziej by cię zainteresował? Która, z przedstawionych postaw jest bardziej przekonująca? Któremu mówcy zaufasz?

Argument argumentowi nierówny

Ćwiczenie 1. Proszę skonstruować krótkie wypowiedzi na zasadzie uzupełnienia następujących schematów:

– *Dotychczas mówiono o...*

Tymczasem ja chciałbym poruszyć kwestię...

Jeśli zaś wspomnieliśmy... to musimy *także* powiedzieć o...

Pozwolą państwo, że zatrzymam się przez chwilę przy...

Dam przykład...

Sami państwo mają tu na pewno mnóstwo przykładów, więc nie będę ich mnożył. Powiem tylko...

A więc...

– *Mój szanowny przedmówca powiedział...*

Jeden szczegół mu jednak umknął...

Jeśli więc weźmiemy to pod uwagę...

Z tego zaś wynika, że...

Wówczas, niestety, musimy...

Wnoszę więc o...

– *Pani X mówi, że...*

i swoje zdanie popiera następującymi argumentami...

Pan Y zaś jest zdania, że...

i uzasadnia je tak...

Ja natomiast uważam, że oboje są w błędzie, bo...

Ćwiczenie 2. Proszę omówić, do jakich tytułów i tekstów nawiązują nagłówki z «Gazety Wyborczej».

– Cierpienia młodego parlamentu (8 I 1992)

– Leszek Miller smutną ma twarz (23 IV 1998)

- Miałeś Pawlak złoty róg (14, 15 I 1995)
- Dziwny jest ten rząd (13 VII 1992)
- Czekając na kapitalizm (29 V 1996)
- Upiór w redakcji (24 I 1991)
- Co tam panie w PSL-u? (17,18 VIII 1996)
- Krajobraz po ucieczce (23 V 1991)
- Ach, co to był za mur! (7 V 1991)

Ćwiczenie 3 Które z poniższych wypowiedzi są wypowiedziami argumentacyjnymi?

1. Bogactwo nie jest dobrem, bo może zostać użyte do niegodziwych celów.
2. Nowe teorie przyjmują się, bo zwolennicy starych wymierają.
3. Krzysztofie! Ponieważ już drugi raz zgubiłeś klucze, jesteś obowiązany zapłacić gospodarzowi za dorobienie nowych.
4. Miasta powinny być budowane na wsi, bo tam jest czyste powietrze.
5. Niespokojne jest życie tych, którzy zapominają o przeszłości, lekceważą teraźniejszość i lękają się przyszłości.

Ćwiczenie 4. Proszę przeczytać argumenty podane w poniższym poleceniu, a następnie dać odpowiedź na pytania:

W których przykładach wniosek nie zawsze jest poprawny?

Na czym polega niebezpieczeństwo tego typu dowodzenia?

- Za dwa tygodnie zaczyna się czerwiec, więc należy się spodziewać, że za kilkanaście dni będzie już na pewno ciepło.
- Argentyna jest krajem Ameryki Łacińskiej, więc dominuje tam chrześcijaństwo.
- Mój znajomy pochodzi z Belgii, więc mówi po francusku i flamandzku.
- Jan X. jest politykiem, więc większość jego wypowiedzi to kłamstwa.
- Dwie kucharki obierają kilogram ziemniaków przez cztery minuty, więc cztery kucharki wykonają tę pracę w dwie minuty.
- Dziś jest środa popielcowa, więc nie należy jeść mięsa.

Ćwiczenie 5. Przez najbliższy tydzień proszę wsłuchać się dokładnie w teksty perswazyjne adresowane do ciebie w codziennych sytuacjach komunikacyjnych. Proszę zapisać wszystkie argumenty odwołujące się do uczuć, stosowane przez nadawców tych tekstów. Następnie proszę dać odpowiedź na pytania:

- Czy zastosowane chwytły uważasz za uczciwe?
- Czy były one skuteczne?
- Który typ argumentów odwołujących się do uczuć stosowany był najczęściej?

Ćwiczenie 6. Z archiwum zdjęć rodzinnych proszę wybierać pięć takich, które mogłyby stać się argumentami ilustrującymi tezę: «Grunt to rodzina».

Ćwiczenie 7. Proszę wyobrazić sobie, że jesteś nauczycielem w szkole podstawowej, który chce wyposażyć salę lekcyjną w tablicę interaktywną. Zredaguj 3 krótkie teksty argumentacyjne, których celem będzie przekonanie odbiorców do zakupu tablicy.

- Pierwszy tekst skieruj do rodziców uczniów: załóż, że wygłosisz go podczas zebrania w szkole.
- Drugi sformułuj w taki sposób, jakbyś miał go wypowiedzieć w czasie rozmowy z dyrektorem szkoły, w której pracujesz.
- Trzeci napisz z myślą o wysłaniu go w formie oficjalnego listu do właścicieli firm działających w twojej miejscowości i w jej okolicach.

Ćwiczenie 8. Proszę sformułować argumenty na poparcie tezy «Warto biegać», rozwijając następujące hasła:

- zdrowie,
- siła,
- wolność,
- radość,

- relaks,
- oszczędność,
- szczupła sylwetka,
- przyjaźń,
- inteligencja,
- satysfakcja,
- autorytet,
- bezpieczeństwo,
- natura.

Ćwiczenie 9. Proszę obejrzeć dowolny program publicystyczny w telewizji. Proszę zwrócić uwagę na argumentację stosowaną przez gości programu i zrobić notatki, które ułatwią ci na drugi dzień streszczenie tej argumentacji koleżance lub koledze.

Ćwiczenie 10. Proszę ułożyć kilkudzaniowe opowiadanie, które uwiarygodni tezę i argumentację w wystąpieniu na jeden z poniższych tematów. W opowiadaniu proszę wykorzystać wątki autobiograficzne.

- 1) Co dwie głowy, to nie jedna.
- 2) Człowiek dla drugich ma rozum, a dla siebie głupi.
- 3) I na równiej drodze można się potknąć.
- 4) Jak się człowiek śpieszy, to się diabeł cieszy.
- 5) Kto się czubi, ten się lubi.

Ćwiczenie 11. Proszę przeczytać tekst, a następnie zidentyfikować strategie przekonywania o słuszności obsadzenia kwiatami dachów przystanków:

Holandia. Pszczoły dostały wspaniały prezent Pszczoły mają się dobrze w Holandii. W Utrechcie na dachach kilkuset przystanków autobusowych zasadzono kwiaty. Sprawiono w ten sposób prezent pszczołom. O ekologicznej inicjatywie władz miasta w Holandii piszemy w ramach naszej akcji #DziennaDawkaDobregoNewsa. Kwiaty zasadzono na dachach 316 przystanków. [...] Ich obecność ma nie tylko wspierać bioróżnorodność Utrechtu, ale również pomóc w łapaniu drobnych pyłów latających w powietrzu oraz w magazynowaniu wody deszczowej.[...]. (źródło: Łukasz Dynowski, O2.pl, bit.ly/2zD74uV)

Ćwiczenie 12. Proszę zapoznaj się z tekstem. Odszukać, zakreślić i ponumerować argumenty przemawiające za prawem do nauki.

Inwestycje drogowe naruszają krajobraz, wywierają wpływ na środowisko naturalne. Potrzebujemy dróg, ale i potrzebujemy bezpieczeństwa zasobów przyrodniczych. Po zapoznaniu się z protestem, niezależnie od swoich przekonań, spróbuj sformułować argumenty przemawiające za budową drogi – czyli kontrargumenty wobec przekonań wyrażonych przez autorów petycji. Coraz realniejsze stają się plany budowy drogi szybkiego ruchu przez serce Mazur. Biegająca po gigantycznych estakadach czteropasmowa droga zniszczy siedliska cennej przyrody i krajobraz tego unikalnego miejsca. Żaden z obecnie proponowanych trzech wariantów nie ma uzasadnienia ekonomicznego, wszystkie są destrukcyjne dla przyrody i krajobrazu jednego z najpiękniejszych regionów Polski oraz dla społeczności tam mieszkających. Trwają obecnie prace mające na celu wybór wariantu drogi ekspresowej łączącej Rosję, Białoruś kraje nadbałtyckie z Europą Zachodnią. Droga tą ma przejeżdżać nawet 22 000 samochodów dziennie, w tym wiele tysięcy tirów. Kraina Wielkich Jezior Mazurskich to wyjątkowo cenny pod względem przyrodniczym i krajobrazowym region, jedno z najbardziej atrakcyjnych dla turystów i najchętniej przez nich odwiedzane miejsce w Polsce. Droga ekspresowa w każdym z proponowanych wariantów zniszczy liczne siedliska chronionych gatunków roślin i zwierząt oraz unikatowy krajobraz Mazur! Planowana jest budowa m.in. potężnej estakady przecinającej jezioro Tałty (największej w Polsce i czwartej w Europie – z pylonami wysokości prawie 150 metrów!) obok gniazd orła bielika. Ze względu na trudny teren – liczne jeziora, wody stojące i płynące, bagna i tereny podmokłe oraz wzgórza morenowe, niezbędne będzie wykonanie olbrzymich prac ziemnych i przerzucenie milionów metrów sześciennych ziemi. Oznacza to olbrzymie zniszczenie terenu w szerokim pasie wzdłuż planowanej drogi i nieodwracalną dewastację cennych przyrodniczo terenów. Realizacja któregokolwiek z wariantów wpłynie negatywnie na

rozwój atrakcyjnej oferty turystycznej regionu opartej o naturę i wyjątkowy krajobraz. [...] (źródło: Kampanierzy.pl/ratujmy-mazury).

Ćwiczenie 13.

Proszę napisać tekst argumentacyjny na jeden z poniższych tematów.

- Dlaczego należy sadzić drzewa wzdłuż dróg?
- Dlaczego należy dbać o poprawność językową?
- Śniadanie – najważniejszy posiłek w ciągu dnia.
- Dlaczego warto odwiedzić (tu wpisz jakiś kraj)?
- Dlaczego warto studiować?
- Dlaczego należy dbać o zabytki i dobra kultury?

Ćwiczenie 14. Proszę przeczytać tekst i określić jego styl. Proszę uzasadnić swoją opinię oraz zidentyfikować, do jakich źródeł argumentacji zwraca się autor, namawiając uczniów do czytania.

Drodzy uczniowie!

Z pewnością wielu z Was myśli, że na temat zalet płynących z czytania książek powiedziano już wszystko. Otóż moje przemówienie skierowane jest do tych, którzy spędzają wolny czas, bez reszty oddając się wirtualnej rzeczywistości, a czytanie książek kojarzą jedynie z nudą i stratą czasu. Swoje słowa kieruję też do wszystkich Was – uczniów, którzy chcą dobrze zdać egzamin i dostać się do wymarzonej szkoły.

Wszystkim Wam mówię dzisiaj: **WARTO CZYTAĆ KSIĄŻKI!**

Na uwagę zasługują losy bohatera noweli autorstwa Henryka Sienkiewicza pt. «Latarnik». Skawiński to uczestnik powstania listopadowego. Z przyczyn politycznych musiał emigrować za granicę, tułał się po wielu krajach i wykonywał wiele prac, aby się utrzymać. Nigdzie nie mógł zagrzać miejsca. Czuł się stary i opuszczony, stracił sens życia. Po wielu latach udało mu się odnaleźć schronienie w Aspinwall, gdzie pracował jako latarnik. Jednak cały czas Skawiński czuł się wyobcowany, samotny. Dopiero przypadek sprawił, że w jego ręce dostała się książka i była to książka dla niego niezwykła – «Pan Tadeusz». Jej lektura sprawiła, że serce bohatera zaczęło uderzać szybciej, a on sam odnalazł swoją tożsamość. I chociaż musiał opuścić latarnię i udać się znów na tułaczkę, to robił to z lżejszym sercem niż kiedyś, bo odchodził z kawałkiem ojczyzny pod pachą (Skawiński zabrał ze sobą w drogę książkę – «Pana Tadeusza»).

Jeśli czytamy książki, jesteśmy bogatsi o wiedzę, którą można zastosować w wielu sytuacjach. Hermiona – bohaterka cyklu o Harrym Potterze – ze względu na swoje pochodzenie była źle traktowana przez uczniów Hogwartu. Jednak dzięki swojej pracy i zdobytej wiedzy zyskała uznanie nauczycieli, a dla uczniów stała się autorytetem. Spędzała długie godziny w bibliotece, a dzięki wiadomościom, które tam zdobywała, pomagała Harry'emu i Ronowi rozwiązywać zagadki, a także wielokrotnie wybawiła swoich przyjaciół z opresji.

Do kogo nie przemawiają ani autorytety, ani przykłady literackie, ten może spojrzeć na wnioski płynące z doświadczenia. Jeśli porozmawiamy z naszymi starszymi kolegami i koleżankami, okaże się, że ci, którzy czytali książki, z łatwością potrafią znaleźć odpowiednie rozwiązania trudnych spraw, mają duży zasób słownictwa i potrafią uzasadnić swoje zdanie.

Ćwiczenie 15. Rozpoznanie sytuacji. Proszę wypisać znane ci sytuacje, w których trzeba przekonywać innych.

Nr	Kto?	Kogo?	Kiedy?	Do czego przekonuje?

Ćwiczenie 16. Na swojej uczelni starasz się o atrakcyjne półroczne stypendium zagraniczne. Oferta jest wyjątkowo ciekawa, a konkurencja zapewne spora. Spełniasz wszystkie wymagane warunki, zatem rozstrzygające będzie to, co napiszesz w formularzu aplikacyjnym. Masz do dyspozycji maksymalnie 2500 znaków. Wiesz, że wnioski będą rozpatrywane przez Komisję stypendialną Twojego wydziału. Masz niepowtarzalną szansę, żeby przekonać do siebie członków Komisji i wyjechać!

- 1) Zastanów się, który z rodzajów retorycznych będzie najodpowiedniejszy dla planowanego tekstu.
- 2) W jaki sposób w tej konkretnej sytuacji możesz korzystnie zaprezentować swoją osobę?

Zastanów się, czy skupisz się raczej na swoich dotychczasowych osiągnięciach, czy też planach, które łączyś z wyjazdem. Rozważ, co da Ci każda z tych strategii. A może warto je połączyć? Jeśli tak, to w jakich proporcjach?

Jakie argumenty przychodzą Ci do głowy?

Pojedynek na słowa. Techniki erystyczne w publicznych sporach

Ćwiczenie 1. Proszę zgromadzić 10 wyrażen, za pomocą których wprowadza się do wystąpienia treści polemiczne, stanowiska przeciwne zdaniu oponentów, krytykę opinii innych.

Ćwiczenie 2. Proszę obejrzeć jeden z filmów:

- *Filadelfia*, reż. Jonathan Demme (1993),
- *Ława przysięgłych*, reż. Gary Fleder (2003),
- *Dwunastu gniewnych ludzi*, reż. Sidney Lumet (1956).

Proszę zwrócić szczególną uwagę na sceny odgrywane w sądzie, a następnie wykonać podane polecenia:

- Oceń typ stosowanej argumentacji.
- Wypisz wszystkie argumenty i przyporządkuj je do odpowiedniego typu.
- Streść argumentację oskarżenia i obrony.

Ćwiczenie 3. Proszę zgromadzić jak najwięcej argumentów przemawiających za jedną z dwóch tez:

- 1) Wakacje najlepiej spędzać w Polsce.
- 2) Wakacje najlepiej spędzać w ciepłych krajach.

Następnie spróbujcie przewidzieć kontrargumenty, jakie mogą sformułować osoby, reprezentujące przeciwny pogląd na temat miejsca spędzania wakacji.

Ćwiczenie 4. Proszę przygotować argumenty przemawiające za jedną z poniższych tez lub przeciw niej. Po zakończonej pracy przedstawcie je na forum grupy. Wspólnie oceńcie ich siłę i przydatność perswazyjną.

- Autostrady w Polsce powinny być płatne.
- Warto znać prawo.
- W Polsce powinno się zlikwidować zakaz palenia w miejscach publicznych.
- Telewizja szkodzi.

Ćwiczenie 5. W jakiej kwestii masz zdanie przeciwne do stanowiska twoich rodziców? Proszę zgromadzić jak najwięcej argumentów popierających twoje poglądy. Następnie proszę zastanówić się, do którego z tych argumentów rodzice łatwo znajdą kontrargument.

Ćwiczenie 6. Proszę przeczytać poniższy tekst i opowiedzieć się po jednej ze stron sporu. Proszę wypunktować przynajmniej 5 argumentów i zredagować krótką odezwę do sąsiadów, która będzie mogła zawisnąć w osiedlowej gablocie.

Proszę wykorzystywać schemat: Rozpocznij od zwrotu do odbiorców, np. Szanowni Współmieszkańcy!; nakreśl sytuację, np. W ostatnim czasie coraz częściej... ; przedstaw stanowisko twoje i osób ci bliskich (sąsiadów, rodziny itd.): W związku z opisaną sytuacją pragniemy przedstawić nasze stanowisko. Uważamy, że... (i tu zaprezentuj wasze argumenty).

Nowe szaleństwo Polaków. Sąsiedzkie wojny o hałas i koszenie trawy w niedzielę. Ledwo zazieleniły się trawniki, a już rozpoczął się nowy sezon na sąsiedzkie wojny. Chodzi o koszenie trawy w niedzielę. Są ludzie gotowi zapłacić kilkaset złotych za pozew zmuszający sąsiada do powstrzymania się od hałasowania. Pozornie niewinne pytanie: «Czy kosicie trawę w niedzielę?», jakie padło na grupie «Tarasy, balkony, ogrody» na Facebooku, sprowokowało ponad 1800 komentarzy. «Niedziela jest do odpoczynku», «Niedzielna praca w g... się obraca», «Kosić? Chyba by nassąsiedzi powiesili. Ludzie mają prawo do wypoczynku niedzielnego», «W niedzielę się odpoczywa, ale świrów nie brakuje» – piszą tradycjoniści i obrońcy niedzieli jako dnia przeznaczonego na wypoczynek w ciszy. Ich przeciwnicy to wolnościowcy, pracujący, którzy deklarują, że właśnie w niedzielę mają czas na odprężającą pracę z kosiarką. «A ja się relaksuję koszeniem trawy i kto mi zabroni». «Dajmy ludziom żyć po swojemu. Nie powinno nikogo

interesować, co robię na własnej posesji» – odpowiadają zwolennicy niedzielnego koszenia. Z dyskusji wynika, że hałasowanie kosiarką w niedzielę to sprawa wyjątkowo drażliwa dla posiadaczy działek i ogrodów. Temat pojawia się również na internetowych forach z poradami prawników. Polacy szukają sposobów na poskromienie sąsiada, który uprze się i hałasuje kosiarką. (źródło: Wp.pl, bit.ly/2Udm5g4)

Ćwiczenie 7. Zorganizujcie w grupie dyskusję na jeden z poniższych tematów (stanowią je rozmaite sentencje dotyczące głosu i wystąpien publicznych). Pamiętajcie o kulturze dyskusji, odpowiedniej artykulacji i mowie ciała.

a) *Jestem najbardziej spontanicznym mówcą na świecie, ponieważ każde słowo, każdy gest i każda riposta zostały dokładnie przećwiczone* (George Bernard Shaw).

b) *Słowa są najpotężniejszą bronią, jaką ludzkość się posługuje* (Rudyard Kipling).

c) *Sami mówcy budzą do siebie zaufanie z trzech powodów [...]. Są to rozsądek, szlachetność i życzliwość* (Arystoteles).

Ćwiczenie 8. Proszę przygotować obronę lub oskarżenie jednej z osób: Wojciecha Jaruzelskiego, Lecha Wałęsy, Józefa Piłsudskiego, Jerzego Owsiaaka, Ryszarda Kapuścińskiego lub Ryszarda Kuklińskiego.

Ćwiczenie 9.

Proszę wybrać jedną z postaci wymienionych w Ćwiczeniu 8. Warunkiem wyboru uczynicie proporcjonalny rozkład głosów za i przeciw tej postaci, tak by mniej więcej połowa z was zasiadła po stronie oskarżenia i mniej więcej połowa po stronie obrony. Zanim przystąpicie do wyboru postaci, wszyscy musicie się zapoznać z działalnością każdej z nich, by wyrobić sobie opinię na jej temat. Kiedy wybierzeć już postać, podzielicie klasę na dwie grupy oraz wyłonicie jednego przedstawiciela grupy obrońców i jednego przedstawiciela grupy oskarżycieli, możecie przystąpić do przeprowadzenia procesu. Pamiętajcie, że wybrani przez Was oskarżyciel i obrońca powinni przedstawiać argumenty wszystkich studentów stojących po danej stronie sporu. Rolę sędziego powierzcie wykładowcowi.

1. Sędzia wywołuje sprawę.
2. Oskarżyciel oskarża.
3. Obrońca broni.
4. Sędzia zadaje pytania.
5. Oskarżenie odpowiada na pytania sędziego.
6. Obrona odpowiada na pytania sędziego.
7. Oskarżyciel odpowiada na argumenty obrońcy.
8. Obrońca odpowiada na argumenty oskarżenia.
9. Sędzia wydaje wyrok i go uzasadnia.

Ćwiczenie 10. Autorzy baśni i opowiadań dla dzieci często tak kreują postaci, by nadać im wyłącznie pozytywne lub wyłącznie negatywne cechy. Do takich pejoratywnych postaci zaliczamy: macochę z baśni o Królewnie Śnieżce lub Kopciuszku, dwie przyrodnie siostry Kopciuszka, Babę Jagę i wiele innych. A może jednak uda się obronić tych bohaterów? Wybierz jednego z nich i jako jego obrońca sądowy, ułóż kilkuzdaniowy tekst. Może on mieć charakter humorystyczny lub ironiczny.

Ćwiczenie 11. Proszę przeczytać poniższą próbkę «domowego» sporu, opisać swoimi słowami strategię obrony zastosowaną przez Krzysia:

Dwunastoletnia Ania otwiera lodówkę i zawiedziona mówi do siedmioletniego Krzysia:

- Krzysiu, zjadłeś mój deser. Mama zostawiła go w lodówce, a tu nic nie ma!

- Nie, nie jadłem żadnego deseru.

- Jak to? Wyparował? Pokaż no się – przecież jeszcze masz czarne zęby po moich borówkach.

- No jasne, że mam, bo zjadłem borówki, a nie żaden deser.

- Ojej, nie udawaj, że nie wiesz, co to jest deser! Sam się wczoraj o deser upominałeś!

- Wszystko jedno, deser, czy nie deser, musiałem te borówki zjeść, bo byłem głodny.

- To musiałeś zjeść akurat moje borówki! Ty łakomczuchu, wyjadasz mi to, co najlepsze, bo tak ci się chce, a nie dlatego, że jesteś głodny! Nie masz prawa!!!

- To ty nie masz prawa! Nie będziesz mi mówić, co mogę robić, nie jesteś moją mamą.

Proszę napisać samodzielnie scenkę, w której wykorzystasz kolejne stopnie sporu (np. uczeń i

nauczyciel, gapowicz i konduktor).

Skuteczna komunikacja

Ćwiczenie 1. Proszę ułożyć dialog z partnerem.

1. Poproś kolegę o pożyczkę (pożyczenie pieniędzy).
- 1a. Nie możesz pożyczyć. Odmów uprzejmie.
2. Poproś koleżankę, aby zaopiekowała się twoim kanarkiem.
- 2a. Obiecuj, że będziesz dobra dla ptaszka.
3. Na przyjęciu poproś o coś do picia.
- 3a. Wyjaśnij, że jest tylko woda.
4. Chcesz się podzielić deserem. Poproś kelnera o dodatkowy talerzyk.
- 4a. Kelner obiecuje, że przyniesie.
5. Kolega poprosił o pomoc w pracy.
- 5a. Niestety nie możesz mu pomóc.
6. Mama prosi o pomoc w zakupach.
- 6a. Teraz nie możesz.
7. Ekspedientka prosi o drobne pieniądze.
- 7a. Nie masz drobnych.
8. Brat poprosił o pomoc w rozwiązaniu zadania.
- 8a. Nie wiesz, jak to zrobić.
9. Młodszy brat chciałby z tobą gdzieś iść.
- 9a. Obiecuj bratu wycieczkę do wesołego miasteczka.
10. Mama prosi, żebyś zabrał swój plecak z przedpokoju.
- 10a. Obiecuj mamie, że jutro uporządkujesz swoje rzeczy.
11. Jedziesz na wycieczkę, mama prosi, abyś uważał.
- 11a. Obiecuj mamie, że wrócisz zdrowy.

Ćwiczenie 2. Proszę przeczytać. W jakich okolicznościach, kto, o kim, o czym i do kogo może powiedzieć takie słowa?

- A. – Ale Syberia!
 – Zimno tu!
 – Czy mógłbyś zamknąć okno?
 – Proszę, zamknij okno.
 – Moje gardło!
 – Już wystarczy tego wietrzenia!

- B. – Proszę o ciszę!
 – Zamknijcie się!
 – Nie jesteście w lesie!
 – Głowa mi pęka!
 – Czy mogę prosić o ciszę?
 – Zaczynamy zajęcia.

Ćwiczenie 3. Proszę przeczytać bajkę.

- Jakich metod ekspozycji używał Lis? Nazwij je.
 - Jakie błędy popełnił Kruk? Wymień je.
 - Jakie cele komunikacyjne osiągnął Lis?
- Pochlebstwo, Podstęp, Próżność, Korzyść
 Bywa często zwiedzionym,
 Kto lubi być chwalonym.

Kruk miał w pysku ser ogromny;
 Lis, niby skromny,
 Przyszedł do niego i rzekł: «Miły bracie,
 Nie mogę się nacieszyć, kiedy patrzę na cię!
 Cóż to za oczy!
 Ich blask aż mroczy!
 Czyż można dostać
 Takową postać?
 A pióra jakie!
 Szklnięce, jednakie.
 A jeśli nie jestem w błędzie,
 Pewnie i głos śliczny będzie.»
 Więc kruk w kantaty; skoro pysk rozdziawił,
 Ser wypadł, lis go porwał i kruka zostawił.(I. Krasicki «Kruk i lis»).

Ćwiczenie 4. Które z poniższych wzorów odrzucania mowy uważasz za najbardziej uprzejme dla osoby, z którą rozmawiasz?

Nic z tego.
 Niestety, nie mogę.
 Nie da rady.
 Jeszcze co?
 Nie ma takiej możliwości.
 To nie przejdzie.
 Przykro mi, ale...
 Niestety, to niemożliwe...
 Bardzo mi przykro, ale...
 Nie, tego nie jestem w stanie zrobić.
 To niestety, nie leży w sferze moich możliwości.
 Tego się zrobić nie da, przykro mi.

Ćwiczenie 5. Proszę wyobrazić sobie sytuacje opisane poniżej. Proszę wyjaśnić na czym polega wiarygodność mówcy i w jaki sposób się ona przejawia.

– Polityk na spotkaniu ze swoimi wyborcami mówi: «Wiem, co czujecie. Złe się dzieje w naszym państwie. Jestem waszym przyjacielem i powiernikiem...», a jednocześnie odsuwa się od odbiorców, odchyła ciało, a rękami tworzy barierę.

– Szef, stojąc za wysokim biurkiem ponad siedzącym i słuchającym go pracownikiem, opierając się rękami o blat biurka, mówi: «Ja tu pełnię skromną funkcję i jestem po to, aby służyć i pomagać swoim pracownikom».

– Nauczyciel, spoglądając znad okularów zsuniętych na koniec nosa, mówi: «Możecie mnie o wszystko pytać, nie bójcie się pytać».

– Mówca wygłaszający na konferencji naukowej referat o potrzebie bliskości, niwelowania dystansu i tworzenia więzi z odbiorcą kurczowo trzyma w dłoniach przed sobą kartkę, z której odczytuje tekst.

– Adwokat wygłaszający mowę obrończą, przekonujący o niewinności oskarżonego i własnej wierze w tę niewinność unika kontaktu wzrokowego ze słuchaczami, stojąc nieruchomo i ze spuszczoną głową.

Ćwiczenie 6. Proszę zastanówić się, jak język wpływa na sposób postrzegania innych ludzi. Kto tak mówi?

a) proszę mi zaufać;
 bądźmy szczerzy;
 będę z panem szczerzy;
 b) bez problemu;
 na pewno;
 to jest oczywiste;

- c) wszyscy profesjonaliści na tym pracują;
to sprawdzony model, ma najwięcej punktów w rankingach;
- d) wielokrotnie to sprawdziłem;
mam w tej dziedzinie wiele doświadczeń;
gdy ostatni raz realizowałem tego typu projekt;
- e) chciałbym ż;
staram się;
próbuję;
- f) doskonały;
jedyny na rynku;
najlepszy;
niezastąpiony.

Ćwiczenie 7. Proszę wyjaśnić, jak przedstawiłbyś trudności transportowe (transportu publicznego i prywatnego) w mieście i na wsi w czasie polskiej zimy komuś, kto nigdy nie widział śniegu?

Ćwiczenie 8. Proszę poinstruktuj kogoś, kto nie wie, jak wygląda rower, jak z niego korzystać. W czasie wypowiedzi nie używaj gestykulacji (możesz usiąść na dłoniach albo spleść je za plecami). Potem zrób to samo, odblokowując ręce. Porównaj efektywność obu wypowiedzi (a najlepiej poproś kogoś o taką ocenę).

Ćwiczenie 9. Proszę zainscenizować prostą, zrytualizowaną sytuację komunikacyjną, np. egzamin, wizytę u lekarza. Wcześniej niech każdy uczestnik zapisze na kartce, jak jego zdaniem powinna ona wyglądać, z jakich koniecznych etapów się składać. Nie pokazujcie sobie tych zapisków. Po odegraniu scenki skonfrontujcie swoje oczekiwania oraz ich realizację. Czy czegoś komuś brakowało? Dlaczego? Z czego wynikały rozbieżności?

Ćwiczenie 10. Scena, światło skierowane na jeden punkt, na widowni siedzi sławny reżyser, laureat Złotej Kliszy. Wprawdzie swoją posturą nie przypominasz Tristana, niemniej uważasz, że jesteś stworzony do grania u boku pięknej Izoldy. Za drzwiami kolejka potencjalnych Tristanów. Przekonaj reżysera, że to właśnie ty jesteś tym jedynym, wymarzonym i wyśnionym.

Ćwiczenie 11. Proszę wyobrazić sobie, że masz przedstawić:

- a) jako zastępca szefa sprawozdanie z działalności firmy swoim pracownikom;
- b) jako przedstawiciel wydawnictwa ofertę nowych podręczników do gimnazjum gronu pedagogicznemu.

Proszę przygotować dwa zdania wstępu do tych prezentacji, aby zainteresować i zaangażować słuchaczy.

Proszę wyobrazić sobie, że musisz odczytać swoim podwładnym niezwykle nudny i rozwlekły list od szefa. Niestety, znajdują się tam informacje, które powinni zapamiętać. Przygotuj wstęp, który zachęci ich do słuchania i koncentracji, oraz stosowne zakończenie. Co zrobisz, aby słuchacze zapamiętali coś z tego nudnego tekstu?

Ćwiczenie 12. W jaki sposób Internet wpływa na formy i sposoby komunikowania się ludzi między sobą? Proszę uzasadnić swoje stanowisko, odwołując się do przytoczonego tekstu Jana Grzeni, do modelu aktu komunikacji językowej i do wybranego tekstu kultury.

Gatunkiem, który w ostatnich czasach skupia uwagę i użytkowników, i zajmujących się Internetem specjalistów z różnych dziedzin, jest blog. Ten typowo internetowy gatunek ma wzorzec w pamiętniku i dzienniku, a jego nazwa pochodzi od angielskiego weblog, co można tłumaczyć jako «rejestr sieciowy» lub «dziennik sieciowy». Podobieństwa blogu do dziennika są znaczne, blogi mają np. budowę fragmentaryczną i hybrydyczną, jednak równie istotne są różnice. Przede wszystkim dzienniki sieciowe są publikacjami, tekstami przeznaczonymi w związku z tym do rozpowszechniania i do lektury. Co więcej: autorzy blogów godzą się na komentowanie swoich tekstów – formularz umożliwiający dodanie komentarza pojawia się po kliknięciu na odpowiednie hiperłącze. Interakcja jest więc wpisana w strukturę gatunku. Charakterystyczną właściwością blogów (która ujawnia się też np. w pogawędkach internetowych, a w mniejszym stopniu w grupach i forach dyskusyjnych) jest anonimowość użytkowników.

Nie stanowi ona wprawdzie formalnego wymogu, lecz ogromna większość autorów blogów występuje pod pseudonimami (nickami); zresztą jeśli nawet pseudonim ma formę imienia i nazwiska, wcale nie musi być autentyczny. Gatunek ten znakomicie pokazuje, jak dalece i jak szybko mogą przekształcać się gatunki tradycyjne pod wpływem nowego medium. (*Jan Grzenia, Komunikacja językowa w Internecie, Warszawa 2006*).

Dyskusja jako przedmiot retoryki. Trudna sztuka dyskusowania.

Ćwiczenie 1. Proszę przeczytać o czym warto pamiętać podczas dyskusji:

- Słuchaj innych. Wtedy inni też będą słuchać ciebie.
- Nigdy nie przekrzykuj innych dyskutantów i nie wchodź im w słowo.
- Nie daj ponieść się emocjom. Rozmówca może specjalnie cię prowokować, aby wykorzystać chwilę twojej nieuwagi.
- Nie bój się wyrażać własnego zdania. Jeśli nie przedstawiś swojego punktu widzenia, nigdy nie zostanie on wzięty pod uwagę.
- Mów na temat. Zbyt szerokie dygresje i zmiany tematu nie tylko zaciemniają twoją przewodnią myśl. Na dodatek mogą wywołać w innych rozmówcach zniecierpliwienie.
- Zmieniaj formę wypowiedzi w zależności od odbiorcy.
- Nie uogólniaj zbyt wiele stanowiska innych. Wprawdzie łatwiej znaleźć argumenty przeciwko bardzo ogólnej tezie, jednak taki zabieg jest krzywdzący. Świadczy o tym, że tak naprawdę nie zależy ci na wypracowaniu porozumienia, a na forsowaniu własnego zdania.
- Nie próbuj obalać zdania swojego rozmówcy poprzez wytykanie jego wad. Krytykuj argumenty, a nie osoby.
- Nie odwołuj się do krzywdzących stereotypów.
- Nie staraj się przekonać nikogo za wszelką cenę. Szanuj poglądy innych.
- Stosuj przykłady ilustrujące dany temat. Plastyczne obrazy bardziej przemawiają do odbiorców niż abstrakcyjne idee.

Ćwiczenie 2. Proszę przeczytać wywiad z dr. Olgierdem Annusewiczem Jak się nauczyć mądrze dyskutować? (<https://internetpr.pl/informacje/365806/jak-sie-nauczyc-madrze-dyskutowac-wywiad-z-dr-olgi-annusewiczem>). Korzystając z wywiadu, proszę omówić zasady dyskusji. Jakich zasad należy przestrzegać, uczestnicząc w dyskusji? Jakich zachowań należy kategorycznie unikać, uczestnicząc w dyskusji?

Ćwiczenie 3. Burza mózgów.

- Czy należy przestrzegać czasu przewidzianego na poszczególne wystąpienia?
- Czy wolno przerywać wystąpienie rozmówcy?
- W jaki sposób powinno się prowadzić spór — dyskutujemy z argumentami przywoływanymi przez rozmówcę czy z jego osobą?
- Czy należy okazywać emocje? Jeśli tak, w jaki sposób?
- Które zachowania osób uczestniczących w debatach telewizyjnych są dobre, a które powinny zostać zmienione?

Zbiór przykładowych tematów do dyskusji:

- Wolał(a)byś mieszkać w mieście czy na wsi? Dlaczego?
- Dlaczego portale społecznościowe stały się tak popularne?
- Czy zgadzasz się z powiedzeniem “czas to pieniądz”? Dlaczego/Dlaczego nie?
- Co byś ze sobą zabrał/a na bezludną wyspę i dlaczego?
- Czy Internet przyniósł więcej dobrego czy złego? Wyjaśnij.
- Uważasz, że ciężka praca jest jedyną drogą do sukcesu?
- Zabijanie zwierząt dla mięsa jest niemoralne. Zgadzasz się z tym stwierdzeniem?
- Jakie są zalety/wady wielokulturowości?

Jak ważna jest edukacja?

Jak ważny jest zdrowy tryb życia?

Młodzi ludzie powinni opuszczać dom w wieku 16 lat. Zgadzasz się z tym stwierdzeniem?

Podróżowanie do innych krajów jest bardziej niebezpieczne niż kiedyś. Zgadzasz się z tym stwierdzeniem?

Тексти для риторичного аналізу

Jan Szydłowski.

Niech ten głos da się słyszeć w całej Europie.

Mowa na Sejmie w Grodnie, 13 sierpnia 1793 roku.

W tak nieszczęśliwych na kraj i ukochaną Ojczyznę zbiegłych okolicznościach, wybrany od współbraci moich na posła, widząc trzema niewolami przywaloną Rzeczpospolitą, to jest dworu petersburskiego, jej ambasadora i własnych współziomków, którzy nas zemstą zagraniczną trwożyć usiłują, odpowiadam:...

iż czuły obywatel, prawdziwy syn Ojczyzny, a dopieroż przysięgą obowiązany przy całości granic poseł, myśleć i czynić inaczej nie powinien, tylko co mu cnota przypisuje, honor pozwala, i wstydzilibym się, gdybym choć słaby i uciśniony, podłym miał być Polakiem. I niech się równie wstydzą i ci, Najjaśniejsze Stany, którzy inaczej wystawują naród, bo albo go nie znają, albo znać nie umieją.

Tak jest, Królu Miłościwy i Prześ. Sejmujące Stany! Pod jakąkolwiek inną cechą źle się zawsze wydaje Polak, gdy nie pod własną. Daliśmy tego dowody jasne i głośne całej Europie na dzisiejszym sejmie, iż kochamy wolność, stajemy przy całości granic najniesprawiedliwiej nam zajętych i pewnie, iż nie wszyscy będziemy kłaść pieczęć temuż gwałtowi. Bo daleka od cnotliwych podłość i podległość; bo któż jarzmo nad swobodę, więzy nad wolność, poddaństwo nad równość przedkładałby? Chyba ten, którego brząk kajdan w równej szali kładzie z tym złotem, za które zaprzedał całą swą istność.

Najjaśniejsze Stany! Upadały wprawdzie od dawna narody mieczem nieprzyjaznym tępione, lecz w samymże swym upadku, gorliwość o ratunek kraju, męstwo i stałość przy całości Onego nieśmiertelną naznaczając sławą, piękne z siebie do naśladowania podały nam wzory.

My zaś przyzwyczajeni do podłości, już oto powtórnie na samo imię postrachu oddajemy kraje nasze, z tą obłudną nadzieją, iż resztę ocalamy. Prześwieczone Stany! Przyjdzie moment może niezadługo oddać i po raz trzeci. Bo na traktaty, sojusze, w dzisiejszym wieku polegać nikt nadto nie może. Wszystko stargane być może, niech przynajmniej cnota po nas zostanie. Niech ten głos da się słyszeć całej Europie, iż Polacy bezsilni, uciśnieni, ale cnotliwi i nieustraszeni, nie chcieli oddać ziomków swych podle cudzemu panowaniu, gdy tandem nie mogli ich ocalić.

Królu! Narodzie! Co ze mnie nie duchem partyi, ale własnym powodując się przekonaniem, jestem przeciwny projektowi ratyfikacji, przez JW. Ankwicza posła krakowskiego podanemu.

Bo wolność, całość kraju i prerogatywy Króla, z powinności obywatelskiej winienem zawsze bronić. A zatem, co kajdany gotuje, kraj dzieli, Króla krzywdzi, sumienie strofuje, nie może być dziełem mojego przekonania.

Otwieram więc w tych myślach zdanie moje, iż nigdy na to, co jest dziełem przemocy, nie pozwolę i na dzisiejszy projekt nie pozwalam, raczej przeciw wniesieniu takowego najusilniej się protestuję.

Najmilsza Ojczyzno! Słyszysz głos mój, z którym nieraz już przed Tobą stoję. Stanę zatem, i wśród zgonu Rzplitej śmiało powiem: Bracia moi! Nie mogłem Was ustrzec od niewoli, chociaż przykładalem się całym sobą do utrzymania was przy wolności i całości. Odparty większością zostałem, i mimo me najlepsze chęci i usiłowanie najmocniejsze, nic dobrego zrobić nie zdołałem.

Kazimierz Brodziński

O pamiętkach narodowych (1831)

[K. Brodziński, Mowy i pisma patriotyczne, opr. I. Chrzanowski, Kraków 1926, s. 67-69]

Nieprzyjaciele imienia Polski dopuszczali się na jej ludu srogości, nieznanych w dziejach tych nawet ludów, które same na siebie pomstę zwycięzców ściągnęły. Do tych głównie należała usilność, z jaką starali się niszczyć wszystkie historyczne pamiętki. Wydzierstwo okrutne, bo pozbawiające narodu pamięci i wspomnień, które to pociechy Opatrzność więźniom zostawiła, nawet i zbrodniarzom! Usilność ta równie dobrze wyrachowana, jak srogie cele objawia!...

Naród bez pamięci historycznej nie jest narodem, i – jeżeli ta przestanie dla niego być świętą – i on przestanie zasługiwać na imię od ojców odziedziczone.

Tłumiono ją wewnątrz, czerniono zewnątrz. Odkąd nas rozszarpano, nie wolno nam było mieć dziejów naszych, i milcząc musieliśmy słuchać, jak obcy gwałciciele, od króla filozofa Fryderyka Wielkiego począwszy, aż do najpodlej szego bazgracza, poczciwą pamięć nieszczęśliwego narodu szarpali.

Tyle prawdziwych bohaterów, obywatelów, uczonych nawet, nie mogliśmy uczyć pogrzebową pochwałą, lecz musieliśmy ważyć w niej każdą słówko, liczyć każdą łzę, by kogo nie obrazić i podejrzenia nie ściągnąć.

Używając dziś wolności druku i mówienia, poświęcając obecność przyszłości, otoczmy się razem przeszłością naszą, dotąd w głębi tylko piersi lub w tajonych szafach przechowaną.

Podwójnie ten żyje, kto żyje razem przeszłością. Gdybyśmy tej nie szanowali, nie umielibyśmy na pamięć w przyszłych pokoleniach pracować.

Otoczmy się, gdzie można, pamiątkami przeszłości, starajmy się nam to, co nam Bóg dla sławy obecnego wieku uczynić pozwoli, przekazać w niezatartych pamiątkach! Ciemżyciele nasi musieli czuć moc przywiązania naszego do rzeczy ojczystych, poznali, jakie skarby w nich mamy, kiedy do nich zaborczą rękę tak chciwie ściągnęli.

Niech więc waleczne pułki nasze przybierają za godło nazwisko bohaterów i królów; niech dowódcy owych, którzy się najwięcej zasłużą, za wyrokiem Rady wojennej otrzymują zaszczyt, aby pułki ich nazwiska nosiły!

Niech pieśń Boga Rodzica brzmi w obozach przy zorzy wschodzącej, pieśń, która zawsze tyle zwycięstw poprzedzała!

Niech celniejsze ulice stolicy, niedorzeczne nazwiska noszące, przypominają historyczne pamiątki sławy albo cierpienia; niech przy nazwisku onych imiona Czarneckich, Kościuszków wspomniane będą, niech będzie ulica Podchorążych i Chłopickiego, niech będzie ulica więźniów! Godzien czci podobnej Konarski, Staszic! Niech piękne pomiędzy Alejami murawy przeznaczone będą na skromne pomniki dla osób, pod jakim bądź względem zasłużonych!

Nie myślmymy o kosztownych dziełach sztuki, ale o popiersiach, napisach, choćby tylko drzewach, przez prywatne osoby lub stowarzyszenia, za zezwoleniem wybranych na to osób, poświęcone!

Niech to będzie plac narodowych pamiątek, niech on zastąpi pyszne panteony, a przez samą prostotę swoją więcej będzie znanym, głośnym pomiędzy ludem, tak, jak głośnie są, proste, lecz, lecz wieczyste pomniki Krakusa i Kościuszki! Duch i potrzeba narodu naszego nakazują zaprowadzenie narodowych obrzędów i uroczystości, których liczbę i rodzaj sejmy ustanowić powinny.

Za miliony lamp i świec, wypalonych na tyle imienin, niech mamy przynajmniej jedną do roku uroczystość narodową, godną oświecenia i godną wieku oświeconego.

Henryk Sienkiewicz – Pan Wołodyjowski
(przemówienie ks. Kamińskiego nad trumną
Michała Wołodyjowskiego w Kamieńcu)
[H. Sienkiewicz, Pan Wołodyjowski, Warszawa 1967]

Rycerstwo przygotowywało liczne mowy, które miały być wypowiedziane przy spuszczeniu trumny w dół, tymczasem zaś wszedł na ambonę ksiądz Kamiński, ten sam, który dawniej w Chreptowie często przesiadywał i który w czasie choroby Basi na śmierć ją dysponował.

W kościele poczęli ludzie chrząkać i kasłać jako zwykle przed kazaniem, po czym ucichli i wszystkie oczy zwróciły się na ambonę.

Wtem z ambony ozwało się warczenie bębna. Zdumieli się słuchacze. Ksiądz Kamiński zaś bił w bęben, jakby na trwogę, nagle urwał i nastąpiła cisza śmiertelna. Po czym warczenie ozwało się po raz drugi, trzeci; nagle ksiądz Kamiński cisnął pałeczki na podłogę kościelną, podniósł obie ręce w górę i zawołał:

Panie pułkowniku Wołodyjowski!

Odpowiedział mu krzyk szpatmatyczny Basi. W kościele uczyniło się po prostu straszno. Pan Zagłoba podniósł się i na wspólkę z panem Muszalskim wynieśli zemdląłą niewiaścę z kościoła.

Tymczasem ksiądz wołał dalej:

Dlaboga, panie Wołodyjowski. Larum grają! Wojna! Nieprzyjaciel w granicach! A ty się nie zrywasz? Szabli nie chwytasz? Na koń nie wsiadasz? Co się stało z tobą, żołnierzu? Zaliś swej dawnej przepomniał cnoty, że nas samych w żalu jeno i trwodze zostawiasz?

Wezbrały rycerskie piersi i płacz powszechny zerwał się w kościele, i zrywał się jeszcze kilkakrotnie, gdy ksiądz cnotę, miłość ojczyzny i męstwo zmarłego wysławiał a i kaznodzieję porwały własne słowa. Twarz mu pobladła, czoło okryło się potem, głos drżał. Uniósł go żal nad nad zmarłym rycerzem, żal nad Kamieńcem, żal nad zgubioną rękoma wyznawców księżycą Rzeczpospolitą, i taką wreszcie kończył swoją mowę modlitwą:

Kościoły, o Panie, zmieniają się w meczety i koran śpiewać będą tam, gdzieśmy dotychczas Ewangelię śpiewali. Pograżyles nas, Panie, odwróciłeś od nas oblicze Twoje i w moc sprośnemu Turczynowi nas podałeś. Niezbadane Twoje wyroki, lecz kto, o Panie, teraz opór mu stawi? Jakie wojska na kresach wojować go będą? Ty, dla którego nic nie jest w świecie zakryte, Ty wiesz najlepiej, że nie masz nad naszą jazdę! Która Ci, Panie, tak skoczy, jako nasza skoczyć potrafi? Takichże obrońców się pozbywasz, za których plecami całe chrześcijaństwo mogło wysławiać imię Twoje?

Ojciec dobrotliwy! Nie opuszczaj nas! Okaż miłosierdzie Twoje, ześlij nam obrońcę, ześlij sprośnego Mahometa pogromcę, niech tu przyjdzie, niech stanie między nami, niech podniesie upadłe serca nasze, ześlij go, Panie!...

W tej chwili rum uczynił się przy drzwiach i do kościoła wszedł pan hetman Sobieski. Oczy wszystkich zwróciły się na niego, dreszcz jakiś wstrząsnął ludźmi, a on szedł z brzękiem ostróg ku katafalkowi, wspaniały, z twarzą rzymskiego cezara, ogromny...

Zastęp żelaznego rycerstwa szedł za nim:

- Salvator – krzyknął w proroczym uniesieniu ksiądz. A on ukląkł przy katafalku i począł się modlić za duszę Wołodyjowskiego.

Józef Piłsudski
Rozkaz na drugą rocznicę wojny
(Kolonia Dubniaki, 6 sierpnia 1916)

[Józef Piłsudski, Myśli, mowy i rozkazy, opr. B. Urbankowski, Warszawa 1989, s. 85]

Żołnierze!

Dwa lata minęły od pamiętnej naszemu sercu daty – 6 sierpnia 1914 roku, gdy na ziemi polskiej naszymi rękami dźwignęliśmy zapomniany dawno sztandar wojska polskiego, w obronie ojczyzny stającego do boju. Gdym na czele waszym szedł w pole, zdawałem sobie jasno sprawę z ogromnych przeszkód, które nam na drodze stają. Gdym wyprowadzał was z murów nieufnego w wasze siły Krakowa, gdym wchodził z wami do miast i miasteczek Królestwa, widziałem zawsze przed sobą widmo upiorne, powstające z grobów ojców i dziadów – widmo żołnierza bez ojczyzny.

Czy takimi zostaniemy w historii, czy po nas zostawimy jedynie krótki płacz niewieści i długie nocne rodaków rozmowy – pokaże przyszłość. My obecnie, stojąc w boju, mamy do obrony skarb, któryśmy bezsprzecznie zdobyli. W ciężkich walkach, krwawymi ofiarami żołnierze wszystkich Brygad wyrwali nienawistnym losom to, czegośmy nie mieli jeszcze, wychodząc na wojnę – honor żołnierza polskiego, którego bitność i wewnętrzna dyscyplina nie podlega już nigdzie żadnej wątpliwości.

Dopóki stoję na waszym czele, będę bronił do upadłego, nie cofając się przed żadną ofiarą, tego, co jest naszą własnością i co oddać musimy w całości nienaruszonej naszym następcom – naszego honoru żołnierza polskiego. Tego też od was, żołnierze, z całą surowością wymagam. Czy w ogniu na polu bitwy, czy w obcowaniu z otoczeniem, oficer i żołnierz ma się zachowywać tak, by w niczym na szwank nie narazić honoru munduru, który nosi, honoru sztandaru, który nas skupia. Ofiary krwawe czy bezkrwawe, gdy trzeba, muszą być w tym celu złożone. Dwa lata minęły! Losy ojczyzny naszej ważą się jeszcze. Niech mi wolno będzie wam i sobie życzyć, by rozkaz mój następny w naszą rocznicę był odczytany wolnemu polskiemu żołnierzowi na wolnej polskiej ziemi.

Rozkaz ten odczytać w kompaniach, szwadronach, bateriach i zakładach oddziału.

Ignacy Jan Paderewski
Na wieczornicy żałobnej urządzonej w Chicago
przez Polski Centralny Komitet Ratunkowy
w Ameryce z powodu śmierci
Śp. Henryka Sienkiewicza (27 listopada 1916)

[Ignacy Jan Paderewski, Antologia, opr. J. Jasieński, Poznań 1996, s. 211-215]

W znękaną Ojczyznę naszą cios ugodził straszny. Z szeregu żyjących jej synów ubył największy, najpierwszy, najlepszy. Zgasło to światło, co lało jasność promienną na wielką przeszłość naszą; zastygło to serce szlachetne, co promieniejąc Ojczyzny miłością podsycalo wiarę naszą; zastygło to serce szlachetne, co promienną Ojczyzny miłością podsycalo wiarę w przyszłość narodu, rozpalało nasze nadzieje.

Opadły na zawsze ramiona mocarnego oracza, co nieustannie uprawiał wielkich przodków spuściznę; zakrzepła ręka czcigodnego siewcy, co w zagon ojczysty rzucał obficie najdrobniejsze tylko ziarno.

Z całej ziemi polskiej, dziś ziemi wdowiej, ziemi sieroczej, wydobył się jeden jeszcze wielki jęk, jęk żałości, i odbił się bolesnym echem wszędzie, gdzie biją polskie serca, wszędzie, gdzie ludzie mówią po polsku.

Od morza do morza – ze szczytów odwiecznych świątyń, wyniosłych katedralnych wieżyc, ze starych kolegiat, opactw i klasztorów, ze skromnych dzwonnicy wiejskich kościółków, z ubogich kaplic przydrożnych, ze wszystkich domów Bożych, nie zniszczonych ręką okrutnego wroga, ozwały się ponure, żałobne dzwony.

Lud nasz ukochany, wieśniacy, robotnicy, mieszczenie, rzemieślnicy, naród polski cały, zbiedzony, zgłodniały, wychudły, ciśnie się z pokorą przed ołtarze i nie ma bodaj ani jednego polskiego księdza, któremu by łzy nie spływały z oczu, któremu by nie drżały ze wzruszenia usta, gdy mówi do wiernych strapionych: za duszę ś.p. Henryka Sienkiewicza zmówcie pobożne Zdrowaś Maryja.

Bo Henryk Sienkiewicz nie żyje! Śmierć okrutna, która od lat dwóch z okładem najzawzięcej biedną Polskę kosi, śmierć nieubłagana zabrała nam ziemską powłokę jednego z naszych nieśmiertelnych. I stała się pustka!

Pustka okropna...

Wielkim zaprawdę musiał być człowiek, którego zgon taką pozostawił pustkę. Wielkim musiał być człowiek, skoro kraj nasz cały potopem krwi i łez zalany, skoro naród cały z Krzyżaków winy ogniem i mieczem tępiony tak boleśnie odczuwa stratę jego, taką głęboką i serdeczną cześć mu składa.

Czymże był ten człowiek? Czymże był ten syn ukochany, po którym Ojczyzna zboleła tak gorzko dziś płacze?

Azali był on wielkim królem, wodzem zwycięskim, wysokim kościoła dostojnikiem, mężem stanu potężnym

Nie był on królem, a jednak od dawna w kraju i za krajem swoi i obcy patrzyli na niego jak na najpierwszego z Polaków.

Nie był on królem, a jednak miał w sobie powagę, godność i majestat iście królewski.

Cicho i niepostrzeżenie dostały mu się berło i korona i nad sercami naszymi niepodzielna władza.

Nie był on wodzem, a jednak szedł za nim naród z ufnością i ukochania posłuszeństwem.

Nie był on wysokim kościoła dostojnikiem, a jednak kapłaństwo polskie widziało w nim wiary strażnika, kościoła obrońcę i walecznego szermierza chrześcijaństwa.

Nie był on mężem stanu, a jednak wszyscy politycy polscy przed jego mądrością, przed jego rozważą, przed jego zdaniem, kornie schylali czoła.

Bo on był jako ten słup ognisty wskazujący w ciemnościach niewoli prawą i prostą dla narodu drogę, bo on był jako ten deszcz wiosenny, użyźniający naszą rodzinną ziemię; bo on był narzędziem Bożym, powołanym przez Stwórcę do spełnienia Jego Wszechmocnej względem Polaków woli i tę wolę spełnił uczciwie, uroczyście, święcie – za pomocą słowa.

Na początku było słowo. A jako było w przededniu wszechświata, tak było i o świecie narodów. Słowo było, jest i będzie od Boga. Przez słowo naród powstaje do życia, przez słowo budzi się on do wiary, przez słowo utrwala swój byt, swe istnienie. Słowo narodu jest od Boga.

Wy, bracia moi, wy, pielgrzymi polscy, powiedzcie wszystkim, którzy Polakami się mianując, polskiego unikają słowa i obcym najchętniej się posługują, powiedzcie im, iż grzeszą ciężko przeciw Bogu i narodowi, albowiem urągają niezliczonym przodków pokoleniom o Boskie gwałcą prawo, im mniej słowa polskiego w ich ustach, tym mniej Polski w ich sercach.

Słowo obce bardziej niż przestrzeń dzieli od ojczystej ziemi; słowo obce bardziej niż morze głębokie oddala od rodzinnych wiosek i od rodzicielskich grobów.

Słowo polskie jest święte, dlatego podobało się Bogu uczynić Henryka Sienkiewicza potężnym słowa polskiego władcą. I dał On jego słowom moc i bogactwo przedziwne. Dał mu świeżość wiosennego kwiecia, trwałość spiżu, czystość diamentu, dał mu siłę gromu, barwność tęczy i blask gwiazdzisty.

A napoiwszy serce tego wybrańca swego miłością Ojczyzny niewyczerpaną, niezmierną, wlał w jego dusze jasność słoneczną ku pokrzepieniu serc, ku uzdrowieniu dusz zatrutych niedolą i niewolą, kazał mu, gdy nadeszła pora, głosić i objawiać słowo polskie. Bo wielkim ludziom do wielkich czynów i na wielkie dzieła zawsze zegar Boga wybija godziny.[...]

My żyjemy w tych czasach, gdzie nie pora na żal, gdzie potrzeba uderzyć w tę strunę drugą, o której mówił Krasiński: «W czynu stal».

Myśmy nie pszczoły miodonośne, miękkie, które padają martwe, gdy ginie ich matka-królowa. Społeczeństwa ludzkie są raczej jako te republikańskie mrówki pracowite, skrzętne, cierpliwe, wytrwałe, niezwyknięte, które choćby deptane, gniecione stopą przechodnia, wciąż kroczą naprzód drogą przeznaczenia i wznoszą swój kopiec.

Jeżeli nam każą, doładźmy z kryjówek ziarnka kadzidła i złożmy je na chwałę zmarłego, narodowi na pożytek, lecz i krocmy naprzód – wytrwale, odważnie, wznosić nasz kopiec coraz wyżej, coraz wyżej.

Budujmy pomnik, ten pomnik żywy – budujmy pomnik, ten pomnik wielki, godny wielkiego mistrza słowa polskiego, godny Jego nieśmiertelnych poprzedników.

Budujmy Ojczyznę niepodległą – całą – wolną po wszystkie czasy. A gdy ona powstanie, ożyje i ludzkość całą olśni swym blaskiem – wtedy wśród Niej jak wśród aureoli imię Henryka Sienkiewicza obok największych i najzasłużeńszych wiecznie jaśnieć będzie.

Maciej Rataj

Przemówienie wygłoszone w Senacie po zabójstwie prezydenta Gabriela Narutowicza

(21 grudnia 1922)

**[M. Rataj, Wskazania obywatelskie i polityczne. Wybór pism i przemówień z lat 1919-1938,
opr. S. Lato, Warszawa 1987, s. 132-134]**

Panowie Senatorowie!

Zebrałiśmy się dzisiaj, aby uczcić pamięć pierwszego prezydenta Rzeczypospolitej śp. Gabriela Narutowicza. Kiedy w dniu 15 grudnia opuszczaliśmy tę salę, nie przypuszczaliśmy, że w kilka godzin później popełniona zostanie zbrodnia, która wstrząśnie do głębi duszą całego społeczeństwa.

Stało się wielkie nieszczęście; najwyższy reprezentant Rzeczypospolitej padł od kuli szaleńca, który straszną krzywdę wyrządził całemu narodowi, bo wobec świata przedstawił swym czynem Polskę jako kraj zamętu.

Cała Polska czyn ten potępia. Ale sprawiedliwość każę przyznać, że szaleńców takich mogła wyhodować atmosfera zawiści i nienawiści, jaka zapanowała niestety w Polsce już od chwili jej zmartwychwstania.

Dzisiaj musimy sobie bez wzajemnych wyrzutów powiedzieć jasno, że tę atmosferę trzeba oczyścić, jeśli chcemy utrzymać jedność i niepodległość państwa. Musimy sobie uprzytomnić, że ciągłe zaostrenie walki o władzę jest bezcelowe, bo w Polsce rządzić nie można ani przeciwko prawicy, ani przeciwko lewicy i że w walce stronnictw przejściowe zwycięstwa tej lub owej strony nie przynoszą zwycięzcom trwałego pożytku. Winni jesteśmy wobec kraju i w Sejmie, i w Senacie zapomnieć nareszcie o tym, co nas dzieli, a pomyśleć o tym, co nas może jednoczyć.

Może wstrząśnienie, jakiemu uległ kraj cały pod wrażeniem niesłychanej zbrodni, przyniesie jakieś otrzeźwienie, może przypomni wrogim obozom słowa Modlitwy Pańskiej: «I odpuść nam nasze winy, jako i my odpuszczamy naszym winowajcom».

Jeśli pod tym hasłem odnajdziemy wspólną drogę pracy około umocnienia bytu Ojczyzny, będzie to najpiękniejszym pomnikiem dla męża, którego pamięć dziś święcimy.

Cześć Jego pamięci!

Na znak żałoby zamykam posiedzenie.

Kardynał Stefan Wyszyński
Jakich ludzi potrzeba dziś Polsce i światu
(Gniezno, 24 kwietnia 1966)

[Kardynał Stefan Wyszyński, Ze stolicy Prymasów. Wybór kazań, Poznań 1988, s. 264-265; fragmenty]

Dzisiaj potrzeba Polsce i światu takich ludzi, którzy nie grożą, nie złorzeczą, nie biją i nie wymyślają, ale błogosławią i błogosławięństwem ziemię zdobywają.

Przekonaliśmy się w czasie ostatniej wojny, jak nieskuteczne są wszystkie środki przymusu i gwałtu, nieustanne naciski na ludzi, aby złamać ich wolę, zniewolniczyć umysły, podporządkować własnym planom i zamierzeniom, przechodząc do porządku dziennego nad ich osobowością i godnością ludzką. Nie w ten sposób, nie siłą, nie gwałtem, ale postawą szacunku dla człowieka i uznania praw osoby ludzkiej posiadzie się ziemię. Tylko tą drogą umacnia się swoje znaczenie i wpływy.

Pomyślcie, jak bezbronny jest Kościół! Dlaczego? Bo bierze z miłości Chrystusowej i chce ją wam dać! My nic innego nie mamy wam do dania, tylko miłość Bożą, z której rodzi się życie i świętość.

A jednak szanując was, Najmilsze Dzieci, klękając przed Wami na kolana – jak czynimy to w Wielki Czwartek – możemy być spokojni o waszą wierność Bogu i Kościołowi, bo Wy wiecie, że pierwszą wartością, mocą i siłą, która idzie ku wam od Kościoła, to właśnie cześć dla was jako dla dzieci Bożych.

Świat współczesny coraz bardziej potrzebuje żywych przykładów miłości, zwycięzców Bożych, którzy będą szli przez ziemię w milczeniu, w poszanowaniu innych, nie złorzecząc, nie wygrażając, nie bijąc i nie stosując przemocy, ale służąc i miłując. [...]

Jeżeli świat współczesny woła dziś do Kościoła, aby był obecny w święcie, to dlatego, że rozumie, iż potrzeba mu innego rodzaju ludzi, nie tych silnych pięścią, ile mocnych sercem; nie tyle potężnych, ile miłujących; nie tyle głośnych, ile uspokajających, którzy umieliby zniewagę znieść i uciepieć w nadziei, że ich cierpliwość i spokój więcej owocu przyniesie.

Mógł był Chrobry obronić Wojciecha na Wybrzeżu Gdańskim, ale Wojciech nie chciał! Chrystus mówił do uczniów swoich, którzy chcieli Go bronić w Ogrodzie Getsemani: Czyż myślicie, że gdybym zechciał, to Ojciec Niebieski nie przysłałby Mi ku obronie hufców anielskich? Ale nie o to idzie! Potrzeba, aby Syn Człowieczy umarł na Kalwarii. Potrzeba było, aby Wojciech umarł na Wybrzeżu Gdańskim. Dopiero takie ziarno owoc stokrotny przynosi. Umierając w Panu, jesteście błogosławieni. Żyjąc w Panu i błogosławiąc, gdy nam złorzeczą, pokojem napełniamy ziemię i umacniamy rodzaj Boży.

Wyprowadzajmy wnioski: światu potrzeba dziś ludzi miłujących, zdolnych do miłowania Boga, rodziny, Narodu, swego powołania i zawodu – w domu, na ulicy, wszędzie: światu potrzeba ludzi umiejących miłować, zdolnych do ofiary i wyrzeczenia się siebie. [...]

I jeszcze jedno, potrzeba dziś światu przebaczenia i ludzi umiejących przebaczać. To jest największe wymaganie na czasy dzisiejsze, gdy cały glob zdaje się być na wulkanie, jak na stogu słony, gdzie wystarcza jedna zapałka nieroztropnie rzucona, by wzbudzić pożar.

Tych «materiałów łatwopalnych» jest dziś, niestety, zbyt dużo. Jest ich za dużo w sercach, myślach i uczuciach. Jakże trzeba być spokojnym, przytomnym i wyrozumiałym dla tych ludzi, dla ich chwilowych popędów, porywów i namiętności!

Jakże musimy niejednego nie dosłyszeć, niejednego przebaczyć i wyrozumieć, by utrzymać pokój w sercu, w rodzinie, w mieście, w narodzie, w państwie, w Kościele, w świecie całym! Właśnie o takich ludziach mówi Chrystus i do takich się przyznaje: «Błogosławieni pokój czyniący, albowiem oni nazwani będą synami Bożymi». [...]

Pamiętajmy o tym, Dzieci Najmilsze, ilekroć sami jesteście pełni niepokoju, gniewu i złości; pamiętajmy, że trzeba zapominać i szybko przebaczać. «Błogosławieni pokój czyniący» – «Błogosławieni cisi!...» Tylko do takich ludzi należy świat i odnowa oblicza ziemi. Tylko tacy ludzie posiadają ziemię!

Lech Wałęsa
przemówienie sejmowe
(25 listopada 1991)

[«Gazeta Wyborcza» nr 275 z 26 XI 1991; fragmenty]

Są w dziejach państw i narodów chwile szczególne. Chwile przełomowe. Taką chwilą jest dzień dzisiejszy. Czekałszy długo. Przeszło pół wieku. Wybrany w wolnych wyborach prezydent otwiera pierwsze posiedzenie wyłonionego w wolnych wyborach parlamentu. Osiągnęliśmy to, o co walczyły pokolenia Polaków.

W dniu tak uroczystym przywołajmy tych, którzy w latach narodowej niewoli różnymi drogami zmierzali do niepodległości. Ludzi «szabli i pióra», dyplomatów i konspiratorów, legionowych strzelców i słuchaczy „latających uniwersytetów”.

Tych, którzy we wrześniu 1939 roku podjęli walkę z dwoma potężnymi najeźdźcami. Później kontynuowali ją na różnych frontach II wojny światowej. Ginęli w okopach, na barykadach i w obozach. Tu, w okupowanym kraju, i na «niehumanitarnej ziemi» bohaterzy, poniewierani, dumni.

Tych, którzy na ławach opozycji, ale i zbrojnie, przeciwstawiali się dyktatowi Jałty. Jego obcym i rodzimym realizatorom. Przez narzuconą władzę spychani na margines życia narodu. Odsuwani od prac dla państwa i dla społeczeństwa. Na długie lata zapelnili więzienne cele. [...] Czerwiec i grudzień, październik i sierpień – to symboliczne miesiące polskiego kalendarza.

To «Solidarność» i «wiatr od morza», które zmieniły oblicze kraju. To nasza pokojowa rewolucja i opór wobec stanu wojennego. Aż po «Okrągły Stół» [...].

Zmieniła się i zmienia polska scena polityczna. Wybory parlamentarne były kolejną lekcją demokracji. Lekcją trudną, bez podręczników i bez nauczycieli [...].

Budując nasz polski dom przywróćmy słowom ich treść. A składanym deklaracjom pozostanmy wierni. Wiem, dokąd idziemy. Nie oglądając się do tyłu pamiętajmy, skąd przychodzimy. To tradycja nadaje nam tożsamość. Odróżnia od innych. To ona pozwoliła nam przetrwać lata rozbiorów, okupacji i zniewolenia. Gdy «ojczyzną był język i mowa», Kościół był naszą instytucją narodową. Był i pozostał. Bo Polska wyrasta z chrześcijańskiego kręgu. Jego wartości tkwią w nas silnie. Od wieków. W kulturze i w życiu codziennym. To są nasze korzenie.

Zapełniła się partiami polska scena polityczna. [...] Wspólne nasze cele muszą stać się ważniejsze od partyjnych interesów. [...] Siedzicie w różnych ławach, ale z każdej z nich widać polskiego orła – godło naszego państwa. [...] Musimy zacząć już od zaraz. Zwłoka w jednaniu wokół najważniejszych wspólnych spraw rodzi wiele zagrożeń.

Panie i Panowie, musimy wspólnie ustalić katalog spraw – dla narodu i państwa. [...] Demokratyczne państwo prawa nie może być tylko deklaracją. Prawo musi stać na straży dobra ogółu. [...] Prawo powinno być jasne, zrozumiałe i stabilne. Formułowane z perspektywą czasową. [...] Musimy wypracować sprawnie funkcjonujący system władzy państwowej, system podziału i równowagi. [...]

Sformułowany przed rokiem program «nowy początek» zyskał szeroką akceptację wyborców. Choć nie jest realizowany. [...]

Mówimy często o naszym «powrocie» do Europy. Byliśmy w niej zawsze, nie tylko geograficznie. To po Jałcie ją podzielono «żelazną kurtyną», murem, zasiekami. Kurtyna opadła. Mur legł w gruzach, nic nas nie dzieli. Wędrują ludzie i idee. [...]

Panie i Panowie, przed nami dzieło naprawy Rzeczypospolitej. Od nas zależy jej przyszły kształt, wysiłek będzie to ogromny i trudny, ale i piękny zarazem. [...]

Kończąc proszę Wysoką Izbę, by mając na uwadze ogrom zadań, ale i wielki podział partyjny w parlamencie, najpierw dochodziła do budowania koalicji i programu dla Polski, dopiero potem

demonstrowała struktury. Zapewni to stabilność państwa, stabilność rządu. Ja, jako prezydent Rzeczypospolitej podporządkuję się demokracji.

Życzę Sejmowi, by w przyszłości zyskał zasłużone miano reformatora, by stał się konstytuanta III Rzeczypospolitej. Szczęść Boże!

Matka Teresa z Kalkuty
Stworzeni, by kochać i by być kochanymi
(Orędzie do młodych)
[Opublikowano w 1991 roku]

Owoce milczenia jest Modlitwa,
 Owocem Modlitwy jest Wiara,
 Owocem Wiary jest Miłość,
 Owocem Miłości jest Służba, Owocem Służby jest Pokój.

Drodzy młodzi,

największym złem jest dziś brak Miłości, straszliwa obojętność względem braci i siostr, Dzieci Boga, naszego Ojca Niebieskiego, wobec tych, którzy żyją na marginesie, jako ofiary wyzysku, zepsucia, nędzy i chorób.

Aby życie się otwarło przed wami, modłę się za was, abyście mogli zawsze głębiej rozumieć prawdziwy sens życia.

Zostaliśmy stworzeni na obraz i podobieństwo Boga, który jest Miłością. Zostaliśmy stworzeni ręką Boga, Miłości nieskończonej, by kochać i być kochanymi przez Niego. By pomóc nam zrozumieć, czym jest Miłość, by nas nauczyć kochać, Bóg stał się jednym z nas, naszym bratem Jezusem.

Największą przysługą, jaką możecie oddać komukolwiek, to doprowadzić go do tego, by chciał poznać Jezusa, słuchać Jezusa, iść za Jezusem, bo tylko Jezus może zaspokoić głód ludzkiego serca, głód szczęśliwości, do której zostaliśmy stworzeni.

Życie jest cudownym darem Boga i wszyscy zostali stworzeni, by kochać i by być kochanymi. Pomaganie tym, którzy są biedni materialnie i duchowo, nie jest obowiązkiem – jest przywilejem, bo Jezus Bóg, który stał się człowiekiem, zapewnił nas, że „cokolwiek uczynicie najmniejszemu z moich braci, mnieście uczynili”.

Kiedy pomagamy drugiemu człowiekowi, naszą nagrodą jest pokój i radość, ponieważ nadaliśmy sens naszemu życiu i nie jesteśmy już samotni.

Nie pozwólcie, by fałszywe cele życia – pieniądź, władza, przyjemność – uczyniły was niewolnikami i sprawiły, że zagubicie autentyczny sens życia.

Nauczcie się kochać, starając się poznawać coraz lepiej Jezusa, wierzyć w Niego coraz pewniej, słuchać Go w głębokiej modlitwie i w rozważaniu Jego słów i Jego uczynków, które tak doskonale objawiają miłość, a wciąż – nie was Miłość Boża, która innym udziela miłości.

Dopiero w Niebie zobaczymy, jak wiele zawdzięczamy biednym, którzy pomogli nam lepiej kochać Boga.

Niech Bóg was błogosławi.

Jan Paweł II
Do rektorów uczelni akademickich z całej Polski
(Rzym, 2 stycznia 1996)
[«Słowo» 08.01.1996, za: KAI]

1. Pragnę serdecznie powitać i pozdrowić wszystkich Szanownych Państwa – rektorów uczelni akademickich z całej Polski, a poprzez was chciałbym pozdrowić pracowników naukowych i dydaktycznych wszystkich stopni, pracowników administracyjnych i technicznych, a zwłaszcza rzeszę studentów wszystkich polskich uczelni.

Raduję się niezmiernie z tego dzisiejszego spotkania. Przywodzi mi ono na pamięć moje liczne osobiste kontakty ze światem akademickim, w czasach gdy sam naukę czynnie uprawiałem, zarówno w Krakowie na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego (jako ostatni habilitowany na tymże

wydziale), jak i na Wydziale Filozofii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, a także później, gdy jako arcybiskup krakowski starałem się przy różnych okazjach spotykać z profesorami krakowskich uczelni. Pamiętam, jak dobrze rozumieliśmy się w tamtych trudnych latach i jak bardzo troska o naukę polską była naszą wspólną sprawą profesorów i biskupa. A wyrażała ją dewiza Uniwersytetu Jagiellońskiego. «Plus ratio quam vis».

Zwyczaj wypracowany kiedyś w Krakowie znalazł swój dalszy ciąg po moim wyborze na Stolicę Piotrową. Staram się nie tracić żadnej okazji, aby nadal spotykać się ze środowiskami akademickimi w Rzymie, przy okazji wizyt apostolskich na wszystkich kontynentach. Tak było również – jak Państwo pamiętają – w czasach kolejnych podróży do Ojczyzny.

Nasze obecne spotkanie ma jednak charakter wyjątkowy, rzekłbym – historyczny. Spotkania, o których wyżej wspomniałem, obejmowały tylko wybrane środowiska. Dzisiaj natomiast po raz pierwszy mam okazję spotkać się w Rzymie z rektorami uczelni akademickich z całej Polski. Jest to wydarzenie samo w sobie niezwykle wymowne. Przybywacie Państwo do Papieża, aby z nim podzielić się troską i niepokojem o przyszłość nauki i szkolnictwa wyższego w naszej Ojczyźnie. W imieniu środowisk akademickich dał temu wyraz pan profesor Michał Seweryński, rektor Uniwersytetu Łódzkiego i przewodniczący Konferencji Rektorów Uniwersytetów Polskich, za co jestem mu bardzo wdzięczny.

Witając Państwa, mam głęboką świadomość tego, jak wiele nas łączy: spotykamy się przecież w imię wspólnej miłości do prawdy, dzieląc troskę o dalsze losy nauki w Polsce.

Mówiąc nauka myślimy o kulturze w jej wymiarze ogólnoludzkim, a także poszczególnych narodów. Nauka bowiem stanowi jeden z jej zasadniczych filarów.

Ilekcję mówię o kulturze, zawsze przychodzi mi na myśl sformułowanie św. Tomasza z Akwinu: «Genus humanum arte et ratione vivit: arte et ratione» – «Ratione...», a więc człowiek żyje nauką! Nauką, czyli poszukiwaniem prawdy o sobie samym, o otaczającym go świecie i wszechświecie. Człowiek jest nie tylko twórcą kultury, ale żyje kulturą i poprzez kulturę. To samo należy powtórzyć o narodzie. Także naród żyje kulturą i poprzez swoją kulturę. Jest ona fundamentem jego duchowej tożsamości i suwerenności.

Przemawiając ostatnio na forum Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych w Nowym Jorku mówiłem o potrzebie sformułowania Karty Praw Narodów (5 października 1995). Nie ma wątpliwości, iż pośród nich jedno z poczesnych miejsc zajmuje prawo narodu do własnej kultury i jej rozwoju. Historia bowiem uczy, iż niszcząc kulturę danego narodu niszczy się naród w punkcie najbardziej dla jego egzystencji newralgicznym. Prawdliwość tę potwierdza nasza ojczysta historia: począwszy od zaborów, poprzez zniszczenia drugiej wojny światowej (do rangi symbolu urasta tutaj fakt uwięzienia w obozie koncentracyjnym, zaraz na początku wojny, profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego), aż po półwiecze dyktatury marksistowskiej, która wyrządziła nauce polskiej tyle niepowetowanych szkód.

Po latach rządów totalitarnych systemu marksistowskiego nauka polska musi nadrabiać wiele strat i opóźnień. Dzisiaj cieszy się jednak wolnością i to jest wielka szansa, którą trzeba wykorzystać. Sytuacja demokracji i wolności wymaga od środowisk akademickich wiele inicjatywy, przedsiębiorczości i poczucia odpowiedzialności. Wymaga także czujności, aby wolności z takim trudem i za taką cenę odzyskanej nie utracić pod wpływem rozmaitych presji czy manipulacji, od których nie są wolne również współczesne demokracje.

Dzisiaj pojawiają się nowe trudności i nowe zagrożenia. Jedną z nich w systemie liberalnej demokracji i wolnego rynku jest postawa skrajnego utylitaryzmu. Szerzy się bowiem sposób myślenia, który kryterium korzyści ekonomicznej uważa za normę najważniejszą i aplikuje ją do wszystkich dziedzin życia – także do sfery nauki i kultury. Stąd niedofinansowanie rozmaitych dziedzin badań naukowych czy szkolnictwa wyższego, uznanych arbitralnie za «nieopłacalne» czy wręcz „niepotrzebne”.

Tymczasem doświadczenie uczy, iż w odniesieniu do nauki, jednostronne stosowanie takiego kryterium jest krótkowzroczne i szkodliwe. Szkodzi nie tylko nauce i kulturze, ale szkodzi przede wszystkim człowiekowi. U podstaw takiego podejścia znajduje się bowiem z gruntu fałszywa antropologia, która redukuje człowieka tylko i wyłącznie do wymiaru materii. Sobór Watykański II naucza: «Natura intelektualna osoby ludzkiej udoskonala się i powinna doznać udoskonalenia przez mądrość, która umysł człowieka łagodnie pociąga ku poszukiwaniu i umiłowaniu tego co prawdziwe i dobre. Przepojony nią

człowiek dochodzi poprzez rzeczy widzialne do niewidzialnych. Epoka nasza bardziej niż czasy ubiegłe potrzebuje takiej mądrości» (Gaudium et spes, n. 15).

Takiej właśnie mądrości chciałbym życzyć moim Rodakom, aby troska o sprawy kultury, a zwłaszcza nauki i szkolnictwa wyższego, znajdowała u nich zawsze należne jej miejsce. Jest to wielkie dobro wspólne narodu, na które pomimo istniejących trudności ekonomicznych nie może zabraknąć środków.

Wiem, że uczelnie akademickie w Polsce borykają się dzisiaj z wieloma problemami, a mimo to pozostają wierne swojemu powołaniu wobec Ojczyzny i kultury. Polscy uczeni w trudnych warunkach z wielkim poświęceniem prowadzą prace i badania naukowe. Nierzadko zdobywają pozycje liczące się w nauce światowej, a Polsce przysparzają sławy i prestiżu. Korzystam więc z okazji, aby wszystkim pracownikom nauki w Ojczyźnie wyrazić moje osobiste uznanie za ich pełną samozaparcia pracę i wkład do skarbnicy nauki polskiej i światowej.

Uczelnie akademickie są także miejscem formacji młodego pokolenia inteligencji polskiej. Jest to niezwykle odpowiedzialna służba dla narodu i jego przyszłości. Mam na myśli nie tylko wykształcenie w wąskim zakresie naukowej specjalizacji, lecz także wychowanie do pełni ludzkiej osobowości. Nakłada to na profesorów i wszystkich pracowników dydaktycznych szczególną odpowiedzialność i zobowiązanie, aby dzielić się ze studentami nie tylko zasobem własnej wiedzy naukowej, ale także bogactwem swego człowieczeństwa. Wśród młodzieży studenckiej istnieje wielkie zapotrzebowanie na wzorce osobowe, to znaczy na profesorów, którzy staliby się dla nich prawdziwymi mistrzami i przewodnikami.

Na tym tle widać wyraźnie, jak doniosła jest rola szkół akademickich. To w znacznej mierze na nich spoczywa odpowiedzialność za życie duchowe i intelektualne narodu. Polska znajduje się dzisiaj na bardzo ważnym wirażu dziejów. Decydują się losy narodu, ich przyszły kształt, a także ich ciągłość. W tym ważnym procesie nie może braknąć twórczego wkładu polskich uczonych, profesorów, a także studiującej młodzieży. Nie może braknąć ich twórczego zaangażowania i wierności prawdzie.

Wiemy, jak wiele to czasem kosztuje. Okres dyktatury komunistycznej był pod tym względem czasem wielkiej próby. Wiemy, jak wiele potrzeba cywilnej odwagi i prawości charakteru, by dochować wierności własnym przekonaniom i własnemu sumieniu.

Być członkiem społeczności uniwersyteckiej zobowiązuje. Trzeba, aby środowiska akademickie odzyskały swój tradycyjny autorytet moralny, aby stawały się na nowo sumieniem narodu, dając przykład cnót obywatelskich.

Spotykamy się w okresie Bożego Narodzenia, które przypomina nam, iż Słowo Bożej Mądrości stało się ciałem, rodząc się w ubóstwie stajenki betlejemskiej. Liturgia Kościoła, kontemplując tę wielką tajemnicę, wkłada w nasze usta modlitwę: «Mądrości, która z ust Bożych wypływasz, wszystko urządzasz, zewsząd cel dobywasz: Przybądź i naucz nas dróg roztropności, wieczna Mądrości».

W okresie świąt Bożego Narodzenia i Nowego Roku tymi słowami pragnę wyrazić swoje życzenia dla wszystkich Państwa jako rektorów i dla wszystkich uczelni, jakie reprezentujecie. Niech dar tej Mądrości, o której mówi liturgia, stanie się coraz pełniej udziałem waszych środowisk akademickich, aby profesorowie i studenci – każdy na swoim miejscu – umieli realizować swoje powołanie na miarę czasów, w których przyszło nam żyć – na miarę kończącego się drugiego tysiąclecia.

Proszę Państwa, dodam, że jestem bardzo wzruszony tym spotkaniem. Przychodzi mi na myśl wiele miejsc, wiele momentów mojego życia, wiele osób ze świata akademickiego Krakowa, Lublina, z którymi spotykałem się często, z którymi tworzyłem wspólnie moje życie i moje powołanie. I trudno mi zakończyć nie wracając do tego krakowskiego kościoła akademickiego św. Anny, tam, gdzie spoczywa w sarkofagu św. Jan Kanty, profesor Uniwersytetu Krakowskiego, gdzie wiele czasu spędziłem jako kapłan, student, biskup i kardynał. I tam często wracam myślą i pamięcią. I dlatego jestem Państwu bardzo wdzięczny za te odwiedziny, które mi to wszystko przybliżyły jeszcze raz. Bóg zapłać!

Do tych życzeń dołączam moje apostołskie błogosławieństwo. Niech was błogosławi Bóg Wszechmogący, Ojciec, Syn i Duch Święty.

**Przemówienie Królowej Elżbiety II
w sejmie Rzeczypospolitej Polskiej
(3 kwietnia 1996)
[«Głos» 1996, nr 40]**

Zdaję sobie doskonale sprawę z tego, że stojąc tutaj, stoję w samym sercu polskiej demokracji. Dziękuję, że Państwo mnie zaprosili. Było to zaproszenie, które przyjąłam z dumą.

W latach podziału Europy przemówienie monarchy brytyjskiego na forum polskiego parlamentu wyłonionego w wolnych wyborach wydawałoby się pomysłem fantastycznym. Ale tak wiele, co w owych latach wydawało się fantastyczne, stało się rzeczywistością.

Polska i Wielka Brytania znacznie wyprzedziły swoją epokę, tworząc na obu krańcach Europy wolne i skuteczne instytucje parlamentarne. Oba parlamenty były też świadkami dramatycznych momentów w dziejach swych narodów, a nie było momentu bardziej doniosłego, niż stworzenie przez Sejm Wielki Konstytucji 1791 roku, owego modelu oświeconej myśli.

Utrzymywane przez nas na przestrzeni wieków kontakty dynastyczne, handlowe i polityczne były bogate i zróżnicowane. Jeden z mych bardzo dalekich przodków, król Kanut, był siostrzeńcem waszego króla Bolesława Chrobrego. Najślynniejszy pretendent do brytyjskiego tronu, Bonnie Prince Charle, urodził się z polskiej matki, wnuczki króla Jana Sobieskiego. Związki Polski ze Szkocją zawsze były szczególnie silne.

Jeśli chodzi o bliższą przeszłość, jednym z przyjaciół mojego ojca był szef waszego rządu na uchodźstwie generał Sikorski. W 1940 roku mój ojciec wysłał do waszego prezydenta depeşe, w której pisał: «Jesteśmy dumni, że mamy przy sobie bohaterskie wojsko polskie, siły powietrzne i marynarkę wojenną, które w ciągu ostatnich dwunastu miesięcy okryły się chwałą».

Pamiętam, że w czasach, gdy oba nasze kraje wspólnie walczyły przeciwko tyranii, w BBC co tydzień grano polski hymn narodowy oraz hymn innych naszych dzielnych sojuszników. Nigdy też mój kraj nie zapomni odwagi polskich pilotów, jednych z owych «niewielu», którym jak słusznie stwierdził Churchill, zawdzięczano tak wiele. Kto wie, czy płomień wolności nie zostałby zduszony, gdyby w tamtych dniach nie stała przy nas Polska.

Wojna nas połączyła, lecz potem podzieliła, bo rok tysiąc dziewięćset czterdziesty piąty nie wszystkim przyniósł wolność. Polacy, którzy pozostali w Wielkiej Brytanii, stworzyli społeczność wnoszącą duży wkład w życie naszego narodu. Ale ich wolność nie znajdowała odzwierciedlenia w ich własnym kraju.

Pozostałe po wojnie bliźny i podziały rodziły niesprawiedliwość i wywoływały rozgoryczenie – także w stosunku do przyjaciół i dawniejszych sojuszników. W ubiegłym roku, obchodząc rocznicę alianckiego zwycięstwa w Europie, doskonale zdawaliśmy sobie sprawę, że w wypadku Polski opóźniło się zbieranie owoców zwycięstwa.

**Lech Wałęsa na otwarciu w Gdańsku wystawy «Drogi do Wolności»
(30 sierpnia 2000)**

[«Życie» z 30 VIII 2000; fragmenty]

System komunistyczny został nam narzucony siłą. Próbowaliśmy go zwalczać w latach 40. z bronią w ręku, później strajkami, wychodząc na ulice. Nasz opór był krwawo tłumiony. Aż doszliśmy do «Solidarności» jako skutecznej metody walki.

Otwierając wystawę «Drogi do wolności», pragnę zwrócić uwagę na narastającą wielkość tego zwycięstwa z upływem czasu, a więc narastające uznanie dla uczestników tamtych dni. Przez ten czas przyspieszenie historii było tak znaczne, że nie mogliśmy oglądać się wstecz, że nie oddaliśmy sprawiedliwości tym, którzy na to zasługują – nie powiedzieliśmy magicznego słowa dziękuję w sposób przekonujący i satysfakcjonujący.

Kieruję te słowa dziś po dwudziestu latach przede wszystkim do tych, którzy współtworzyli ten sukces. Ale kieruję je także do tych, których wysiłek był dotąd nie zauważony, a bez których Polski Sierpień pewnie by się nie odbył lub odbyłby się w innym kształcie. Nie byłby takim, jakim był.

Po pierwsze, pragnę podziękować dziennikarzom, szczególnie korespondentom zagranicznym. Gdyby przed dwudziestu laty na tę stocznnię nie były skierowane kamery i aparaty całego świata, nasz strajk można by łatwo zdławić [...] Dla nas, walczących, to jednak oznaczało bezpieczeństwo i dotarcie do społeczeństwa z nieocenzurowaną prawdą. [...]

Po drugie, pragnę podziękować wszystkim tym, którzy strajk wspierali, i kapłanom, którzy nieśli nam duchowe wsparcie. I tym, którzy w tamtym trudnym czasie odejmowali sobie od ust żywność, by nam ją przynieść. Wiemy, ile to kosztowało wyrzeczeń i potrafimy docenić wielkość tych darów. Bez tego materialnego wsparcia strajk nie miałby szans na przetrwanie. Pragnę też podziękować tym wszystkim, którzy przychodzili pod bramę stoczni, aby nas wesprzeć. Strajk załamywał się kilka razy, ale gdybyśmy nie czuli Waszego poparcia, Waszego zaufania – pewnie nie znaleźlibyśmy w sobie tyle siły, aby walkę kontynuować i w niej zwyciężyć. [...]

Po trzecie zaś, pragnę podziękować tym wszystkim, którzy nie wahali się poprzeć nas działaniem. Tym, którzy drukowali dla nas strajkowe biuletyny. Tym, którzy przewozili informację na cały pozbawiony łączności telefonicznej kraj. Tym, którzy nam doradzali i do naszej determinacji dołączyli swoją wiedzę. Najbardziej zaś pragnę podziękować tym, którzy solidarnościowo strajkowali w innych rejonach kraju. [...]

Po czwarte zaś, pragnę podziękować wszystkim tym, którzy już następnego dnia po zawarciu Porozumień Sierpniowych rzucili się w całym kraju do pracy organizacyjnej. To dzięki ich wysiłkom, dzięki ich trudowi dokonaniem bez przygotowania i materialnej bazy nasz Związek w krótkim czasie liczył około dziesięciu milionów członków. Zawsze mówiłem: jestem mądry Waszą mądrością, silny Waszą siłą. I dziś pragnę za to gorąco podziękować.

Wymieniłem cztery grupy osób, którym pragnę podziękować. Musiałem je wymienić w jakiejś kolejności. Nie chciałem, aby powstało wrażenie, że jedni byli bardziej ważni, a drudzy mniej. Wszyscy byli jednakowo ważni, wszyscy jednakowo potrzebni. Byli jak podpory budowli. Wystarczy by jednej z nich zabrakło – to runie cały gmach. Pewnie jest jeszcze wiele kategorii ludzi, których nie wymieniłem: są tacy, o których może zapomniałem. Wszystkim tym, których dziełem był Sierpień 1980 roku, składam najgorętsze podziękowania. [...].

Włodzimierz Gawroński

Witam Kochani. Wszystkich zaproszonych Gości i Was, Kibiców.

Nasza nowa przygoda rozpoczęła się w lipcu 2015 roku. Czasu nie było na nic. Trzeba było zmontować drużynę. Załatwić mnóstwo spraw, aby wystartować w IV lidze. Nie pora powtarzać ile tego było. Każdy z Was śledził, to co dzieje się w Klubie. Doskonale wie, gdzie byliśmy i gdzie jesteście.

Ostatnie mecze rundy jesiennej pokazały jednak, że musimy przebudować drużynę. Mogliśmy mieć 3 punkty straty do lidera, mamy 9. To, wymusiło konieczność zmian i pozyskanie nowych zawodników. Dziś mamy drużynę, która może walczyć nie tylko o czwartą, ale z powodzeniem w trzeciej lidze.

Przepracowaliśmy cały okres przygotowawczy. Wzmocnienia na każdą pozycję dają gwarancję, że możemy walczyć o awans, i to jest nasz jedyny cel na dziś. Trochę więcej nas ta drużyna kosztuje, ale mam nadzieję, a czas pokaże, że było warto.

Zbudowaliśmy, razem, nową trybunę na dodatkowych 640 miejsc i to nie małym kosztem. Wystąpiliśmy o zgodę na organizowanie imprez masowych, co zobowiązało nas do założenia zgodnie z wymogami Ustawy monitoringu na obiekcie SMS-u. Prace z tym związane trwają jeszcze dziś. To znów, nie jest mały koszt. Ale dzięki temu mecze swojego Widzewa w rundzie wiosennej sezonu 2015/16 będzie mogło obejrzeć 2000 widzów. Ktoś może zapytać - Po co takie inwestycje ze strony Klubu w IV lidze? Odpowiedź jest prosta. Dla RTS-u warto. Robimy to dlatego, bo Łączy nas Widzew.

Kochani, za naszymi plecami buduje się piękny stadion, który powinien być oddany do końca roku. Łódź, nasze Miasto, ma zagwarantować jeszcze w marcu środki na budowę centrum treningowego w parku 3. Maja. A w kwietniu rozpiąć przetarg na jego budowę. Będą tam cztery boiska, które mają być gotowe na wiosnę 2017 roku.

Wiosną 2017 roku chcemy grać na nowym stadionie Widzewa już w III lidze i trenować w nowym centrum. Nie tylko seniorzy, bo cały czas myślimy o widzewskiej młodzieży. To 10 drużyn – przyszłość

naszego Klubu. Potrzebujemy silnej Akademii szkolącej piłkarskie talenty. Mamy już konkretne plany z tym związane, jeśli tylko Miasto wywiąże się ze swoich zobowiązań.

To nie są tylko moje prezesowskie ambicje. Ja jestem z krwi i kości z Was, moje kibicowskie marzenia są takie same, jak Wasze. Zatem, wiem o tym, wszyscy myślimy podobnie. Wszystko co robię ja i moi współpracownicy, to dla Was, abyśmy mogli być dumni z Naszego Widzewa.

Chcemy, aby Ci chłopcy, drużyna, która stoi dziś przed Wami, dawała swoim fanom radość i dumę, że jesteście widzewiakami. Pamiętając zawsze, że w historii polskiej piłki nożnej nie ma klubu, który święcił większe triumfy na arenie międzynarodowej, niż czerwono-biało-czerwoni.

To, co udało się zrealizować w przerwie zimowej, to dla Was, widzewskich Kibiców. Bez Was nie ma Klubu. To Wy jesteście 12. zawodnikiem. Macie zaś jeden obowiązek względem, nie nas, a Widzewa. Musicie zapełnić wiosną stadion, wspierając jednocześnie Klub poprzez zakup biletów i karnetów.

Sukces wykuwa się w pracy zespołowej, a jego filarami są i będą:

- nasza Drużyna, która stoi dziś przed Wami,
- Wy, Kibice,
- Wasza Zarząd,
- i Nasze Miasto – Łódź.

Moim marzeniem jest komplet fanów na każdym wiosennym meczu, a będzie ich w tej rundzie 11. Nikt nie może zawiść, bo od dziś jesteśmy jedną drużyną. I Wszyscy mamy jeden wspólny cel – awans do III ligi.

Życzę wszystkiego najlepszego i spotkajmy się 19.marca na meczu Widzewa, na wypełnionym do ostatniego miejsca stadionie.

Dlaczego warto mieć w domu zwierzę?

Zwierzę w domu to ogromna radość, ale jeszcze większa odpowiedzialność. Nie ma znaczenie czy jest to pies, kot czy chomik. Każde z nich potrzebuje opieki, zaangażowania i wymaga odpowiedzialności, dlatego zanim ktokolwiek podejmie decyzję o tym, by mieć w domu zwierzaka, powinien wziąć pod uwagę plusy i minusy tego postanowienia.

Zwierzę w domu – TAK!

Jako zwolennicy, a nawet posiadacze domowych zwierząt zaczniemy od tego, jakie zalety idą w parze z psem, kotem czy gryzoniem pod domowych dachem.

- opieka nad zwierzęciem uczy odpowiedzialności, dyscypliny i empatii zarówno dzieci, jak i dorosłych

- posiadania psa, kota czy chomika wpływa na rozwój, rozwija wrażliwość oraz umiejętność rozpoznania oraz zaspokojenia potrzeb innej istoty

- to wspaniała okazja do cudownej zabawy i odskocznia od codzienności, czyli pozytywny wpływ na psychikę

- pocieszy i zrozumie, czyli towarzysz na czterech łapkach to wspaniały kompan i towarzysz smutków i zmartwień

- opieka nad zwierzęciem relaksuje i uspokaja, ale jest także wspaniałą okazją do świetnej zabawy i powodem do radości, a w przypadku psa także motywatorem do ruchu i codziennych spacerów

- pies to wspaniały obrońca, który zadba o bezpieczeństwo swojego właściciela

Zwierzę to członek rodziny, który zasługuje na najlepsze jedzenie, opiekę oraz najlepsze prezenty i wspaniałe, szczęśliwe i pełne radości życie. To nie tylko zabawa, ale przede wszystkim obowiązek, który bardzo szybko staje się najlepszym przyjacielem, ale nigdy nie będzie zabawką, którą można odstawić w kąt jak się znudzi.

No właśnie! Nie wszyscy to rozumieją, dlatego z pewnością NIE dla zwierząt w domu, mówimy tym, którzy: lubią spontaniczność i wolne chwile – posiadając zwierzę trudno o to, by w sekundę zdecydować się na wakacyjne wojaże w ofercie last minute. To także koszty, więc jeśli ktoś obawia się wydatków lepiej, aby dwa razy zastanowił się nad zwierzakiem w domu. Trzy razy przemyśleć swoją decyzję powinni także alergicy. Trzeba pamiętać, że każdy domowy pupil to sierść (poza rybka), która może być bardzo uciążliwa

zarówno dla tych kichający i drapiących oczy, jak i pedantów, którzy cenią sobie porządek w swoim otoczeniu.

Podsumowując. My jesteśmy na tak! Uważamy, że zwierzę w domu to same zalety, a nawet nieoceniony wpływ na wiele aspektów ludzkiego życia. Jeśli jednak ktoś nie jest przekonany do pupila w domu lepiej, aby tej decyzji nie podejmował. Może się okazać błędna, a najbardziej ucierpi na niej właśnie bezbronne zwierzę.

Риторичні ігри

1. Гра «Фонетична розминка»

Мета гри: формування вмінь чіткого, швидкого та безпомилкового мовлення, розвиток творчих вмінь студентів.

Гра проходить в 5 етапів. За кожен вдало пройдений етап учасник отримує 1 бал.

1 етап: виконайте завдання швидкоговоріння: вимовте звуки, слова, фрази повільно та чітко, звертаючи увагу на кожен звук;

2 етап: вимовте скоромовку чітко в середньому темпі без артикуляційних помилок;

3 етап: вгадайте продовження скоромовки за початком;

4 етап: вимовте скоромовку 3 рази в швидшому темпі;

5 етап: пригадайте відомі вам скоромовки з польської мови, виберіть з них 3-5 з однієї теми та складіть розповідь зі скоромовок, вимовте швидко, в середньому темпі.

Завдання для 1 етапу:

1. Вимовляємо щоразу швидше звуки: ppppp, ttttt, czczczczcz, ććććć, kkkkk,

2. Вимовляємо кілька разів спочатку повільно, а потім швидше:

mnam mnom mnem mnum mnim mnum; mra mro mre mru mry mra mre;

mnam mnom mnem mnum mnim mnum; mba mbo mbe mbu mby mba mbe;

rma rmo rme rmi rmy rma rme; bma bmo bme bmu bmy bma mbe

3. Прочитайте слова чітко та повільно:

Pstra pstro pstre pstru pstry pstra pstre

Apsta opstro epstre upsru upsry opstra epstre

Arba-abra orbo-obro ebre-erbe urbu-ubru yrby-ybry

Brza-rzba brzo-rzbo brze-rzbe brzu-rzbu brzy-rzby

4. Вимовте голосно такі слова як: *mezalians, awans, transport, tramwaj, translokacja.*

В місці графічних знаків an і at треба вимовляти a.

5. Вимовте голосні якнайдовше, не змінюючи напруги та висоти голосу:

aaaaaaaaa; ooooooooo; eeeeeeeeeeee; yyyyyyyyy; iiiiiiiiii; uuuuuuuu.

6. Вимовте чітко речення:

Koło krzaków głogu usiadły kaczkі і kury. Kucharz gotuje groch і агrest, а polityk wyborców zdobywa.

7. Вимовте наступні звуки, сміючись:

hahahahaha; hohohohoho; hehehehehe; hihihihihihі; huhuhuhuhu; hyhyhyhyhy

8. Уявіть собі наче від'їжджає потяг і пришвидшується. Вимовте чітко звуки:

p, t, cz, ć, k; p, t, cz, ć, k;

2. Варіанти скоромовок для 2, 3, 4, 5 етапів у додатку А.

2. Гра «Вирішення риторичних проблем»

Мета: удосконалювати публічне мовлення, розвивати вміння самоаналізу, виховувати взаємодопомогу.

Ведучий пропонує кожному учаснику анонімно написати ту проблему, яку йому найважче подолати під час підготовки та виголошення публічної промови. Аркуші скручуються у трубочки або складаються вчетверо і збираються в коробочку чи торбинку. Кожен із членів групи по черзі

обирає «проблему», яка йому дісталася, і допомагає вирішити її з позиції власного досвіду, не даючи при цьому ніяких порад.

Результати рефлексії учасники фіксують у зошитах.

3. *Гра «Інтерв'ю»*

Мета: допомогти актуалізувати поняття «позиція».

Один з учасників сідає в центр кола або за викладацький стіл і оголошує, яку соціальну роль він для себе обрав (педагог, батько, лікар, режисер тощо). Інші студенти ставлять йому 5 питань в межах його соціальної ролі. Потім його замінює інший студент, який обирає вже іншу соціальну роль.

4. *Гра «Комплімент»*

Мета: удосконалення вміння розпочинати діалог, налагоджувати контакт, прикрашати свою мову.

Учасники сідають в коло. Кожен дивиться на свого партнера зліва, намагається звернути увагу на зовнішній вигляд, риси характеру, поведінку, та відповідно підкресливши це, зробити комплімент. Ведучий під час висловлювання учасників повинен стежити за тим, щоб інші не заважали йому говорити. Необхідно всіх налаштувати на тактовне ставлення один до одного, на розвиток уміння слухати та чути того, хто говорить, звертаючи увагу на манеру встановлення контакту.

5. *Гра «Підбери епітет».*

Мета: розвиток творчого мислення.

Називаються три слова. За п'ять хвилин треба назвати щонайменше п'ять предметів та явищ, яким були б властиві ці три визначення.

6. *Гра «Перекладач»*

Мета: розвиток вміння слухати; логічно мислити; концентруватися; сприймати значний обсяг інформації.

Гравці діляться по парах. Один з учасників пари повинен розповісти про себе якусь достатньо об'ємну інформацію, а партнер повинен уважно послухати і одночасно зробити короткий переклад почутого, тобто здійснити синхронний переклад з іноземної мови або навпаки. Під час слухання перекладач може зупиняти розповідь, коли зрозуміє, що необхідно перекласти інформацію. У кінці той, хто розповідав ділиться враженнями, наскільки він задоволений перекладом, наскільки правильно були сприйняті та переказані його думки. Потім учасники змінюють ролі.

7. *Гра «Прохання»*

Мета: удосконалення вміння звертатися до когось з проханням.

Необхідно обрати собі партнера та попросити його про певну послугу, проте результат залежить від форми, у якій здійснено прохання. Варто виявляти тактовність, дипломатичність, оригінальність та винахідливість. Після такої розминки всі учасники стають у карусель у два кола: внутрішнє – за годинниковою стрілкою; зовнішнє – проти годинникової стрілки. Учасники один навпроти одного висловлюють своє прохання, поміж змінюють партнера навпроти

Через дві хвилини всі гравці збирають в одне коло. Ведучий просить поділитися враженнями, скільки прохань для них виконали. Перемагає той, хто був більш переконливим.

8. *Гра «Зустріч зі спонсорами»*

Мета: вміння використовувати вербальні та невербальні засоби; впливати на аудиторію; вміння аргументувати.

Кожен з трьох учасників гри готує заздалегідь 2-хвилинну промову та почерзі виступає з проханням до «спонсорів» (слухачів) надати фінансову допомогу для втілення певної ідеї. Всі спонсори повинні мати 25 копійок, 50 копійок і 1 гривню, щоб пожертвувати кожному спонсору, таку суму, залежно від того, хто був переконливішим. Перемагає той, хто був більш переконливим і збере відповідно найбільшу суму на свою ідею.

9. *Гра «Аргументуй».*

Мета: удосконалювати вміння аргументувати.

Грають двоє учасників чи дві команди (2-4 особи).

Ведучий або викладач пропонує тезу, а команди по черзі пропонують аргументи на підтримку. Перемагає той, хто останній наведе аргумент; програє той, хто не зміг навести аргумент. Ведучий чи викладач стежить за якістю аргументів і оголошує, чи захищений аргумент чи ні. Якщо аргумент не дозволений, команда повинна навести інший, якщо це їй не вдається – вона програє.

10. **Гра «Полеміка»:**

Мета: удосконалити вміння аргументувати, творчо мислити.

Двоє учасників по черзі наводять аргументи до протилежних тез. Перемагає той, хто запропонує більше аргументів. За доцільністю аргументів стежить викладач.

11. **Гра «Біном фантазії»**

Мета: розвиток креативності, асоціативного мислення студентів.

Викладач заздалегідь обирає терміни з різних тематичних блоків, галузей тощо. Обираються 4 члени журі. Решта учасників поділяються на команди по три-чотири студенти. Учасникам потрібно зв'язати два несумісних слова, які з'являються на екрані. Після цього необхідно за три хвилини скласти біном (невеликий текст) і записати на аркуші. Потім пропонується інша пара слів. Відповідно журі оцінює кількість та оригінальність «біномів», кожен з яких оцінюється від 1 до 3 балів. Перемагає команда, яка набрала найбільшу кількість балів за найбільш оригінальні тексти.

12. **Гра «Я – історія»**

Мета: розвиток навичок монологічного мовлення, творчих здібностей та самопрезентації.

Викладач пропонує протягом 8-10 хвилин підготувати 2-хвилинну промову про себе. Мета промови – познайомитись, презентувати себе аудиторії, зацікавити аудиторію. Можна використовувати, наприклад, таку інформацію про себе: характер, захоплення, позитивні, негативні риси тощо. Потім необхідно виступити з цією інформацією перед аудиторією. Виграє той, хто буден найбільш переконливим та оригінальним у самопрезентації.

13. **Гра «Гучне читання вслух».**

Мета: розвиток навичок роботи з текстом, вміння скорочувати та правильно будувати висловлювання.

Потрібно читати вголос газетну, журнальну статтю чи текст з підручника, при цьому наче звертатися до уявної аудиторії. Під час читання необхідно намагатися «переходити вперед», запам'ятовуючи написане невеликим уривком, щоб потім відтворити текст. Давлі необхідно відтворити смисл прочитаного, тобто уривок, який складається з 2-5 речень. При цьому необхідно запам'ятовувати деталі. Студентам необхідно намагатися формулювати думки та мовлення, переказуючи прочитане своїми словами. Перемагає той, хто отримає більше голосів від глядачів.

14. **Гра «За і проти».**

Мета: удосконалити вміння аргументувати, творчо та логічно мислити, будувати правильні граматичні конструкції.

Ведучий пропонує дві тези, наприклад, «Сучасне телебачення відповідає естетичним та моральним потребам», «Сучасне телебачення не відповідає естетичним та моральним потребам». Гравці по черзі пропонують аргументи чи за чи проти. Ведучий захищує або не захищує аргумент (якщо він не за темою, невдало сформульований). Ті, чий аргумент не дозволили, виходять з гри. Перемагає той, хто наводить останній аргумент.

15. **Гра «Купіть у мене товар».**

Мета: удосконалити вміння переконувати, впливати на аудиторію, спілкуватися, використовувати вербальні та невербальні засоби.

Наприклад кілька студентів виходять перед групою, на стіл розкладають різні предмети і по черзі починають їх рекламувати. Коли виступ закінчиться, інші студенти підходять до продавців і дають 10 коп за найбільш вдалу рекламу. Після завершення гри підраховуються отримані суми і оголошується переможець (той хто зібрав найбільшу суму).

16. **Гра «Знайомство».**

Мета: удосконалити вміння слухати, концентруватися, добирати доцільні вербальні та невербальні засоби.

Уявіть, що ви перший раз на занятті. Ніхто ще не знає один одного. Нехай ваш сусід по столу розповість вам свою біографію, а ви – його. Після цього необхідно, щоб він представив іншим вас, а ви його. Таким чином, ви розповідаєте його біографію, а він вашу. Намагайтеся представити один одного як омога точніше та повніше.

17. Гра «Характеристика за фото».

Мета: удосконалювати вміння аналізувати людину, творчо мислити, добирати доцільні вербальні засоби.

Уважно погляньте на фото. Завдання, за фотографією без підготовки розповісти про людину, яка на ньому зображена. Придумайте біографію та психологічну характеристику цій людині. Особливу увагу варто звернути на те, що відчуває людина на фото і які можливі причини цих переживань.

18. Гра «Вигадай собі біографію».

Мета: творчо мислити, уміння виступати з ораторським мовленням.

Кожен учасник отримує картку, на якій написано, чия біографію він повинен придумати. Наприклад «Ти – відомий пірат XVII століття», «Ти – голівудський актор», «Ти – космонавт, що побував на Марсі». Завдання: вигадати біографію своєму героєві. Можна теж продовжити *грою* «Прес-конференція», щоб інші учасники ставили питання, що стосуються вигаданої біографії.

19. Гра «Шерлок Холмс».

Мета: розвиток креативності, винахідливості та асоціативного мислення студентів.

Викладач просить студентів назвати 7 будь-яких не пов'язаних один з одним слів та записує їх на дошці, і дає завдання, скласти детектив, використовуючи всі ці слова. Виграє той, чий детектив буде складений швидко та оригінально.

20. Гра «Алфавіт».

Мета: розвиток креативності, асоціативного мислення студентів.

Викладач задалегідь роздруковує літери польського алфавіту за винятком а, є.

Студенти об'єднуються в групи по 3-4 людини, також обирають 4 членів журі та ведучого (ним може бути викладач).

Завданням учасників є по черзі на кожну літеру алфавіту вигадувати слова, які в сукупності будуть складати розповідь за певною темою. Важливим фактором правильного виконання завдання є відповідна емоція до сюжету та швидкість у доборі слова.

21. Гра «Розповідь за ланцюжком».

Мета: удосконалили вміння аналізувати інформацію, креативно мислити, будувати логічні конструкції.

Перший учасник вигадує першу фразу розповіді і кидає м'яч іншому учасникові, який повинен продовжити перше речення, і кидає мяч наступному і т.д., щоб у кінці виникла повноцінна розповідь.

21. Гра «Натиск віршами»

Мета: удосконалювати вміння впливати на опонента за допомогою вербальних та невербальних засобів; розвивати комунікативні якості мовлення.

Хід гри. Всі учасники гри діляться на пари, сідають навпроти один одного і, дивлячись в очі співрозмовнику, одночасно починають читати різні вірші. Кожен намагається не слухати іншого, а збити його чисто фізично – не кричати, не підвищувати голос, а брати проникливістю, «дістати до душі». Далі переможці об'єднуються в нові пари, а переможені стають спостерігачами. В решті решт визначається один (або два) переможці.

В кінці гри проводиться рефлексія та обговорення за запитаннями: Хто намагався просто не збитися? Хто намагався бути почутим? Хто намагався бути почутим і проникливим? Які способи впливу виявились найбільш ефективними?

22. Гра «Розробка концепції виступу»

Мета: закріплювати знання з розробки концепцій (базового компонента стратегічного закону риторики); удосконалювати вміння застосування методу побудови денотатних графів для розробки концепції, відпрацьовувати методику запитань та відповідей в ході розмірковувань; розвивати самостійність, глибочінь мислення та ясність, точність, стислість мовлення.

Підготовчий етап. Група ділиться на 3-4 підгрупи. Завчасно визначається тема виступу, яка має бути спільною для всіх. Вибір теми обумовлюється життєвими й професійними інтересами учасників.

Хід гри. Гра починається вступним словом ведучого, який оголошує тему, мету й завдання:

- кожній групі розробити робочий варіант концепції виступу, використовуючи метод побудови денотатних графів;
- сформулювати, записати і поставити один одному (одна група іншій) запитання; лаконічно, чітко та ясно відповісти на поставлені запитання;
- вибрати з усіх розроблених варіантів концепції найбільш оптимальний, збагатити його всім кращим з інших варіантів.

На підготовку завдання відводиться 1 година, на виступи – 5-7 хвилин, на підготовку запитань – 10 хвилин, на відповіді на запитання – до 1 хвилини.

Оцінює роботу група експертів (спеціально запрошені викладачі чи студенти старших курсів).

В кінці гри підводяться підсумки, визначається команда-переможець, найбільш активні гравці.

23. Театр мініатюр «Її величність аудиторія»

Мета: удосконалювати вміння виконавчого етапу мисленнево-мовленнєвої діяльності; розвивати навички володіння собою й управління аудиторією під час виступу, вміння ефективного використання прийомів налагодження й збереження контакту; виховувати гнучкість, відкритість, самостійність мислення; доцільність, виразність, ясність мовлення.

Хід гри. Група ділиться на 2-3 команди. Кожна команда отримує завдання: запропонувати декілька варіантів виходу із важких ситуацій, що виникають в процесі спілкування з аудиторією.

Важкі ситуації:

- наявність в аудиторії суб'єкта-подразника;
- забуті записи виступу (підготовчі матеріали);
- нетактовна поведінка аудиторії (негативно заряджений натовп, нетактовні та брутальні репліки, питання не по суті, переміщення слухачів по аудиторії);
- повне неспівпадання конкретної аудиторії з тією, яка моделювалася.

Учасникам пропонується розробити сценарії і зіграти декілька сцен-мініатюр (обіграти кожен варіант); таким чином, цю гру можна представити як театр мініатюр. Матеріали для виступів учасники підбирають самостійно.

Кожна команда вибирає 1-2 важкі ситуації, шукає шляхи подолання «аудиторного шоку», розробляє сценарії мініспектакля, в якому всі беруть участь. На підготовку відводиться 1 година. На виступи – 10 хвилин.

Після підготовки ведучий запрошує на «сцену» одну із команд і оголошує вибрані нею важкі ситуації. Всім решта пропонується зіграти роль глядачів, які своєю реакцією повинні стимулювати гру «акторів». Далі групи змінюють одна одну на «сцені», оголошується антракт на 5 хвилин.

Після спектаклю слово надається рецензентам, які дають аналіз діяльності кожної команди. В кінці підводяться загальні підсумки.

24. Відеодиспут

Мета: вдосконалювати вміння риторичного полілогу, вміння відстежувати техніку та етику спору, аналізувати позиції опонентів, брати участь в аргументації, підводити підсумки диспуту.

Підготовчий етап. На відео записується телепередача з диспутом на актуальну й доступну для даної аудиторії тему (наприклад, телепередача «250 m² Kuby Wojewódzkiego»). Тема повідомляється у групі за тиждень для підготовки.

Хід диспуту. Вмикається відеомагнітофон, формулюється тема диспуту, відбувається знайомство з опонентами, формулювання тези. Після викладення опонентами своїх позицій у спорі й з'ясуванні спірних питань відеомагнітофон вмикається; учасники тренінгу діляться на дві групи залежно від того, чию позицію у спорі вони підтримують, і відповідно займають місця в аудиторії навпроти своїх опонентів. Далі продовжується перегляд відеозапису диспуту, в якому студенти вже «приймають участь»: у потрібні моменти відеоперегляд призупиняється і студенти висловлюють власні думки, наводять аргументи щодо обраної позиції, задають питання опонентам у групі.

В кінці група формулює висновки диспуту й порівнює їх з висновками учасників телепередачі. Далі здійснюється аналіз спору, відзначаються найактивніші учасники, найсильніші аргументи. Результати рефлексії фіксуються в зошитах.

Słowniczek

Alegoria – rodzaj rozbudowanej metafory w postaci obrazowego opisu; powstaje przez nadanie nowego znaczenia opisowi zjawisk, zdarzeń osób rzeczywistych lub fikcyjnych postaci. Nowe dodatkowe znaczenie opisu wykracza poza to, co jest powiedziane wprost.

Aluzja – świadome, pośrednie nawiązanie do czegoś, skierowane do adresata, który powinien je dostrzec i rozszyfrować, sens wyrażony nie wprost, wzmianka, napomknienie.

Amplifikacja – ujęcie myśli za pomocą dobitnych, wyrazistych, przykuwających uwagę sformułowań, mające na celu właściwe wyeksponowanie tematu oraz uwydatnienie rangi myśli w obrębie prowadzonej argumentacji.

Anafora – środek stylistyczny, polegający na wielokrotnym powtórzeniu tego samego wyrazu lub zwrotu na początku następujących po sobie zdań, wyrazów, strof.

Animizacja – przenośnia polegająca na nadawaniu przedmiotom nieożywionym, zjawiskom lub pojęciom abstrakcyjnym cech ożywienia.

Antyteza – kontrast, przeciwieństwo, a także teza: teza będąca przeciwieństwem jakiegoś sądu, twierdzenia; zestawienie przeciwstawnych myśli, zdań lub wyrazów służące wzmocnieniu ekspresji utworu i stworzenia efektu równowagi.

Antystrofa – powtarzanie zwrotu w odwróconym szyku wyrazów.

Argument – dowód potwierdzający lub obalający sąd o czymś, motyw, racja.

Cytat – dosłowne przytoczenie w tekście fragmentu innego tekstu, wypowiedzi cudzej lub własnej, najczęściej graficznie zaznaczone przez cudzysłów.

Debata – publiczna dyskusja mająca na celu rozstrzygnięcie jakiejś ważnej kwestii, przyznanie racji jednemu ze stanowisk, dysputa, obrady.

Deklamacja – artystyczne wygłaszanie z pamięci utworu literackiego.

Dialog – uporządkowany zespół kolejno po sobie następujących, ustnych lub pisemnych wzajemnie powiązanych wypowiedzi dwóch lub więcej osób (uczestników dialogu). Każdy z uczestników występuje na przemian.

Dyskurs – rozmowa, dyskusja, przemowa.

Dyskusja – wymiana poglądów (pisemna lub ustna) na jakiś temat, wspólne roztrząsanie jakiegoś, zagadnienia, dysputa.

Elipsa – pominięcie części zdania, domyślnej w szerszym kontekście, wyrzutnia, skrót myślowy.

Epifora – figura słów powstająca poprzez powtarzanie tego samego słowa lub zwrotu na końcu każdego członu wypowiedzi.

Epitet – przydawka przymiotnikowa, wyraz stanowiący określenie danego rzeczownika, uwydatniający właściwości przedmiotu lub stosunek mówiącego do tego przedmiotu, stosowany w celu wzmocnienia plastyki opisu lub jego emocjonalnego zabarwienia.

Erystyka – sztuka skutecznego prowadzenia sporów, zwłaszcza sporów toczonych przed sędziami lub publicznością.

Figury retoryczne – rozpatrywane w ramach tradycyjnej retoryki specyficzne sposoby celowego i planowego budowania wypowiedzi. Cechą charakterystyczną figur retorycznych jest najczęściej odstępstwo od konstrukcji wypowiedzi zgodnych ze zwyczajem językowym lub posługiwanie się wypowiedzią w sposób odmienny od wyznaczonego zwykłymi regułami, np. pozornie zbędne powtarzanie jakichś słów.

Hiperbola – środek stylistyczny polegający na wyolbrzymianiu cech opisywanego zjawiska lub przedmiotu, zaliczany często do odmian metafory, np. serce pęka z bólu.

Homonimia – zjawisko polegające na tym, że dwa różne, choć identycznie brzmiące słowa mają inne znaczenia. Słowa takie nazywane są homonimami.

Inwersja – przestawianie elementów w jakimś układzie, zmiana kolejności czegoś, przekształcanie elementów.

Ironia – wyrażenie nie wprost znaczenia stojącego w sprzeczności z dosłownym sensem zdania, rozpoznawalne dla słuchającego, np. z tonu głosu; ukryta drwina, złośliwość w wypowiedzi pozornie aprobującej.

Kompozycja – dział tradycyjnej retoryki traktujący o zagadnieniach konstrukcji wypowiedzi z punktu widzenia jej komunikatywności, perswazyjnej skuteczności oraz walorów estetycznych.

Kontrargument – argument, który ma podważyć argument strony przeciwnej.

Litota – przeciwieństwo hiperboli polegające na eufemistycznym pomniejszaniu jakichś cech lub zjawisk, np. Orłem to on nie jest zamiast Jest głupkowaty.

Logika – dyscyplina zaliczana do nauk filozoficznych, zajmująca się formami i zasadami poprawnego myślenia, wnioskowania.

Manipulacja – nieuczciwe wpływanie na cudze poglądy, działania; naginanie, przeinaczanie faktów w celu osiągnięcia własnych korzyści.

Metafora – figura stylistyczna, której istotą jest łączenie słów w taki sposób, że co najmniej jedno z nich uzyskuje nowe, przenośne znaczenie, pozostające (nieraz w bardzo odległym) związku ze znaczeniem podstawowym; przenośnia.

Metonimia – środek stylistyczny polegający na zastąpieniu nazwy jakiegoś przedmiotu lub zjawiska nazwą innego, pozostającego z nim w jakiejś pozajęzykowej relacji, np. wprowadzenie nazwy skutku zamiast przyczyny.

Mnemonika – wchodzący w skład klasycznej retoryki dział wiedzy o technikach ćwiczenia pamięci i zapamiętywania przygotowanej mowy.

Oksymoron – metaforyczne zestawienie wyrazów o przeciwstawnym, wykluczających się znaczeniach.

Paralelizm – równoległe lub cykliczne występowanie takich samych lub podobnych elementów kompozycyjnych utworu.

Perswazja – wpływanie na kogoś w celu skłonienia go, by w coś uwierzył; przekonywanie, tłumaczenie.

Peryfrazja – środek stylistyczny polegający na omówieniu, zastąpieniu jakiegoś zjawiska, wydarzenia lub osoby bardziej rozbudowaną wypowiedzią.

Pleonazm – połączenie wyrazów znaczących to samo lub prawie to samo, np. masło maślane.

Porównanie – wyrażenie językowe, figura stylistyczna składająca się z dwóch części porównywanych i wyrazu porównującego.

Pytanie retoryczne – wypowiedź w formie pytania, której celem nie jest uzyskanie informacji, lecz uwypuklenie oczywistości odpowiedzi.

Sentencja – zdanie lapidarne, zawierające ogólną myśl o charakterze filozoficznym; aforyzm, myśl, maksyma.

Synekdocha – figura stylistyczna polegająca na użyciu nazwy całości lub ogółu przedmiotów na oznaczenie części lub jednego przedmiotu, także odwrotnie.

Synonimia – bliskoźnaczność; wyrażanie podobnej treści za pomocą różnych form językowych. Wyrazy lub zwroty językowe posiadające takie samo lub zbliżone znaczenie nazywa się synonimami.

Tautologia – wyraz, powiedzenie powtarzające niepotrzebnie zawartą już w wypowiedzi treść, np. wrócić z powrotem.

Teza – twierdzenie zawierające treść podstawową dla jakiejś dziedziny; twierdzenie, założenie, które ktoś zamierza uzasadnić, udowodnić.

Tropy – wyodrębnione w retorycznej teorii stylu, trudne do jasnego zdefiniowania sposoby zastępowania jednych wyrażen innymi – w celu skutecznego, dobitnego, plastycznego i ozdobnego formułowania myśli.

Bibliografia

1. Słownik współczesnego języka polskiego, red. Bogusław Dunaj, Warszawa 1996
2. Szymanek Krzysztof, Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny, Warszawa 2012
3. Beling Artur, Sztuka wystąpień publicznych, Gdańsk 2010

Використана література

1. Баева О. А. Ораторское искусство и деловое общение. Минск, 2001.
2. Брадецкая И. Г. Риторические игры: Методическое пособие. Москва: РГУП, 2019. 64 с.
3. Вагапова В. Х. Риторика в интеллектуальных играх и тренингах. Изд. 2-е, стереотипное. Москва: Цитадель, 2001. 460 с.
4. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі: монографія. Національний педагогічний ун-т ім. Михайла Драгоманова. Черкаси: Брама-Україна, 2008. 400 с.
5. Сагач Г. М. Риторика як наука в системі професійної підготовки вчителя : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Київ, 1993. 284 с.
6. Стернин И. А. Риторика. Воронеж: Издательство «Кварта», 2002. 224 с.
7. Cegieła A., Markowski A. Z polszczyzną za pan brata. Warszawa: Iskry. 1986. 265 s.
8. Ćwiczenia z retoryki / red. Barłowska M., Budzyńska-Daca A., Załęska M. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN. 2010.
9. Efekt domina. Retoryka. Materiały dla nauczyciela / https://kulczykfoundation.org.pl/edukacja/scenariusze/15_lat_edycja_2_2019/o-zeszytcie
10. Kłosińska K. Formy i normy, czyli poprawna polszczyzna w praktyce. Warszawa. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa. 2014.
11. Korolko M. Retoryka i erystyka dla prawników. Warszawa. Wydawnictwa Prawnicze PWN. 2001. 474 s.
12. Oczkos M. Sztuka poprawnej wymowy, czyli o bełkotaniu i fałunieniu. Wydawnictwo RM, 2013. 57 s.
13. Pietroń K. Siła głosu. Jak mówić, by ludzie chcieli słuchać. Gliwice. Wydawnictwo Helion. 2016. 232 s.
14. Polszczyzna na codzien / pod red. M. Banko. Warszawa. Wydawnictwo naukowe PWN. 2006. 806 s.
15. Rusinek M., Załazińska A. Retoryka podręczna, czyli jak wnikliwie słuchać i przekonująco mówić, Kraków. 2005.
16. Rzędowska A., Rzędowski J. Mówca doskonały. Ćwiczenia. Gliwice. Wydawnictwo Helion. 2009. 64 s.
17. Szelc-Mays M. Coś wam powiem. Kraków. Universitas, 2002, 280 s.
18. Toczyska B. Sarabanda w chaszczach, Gdańsk. 1997.
19. Załazińska A., Rusinek M. Retoryka codzienna. Poradnik nie tylko poradnik językowy. Warszawa. Wydawnictwo: Czarna Owca. 2010.

Додатки до збірника

Додаток А

Łamańce językowe

Gra półsłówek: Poszedłem z kolegą do znajomika cukiernego, gdzie wypiliśmy czekolankę filizady i zjedliśmy ciarę pasteczek. Wtem z jatki: wyskoczył rozbykany huk. Jednemu z nas rozmordał orę, drugiemu na noga nadepte, właściciela tego zwierzego dzikięcia złaporcy dozali i zaprowadzi do cyrkularza komisarnego, gdzie mu pan Skóra dał w trepę i wkoził go do sadzy.

Adam modlił się.

Bartnik wlał w gardło cierpki płyn.

Bez zwłoki idźmy.

Będziesz krawiec nad krawce, no i tkacz nad tkacze.

Biskup do obrazu, a obraz ani razu.

Błahy strzelec uszedł, uchodząc szyderstw towarzyszy.

Błysk szabel rozświetlił wąsate twarze.

Bolero Ravela.

Brakuje brukwi i buraków na jutro i na wtorek.

Buch łbem w dąb.

Był to właśnie ów łysy służący, a zwał się Żółkiewski.

Cały post stracony.

Cesarz czesał Cesarzową.

Chciałem mówić ci Ireno o tym.

Chcieć, kiedy wszyscy nie chcą, nie chcieć, kiedy wszyscy chcą, jest nic nigdy nie chcieć.

Chór rodaków wołał.

Chrabąszcz w Pszczynie, a chrząszcz w Szczebrzeszynie.

Chrupał gruszki próbując i konfitur.

Chrząszcz brzmi w trzcinie, trzmiel szepce i zgrzyta za ścianą.

Cieciorczki dzikie, cieciorczki z ziarna do ciecierzycy, czyli cieciorzki ogrodnej podobne rosna w polu, kady graja cietrzewie i cieciorzki wstydliwe cietrzewia samice.

Cieciorczki, dzikie cieciorczki z ziarna do ciecierzycy, czyli cieciorzki ogrodnej. Podobne rosna w polu, kedy graja cietrzewie i cieciorczki, wstydliwe cietrzewia samce.

Cięć cięciwy cięty Cyryl ciężko liczył ćwiartką głowy, ćwiartka ciżby ćwiczy ćwierćfinał, ćma na ćwieku ćwierkanie ćwiczy.

Ckliwy prestidigitator Todoregallo Werdadero do knajpki mknie po buteleczkę spirytusinku najwydestylowaniuch niejszego dla reżysera Laubzegi.

Coraz zażartsza.

Czarna krowa w kropki bordo gryzła trawę, kręcąc mordą Czarnym rogiem groźnie rusza.

Czego trzeba strzelcowi do zestrzelenia cietrzewia drzemiącego w dżdżysty dzień na drzewie?

Częstszy uczestnicy uczt czują często czczycę.

Czy potrzeba u pszczół uczyć się ładu i systematyczności?

Czy rak trzyma szczypcami strzęp szczawiu, czy trzy części trzciny?

Czy ryba, czy rak, Kandyba durak. Czy siak czy tak, Kandyba durak.

Czy trzech Czechów, czy trzy Czeszki, czy trzy, czy trzech, czy trzech, czy Czech.

Czy trzy cytrzystki grają na cytrze, czy druga gwizdże, a trzecia łyzy trze?

Czyń wszystkim dobrze i mów niewiele, łaska ci się zewsząd ściele.

Deszcz pluszcze w bluszczach puszczy, w bluszczach puszczy pluszcze deszcz.

Dom mój jodłowy.

Drgawki kawki wśród trawki – sprawką czkawki te drgawki.

Dromader z Durbanu turban pożarł panu.

Drzewo, drzazga, drzeworyt.

Dzień wstał dżdżysty.

Dziewczyna wczepiona w zbawczą poręcz.
 Dziurawiec i rumianek rosną na skraju boru.
 Dżdżystą porą dżentelmen w dżokejce zadźgał dżdżownicę.
 Dżungla ta pełna była grzechotników.
 Ene due like fake, torba borba usme smake, deus deus korba deus baks.
 Entliczek-pętliczek czerwony stoliczek, a na tym stoliczku pleciony koszycek, w koszyczku jabłuszko, w jabłuszku robaczek, a na tym robaczku zielony kubraczek.
 Garbarz farbował barwnym garbnikiem skórę martwego warchlaka.
 Gość w próg, w dom Bóg.
 Góralki uszykowały garnki ze strawą.
 Górski strumień pruł z góry szerokim korytem.
 Grom gruchnął w rododendrona.
 Gruby szyper po grypie w grupie szyprów na krypie.
 Grymasiło koźlą i to źle, i to źle.
 Grzebień zęby szczerzy, a szczotka się jeży, czesz się Jeny jak należy.
 Henryk i Roman wraz rozpoczęli konkury do córki Hieronima Czartoryskiego i Reginy urodzonej Radziwiłłówny, sprowadzając na ich dom nierycerską haraburdę.
 Hongkong w Chinach, King-Kong w kinach.
 Hordy Tatarów wdarły się w teren, przeprawiwszy się przez porohy Dniestru.
 Hrabia przegrał w ruletkę grube talary i resztę groszy.
 Jak niepostrzeżenie mija czas podczas mistrzostw gry w strzałki.
 Jastrząb przeleciał nad strzechą cechmistrza.
 Jerzy nie wierzy, że na wieży jest dużo jeży.
 Jeszcze deszcze chłoszczą leszcze, jeszcze leszcze pieszczą kleszcze.
 Karczma zdawała się trząść od przyływu pijackiej wesołości.
 Kasia kupiła w sklepie kolorową konewkę.
 Kolorowe laboratorium w kolorach.
 Kolorowy koralik.
 Konstantynopolitańczykiewiczówna.
 Konstantynopolitańczykowieczka.
 Koszałki-opałki z naszej kobiałki.
 Koszt poczt w Tczewie.
 Krab na garb się drapie, kruchą gruchę ma w łapie.
 Krakowskie panienki noszą śliczne sukienki.
 Król Karol kupił królowej Karolinie korale koloru koralowego.
 Król królowej tarantuję włożył czule pod koszulę
 Król króluje, a jednak sam wszystkim nie rządzi; rządząc, gdy będzie rządzony, w rządach nie pobłądzi.
 Królowa Karolewa kazała królowi Karolowi karę konie kuć, król Karol karę konie kuje, królowa Karolowa kopytkiem katuje.
 Kruk przy kuku tkwi na bruku.
 Kubek w kubek mój Jakubek.
 Kup psu dropa, jeśli masz psa, bo psy mopsy lubią dropsy
 List ten trochę zdziwił Łucję.
 Listonosz przyniósł depeszę.
 Lojalna Jola – nielojalna Jola.
 Lubo pies szczeka ku słońcu jasnemu, słońce jest słońcem,
 Łebski był to chłopak, ale błagał o łaskę, a na jej łono potoczyła się łąza.
 Łucja grywała na bałajace.
 Łut ługu w becze małmazji.
 Moje miłe małe, miłe moje małe, małe moje miłe, miłe małe moje, moje małe miłe, małe miłe moje.

Mówiły jaskółki, że niedobre są spółki.
 Mysz szybko odskoczyła, a chrząszcz szczypał hisieczkę zżółkłej fasoli.
 Myśl li tylko o tym, Mario.
 Myśli człowieka człowiek nie dociecze, lecz kluczem do nich są czyny człowiecze.
 Na skrzyżowaniu przechodnie przyśpieszyli kroku.
 Na strych ostrygi dla starosty z Rygi.
 Narąb drew i złóż ich naręcze na progu obory.
 Nawet podczas deszczu z czuciem świerszcze strzygą.
 Nie marszcz czoła!
 Nie pieprz Pietrze wieprza pieprzem, bo przepieprzysz Pietrze pieprzem wieprza
 No to cóż, że ze Szwecji.
 Od rzemyczka do koziczka, od koziczka do koniczka, a na końcu szubieniczka
 Od trupa do trupa ponura to grupa. Co trupów, co trupów, ach, com ja narobił. Krnąbrna Barbara
 krnąbrnej Barbarze powtarzała wstrętne potwarze.
 Oto motto atamana: grunt to dobra otomana.
 Pan Gżegzółka grzędy grzebie, aż ma grząsko wkoło siebie.
 Pan ślepo śle, panie pośle.
 Pas szamerowany srebrnym szychem.
 Paś się paś, baranku.
 Pchła pchłę pchła, jak ta pchła tę pchłę pchła, to ta pchła nogi wypchła.
 Pięknej nocio w błocie jak niecnocie w zlocie.
 Piotr trzpiot, Piotra kmotr z łotrów łotr Piotr łotr, łotrom kmotr. Jesiotr nura w Prut, a Piotr za nim w
 bród.
 Piotr trzpiot, Piotra kmotr z łotrów łotr. Piotr łotr, łotrom kumotr. Jesiotr nura w Prut, a Piotr za nim
 w bród.
 Płynął buk przez Bug, dałby Bóg, żeby buk przepłynął przez Bug.
 Podartą kartę za burty w nurty.
 Podawała baba babie przez piec malowane grabie.
 Podczaszy, pomocnik Cześnika, podczas uczy pod trzema drzewami wpadł w potrzask.
 Podrapie wydra pana brata na trapie.
 Pojedziemy na Pomorze, może ono nam pomoże, jak Pomorze nie pomoże, pomoże może morze.
 Pokaż kurze grzędy, ona zechce wszędy.
 Popatrz w przestrzeń przez szczeliny w strzelnicy.
 Promienie słońca przymknęły jaskółeczek mokre piórka, ożyły, pierzchły i znikły, jak spłoszonych
 wróbli chmurka.
 Proszę pana profesora, pańska premia zbyt spóźniona.
 Przecież i trąba ozwała się z wieży i most opada, i wolnymi kroki rusza się orszak w żałobnej odzieży,
 niosąc na tarczach bohatera zwłoki, przy nich łuk, włócznie, miecz i sajdak leży, wkoło purpurą świeci
 płaszcz szeroki, książęce stroje, lecz nie widać lica, bo je spuszczone zawarła przyłbica.
 Przeleciały trzy pstre przepiórzyce przez trzy pstre kamienice.
 Przemiał pszenicy na żarnach z dawien dawna przynosił ludziom pożytek.
 Pszczelarze przerwali program zinstytucjonalizowania pszczelarstwa.
 Punkt zwrotny osiągnięty.
 Raz żabka z Rabki dostała sapki, bo zamiast butków nosi w deszcz klapki.
 Rewolwerowiec wyrewolwerowany na wyrewolwerowanej górze rozrewolwerował się.
 Robercie! Rozumiesz opatrność w sposób opaczny.
 Roznosicielami są przeważnie szczury.
 Rozstrzygnij wreszcie, ostrzyżono, ogolono, czy tylko postrzępiono.
 Ruda Renata rysowała rydze, Robert rozdarł rękaw, Romek reperuje rower, a Rebeka rozwinęła
 różowe rączniki.
 Siedzę sobie, nic nie robię, słowo samo sapie.

Siedzi baba na cmentarzu, trzyma nogi w kałamarnicy, przyszedł duch, babę w brzuch, baba w krzyk, a duch znikł.

Siedziała małpa na płocie i jadła słodkie łakocie.

Sieje ziola sioło, sielskie zielsko w koło.

Skrzat pod skrzypiącym drzewem się zadrzemał, w dżungli się znalazłszy.

Spirytusinek najwydestylowaniuchniejszy.

Spuścił z pałaców swych świętych na niską ziemię deszcz nieprzeplacony.

Sroka bije na jastrzębia i skrzeczy, przecież sroka sroka, a jastrząb jastrzębiem.

Stół sośniany sędziwy.

Stół z powyłamamywanymi nogami, drabina z powyłamamywanymi szczeblami.

Strzelec Strzałkowski wystrzelił nie celując, lecz strzaskał strzałą gałąź nie ustrzeliwszy cietrzewia.

Strzelec strzela szybkimi strzałami.

Szafranu nie przetrze, mężczyzny nie przeprze.

Szałas zniósł rozszałę, szeroko rozlany potok, zazwyczaj ledwie szem- rzący strumyczek.

Szara pliszka w czarnym fraszku zatrzymała się na krzaczku.

Szarik szczeka szczególnie na szulerów, szubrawców i szarlatanów.

Szary świt przepłoszył drzemiące stado srebrnordzawych kuropatw.

Szczebiot dzieci przeszkadzał Strzemboszowi w głośnych ćwiczeniach gry na skrzypcach.

Szczególnie o szczęściu w życiu szczep oszczepników zaszczepia poszycie liściastych lennictw w

Orzyszu.

Szczenię szczeka w szczawiu.

Szczęśliwy, kto z równym sobie o granicę siedzi: zły mór, ogień, głód, wojna, gorsi źli sąsiedzi.

Szczoteczka szczoteczce szeptała coś w teczce.

Szczwany szczwacz szczycił się wejściem na szczyt.

Szczygły szczebiocą w szczelinie na szczycie szałas.

Szczyt szaleństwa to szamotać się na szczudłach w szuwarach.

Szedł Sasza suchą szosą, same nogi Saszę niosą.

Szedł świerszcz po ścianie w czerwonym żupanie.

Szelest trzcin, trzepot traw, szmer szemrzącego źródła Anielkę rozmarzył.

Szelestnym szemrzą brzozy szeptem.

Szły pchły koło wody, pchła pchłę pchła do wody i ta pchła płakała, że ją tamta pchła popchała.

Szpieg zbiegł, smyk znikł, pies wściekł się, deszcz ściekł, miecz siekł, jak z bicza trząśł.

Szymek jest leniuszkiem, Staszek jest młodszy od Szymka.

Śpiewajcie jakieś śpiewy smutne.

Świerszcz ćwierka, cirka i cirka, a ćmy naszych czubatyh czeczot wrzaskliwym piskiem świergocą i ksykają.

Świerszcz strzyka za ścianą.

Świerszcz, pszczoła, szerszeń, chrabąszcz

Ta myśl zatrzała Adamowi istotę życia.

Taca, taca, tupu, tupu, po co taca, tutaj taca, tutaj ta taca.

Taka derma z termy działa na nerwy.

Taka kolasa dla golasa, jak melasa dla grubasa.

Taka masa basa, że popuszczać pasa.

Tchórzac tchórzliwiej od tchórza.

Te snopki w kopki ustawia chłopki, a snopy w kopy ustawia chłopcy.

Teatr gra w grotach Dekameronu. Grom gruchnął w rododendronu.

Tłuszcz skwierczy na blasze.

To prezent w brezencie, panie prezydencie.

To przez siostrę zgrzytam zębami w bezsilnej wściekłości

Tracz tarł tarcicę tak takt w takt, jak takt w takt tarcicę tartak tarł.

Trębacz trąbi na wieży, nikt temu nie wierzy.

Truchtem tratują okrutne krowy Rebeki mebel alabastrowy.
 Trzask karabinów maszynowych przestraszył szwadron wojska.
 Trzaskawica jest to staropolska nazwa strzelby.
 Trzeba strzepnąć kun z podróży, zrzuciwszy płaszcz.
 Trzech Czechów szło ze Szczebrzeszyna do Szczecina.
 Trzęsie się na mięsie mucha w kredensie.
 Trzmiel brzęczy w powietrzu.
 Trzmiel leży nie nad Trzcianką, lecz nad Obrą.
 Trzmiel na trzosie w trzcinie siedzi, z trziela śmieją się sąsiedzi.
 Trznadel złapał trziela.
 Trzos suto opatrzył łaskawca.
 Trzy cytrzystki. Czy trzy, czy trzydzieści trzy, czy trzysta trzydzieści trzy?
 Trzydzieści trzy przyczyny.
 U Turka na biurku piórka.
 Ugryzła mnie pszczoła.
 Ukłuła się i płakała.

W cieniu bezlistnych drzew siedziała stojąc młoda staruszka i nic nie mówiąc rzekła: wlaź na gruszkę, trząś i gruszkę, i pietruszkę.

W czasie suszy szosa sucha.

W drżącym sitowiu drzenie traw, drżący głos; zadrżała nagle klacz i zarżała.

W dżdżysty zmierzch strzegła w trzcinie szczwana szczeżuja strzepów z czczego przysłowia świszcząc, zgrzytając jak chrabąszcz.

W mgle tkwi tkliwy.

W mieście Wiśle myślą ściśle. Jak coś zmyślą, ślą na piśmie.

W puszczy usłyszano chrzęst oręża.

W Romku aż truchleje dusza.

W Strzebrzeszynie chrząszcz brzmi w trzcinie i Szczebrzeszyn z tego słynie.

W Strzemieszycach szczeka szczur.

W Szczebrzeszynie mieszkał szczebrzeszynianin ze szczebrzeszynianką pod szczebrzeszyńskim szczytem.

W sztuczce płótna znalazłem trzy sztuce.

W torbie obrok dobry dla skorpiona i kobry.

W złoty gąszcz wleciał chrząszcz, w stawie ochoczo żaby rechoczą.

Warszawa w żwawej wrzawie, w Wawrze wrze o Warszawie.

Wart Pac pałaca, a pałac Paca.

Wcześniej we wrześniu częściej trzęście czereśnie.

Wdowa z Wawra ma podagrę. Na podagrę dobry agrest

Wiatr poświstuje wśród liści osiki, a trzmiel brzęczy w po wietrze.

Wiózł wóz z Żubrz żyto.

Włóż płaszcz w deszcz.

Wnet drugi jeździec zsiadł z wierzchowca.

Wodę wozi woziwoda, wozi wodę woziwoda, woziwoda wodę wozi, woziwoda wozi wodę, wodę woziwoda wozi, wozi woziwoda wodę.

Wpadł ptak w dół.

Wstrząs wstrząsnął strzelistą kolumną.

Wszedł księżyc w pełni, zapadła noc, psy szczekały, wicher wył.

Wyindywidualizowaliśmy się z rozentuzjzmowanego tłumu, który entuzjastycznie oklaskiwał przeliteraturalizowaną i przekarykaturalizowaną sztukę.

Wyrewolwerowany rewolwerowiec na wyrewolwerowa nej górze rozrewolwerował się.

Wyrosła rzepka cienka i krzepka.

Wystrzałowe trzpiotki wstrząśnięte szczebiotki.

Wytrzep trzepaczką trzciniową te trzy trzcinowe krzesła

Z czasem bezczelnych opatrność przestrzeże.

Z Czeskich Strzech szło Czechów trzech. Gdy nadszedł zmierzch, pierwszego w trzech osiągnął marzeń kres.

Z trzech wyschłych ludów jak z trzech twardych drzew ukuty.

Z walizki wujek wyjmuje kolorowy krawat.

Za łąkami rozciągały się błotniste moczary, a nad nimi zawisła mgła.

Zachichotał szyderczo oprócz współleśników.

Zajeżdżę, zmiażdżę, zastrzelę pełznącą w dżdżu dżdżownicę w dżokejce.

Zapłać należność dentystce.

Zapłać należność dentystce.

Zaszczuty starzec chory na trzustkę zżółkł ze zgryzoty.

Zaszeleściły szuwały, szary świt przepłoszył drzemiące stadko srebrnordzawych kuropatw.

Zawierucha dmucha koło ucha.

Ząb – zupa zębowa, dąb – zupa dębowa, ząb, zupa, dąb.

Zgódź się do dworu za zarządzającego.

Złociły się łany łubinu.

Zmiażdż dżdżownicę.

Zmystyfikowanie i odmitologizowanie niezidentyfikowanych obiektów latających.

Zrozpaczona Żenią woła Grzesiu, głupcze, nie marszcz czoła.

Zuza ma zeza i zły zgryz.

Żrebak szczypiący młode listki jagodzin zarżał niespokojnie.

Że dość jest rozdać broń żołnierzom, już z żołnierza masz zająca.

Żony górników przystroiliły się w stare robrony na Barbórkę.

Żółć z zazdrości zalała Zuzannę.

Żyła babka Żyła, gdyby nie ta żyła, to by babka żyła.

План риторичного аналізу (за В. Ницетою)

1. Вид красномовства, форма викладу (монолог, діалог), жанр висловлювання.
2. Тема висловлювання, комунікативне завдання мовця.
3. Аналіз ідейно-емоційної спрямованості тексту (що сказав автор; що автор хотів сказати; що автор сказав ненароком).
4. Аналіз компонентів мовленнєвої ситуації (хто говорить – пише (адресант); до кого спрямоване мовлення (адресант); для чого, з якою метою створено текст; про що (зміст висловлювання); де виголошується висловлювання (місце, відстань, засоби (у разі опосередкованого сприйняття); тривалість (як довго), час (коли).)
5. Стилістична характеристика (стиль тексту; мета висловлювання; вид висловлювання; стильові риси.
6. Композиція тексту
7. Характеристика способу передачі думки: форма (усна, писемна); **усна** (уявити): невербальні засоби (міміка, жестикуляція (ілюстративна, емоційна, відкритість-щирість, доцільність), унаочнення); інтонаційний аспект; емоційний вплив; **писемна**: мовні засоби (евфонія, стилістичні фігури, лексика, тропи); аргументація (типи прикладів як аргументів, доказовість).
8. Аналіз за категоріями риторики: утвердження моральних ідеалів; розумність, раціональна ідея; емоційний вплив.
9. Висновок про реалізацію комунікативного завдання повнота вирішення завдання, наявність порушень, недоліків у змісті, мовному оформленні.

Програма з розвитку риторичних умінь до дисципліни «Практичний курс польської мови»

№ п/п	Тема дисципліни	Уміння	Завдання
1.	Загальні відомості про Польщу, поляків, польську мову.	<i>Уміння активно осмислювати, опрацьовувати інформацію.</i>	Мозковий штурм: чим схожою є українська та польська мови? Які відмінності у польській та українській мовах?
2.	Презентація зібраної інформації про відомих поляків, місця, які варто відвідати у Польщі. Загальні відомості про польську мову.	<i>Уміння будувати логічні конструкції; активно осмислювати, опрацьовувати інформацію.</i>	Квіз у формі телепередачі «Wielki Test o Języku Polskim».
3.	Основні правила польської орфоепії. Особливості вимови деяких польських звуків порівняно з подібними українськими. Графічна система польської мови. Діакритичні знаки. Польський алфавіт. Основні відомості про правопис ch, h; rz, ź; ó. Prawidła poprawnej wymowy. Technika artykulacji	<i>Уміння правильно вимовляти звуки польської мови, мати чітку дикцію; правильно дихати; інтонувати.</i>	Дихальні вправи: 1) прочитайте на одному диханні (не вдихаючи повітря); 2) прочитайте запропоновані слова на одному диханні, не добираючи повітря. Зазначте місце, де Вам не вистачило повітря, тобто до першого вдишу (збірник). Риторична гра «Фонетична розминка» (збірник).
4.	Найпростіші комунікативні ситуації: привітання, прощання, представлення, запитання про самопочуття у неофіційній та офіційній ситуації (звертання на ty і Pan / Pani). Особові займенники у польській мові, займенники 3 ос. множини (oni / one). Кількісні числівники від 1 до 10.	<i>Уміння інтонувати; користуватися вербальними та невербальними засобами.</i>	1) Гра «Невербальне спілкування» (збірник) 2) Вимовте фрази «Dzień dobry!», «Do widzenia!», «Jak się czujesz?», «Wszystkiego najlepszego», відповідно модулюючи голос, нейтральна інтонація; інтонація незавершеного висловлювання; запитальна інтонація; оклична інтонація.
5.	Тренування правильної вимови числівників від 1 до 10. Складання діалогів у комунікативних ситуаціях «привітання», «прощання»,	<i>Уміння правильно вимовляти звуки польської мови, мати чітку дикцію; правильно дихати; інтонувати.</i>	Дихальні вправи: 1) прочитайте запропоновані слова на одному диханні, не добираючи повітря. Зазначте місце, де Вам не вистачило повітря, тобто до першого вдишу (збірник).

	«представлення». Виконання вправ. <i>Oddychanie w procesie mówienia</i>		Риторична гра «Фонетична розминка» (збірник).
6.	Відмінювання основних дієслів (буć, mieć, mieszkać). Назви країн. «Звідки ти?», «Моя адреса». Кількісні числівники від 10 до 20.	<i>Уміння логічно мислити; активно осмислювати та опрацьовувати інформацію.</i>	Проведення квізу «Яка це країна?»
7.	Тренування правильної вимови числівників від 10 до 20.	<i>Уміння інтонувати, правильно вимовляти звуки польської мови; мати чітку дикцію.</i>	Прочитайте запропоновані специфічно збудовані речення, звертаючи увагу на вимову голосних та приголосних (збірник).
8.	Основна лексика, необхідна для опису зовнішнього вигляду особи. Опис особи.	<i>Уміння сприймати усні й письмові висловлювання; брати активну участь у рольових іграх; користуватися вербальними та невербальними засобами; уважно ставитися до почутого.</i>	Гра «Здогадайся, хто це». Порозмовляйте з однокласниками, намагаючись якнайбільше зібрати про них інформації. Складіть коротку розповідь про обрану людину з групи, не називаючи імені, а інші студенти повинні розгадати, хто це.
9.	Повторення та узагальнення вивченого	<i>Уміння правильно вимовляти звуки польської мови, мати чітку дикцію; наголошувати слова відповідно до норм; модулювати голос, змінювати його інтонацію, підлаштовувати темп мовлення відповідно до ситуації, слухачів, мети висловлювання; правильно дихати.</i>	Конкурс читців дикційних віршів.
10.	Дієслова III дієвідміни (на -m, -sz: mieć, pytać, czytać, przepraszać, mieszkać, rozumieć, umieć, śmieć, jeść, wiedzieć і ін.).	<i>Уміння правильно вимовляти звуки польської мови, мати чітку дикцію; наголошувати слова відповідно до норм, модулювати голос, змінювати його інтонацію, підлаштовувати темп мовлення відповідно до ситуації, слухачів, мети висловлювання; правильно дихати.</i>	Артикуляційні вправи (інтонація, паузи, наголос) (збірник).
11.	Орудний відмінок однини та множини іменників та прикметників. Назви національностей.	<i>Уміння самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; користуватися вербальними та невербальними засобами.</i>	Знайдіть якомога більше фото людей різних національностей. Опишіть людей, зображених на фото, звертаючи увагу на їхні жести, міміку, зовнішній вигляд тощо.

12.	Орудний відмінок однини та множини іменників та прикметників. Назви професій.	<i>Уміння брати активну участь у рольових іграх, діалозі; дотримуватися мовленнєвого етикету (ділового етикету), культури мовлення, культури спілкування; варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати творче мислення.</i>	Гра «Професії».
13.	Орудний відмінок однини та множини іменників, прикметників та особових займенників. Чим я цікавлюся?	<i>Уміння бути цікавим співрозмовником; користуватися вербальними та невербальними засобами; уважно ставитися до почутого; усно передавати чужі думки.</i>	Кожен учасник готує розповідь про свої захоплення. Після розповіді хтось із групи повинен відіграти (словами, мімікою, жестами, рухами) те, що побачив. Варто звернути увагу на найбільш виразні рухи, жести, міміку тощо. Мовець зможе зауважити для себе, як його бачать інші.
14.	Дієслова II дієвідміни (на – ę, - isz / -ysz: mówić, lubić, robić, uszyć się, tańczyć тощо). Кількісні числівники від 20 до 100	<i>Уміння брати активну участь у рольових іграх; правильно вимовляти звуки польської мови, мати чітку дикцію.</i>	Гра «Війна числівників» (збірник).
15.	Знахідний відмінок однини іменників та прикметників: виконання вправ. Представлення інформації на тему «Моя сім'я»	<i>Уміння аргументувати; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал.</i>	Із сімейного архіву оберіть 5 фото, які могли б бути аргументами, що ілюструють тезу «Grunt to rodzina». Свою думку прокоментуйте.
16.	Знахідний відмінок однини іменників та прикметників: виконання вправ. Що я маю в сумці? Що я маю вдома?	<i>Уміння варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); будувати правильні граматичні конструкції; логічно мислити.</i>	Оберіть один із предметів, який знаходиться на видному місці, опишіть його, зокрема, форму, колір, який він є на дотик, а інші студенти повинні здогадатися, що це.
17.	Знахідний відмінок однини особових займенників. Кого/що я люблю?	<i>Уміння правильно вимовляти звуки польської мови; правильно дихати.</i>	Риторична гра «Фонетична розминка».
18.	Дієслова I дієвідміни (на -ę, -esz: chcieć, pisać, mieć, дієслова на -ować).	<i>Уміння аргументувати; визначати стиль тексту; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її.</i>	Прочитайте текст. Визначте його стиль. Обґрунтуйте свою відповідь. Визначте, до яких джерел аргументації звертається автор,

	Лексика до теми «Заняття у вільний час. Моє хобі».		переконуючи читати учнів. Знайдіть підтвердження у фрагментах тексту (збірник).
19.	Діалоги та розповіді. W poszukiwaniu tematu. Tytułu lepsze i gorsze.	<i>Уміння здійснювати підготовку, планування, аналіз, рефлексію й самооцінку ситуативного мовлення; творчо мислити; використовувати вербальні й невербальні засоби.</i>	Ситуативне завдання: уявіть, що Ви є ресторатором. Сьогодні до Вашого ресторану приїде знаменитість, фанатом якої Ви є. Підготуйте страви, зважаючи на вподобання цієї людини. Презентуйте перед групою.
20.	Діалоги «У ресторані/кафе», «Сніданок/обід/вечеря вдома».	<i>Уміння самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; творчо мислити та розвивати творче мислення; бути цікавим співрозмовником; уважно ставитися до почутого.</i>	Міні-проект: оберіть улюблений рецепт (можливо, польської кухні). Змонтуйте вдома відео з приготування цієї страви, зокрема, коментуючи назви продуктів, кулінарних процесів, після цього презентуйте перед групою (відео до 5 хв).
21.	Презентація інформації про національну польську кухню. Опис польською мовою страв української національної кухні. Рецепт улюбленої страви	<i>Уміння аргументувати; уважно ставитися до почутого; ставити запитання й відповідати на них.</i>	Сформулюйте аргументи до тези «Варто бігати», розкриваючи запропоновані слова (збірник).
22.	Дієслова I, II та III дієвідмін: виконання вправ. Щоденна активність. Опис мого робочого та вихідного дня.	<i>Уміння варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати мислення.</i>	Міні-проект: оберіть фото людини з інтернету (може бути знаменитість) та спробуйте описати день цієї людини.
23.	Дієслова I, II та III дієвідмін: виконання вправ. Опис дня особи на фотографії та дня відомої людини.	<i>Уміння правильно вимовляти звуки польської мови, мати чітку дикцію; наголошувати слова відповідно до норм, модулювати голос, змінювати його інтонацію, підлаштовувати темп мовлення відповідно до ситуації, правильно дихати.</i>	Артикуляційна гімнастика. Риторична гра «Скоромовки» (збірник).
24.	Повторення та узагальнення вивченого. Виконання вправ на тренування правильної вимови. Написання диктантів (ó-u, ch-h, rz-ż)	<i>Уміння брати активну участь у дискусії; бути цікавим співрозмовником; вести конструктивний, гармонійний, етикетний діалог.</i>	Дискусія «Чи важливим є планування свого часу?»

25.	Порядкові числівники. «Котра година? О котрій годині?». Дні тижня.	<i>Уміння композиційно правильно створювати текст; варіювати думку у мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її.</i>	Підготуйте невеликий виступ, використовуючи необхідно крилатий вислів або прислів'я, приказку, у яких ключовою є назва дня тижня.
26.	Опис щоденної активності з врахуванням позначень часу. План дня. Відмінювання іменника tygodzień	<i>Уміння брати активну участь у діалозі; бути цікавим співрозмовником; вести конструктивний, гармонійний, етикетний діалог; налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією.</i>	Проведіть міні-анкетування серед одногрупників, занотуйте відповіді, а тоді зробіть висновки з отриманої інформації: a) Czy lubisz robić zakupy? b) Jakie rzeczy najbardziej lubisz kupować? c.) Czy masz swój ulubiony sklep? d) Czy często zamawiasz różne produkty przez telefon lub w domach sprzedaży wysyłkowej? Jakiej najczęściej? e) Co najbardziej denerwuje cię w sklepach: - niesympatyczna, arogancka obsługa; brak personelu na stoisku, na którym właśnie jesteś; - znaczne różnice cen za tę samą rzecz w różnych sklepach; - nadmierna uprzejmość ze strony sprzedawców; - brak firmowych toreb, w które możesz zapakować swoje zakupy; - źle urządzone, za ciasne wnętrza sklepów; - coś jeszcze innego?
27.	Лексика до теми «У магазині». Конструкція: ile kosztuje? Родовий відмінок множини іменників та прикметників: виконання вправ. Розвиток комунікативних умінь у ситуації «Я роблю покупки».	<i>Уміння будувати логічні конструкції, аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; творчо мислити та розвивати творче мислення; формувати власний ораторський стиль; бути цікавим співрозмовником.</i>	Міні-проект: розповісти про свій гардероб (улюблений одяг, колір, фасон), використовуючи при цьому фото або відео.

28.	Родовий відмінок множини особових займенників: виконання вправ. Опис гардеробу.	<i>Уміння інтонувати, робити паузи; мати чітку дикцію.</i>	Вправи на інтонацію (збірник).
29.	Дієслова в минулому часі: виконання вправ. Наголос у формах минулого часу.	<i>Уміння варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати творче мислення; формувати власний ораторський стиль; бути цікавим співрозмовником; користуватися вербальними та невербальними засобами спілкування.</i>	Поінструктуйте когось, хто не знає, що таке велосипед, як ним користуватися. Під час розповіді не використовуйте жестів. Потім зробіть те саме, використовуючи жести. Порівняйте ефективність обох розповідей. Бесіда на тему «Моє дитинство». Презентація студентами фото з дитинства.
30.	Минулий час дієслів на -е́ та -а́с: виконання вправ. Моє дитинство.	<i>Уміння будувати логічні конструкції, активно осмислювати й опрацьовувати інформацію; аргументувати; варіювати думку у мовленні (гнучкість мислення); брати активну участь у діалозі.</i>	З'ясуйте, які стратегії зацікавлення використовують автори виступів на тему «Nie poddawaj się, walcz o swoje marzenia!»? (збірник).
31.	Майбутній час модальних дієслів. Плани на майбутнє.	<i>Уміння самостійного знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; композиційно правильно створювати текст; уважно ставитися до прочитаного.</i>	Творче завдання: яким Ви є знаком зодіаку? Прочитайте гороскоп, які риси мають люди, народжені під тим чи іншим знаком, напишіть гороскоп на наступний рік для себе або подруги /друга (скористайтеся словником).
32.	Гороскоп на наступний рік для себе чи друга/подруги.	<i>Уміння уважно ставитися до почутого; користуватися вербальними та невербальними засобами; брати активну участь у рольових іграх, діалозі; вести конструктивний, гармонійний, етикетний діалог.</i>	Риторична гра «Перекладач» (збірник).
33.	Місцевий відмінок однини і множини іменників, прикметників та особових займенників. Чергування в основі: виконання вправ. Запитання: O kim (oszym) rozmawiacie?	<i>Уміння уважно ставитися до почутого; користуватися вербальними та невербальними засобами; творчо мислити та розвивати творче мислення; аргументувати.</i>	Опишіть свою кімнату якомога детальніше, щоб інші студенти змогли намалювати її план. Потім голосно прочитайте опис та порівняйте Ваш план-малюнок з малюнками інших студентів.

34.	Лексика: моя кімната, моя квартира. Керування прийменників.	<i>Уміння здійснювати підготовку, планування, аналіз, рефлексію й самооцінку ситуативного мовлення; варіювати думку у мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати творче мислення; аргументувати.</i>	Ситуативне завдання: уявіть, що Ви є власником туристичного агентства і Вам необхідно продати певний тур. Переконайте однокласників придбати у Вас цей тур. Шляхом анонімного голосування обирається студент, який найвправніше переконав та запропонував потрібні аргументи.
35.	Розвиток комунікативних навичок: «Резервація кімнати в готелі, квитка на літак», «Розмови в туристичному агентстві». Повторення відмінкових форм	<i>Уміння редагувати текст; дотримуватися правильності; точності, доречності мовлення</i>	Редагування текстів (збірник).
36.	Повторення вивченого матеріалу. Підготовка до семестрового контролю.	<i>Уміння правильно вимовляти звуки польської мови, мати чітку дикцію; наголошувати слова відповідно до норм; модулювати голос, змінювати його інтонацію; підлаштовувати темп мовлення відповідно до ситуації, слухачів, мети висловлювання, правильно дихати.</i>	Конкурс читців рідзвяних віршів та конкурс колядок.
37.	Розповіді про різдвяні та новорічні традиції у Польщі. Виконання текстів польських колядок. Тексти на читання.	<i>Уміння творчо мислити та розвивати творче мислення; брати активну участь у рольових іграх, діалозі, полеміці; бути цікавим співрозмовником; вести конструктивний, гармонійний, етикетний діалог.</i>	Проведення заняття з використанням польських традицій.
38.	Святвечір по-польськи.	<i>Уміння правильно вимовляти звуки польської мови, мати чітку дикцію; наголошувати слова відповідно до норм.</i>	Риторична гра «Фонетична розминка».
39.	Творення прислівників. Лексика до теми «Погода та пори року».	<i>Уміння користуватися вербальними та невербальними засобами; дотримуватися правильності мовлення.</i>	Виступи студентів у ролі ведучого погоди.
40.	Розвиток комунікативних навичок у ситуації «Розмова про погоду».	<i>Уміння користуватися вербальними та невербальними засобами; аналізувати та осмислювати отриману інформацію;</i>	Зінсценізуйте ситуацію: у лікаря. Кожен учасник перед виконанням завдання повинен записати на картці, як на його думку повинна виглядати запропонована ситуація, з яких етапів повинна

		<i>знаходити причини явищ, процесів; ставити запитання й відповідати на них.</i>	складатися. Нікому не можна показувати цих записів. Після відіграної сценки необхідно проаналізувати очікування та реальність. Чи всього вистачило? Чому? Через що виникли такі розбіжності. У кінці необхідно провести бесіду.
41.	Мій ідеал краси. Представлення інформації про ідеали краси у різні історичні епохи.	<i>Уміння аргументувати; користуватися вербальними та невербальними засобами; виступати з ораторським мовленням; дотримуватися мовленнєвого етикету (ділового етикету), культури мовлення, культури спілкування; знаходити розв'язання проблемних (конфліктних) ситуацій у спілкуванні, адекватно долати бар'єри; знаходити причини явищ, процесів; ставити запитання й відповідати на них.</i>	Ток-шоу «Чи необхідні пластичні операції?»
42.	Доконаний та недоконаний вид дієслів. Видові пари. Простий майбутній час. Повторення часових форм.	<i>Уміння аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; здійснювати підготовку, планування, аналіз, рефлексію й самооцінку ситуативного мовлення; варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення).</i>	Розгадайте загадку, використовуючи різні часові форми та види дієслів: Pewien człowiek chciał przewieźć przez rzekę wilka, kozę i kapustę. Niestety, miał tylko małą łódkę – kiedy włożył worek z kapustą, nie było miejsca dla żadnego zwierzęcia, gdy wprowadził do łódki jedno ze zwierząt, dla niego ledwie wystarczało miejsca. Nie mógł też zostawić na tym samym brzegu wilka i kozy, bo wilk zjadłby kozę, ani też kozy i kapusty, ponieważ koza zjadłaby kapustę. Spróbuj znaleźć rozwiązanie tego problemu i powiedz, co po kolei powinien ten człowiek brać do łódky.
43.	Розмова на тему навчання; освіта, курси, способи навчання; дієслівне керування (різні відмінки).	<i>Уміння розробляти концепцію публічного виступу; аргументувати; варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати творче мислення</i>	Підготуйте агітаційний виступ «Записуйтеся у групу з поглибленим вивченням польської мови».
44.	Порядкові числівники. Творення дат. Основні дати моєї біографії.	<i>Уміння аргументувати; варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати творче мислення;</i>	Напишіть, будь ласка, коротку розповідь, яка підтверджує одну з запропонованих тем (збірник).

		<i>аналізувати добирати й опрацьовувати матеріал.</i>	Як аргумент використайте при цьому автобіографічні відомості.
45.	Визначні дати в історії Польщі та України. Поляки та українці – лауреати Нобелівської премії.	<i>Уміння аргументувати; самостійного знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; будувати правильні граматичні конструкції; дотримуватися правильності в мовленні; дотримуватися змістовності мовлення.</i>	Оцініть ефективність запропонованих закінчень щодо виступу про польську лауреатку Нобелівської премії Марію Складовську-Кюрі. Що використовували автори кожного закінчення? Чи вдалі ці закінчення? Обґрунтуйте свою думку.
46.	Спорт. Види спорту. Творення віддієслівних іменників.	<i>Уміння будувати логічні конструкції; аналізувати тексти (риторичний аналіз); добирати й опрацьовувати матеріал; варіювати думку у мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати творче мислення; виділяти індивідуальні риси ораторського стилю кращих ораторів; визначати цінність і недоліки публічних висловлювань.</i>	Прочитайте текст промови президента клубу вболівальників перед фанатами. Що б Ви змінили, виправили в цьому виступі. Внесіть зміни і виголосіть цю промову перед футболістами (збірник).
47.	Розмови про спортивні досягнення українців та поляків. Найвідоміші польські та українські спортсмени. Найрозвиненіші види спорту в Польщі та на Україні.	<i>Уміння будувати логічні конструкції; аналізувати тексти (риторичний аналіз); розробляти концепцію публічного виступу; аргументувати; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати творче мислення; будувати правильні граматичні конструкції; композиційно правильно створювати текст.</i>	Підготуйте публічний виступ про відомого спортсмена, використовуючи при цьому відео, фото тощо.
48.	Повторення вивченого матеріалу, підготовка до підсумкового модулю	<i>Уміння дотримуватися правильності, чистоти, точності, естетичності, доречності, змістовності мовлення; редагувати текст; аргументувати.</i>	Зредагуйте та прокоментуйте помилки у тексті.
49.	Дружба – розповідь про стосунки з іншими людьми; відмінювання	<i>Уміння аргументувати; варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); підлаштовувати темп мовлення відповідно до</i>	Риторична гра «За чи проти» (збірник) на тему: «Чи існує дружба між хлопцем та дівчиною?»

	іменника przyjaciel в однині й множині.	<i>ситуації, слухачів, мети висловлювання, що презентує гнучкість голосу; дотримуватися мовленнєвого етикету (ділового етикету), культури мовлення, культури спілкування.</i>	
50.	Стосунки між людьми. Рольові ігри: презентація сцен із мелодрам. Najważniejszy jest słuchacz	<i>Уміння самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; варіювати думку у мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати творче мислення.</i>	Зверніть увагу, як мова впливає на сприйняття інших людей. Визначте, хто може говорити запропоновані фрази. a) proszę mi zaufać; bądźmy szczerzy; będę z panem szczerzy; b) bez problemu; na pewno; to jest oczywiste; c) wszyscy profesjonaliści na tym pracują; to sprawdzony model, ma najwięcej punktów w rankingach; d) wielokrotnie to sprawdziłem; mam w tej dziedzinie wiele doświadczeń; gdy ostatni raz realizowałem tego typu projekt; e) chciałbym ż; staram się; próbuję; f) doskonały; jedyny na rynku; najlepszy; niezastąpiony.
51.	Складання привітань (новорічні, різдвяні, з нагоди Дня народження, іменин тощо).	<i>Уміння будувати логічні конструкції; аналізувати тексти (риторичний аналіз); самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її.</i>	Згадайте, що зазвичай пишуть у вітальних листівках. Складіть схему тексту листівки, яка адресована: 1) близькому другові; 2) колезі; 3) колективу, у якому працюєте.
52.	Написання листів: офіційний та неофіційний лист. Норми польської мови.	<i>Уміння аналізувати тексти (риторичний аналіз); самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; здійснювати підготовку, планування, аналіз, рефлексію й самооцінку ситуативного мовлення; варіювати думку у мовленні (гнучкість</i>	Знайдіть два варіанти листа (офіційний, неофіційний). Опрацюйте, визначте особливості кожного листа. На основі цього напишіть офіційний та неофіційний лист на одну і ту ж тему. Порівняйте, чим вони відрізняються. Проаналізуйте, чи вдалося досягти поставленої мети.

		<i>мислення); творчо мислити та розвивати творче мислення.</i>	
53.	Творення форм умовного способу. Комуникативні ситуації із використанням форм умовного способу (прохання, припущення, ввічливий наказ).	<i>Уміння варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати мислення; дотримуватися лексичних норм.</i>	Складіть коротку розповідь, що розкриває початок фрази: «Co by było; gdybym»: został prezydentem Polski..., urodził się sto lat temu..., z dnia na dzień został najbogatszym człowiekiem świata..., pamiętał wszystko, co przeczytałem lub zobaczyłem..., był sławnym retorem w starożytności...
54.	Творення складнопідрядних речень із підрядним реченням умови. Правила написання часток умовного способу - bym, -byś, -by, - byśmy, - byście .	<i>Уміння варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати мислення; правильно вимовляти звуки польської мови, мати чітку дикцію; підлаштовувати темп мовлення відповідно до ситуації, слухачів, мети висловлювання дотримуватися лексичних норм; будувати правильні граматичні конструкції; дотримуватися правильності в мовленні; брати активну участь у ролевих іграх, діалозі, полеміці; бути цікавим співрозмовником; моделювати аудиторію, налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією; користуватися вербальними та невербальними засобами спілкування.</i>	Гра «Що б ти зробив якби...» ktoś ukradł ci wszystkie pieniądze? oszukał cię przyjaciel? stracił (straciła) pracę? wygrał (wygrała) dużą sumę w loterii? zakochał (zakochała) się w kimś od pierwszego wejrzenia? znalazł (znalazła) pracę swoich marzeń?
55.	Проведення інтерв'ю.	<i>Уміння брати активну участь у ролевих іграх, діалозі, полеміці; бути цікавим співрозмовником; вести конструктивний, гармонійний, етикетний діалог; моделювати аудиторію, налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією; користуватися вербальними та невербальними засобами; виступати з ораторським мовленням</i>	Риторична гра «Прес-конференція».

		<i>(ефектно, ефективно, переконливо); дотримуватися мовленнєвого етикету (ділового етикету), культури мовлення, культури спілкування; знаходити розв'язання проблемних (конфліктних) ситуацій у спілкуванні, адекватно долати бар'єри; знаходити причини явищ, процесів; ставити запитання й відповідати на них.</i>	
56.	Називний відмінок множини прикметників чоловічо-особового роду: виконання вправ. Розмова про риси характеру, якими мають бути наділені представники різних професій.	<i>Уміння аналізувати тексти (риторичний аналіз); здійснювати підготовку, планування, аналіз, рефлексію й самооцінку ситуативного мовлення.</i>	Уявіть собі ситуації, які описані нижче. Поясніть, будь ласка, що таке авторитет доповідача та як він проявляється (збірник).
57.	Назви національностей у множині та чемпіони світу. Розвиток навичок розуміння зі слуху та мовлення.	<i>Уміння самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати творче мислення.</i>	Опрацюйте в Youtube лекцію Й. Бральчика «Jak mówić, żeby nas słuchano?». На основі цієї лекції підготуйте пам'ятку, як говорити, щоб зацікавити слухачів. Із власних спостережень спробуйте додати ефективну пораду.
58.	Система освіти Польщі і комп'ютерні технології. Пошук роботи та написання автобіографії, CV, мотиваційного листа.	<i>Уміння аналізувати тексти (риторичний аналіз); розробляти концепцію публічного виступу; аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; варіювати думку у мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати творче мислення; виділяти індивідуальні риси ораторського стилю кращих ораторів; наслідувати навички</i>	Ознайомтеся із запропонованим текстом. Відшукайте аргументи, які вказують на важливість науки (збірник). Риторична гра «Вигадайте собі автобіографію».

		<i>ораторів; визначати цінність і недоліки публічних висловлювань.</i>	
59.	Туризм. Розмови про подорожі. Розвиток навичок розуміння прочитаного тексту та мовлення. Комунікативні ситуації із використанням форм наказового способу (дозвіл, пропозиція, рекомендація).	<i>Фонетико-орфоепічні вміння; уміння аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; варіювати думку у мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати мислення.</i>	Риторична гра «Гучне читання вголос».
60.	Творення форм наказового способу дієслова: виконання вправ. Норми польської мови.	<i>Уміння дотримуватися лексичних норм; будувати правильні граматичні конструкції, правильно використовувати й узгоджувати часи, знати частини мови тощо; будувати словосполучення і речення різних типів залежно від теми, мети, настрою тексту тощо.</i>	Вправи з норм польської мови.
61.	Життя у місті: об'єкти, розваги, переваги та перспективи.	<i>Уміння виступати з ораторським мовленням (ефектно, ефективно, переконливо); дотримуватися мовленнєвого етикету (ділового етикету), культури мовлення, культури спілкування.</i>	Риторична гра «Перекладач».
62.	Село і природа – розмови про навколишнє середовище, життя в селі; лексика: рослини та тварини. Фразеологізми з назвами тварин та рослин. Відмінювання іменника zwierzę в однині та множині. Dyskusja jako przedmiot retoryki	<i>Уміння аргументувати; самостійного знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; дотримуватися правильності, чистоти, точності, естетичності, доречності, змістовності мовлення; брати активну участь у рольових іграх, діалозі, полеміці; бути цікавим співрозмовником; вести конструктивний, гармонійний,</i>	Бесіда на тему «Wolał(a)byś mieszkać w mieście czy na wsi? Dlaczego?»

		<i>етикетний діалог; налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією; користуватися вербальними та невербальними засобами; дотримуватися мовленнєвого етикету (ділового етикету), культури мовлення, культури спілкування.</i>	
63.	Ступені порівняння прислівників: виконання вправ.	<i>Уміння правильно вимовляти звуки польської мови, мати чітку дикцію; модулювати голос, змінювати його інтонацію; підлаштовувати темп мовлення відповідно до ситуації, слухачів, мети висловлювання; дотримуватися лексичних норм; будувати правильні граматичні конструкції; формувати власний ораторський стиль; брати активну участь у рольових іграх, діалозі, полеміці; бути цікавим співрозмовником; вести конструктивний, гармонійний, етикетний діалог; визначати тему, задум висловлювання й комунікативне завдання мовця, вид спілкування; моделювати аудиторію, налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією; користуватися вербальними та невербальними засобами; виступати з ораторським мовленням (ефектно, ефективно, переконливо); дотримуватися мовленнєвого етикету (ділового етикету), культури мовлення, культури спілкування; будувати логічні конструкції; аргументувати.</i>	Поясніть, як би Ви описали транспортні труднощі в місті та в селі взимку комусь, хто ніколи не бачив снігу? Ток-шоу «Життя в селі: плюси та мінуси».
64.	Трохи історії: Польща, політика, суспільство. Повторення часових форм із врахуванням виду дієслова.	<i>Уміння самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; творчо мислити та розвивати мислення; бути цікавим співрозмовником; уважно ставитися до почутого.</i>	Проект: підготуйте розповідь про якийсь етап з історії Польщі. Цікаво його презентуйте перед аудиторією, використовуючи вербальні, невербальні засоби, наочність тощо.

65.	Комплексне повторення та узагальнення вивченого матеріалу.	<i>Уміння варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати мислення; дотримуватися лексичних норм; дотримуватися правильності, чистоти, точності, естетичності, доречності, змістовності мовлення; користуватися вербальними та невербальними засобами.</i>	Риторична гра «Біном фантазії».
66.	Вивчення іноземних мов. Навчання закордоном (граматика – вживання слів można, trzeba, warto).	<i>Уміння будувати логічні конструкції, аналізувати тексти (риторичний аналіз); розробляти концепцію публічного виступу; аргументувати; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; здійснювати підготовку, планування, аналіз, рефлексію й самооцінку ситуативного мовлення; варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати мислення.</i>	Риторична гра «Шерлок Холмс». Ситуативний метод: деякі студенти під час навчання в університеті думають, що вони не працюватимуть за спеціальністю і не стануть філологами польської мови. Декан факультету іноземних мов намагається переконати студентів у протилежному.
67.	Повторення та узагальнення	<i>Уміння варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати мислення; дотримуватися лексичних норм; будувати правильні граматичні конструкції, правильно використовувати й узгоджувати часи, знати частини мови тощо; будувати словосполучення й речення різних типів залежно від теми, мети тощо; правильно вживати граматичні форми рідної та іноземної мов відповідно до норм граматики (рід, число, відмінок тощо), чуття граматичної форми, мати знання морфологічної й синтаксичної системи мови;</i>	Риторична гра «Алфавіт».

		<i>дотримуватися правильності, чистоти, точності, естетичності, доречності, змістовності мовлення; брати активну участь у рольових іграх, діалозі, полеміці; бути цікавим співрозмовником; вести конструктивний, гармонійний, етикетний діалог; користуватися вербальними та невербальними засобами.</i>	
68.	Звідки беруться плітки? (граматика – пряма і непряма мова).	<i>Уміння аргументувати; брати активну участь у рольових іграх, діалозі, полеміці; бути цікавим співрозмовником; вести конструктивний, гармонійний, етикетний діалог.</i>	Обговоріть, до яких тем та текстів спрямовують запропоновані заголовки з «Gazety Wyborczej». <ul style="list-style-type: none"> – Cierpienia młodego parlamentu (8 I 1992) – Leszek Miller smutną ma twarz (23 IV 1998) – Miałeś Pawlak złoty róg (14, 15 I 1995) – Dziwny jest ten rząd (13 VII 1992) – Czekaając na kapitalizm (29 V 1996) – Upiór w redakcji (24 I 1991) – Co tam panie w PSL-u? (17 18 VIII 1996) – Krajobraz po ucieczce (23 V 1991) – Ach, co to był za mur! (7 V 1991)
69.	Способи висловлення власної думки на визначену тему. Дискусія. (граматика – подвійне заперечення). Trudna sztuka dyskusowania	<i>Уміння самостійного знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати мислення.</i>	Прочитайте інтерв'ю про дискусію. Підготуйте пам'ятку щодо ефективної дискусії.
70.	Біографія. Повторення (орудний відмінок).	<i>Уміння варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати мислення; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; фонетико-орфоепічні вміння; визначати та добирати</i>	1) Визначте, як краще представитися в таких ситуаціях: - Jesteś pilotem wycieczki za granicą, której uczestnicy zostali niesłusznie oskarżeni o kradzież w sklepie. Masz za zadanie porozmawiać z policjantem; Na wywiadówce w szkole podstawowej masz zaprotestować przeciwko pomysłowi zorganizowania wycieczki dzieci do muzeum w Oświęcimiu; W czasie przyjęcia weselnego masz wznieść toast, a znany jesteś z okropnego gadulstwa;

		<i>виражальні засоби (тропи, риторичні фігури); дотримуватися правильності, чистоти, точності, естетичності, доречності, змістовності мовлення; брати активну участь у рольових іграх, діалозі, полеміці; бути цікавим співрозмовником; вести конструктивний, гармонійний, етикетний діалог; визначати тему, задум висловлювання й комунікативне завдання мовця, вид спілкування; моделювати аудиторію, налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією; користуватися вербальними та невербальними засобами; виступати з ораторським мовленням (ефектно, ефективно, переконливо); дотримуватися мовленнєвого етикету (ділового етикету), культури мовлення, культури спілкування;</i>	Masz przekonać szefa (który dobrze cię zna), żeby dal ci podwyżkę. 2) Представтеся таким чином, щоб звернути увагу решти групи. Після закінчення презентації, кожного оцінюють слухачі.
71.	Розповідь про сім'ю. Родовий відмінок іменників жіночого роду.	<i>аргументувати; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; будувати логічні конструкції; уважно ставитися до почутого /прочитаного.</i>	У яких питаннях власна думка та думка батьків суттєво відрізняється? Доберіть якомога більше аргументів на підтвердження власної думки. Визначте, який із запропонованих аргументів батьки зможуть заперечити.
72.	Театр живих фотографій. Кіно, фільм. Речення мети. Порівняння. Висловлення власної думки. O mówcy doskonałym	<i>Уміння аргументувати; здійснювати підготовку, планування, аналіз, рефлексію й самооцінку ситуативного мовлення; правильно вимовляти звуки польської мови, мати чітку дикцію; модулювати голос, змінювати його інтонацію, підлаштовувати темп мовлення відповідно до ситуації, слухачів, мети висловлювання; будувати правильні граматичні конструкції, правильно використовувати й узгоджувати часи, знати частини мови тощо; будувати словосполучення і речення різних типів</i>	Уявіть собі, що збираєтесь з другом/подругою, який/яка обожнює Бонда, на урочистий передпоказ нових пригод 007. Проте виявляється, що в той самий час до польського театру приїжджає тільки на один вечір улюблений актор з монодрамою. Спробуйте переконати кіномана, щоб він змінив свої плани.

		<i>залежно від теми, мети, настрою тексту тощо; правильно вживати граматичні форми рідної та іноземної мов відповідно до норм граматики (рід, число, відмінок тощо), чуття граматичної форми, мати знання морфологічної й синтаксичної системи мови; бути цікавим співрозмовником; вести конструктивний, гармонійний, етикетний діалог.</i>	
73.	Опис людини. Риси характеру. Прикметники тури: znajomy, bezdomny.	<i>Уміння бути цікавим співрозмовником; аргументувати; будувати логічні конструкції; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати мислення.</i>	Автори казок та оповідань для дітей часто описують героїв, аби надати їм виключно або позитивних, або негативних рис характеру. До таких персонажів належать: мачуха та зведені сестри Білосніжки, Баба Яга та ін. Може, вам вдасться навести аргументи на захист цих персонажів. Оберіть одного з них і підготуйте виступ, як їхній адвокат, складіть невеликий текст (може бути дещо іронічний, гумористичний) та презентуйте перед групою.
74.	Комп'ютер та інтернет. Використання гаджетів у школі. Wygłoszenie mowy – zwięźczenie prasy retora	<i>Уміння будувати логічні конструкції; аналізувати тексти (риторичний аналіз); розробляти концепцію публічного виступу; аргументувати.</i>	Як інтернет впливає на форми та способи спілкування між людьми? Доведіть свою думку, звертаючись до запропонованого тексту Яна Грені, до моделі акту мовленнєвої комунікації.
75.	Використання гаджетів у школі.	<i>Уміння правильно вимовляти звуки польської мови, мати чітку дикцію; модулювати голос, змінювати його інтонацію; підлаштовувати темп мовлення відповідно до ситуації, слухачів, мети висловлювання; дотримуватися лексичних норм; будувати правильні граматичні конструкції; формувати власний ораторський стиль; брати активну участь у рольових іграх, діалозі, полеміці; бути цікавим співрозмовником; вести конструктивний,</i>	Ток-шоу «Використання гаджетів у школі: плюси та мінуси».

		<i>гармонійний, етикетний діалог; визначати тему, задум висловлювання й комунікативне завдання мовця, вид спілкування; моделювати аудиторію, налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією; користуватися вербальними та невербальними засобами; виступати з ораторським мовленням (ефектно, ефективно, переконливо); дотримуватися мовленнєвого етикету (ділового етикету), культури мовлення, культури спілкування; будувати логічні конструкції; аргументувати.</i>	
76.	Робота. Резюме. Розмова про працю.	<i>Уміння уважно ставитися до почутого /прочитаного; моделювати аудиторію, налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією; користуватися вербальними та невербальними засобами; виступати з ораторським мовленням (ефектно, ефективно, переконливо).</i>	Уявіть собі, що потрібно прочитати працівникам досить об'ємний та нудний лист від шефа. На жаль, там є інформація, яку необхідно запам'ятати. Підготуйте вступ та закінчення, які заохотять до слухання та концентрації. Що зробите, щоб слухачі запам'ятали щось з цього нудного листа.
77.	Подорожі. Наказовий спосіб дієслів. Дієслова: trzeba, można, warto, należy, powinno się.	<i>Уміння варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати мислення; аргументувати; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; модулювати голос, змінювати його інтонацію, підлаштовувати темп мовлення відповідно до ситуації, слухачів, мети висловлювання; бути цікавим співрозмовником; вести конструктивний, гармонійний, етикетний діалог; визначати тему, задум висловлювання й комунікативне завдання мовця, вид спілкування; моделювати аудиторію, налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією; користуватися вербальними та невербальними засобами.</i>	Уявіть, що ви є власником туристичної фірми. Підготуйте пропозиції, до яких входить вся потрібна інформація: a) zakwaterowanie: kemping, pensjonat, schronisko, dom wczasowy, pięciogwiazdkowy hotel, kwatery prywatne, tani hotelik; b) przejazd: samolot, autokar, statek, pociąg, na własną rękę; c) atrakcje: zwiedzanie zabytków, słoneczne plaże, świetna, miejscowa kuchnia, sporty wodne, sporty zimowe, wędrówki; d) cena zniżki, cena w sezonie/poza sezonem, oferty «ostatniej chwili». Прочитайте голосно свою пропозицію однокласникам. Спільно вирішіть, чия пропозиція викликає найбільше зацікавлення.

78.	Люблю тебе, Польще! Туристичні місця Польщі. Кличний відмінок.	<p><i>Уміння самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; аргументувати; варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); уміння творчо мислити та розвивати мислення; підлаштовувати темп мовлення відповідно до ситуації, слухачів, мети висловлювання; визначати та добирати виражальні засоби (тропи, риторичні фігури); формувати власний ораторський стиль; моделювати аудиторію, налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією; користуватися вербальними та невербальними засобами; виступати з ораторським мовленням (ефектно, ефективно, переконливо); дотримуватися мовленнєвого етикету (ділового етикету), культури мовлення, культури спілкування.</i></p>	<p>Міні-проект: підготуйте презентацію польського міста, містечка чи іншого об'єкта. Спробуйте презентувати таким чином це місце, щоб інші студенти захотіли відвідати його.</p>
79.	Листи, мейли, смс. Повторення: місцевий відмінок.	<p><i>Уміння самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; здійснювати підготовку, планування, аналіз, рефлексію й самооцінку ситуативного мовлення; варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати мислення; дотримуватися лексичних норм; послуговуватися фразеологізмами та афоризмами; будувати правильні граматичні</i></p>	<p>Напишіть лист до редакції регіональної газети чи газети, яка займається екологією з проханням допомогти забрудненій ділянці вашої місцевості. У листі не забудьте вказати: де знаходиться ділянка, через що вона забруднена тощо; чому вважаєте, що потрібно охороняти цю ділянку; що, на вашу думку, варто зробити, щоб зарадити знищенню цієї ділянки.</p>

		<p>конструкції, правильно використовувати й узгоджувати часи, знати частини мови тощо; будувати словосполучення і речення різних типів залежно від теми, мети тощо; правильно вживати граматичні форми рідної та іноземної мов відповідно до норм граматики (рід, число, відмінок тощо), чуття граматичної форми, мати знання морфологічної й синтаксичної системи мови; визначати та добирати виразальні засоби (тропи, риторичні фігури).</p>	
80.	Туризм. Дієслова руху.	<p>Уміння аргументувати; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати мислення; правильно вимовляти звуки польської мови, мати чітку дикцію; підлаштовувати темп мовлення відповідно до ситуації, слухачів, мети висловлювання; дотримуватися правильності, чистоти, точності мовлення, естетичності, доречності, змістовності мовлення; бути цікавим співрозмовником; вести конструктивний, гармонійний, етикетний діалог; визначати тему, задум висловлювання й комунікативне завдання мовця, вид спілкування; моделювати аудиторію, налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією; користуватися вербальними та невербальними засобами.</p>	<p>Доберіть якомога більше аргументів, які підтверджують одну із запропонованих тез: 1) Wakacje najlepiej spędzać w Polsce. 2) Wakacje najlepiej spędzać w ciepłych krajach. Після цього наведіть контраргументи, що можуть сформулювати особи, які висловлюють протилежну думку на тему проведення канікул.</p>

81.	Транспортні засоби. Дорожній рух. Висловлення незадоволення.	<i>Уміння варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати мислення; дотримуватися лексичних норм; дотримуватися правильності, чистоти, точності, естетичності, доречності, змістовності мовлення; користуватися вербальними та невербальними засобами.</i>	Риторична гра «Біном фантазії».
82.	Розмова про життєві проблеми. Давальний відмінок однини та множини іменників.	<i>Уміння аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; визначати тему, задум висловлювання й комунікативне завдання мовця, вид спілкування.</i>	Визначте, які емоції у людини, що так висловлюється: O cholera! Jaka szkoda! Strasznie mi głupio! Fantastycznie! A niech to szlag trafi! Chyba żartujesz?! I co ja mam teraz zrobić? To wprost nieprawdopodobne! Опишіть, які ви використовуєте способи для підтримки гарного настрою.
83.	Міжособистісні стосунки. Волонтерство.	<i>Уміння аргументувати; самостійного знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати мислення; дотримуватися лексичних норм; композиційно правильно створювати текст.</i>	Прочитайте запропонований текст, дайте та оберіть одну зі сторін спору. Запропонуйте щонайменше 5 аргументів та напишіть коротке звернення до сусідів, яке ви можете повісити на дошці оголошень під будинком.
84.	Польські традиції. Релігійні та державні свята в Польщі. Займенник się, siebie.	<i>Уміння визначати та добирати виражальні засоби (тропи, риторичні фігури); варіювати думку у мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати творче мислення.</i>	Риторична гра «Добери епітет».
85.	Історія Польщі. Післявоєнна доба. Розповідь про традиції та факти історичні. Прийменники.	<i>Уміння виділяти індивідуальні риси ораторського стилю краєвих ораторів; наслідувати навички ораторів; визначати цінність і недоліки публічних висловлювань; виділяти індивідуальні риси ораторського</i>	Прочитайте промову Я. Шидловського. Визначте, з якими історичними подіями пов'язана ця промова. Здійсніть риторичний аналіз тексту.

		<i>стилю кращих ораторів; наслідувати навички ораторів..</i>	
86.	Пригоди. Спогади з життя. Сполучники. Опис ситуації.	<i>Уміння розробляти концепцію публічного виступу; уміння аргументувати; уміння самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; здійснювати підготовку, планування, аналіз, рефлексію й самооцінку ситуативного мовлення; творчо мислити та розвивати мислення; уміння будувати правильні граматичні конструкції, правильно використовувати й узгоджувати часи, знати частини мови тощо; будувати словосполучення і речення різних типів залежно від теми, мети, настрою тексту тощо; визначати та добирати виражальні засоби (тропи, риторичні фігури); композиційно правильно створювати текст; формувати власний ораторський стиль; моделювати аудиторію, налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією; користуватися вербальними та невербальними засобами; виступати з ораторським мовленням (ефектно, ефективно, переконливо).</i>	Складіть розповідь, як ви в дитинстві їздили з другом у село, пішли гуляти, а ваш друг був у червоній куртці. На шляху ви зустріли корову. Додайте необхідні подробиці, щоб розповідь була цікавою.
87.	Тварини. Назви тварин. Повторення дат. Відмінювання іменника zwierze	<i>Уміння аргументувати; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати</i>	Опрацюйте текст «Dlaczego warto mieć w domu zwierzę?», звертаючи увагу на аргументи автора стосовно того, щоб мати домашню тварину. Висловіть свою думку, наводячи переконливі аргументи. Намагайтеся не повторюватися за автором.

		<i>матеріал; здійснювати підготовку, планування, аналіз, рефлексію й самооцінку ситуативного мовлення; творчо мислити та розвивати мислення; будувати правильні граматичні конструкції, правильно використовувати й узгоджувати часи, знати частини мови тощо; будувати словосполучення і речення різних типів залежно від теми, мети, тощо; визначати та добирати виражальні засоби (тропи, риторичні фігури); композиційно правильно створювати текст; формувати власний ораторський стиль.</i>	
88.	Природні заповідники Польщі. Екологія. Охорона середовища. Умовний спосіб дієслів.	<i>Уміння розробляти концепцію публічного виступу; аргументувати; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; творчо мислити та розвивати мислення; будувати правильні граматичні конструкції, правильно використовувати й узгоджувати часи, знати частини мови тощо; будувати словосполучення і речення різних типів залежно від теми, мети тощо; визначати та добирати виражальні засоби (тропи, риторичні фігури); композиційно правильно створювати текст; формувати власний ораторський стиль.</i>	Зберіть інформацію про ділянки з вашої місцевості, які через людську діяльність можуть бути небезпечними: упорядкуйте список цих ділянок; запишіть, чому варто охороняти ці місця; визначте, хто б міг допомогти в охороні.
	Висловлення обурення, припущень. Речення типу: jeżeli...to. Czym jest retoryka?	<i>Уміння розробляти концепцію публічного виступу; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; добирати й опрацьовувати матеріал;</i>	Підготуйте вступи до публічних промов на декілька вільно обраних тем із настроєм обурення. Для переконливості використовуйте голос, паузи, жести тощо.

		<i>моделювати аудиторію, налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією; користуватися вербальними та невербальними засобами; виступати з ораторським мовленням (ефектно, ефективно, переконливо).</i>	
89.	Покупки. Опис поляка-споживача. Частка: byle.	<i>Уміння аргументувати; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; здійснювати підготовку, планування, аналіз, рефлексію й самооцінку ситуативного мовлення; творчо мислити та розвивати мислення; будувати правильні граматичні конструкції, правильно використовувати й узгоджувати часи, знати частини мови тощо; будувати словосполучення і речення різних типів залежно від теми, мети, настрою тексту тощо; визначати та добирати виражальні засоби (тропи, риторичні фігури); композиційно правильно створювати текст; формувати власний ораторський стиль; моделювати аудиторію, налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією; користуватися вербальними та невербальними засобами; виступати з ораторським мовленням (ефектно, ефективно, переконливо).</i>	Бесіда на тему «Чи ярмарки можна вважати мостом, що поєднує сучасність та минуле?» Уявіть собі, ви проходите через ярмарок. Напишіть оповідання з діалогом «На ярмарку».
90.	Мистецтво. Фільми. Піратство в інтернеті. Пасивні дієприкметники.	<i>Уміння аргументувати; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; аналізувати та</i>	Доберіть якомога більше прикладів позитивного та негативного впливу фільмів, телебачення на людей.

		<i>використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; творчо мислити та розвивати мислення; будувати правильні граматичні конструкції, правильно використовувати й узгоджувати часи, знати частини мови тощо; будувати словосполучення і речення різних типів залежно від теми, мети тощо;</i>	
91.	Малярство, виставки, вернісажі, фотографування. Висловлення здивування, захоплення. Виразальні засоби. Тропи і <i>figury retoryczne</i> .	<i>Уміння розробляти концепцію публічного виступу; аргументувати; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; здійснювати підготовку, планування, аналіз, рефлексію й самооцінку ситуативного мовлення; творчо мислити та розвивати мислення; будувати правильні граматичні конструкції, правильно використовувати й узгоджувати часи, знати частини мови тощо; будувати словосполучення і речення різних типів залежно від теми, мети, настрою тексту тощо; визначати та добирати виразальні засоби (тропи, риторичні фігури); композиційно правильно створювати текст; формувати власний ораторський стиль; моделювати аудиторію, налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією; користуватися вербальними та невербальними засобами; виступати з ораторським</i>	Риторична гра «Добери епітет». Вправи для роботи з риторичними фігурами та тропами.

		<i>мовленням (ефектно, ефективно, переконливо).</i>	
92.	Як не боятися іспиту? Повторення вивчених граматичних понять.	<i>Уміння самостійного знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал.</i>	Риторична гра «Продовжи фразу».
93.	Давати поради. Наказовий і умовний способи дієслова.	<i>Уміння аргументувати; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал.</i>	У ваших знайомих виникли проблеми. Вони звертаються за порадою. Що їм відповісте? a) Kolezde zepsuł się komputer. Zastanawia się, czy go naprawiać samemu, czy oddać do warsztatu. b) Koleżanka zakochała się w żonatym mężczyźnie, c) Kolega chce kupić bardzo drogi samochód. d) Przyjaciółka powiedziała ci, że postanowiła rozwiązać się z mężem. e) Znajomy chce rzucić palenie, ale bez powodzenia. f) Koleżanka bardzo źle się czuje od kilku dni. g) Znajomy awansował na stanowisko kierownicze, ale boi się odpowiedzialności i zastanawia się, czy nie zrezygnować. h) Twój serdeczny przyjaciel stracił pracę i jest załamany.
94.	Хід розмови. Модальні дієслова.	<i>Уміння варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати творче мислення; виділяти індивідуальні риси ораторського стилю кращих ораторів; наслідувати навички ораторів; визначати цінність і недоліки публічних висловлювань; дотримуватися лексичних норм; будувати правильні граматичні конструкції, правильно використовувати й узгоджувати часи, знати частини мови тощо; будувати словосполучення і речення різних типів</i>	Складіть кодекс гарного ритора, що має мінімум сім засад.

		<i>залежно від теми, мети тощо; правильно вживати граматичні форми рідної та іноземної мов відповідно до норм граматики (рід, число, відмінок тощо), чуття граматичної форми, мати знання морфологічної й синтаксичної системи мови.</i>	
95.	Бесіди про іспити. Безособові форми дієслова. Заява.	<i>Уміння здійснювати підготовку, планування, аналіз, рефлексію й самооцінку ситуативного мовлення; дотримуватися правильності, чистоти, точності, естетичності, доречності, змістовності мовлення.</i>	Ситуативне завдання: разом з подругою склали важливий іспит. Вона впевнена, що склала, проте ви бачили результати, з яких зрозуміло, що вона його не склала. Вирішуйте, як їй про це сказати.
96.	Як вчити польської мови? Наука, способи. Повторення: прикметник і прислівник. Обставина способу.	<i>Уміння сприймати усні й писемні висловлювання різних стилів і типів мовлення; творчо мислити та розвивати мислення; фонетико-орфоепічні вміння; моделювати аудиторію, налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією; користуватися вербальними та невербальними засобами спілкування.</i>	Риторична гра «Прочитана книга».
97.	Сталі вирази: mieć w głowie groch z kapustą; łamać sobie język; nie dawać się za wygraną; trening czyni mistrza; nie mieć pojęcia.	<i>Уміння запам'ятовувати значний обсяг інформації; варіювати думку у мовленні (гнучкість мислення).</i>	Прочитайте текст на вибір та спробуйте якнайдетальніше переказати його. Запропонуйте ефективні техніки запам'ятовування.
98.	Запам'ятовування інформації. Питальні займенники jak? jaki?jaka?jakiе? O sekretach osobliwych dla pamięci	<i>Уміння аргументувати; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати мислення; підлаштовувати темп мовлення відповідно до ситуації, слухачів, мети висловлювання; визначати та добирати виражальні засоби (тропи, риторичні фігури); дотримуватися правильності, чистоти, точності, естетичності, доречності,</i>	Дискусія: чи необхідно вивчати іноземну мову?

		<p>змістовності мовлення; брати активну участь у рольових іграх, діалозі, полеміці; бути цікавим співрозмовником; вести конструктивний, гармонійний, етикетний діалог; визначати тему, задум висловлювання й комунікативне завдання мовця, вид спілкування; моделювати аудиторію, налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією; користуватися вербальними та невербальними засобами; виступати з ораторським мовленням (ефектно, ефективно, переконливо); дотримуватися мовленнєвого етикету (ділового етикету), культури мовлення, культури спілкування; знаходити розв'язання проблемних (конфліктних) ситуацій у спілкуванні, адекватно долати бар'єри; знаходити причини явищ, процесів; ставити запитання й відповідати на них.</p>	
99.	Улюблені методи вивчення іноземної мови. Розмова про чи необхідно вивчати іноземні мови	<p>Уміле послуговування фразеологізмами та афоризмами; композиційно правильно створювати текст.</p>	<p>Що означають ці прислів'я? З одним із них складіть невелику розповідь.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Jak cię widzą, tak cię piszą. - Nie suknia zdoobi człowieka, ale człowiek suknię. - Z ubioru cię sądzą, z rozumu poważają. - Elegant z morskiej piany, a zegarek ołowiany.
100.	Мода та краса. Родовий відмінок після прийменників до, для у визначенні мети та структури речень.	<p>Уміння самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; фонетико-орфоепічні вміння; будувати правильні граматичні конструкції, правильно використовувати й узгоджувати часи, знати частини мови тощо; будувати</p>	<p>Міні-проект: знайдіть відео в інтернеті або самостійно його змонтуйте, де відбувається процес створення макіяжу. Презентуйте та прокоментуйте це (відео до 3 хв).</p>

		<i>словосполучення і речення різних типів залежно від теми, мети, настрою тексту тощо; бути цікавим співрозмовником.</i>	
101.	Мода, зачіски та перукарські послуги, косметика та особиста гігієна. Повторення: прислівники та прикметники.	<i>Уміння аналізувати та користуватися вербальними та невербальними засобами; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал.</i>	Proszę zgromadzić jak najwięcej wyciętych z gazet zdjęć przedstawiających różne stany emocjonalne sfotografowanych osób. Proszę opisać uwiecznione na zdjęciach gesty i mimikę oraz scharakteryzujcie ich znaczenie. Продовжіть речення, що означають ці жести та міміка?
102.	Зовнішній вигляд, одяг. Сталі вирази: wyglądać jak strach na wróble, brydki jak nos.	<i>Фонетико-орфоепічні вміння; уміння аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; варіювати думку у мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати творче мислення.</i>	Риторична гра «Гучне читання вголос».
103.	Висловлення задоволення, незадоволення, розчарування. Умови життя. Умови праці, зарплати та заробітки.	<i>Уміння аргументувати; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; дотримуватися правильності, чистоти, точності, естетичності, доречності, змістовності мовлення; дотримуватися мовленнєвого етикету (ділового етикету), культури мовлення, культури спілкування; знаходити розв'язання проблемних (конфліктних) ситуацій у спілкуванні, адекватно долати бар'єри; знаходити причини явищ, процесів; ставити запитання й відповідати на них.</i>	Proszę przygotować obronę lub oskarżenie jednej z osób: Wojciecha Jaruzelskiego, Lecha Wałęsy, Józefa Piłsudskiego, Jerzego Owsiaka, Ryszarda Kapuścińskiego lub Ryszarda Kuklińskiego.

104.	Висловлення вподобань, заохочення, переконання. Прикметники: gorzki, tuczący.	<i>Уміння виділяти індивідуальні риси ораторського стилю краєвих ораторів; наслідувати навички ораторів; визначати цінність і недоліки публічних висловлювань; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; формувати власний ораторський стиль.</i>	Ознайомтеся з промовою кардинала С. Вишинського «Jakich ludzi potrzeba dziś Polsce i światu». Проаналізуйте думки автора стосовно того, які люди потрібні Польщі та Україні. Здійсніть риторичний аналіз тексту. До яких засобів виразності звертається автор задля переконливості.
105.	Життя за кордоном. Порівняння. Відмінювання кількісних числівників	<i>Уміння аргументувати; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; творчо мислити та розвивати мислення; брати активну участь у ролевих іграх, діалозі, полеміці; бути цікавим співрозмовником; моделювати аудиторію, налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією.</i>	Підготуйте аргументи «за» чи «проти», що стосуються запропонованих тез. Після закінчення роботи презентуйте свої аргументи на форумі групи. Спільно оцініть аргументи та чи змогли вони переконати. Autostrady w Polsce powinny być płatne. – Warto znać prawo. – W Polsce powinno się zlikwidować zakaz palenia w miejscach publicznych. – Telewizja szkodzi.
106.	Сімейні стосунки	<i>Уміння дотримуватися мовленнєвого етикету (ділового етикету), культури мовлення, культури спілкування; знаходити розв'язання проблемних (конфліктних) ситуацій у спілкуванні, адекватно долати бар'єри; знаходити причини явищ, процесів.</i>	Прочитайте запропонований варіант «домашньої» суперечки. Опишіть своїми словами стратегію захисту, яку використав Криш.ь.
107.	Поляки за кордоном та іноземці в Польщі. Іменники: godak, ojczyzna. ...	<i>Уміння брати активну участь у ролевих іграх, діалозі, полеміці; бути цікавим співрозмовником; вести конструктивний, гармонійний, етикетний діалог; визначати тему, задум висловлювання й комунікативне завдання мовця, вид спілкування; моделювати аудиторію, налагоджувати й підтримувати</i>	Риторична гра «Прохання».

		<i>контакт з аудиторією; користуватися вербальними та невербальними засобами; знаходити розв'язання проблемних (конфліктних) ситуацій у спілкуванні, адекватно долати бар'єри; аргументувати; варіювати думку у мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати мислення.</i>	
108.	Дозвіл на щось. Retoryczna teoria elokucji. Odpowiednie dać rzeczy słowo. Zasady stylistyki retorycznej	<i>Уміння формувати власний ораторський стиль; будувати логічні конструкції, аналізувати тексти (риторичний аналіз); розробляти концепцію публічного виступу; аргументувати; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; фонетико-орфоенічні вміння; дотримуватися лексичних норм; правильно вживати граматичні форми; визначати та добирати виражальні засоби (тропи, риторичні фігури); дотримуватися правильності, чистоти, точності, естетичності, доречності, змістовності мовлення; моделювати аудиторію, налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією; користуватися вербальними та невербальними засобами; виступати з ораторським мовленням (ефектно, ефективно, переконливо); дотримуватися мовленнєвого етикету (ділового етикету), культури мовлення, культури спілкування.</i>	Підготуйте спонтанне висловлення із запропонованої теми. Потрібно витягнути наосліп одну з тем та створити імпрізовану промову на 2-3 хвилини. Орієнтовні теми виступів: Wolał(a)byś mieszkać w mieście czy na wsi? Dlaczego? Dlaczego portale społecznościowe stały się tak popularne? Co byś ze sobą zabrał/a na bezludną wyspę i dlaczego? Czy Internet przyniósł więcej dobrego czy złego? Wyjaśnij. Jakie są cechy idealnego nauczyciela?
109.	Мієć+ інфінітив. Фразеологізми: mieć ręce pełne roboty, na wariackich papierach....	<i>Уміння правильно вимовляти звуки польської мови, мати чітку дикцію; модулювати голос, змінювати його інтонацію, підлаштовувати темп мовлення відповідно до ситуації, слухачів, мети висловлювання; дотримуватися</i>	Бесіда на тему «Czy zgadzasz się z powiedzeniem «czas to pieniądz»? Dlaczego/Dlaczego nie?»

		лексичних норм; будувати правильні граматичні конструкції; формувати власний ораторський стиль; брати активну участь у рольових іграх, діалозі, полеміці; бути цікавим співрозмовником; вести конструктивний, гармонійний, етикетний діалог; визначати тему, задум висловлювання й комунікативне завдання мовця, вид спілкування; моделювати аудиторію, налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією; користуватися вербальними та невербальними засобами; виступати з ораторським мовленням (ефектно, ефективно, переконливо); дотримуватися мовленнєвого етикету (ділового етикету), культури мовлення, культури спілкування; будувати логічні конструкції; аргументувати; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її.	
110.	Повторення та узагальнення вивченого.	Уміння варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); підлаштовування темпу мовлення відповідно до ситуації, слухачів, мети висловлювання; моделювати аудиторію, налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією; користуватися вербальними та невербальними засобами; виступати з ораторським мовленням (ефектно, ефективно, переконливо); дотримуватися мовленнєвого етикету (ділового етикету), культури мовлення, культури спілкування.	Риторична гра «Комплімент».
111.	Гроші – це не все. Повторення відмінювання złoty, grosz, pieniądze. в одн. та мнж.	Уміння брати активну участь у рольових іграх, діалозі, полеміці; бути цікавим співрозмовником; вести конструктивний, гармонійний, етикетний діалог; визначати	Гра «Випадок» (за О. Баєвою).

		<i>тему, задум висловлювання й комунікативне завдання мовця, вид спілкування; моделювати аудиторію, налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією; користуватися вербальними та невербальними засобами.</i>	
112.	Висловлення впевненості, невпевненості.	<i>Уміння аналізувати тексти (риторичний аналіз); аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; визначати тему, задум висловлювання й комунікативне завдання мовця, вид спілкування; формувати власний ораторський стиль.</i>	Прочитайте промову К. Бродінського «O pamiętkach narodowych». Яку позицію автор займає стосовно збереження народних пам'яток. Знайдіть підтвердження у тексті.
113.	Діалоги, пов'язані з життєвими ситуаціями	<i>Уміння аналізувати тексти (риторичний аналіз); творчо мислити та розвивати мислення; розрізняти види й жанри красномовства; визначати тему, задум висловлювання й комунікативне завдання мовця, вид спілкування.</i>	Прочитайте текст. Доведіть, що це приклад публічного виступу, обґрунтуйте свою думку. Напишіть план для цього тексту.
114.	Висловлення важливості чогось, байдужості, нейтральної позиції. Відмінювання іменника rząd. Argument argumentowi nierówny	<i>Уміння правильно вимовляти звуки польської мови, мати чітку дикцію; модулювати голос, змінювати його інтонацію; підлаштовувати темп мовлення відповідно до ситуації, слухачів, мети висловлювання; дотримуватися лексичних норм; будувати правильні граматичні конструкції; формувати власний ораторський стиль; брати активну участь у ролевих іграх, діалозі, полеміці; бути цікавим співрозмовником; вести конструктивний, гармонійний, етикетний діалог; визначати тему, задум висловлювання й комунікативне завдання мовця, вид спілкування; уміння моделювати аудиторію, налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією;</i>	Міні-конференція «Дискримінація вразливих груп населення».

		<i>користуватися вербальними та невербальними засобами; виступати з ораторським мовленням (ефектно, ефективно, переконливо); дотримуватися мовленнєвого етикету (ділового етикету), культури мовлення, культури спілкування; будувати логічні конструкції; аргументувати; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її.</i>	
115.	Маю на це право. Дискутування.	<i>Уміння аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; варіювати думку в мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати мислення.</i>	Прочитайте байку І. Крasicького «Lis i Kruk». Які прийоми мовленнєвого впливу використовувала Лисиця? Назвіть їх. Які помилки зробила Ворона. Перерахуйте їх. Якої комунікативної мети досягла Лисиця?
116.	Рівноправ'я, дискримінація. Повторення: назв країн у родовому відмінку.	<i>Уміння самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; творчо мислити та розвивати мислення.</i>	Ситуативне завдання: уявіть, що Ви є торговим представником, який хоче презентувати клієнтові якийсь продукт чи послугу. Приготуйте розповідь (максимум 2 хв) і презентуйте її перед групою. Пам'ятайте про правильну модуляцію голосу і відповідну жестикуляцію.
117.	Налагоджування контакту під час розмови. Сталі вирази: <i>rosiągnąć kogoś za język, wiadomość z pierwszej ręki, owijać w bawełnę.</i>	<i>Уміння будувати логічні конструкції, аналізувати тексти (риторичний аналіз); розробляти концепцію публічного виступу; аргументувати; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; аналізувати та використовувати (актуалізувати, мобілізувати) знання мови й риторики в мовленні; добирати й опрацьовувати матеріал; здійснювати підготовку, планування, аналіз, рефлексію й самооцінку ситуативного мовлення; варіювати думку у</i>	Ситуативне завдання: уявіть, що ви є вчителем у школі. Вам необхідно обладнати клас, придбавши інтерактивну таблицю. Зредагуйте 3 короткі аргументаційні тексти, метою яких є переконання слухачів до закупівлі таблиці. – Pierwszy tekst skieruj do rodziców uczniów: załóż, że wygłosisz go podczas zebrania w szkole. – Drugi sformułuj w taki sposób, jakbyś miał go wypowiedzieć w czasie rozmowy z dyrektorem szkoły, w której pracujesz.

		<i>мовленні (гнучкість мислення); творчо мислити та розвивати мислення.</i>	– Trzeci napisz z myślą o wysłaniu go w formie oficjalnego listu do właścicieli firm działających w twojej miejscowości i w jej okolicach.
118.	Реклама обдурює? Reklama kłamie? Порядок слів в заперечному реченні з займенником się.	<i>Уміння будувати логічні конструкції; аргументувати; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; моделювати аудиторію, налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією; користуватися вербальними та невербальними засобами; виступати з ораторським мовленням (ефектно, ефективно, переконливо); дотримуватися мовленнєвого етикету (ділового етикету), культури мовлення, культури спілкування.</i>	Гра «Купіть у мене товар». Підготуйте рекламу дисципліни «Риторика». Розкажіть про цю дисципліну – чим вона цікава, що дає вам і вашим друзям. Яке значення цієї дисципліни? Загiтуйте вивчати цю дисципліну в університеті.
119.	Заохочення, переконання.	<i>Уміння будувати логічні конструкції, самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її.</i>	Напишіть вступний абзац до тексту на тему «Цінності в житті людини». Використайте 3 варіанти для початку тексту: розповідь історії, яка ілюструє запропоновану тезу; критика відомої думки на цю тему; інтерпретація цитати, яка пов'язана з темою.
120.	Словосполучення та фрази, пов'язані з рекламою. Рекламне гасло, його особливості.	<i>Уміння правильно вимовляти звуки польської мови, мати чітку дикцію; модулювати голос, змінювати його інтонацію; підлаштовувати темп мовлення відповідно до ситуації, слухачів, мети висловлювання; дотримуватися лексичних норм; будувати правильні граматичні конструкції; формувати власний ораторський стиль; брати активну участь у рольових іграх, діалозі, полеміці; бути цікавим співрозмовником; вести конструктивний, гармонійний, етикетний діалог; визначати тему, задум висловлювання й комунікативне завдання мовця, вид спілкування; моделювати</i>	Ток-шоу «Як правильно висловлювати критику?»

		<i>аудиторію, налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією; користуватися вербальними та невербальними засобами; виступати з ораторським мовленням (ефектно, ефективно, переконливо); дотримуватися мовленнєвого етикету (ділового етикету), культури мовлення, культури спілкування; будувати логічні конструкції, аргументувати; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її.</i>	
121.	У що віриш? Відмінювання питальних займенників <i>jakі? Który? Czyj?</i> Формулювання питань та гіпотез. Релігія та віра. Повторення: умовний спосіб дієслів	<i>Уміння аналізувати тексти (риторичний аналіз); аргументувати; добирати й опрацьовувати матеріал; варіювати думку у мовленні (гнучкість мислення).</i>	Проаналізуйте промову Матері Терези « <i>Stworzeni, by kochać i by być kochanymi</i> ». Охарактеризуйте вид промови. Які проблеми порушує автор у промові? Наскільки актуальними є її твердження?
122.	Повторення та узагальнення вивченого	<i>Уміння розробляти концепцію публічного виступу; аргументувати; самостійно знаходити інформацію, активно осмислювати й опрацьовувати її; моделювати аудиторію, налагоджувати й підтримувати контакт з аудиторією; користуватися вербальними та невербальними засобами; виступати з ораторським мовленням (ефектно, ефективно, переконливо); дотримуватися мовленнєвого етикету (ділового етикету), культури мовлення, культури спілкування.</i>	Підготуйте публічний виступ на вільну тему.

ДОДАТОК Л**Відомості про апробацію результатів дисертації****Науково-практичні заходи міжнародного рівня:**

1. Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми сучасної лінгвістики та лінгводидактики» м. Умань, 25–26 квітня 2014 р. Тема доповіді «Риторична культура як складова професійної діяльності філолога».
2. Міжнародна науково-практична конференція «Польська мова в українській освіті – перспективи в аспекті європейської інтеграції», м. Хмельницький – м. Кельце, 22 жовтня 2014 р. Тема доповіді «Фразеологічні засоби розвитку риторичних умінь студентів під час вивчення польської мови у ВНЗ».
3. Міжнародна конференція «Духовний розвиток особистості в аспекті слов'янського лінгвокраїнознавства», м. Хмельницький, 27 травня 2015 р. Тема доповіді «Професійне спілкування як важливий складник духовного розвитку філолога»
4. Міжнародна науково-практична конференція «Мовна компетенція як основа для професійного та соціального успіху в Європі», м. Хмельницький, 18 листопада 2015 р. Тема доповіді «Тренінг важлива технологія для розвитку риторичної компетентності філологів-полоністів».
5. Міжнародна конференція «VIII Українсько-польські наукові діалоги» м. Хмельницький – м. Бидгощ, 16–19 жовтня 2019 р. Тема доповіді «Дидактичний потенціал риторичних ігор у процесі вивчення польської мови».
6. VI Міжнародна науково-практична конференція «Scientific achievements of modern society» м. Ліверпуль (Велика Британія), 5–7 лютого 2020 р. Тема доповіді «Педагогічні технології розвитку мовленнєвої діяльності у студентів-полоністів».
7. VIII Міжнародна наукова конференція «Лінгвалізація світу» м. Черкаси, 4–5 травня 2020 р. Тема доповіді «Використання артикуляційних риторичних ігор на заняттях польської мови».
8. IX Міжнародна науково-практична конференція «Topical issues of the development of modern science» м. Софія (Болгарія), 6–8 травня, 2020 р. Тема доповіді

«Педагогічні умови розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови».

Науково-практичні заходи всеукраїнського рівня:

1. Міжрегіональна науково-практична конференція «Слов'янська філологія: історія, сьогодення, перспективи» м. Умань, 20–21 листопада 2015 р. Тема доповіді «Метод проекту як сучасна технологія для розвитку комунікативних умінь під час вивчення польської мови».

2. Всеукраїнська науково-практична конференція «Традиції та інновації в сучасній педагогічній діяльності: європейський вимір» м. Ізмаїл, 23 квітня 2020 р. Тема доповіді «Критерії розвитку риторичних умінь майбутніх учителів-словесників у процесі навчання польської мови».

3. III Всеукраїнська наукова інтернет-конференція «Динамічні процеси в граматиці та лексичному складі сучасних слов'янських мов» м. Рівне, 21 травня 2020 р. Тема доповіді «Особливості функціонально-стилістичних фігур у побудові текстів».

4. IV Міжрегіональний науково-практичний семінар «Теоретичні та прикладні проблеми сучасної філології» м. Умань, 4 червня 2020 р. Тема доповіді «Автентичні тексти як складник розвитку риторичних умінь майбутніх філологів-полоністів».

5. II Науково-практична конференція «Концептуальні шляхи реформування та розвитку педагогічних наук», м. Дніпро, 22–23 травня 2020 р. Тема доповіді «Риторичні вміння як основа риторичної компетентності майбутнього вчителя-полоніста».

Список публікацій здобувача

Наукові праці, у яких опубліковано основні результати дисертації:

1. Ранюк О. П. Принципи вивчення риторики у ВНЗ. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. Випуск 42. Ч. 1 / Редколег.: В. І. Шахов (голова) та ін. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2014. С. 52–55.

2. Ранюк О. П. Риторика як важливий складник професійної підготовки філолога. *Педагогічна освіта: теорія і практика: Збірник наук. праць*. Кам'янець-Подільський. Випуск 17. 2014 р. С. 165–170.

3. Ранюк О. П. Сучасний стан навчання риторики майбутніх філологів польської мови у ВНЗ України та Польщі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Вип. 131 / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка; гол. ред. Носко М. О. Чернігів: ЧНПУ, 2015. С. 119–123 (Серія: Педагогічні науки).

4. Ранюк О. П. Використання риторичних методів під час вивчення польської мови. *Наукові записки*. Серія: Психолого-педагогічні науки: збірник наук. праць Ніжинського держ. університету ім. М. Гоголя. Ніжин, 2015. С. 111–115.

5. Ранюк О. П. Формування риторичної компетенції студентів-філологів під час вивчення польської мови. *Педагогіка вищої та середньої школи: Збірник наукових праць*. Кривий Ріг. Випуск 45. 2015. С. 75–80.

6. Ранюк О. П. Лінгводидактична модель розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови. *Наукові записки* / Ред. кол.: В. Ф. Черкасов, В. В. Радул, Н. С. Савченко та ін. Випуск 189. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2020. С. 203–207.

7. Ранюк О. П. Педагогічні технології розвитку мовленнєвої діяльності у студентів-полоністів. *Scientific achievements of modern society. Abstracts of the 6th International scientific and practical conference*. Cognum Publishing House. Liverpool, United Kingdom. 2020. P. 1104–1114.

8. Ранюк О. П. Педагогічні умови розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови. *Topical issues of the development of modern science. Abstracts of the 9th International scientific and practical conference.* Publishing House «ACCENT». Sofia, Bulgaria. 2020. P. 693–701.

Тези, матеріали конференцій:

9. Ранюк О. П. Риторична культура як складова професійної діяльності філолога. *Проблеми сучасної лінгвістики та лінгводидактики: матеріали Міжрегіональної науково-практичної конференції.* Умань: ФОП Жовтий, 2014. С. 73–77.

10. Ранюк О. П. Фразеологічні засоби розвитку риторичних умінь студентів під час вивчення польської мови у ВНЗ. *Język polski w ukraińskiej edukacji perspektywy w aspekcie integracji europejskiej: publikacje naukowe. Tom 1.* Kielce–Chmielnicki: ChCNTI, 2014. С. 162–171.

11. Ранюк О. П. Критерії розвитку риторичних умінь майбутніх учителів-словесників у процесі навчання польської мови. *Традиції та інновації в сучасній педагогічній діяльності: європейський вимір.* Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції. Ізмаїл: РВВ ІДГУ. 2020. С. 75–78.

12. Ранюк О. П. Риторичні вміння як основа риторичної компетентності майбутнього вчителя-полоніста. *Концептуальні шляхи реформування та розвитку педагогічних наук.* Матеріали II науково-практичної конференції (м. Дніпро, 22–23 травня 2020 р.). Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2020. С. 42–46.

Праці, що додатково відбивають наукові результати дисертації:

13. Ранюк О. П. Основні аспекти формування риторичних умінь. *Поділля. Філологічні студії: збірник наукових праць.* Хмельницький: ХмЦНТІ, 2014. Випуск 6. Частина 1. С. 152–155.

14. Ранюк О. П. Професійне спілкування як важливий складник духовного розвитку філолога. *Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика: збірник наукових праць.* Хмельницький, 2015. С. 128–133.

15. Ранюк О. П. Тренінг як важлива технологія для розвитку риторичної компетентності філологів-полоністів. *Kompetencje językowe podstawą sukcesu zawodowego i społecznego w Europie: publikacje naukowe*. Хмельницький-Кельце: ХмЦНТІ, 2015. С. 150–155.

16. Ранюк О. П. Ефективні методи розвитку риторичних умінь під час вивчення польської мови. *Славістичні студії, лінгвістика, літературознавство, дидактика: збірник наукових праць*. Хмельницький, 2019. Випуск 6. С. 94–99.

17. Ранюк О. П., Богданець-Білоskalенко Н. І. Формування риторичних умінь учнів початкових класів шкіл з польською мовою навчання на засадах наступності і перспективності. *Українська мова і література в школах України*. 2020, № 4 . С. 3–5.

18. Бакум З. П., Костюк С. С., Пальчикова О. О., Ранюк О. П. Вправи для формування крос-культурної компетентності майбутніх учителів польської мови. *Українська мова і література в школах України*. 2020. № 6. С. 3–6.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Інститутська 11, Хмельницький-16, 29016, тел.: (0382) 67-02-76, факс: (0382) 67-42-65
 E-mail: centr@khnu.km.ua, код ЄДРПОУ 02071234

15.04.2020 № 15

На № _____ від _____

Довідка
 про впровадження
 результатів дисертаційного дослідження *«Розвиток риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови»* здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання (польська мова) **Ранюк Оксани Петрівни**

О. П. Ранюк протягом 2016-2019 рр. здійснювала педагогічний експеримент зі студентами спеціальності «Філологія. Слов'янські мови та літератури (переклад включно), перша – польська» Хмельницького національного університету.

Метою експерименту було проведення констатувальних зрізів знань для виявлення рівня сформованості риторичних умінь студентів-полоністів та впровадження формульованого експерименту (у методиці викладання польської мови) з розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови.

В експерименті взяли участь 63 студенти-полоністи, викладачі кафедри слов'янської філології.

Під час експерименту здійснювалося анкетування, інтерв'ювання студентів, викладачів, за результатами якого виявилось, що роботу з розвитку риторичних умінь майбутніх філологів необхідно проводити в університеті для досягнення їхнього професійного успіху.

Дисертантка запропонувала методику розвитку риторичних умінь студентів-філологів під час навчання польської мови (методичні рекомендації для викладачів, збірник прав і завдань для студентів), яка, за результатами, створювала мотивацію до вивчення польської мови, сприяла підвищенню рівня риторичних умінь студентів, що є важливим для їх майбутнього професійного становлення.

Результати дослідження О. П. Ранюк заслуговують на увагу і рекомендуються для широкого використання у закладах вищої освіти у процесі підготовки майбутніх філологів під час навчання польської мови.

Проректор
 наукової роботи

Синюк О. М.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
 вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300; тел.: (03849) 3-05-13, факс: (03849) 3-07-83. E-mail: post@kpnpu.edu.ua
 Web: <http://www.kpnpu.edu.ua> код ЄДРПОУ 02125616

Від А.В.З. 2020 № 23/20

На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 «Розвиток риторичних умінь майбутніх філологів
 у процесі навчання польської мови»
 на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
 за спеціальністю 13.00.02 – теорія і методика навчання
 (польська мова)**

РАНЮК ОКСАНИ ПЕТРІВНИ

О.П. Ранюк упродовж 2016-2019 рр. здійснювала педагогічний експеримент зі студентами спеціальності «Середня освіта. Мова і література (польська)» та впроваджувала результати дисертаційного дослідження.

Метою експерименту було проведення констатувальних зрізів знань для виявлення рівня сформованості риторичних умінь студентів, що вивчають польську мову, та впровадження формульованого експерименту з методики навчання польської мови з метою розвитку риторичних умінь студентів у процесі навчання польської мови.

Результати, одержані в дисертації О.П. Ранюк, проаналізовано, позитивно оцінено та впроваджено у освітній процес при викладанні дисципліни «Практика усного та писемного мовлення польської мови» кафедри слов'янської філології та загального мовознавства факультету іноземної філології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Матеріали дисертаційного дослідження (методичні рекомендації, комплекс вправ, творчих завдань, ігор тощо) включено до комплексу навчально-методичного забезпечення дисципліни «Практика усного та писемного мовлення польської мови». Вони сприяють формуванню практичних умінь ефективної комунікації, підвищенню рівня професійної підготовки, культури мислення, мовлення і спілкування майбутніх філологів. Це підтверджується зростанням рівня сформованості риторичних умінь у студентів зазначеної спеціальності.

Запропонована дисертанткою методика засвідчила, що студенти в експериментальних групах краще знають основні поняття, успішно висловлюються як в усній, так і писемній формі, доцільно використовують невербальні засоби, вміють орієнтуватися у ситуаціях спілкування,

застосовуючи набуті вміння, ніж студенти контрольних груп. Робота з розвитку риторичних умінь на заняттях польської мови є ефективною за умови використання запропонованої дисертанткою методики і можливою за умови впровадження її цілеспрямовано й систематично в освітній процес.

Результати впровадження обговорено та схвалено на засіданні кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 2 від 27 лютого 2020 року).

**Проректор з наукової роботи,
доктор фізико-математичних наук, професор** **І.М. Конет**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

просп. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, тел. (0332) 24-10-07, факс (0332) 72-01-23
e-mail: post@eenu.edu.ua, web. http://www.eenu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125102

16. 06. 2020 № 03-28/01/1319

на № _____ від _____

ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ
результатів дисертаційної праці за спеціальністю
«13.00.02 – теорія і методика навчання (польська мова)»
Ранюк Оксани Петрівни за темою «Розвиток риторичних умінь майбутніх
філологів у процесі навчання польської мови»

Ранюк Оксана Петрівна проводила педагогічний експеримент з метою перевірки розробленої нею методики розвитку риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови. Результати дослідження було впроваджено в практику роботи викладачами кафедри слов'янської філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

У процесі експерименту здійснювалося анкетування студентів-полоністів різних курсів. Викладачі кафедри проводили навчання за запропонованою методикою та робили контрольні зрізи риторичних умінь студентів-полоністів. Рівень риторичних умінь перевірявся за розробленими критеріями: мотиваційним, когнітивним, лінгвістично-мовленнєвим, комунікативним, рефлексійно-оцінним.

Майбутні полоністи відзначають важливість розвитку риторичних умінь на заняттях польської мови задля майбутнього професійного становлення; а ефективність розробленої методики підтверджується її результативністю, оскільки в експериментальних групах, де впроваджувалася методика, студенти підвищили рівень знань із риторики, вправно користувалися як усним, там і писемним мовленням у різних ситуаціях спілкування задля досягнення комунікативної мети.

Теоретична цінність авторських розробок Ранюк О. П. полягає у мотивації до вивчення риторики та поглибленні знань майбутніх філологів. Практичне значення – в удосконаленні риторичних умінь студентів-полоністів у процесі навчання польської мови.

У результаті апробації зроблено висновок, що результати дисертаційного дослідження Ранюк О. П. доцільно впроваджувати в практику навчально-виховного процесу закладів вищої освіти, що здійснюють підготовку філологів з польської мови.

Ректор

Юрій Громик 0957321894

Анатолій ЦЬОСЬ

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА**

вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, 82100; тел. (0324) 41-04-74, факс (03244) 3-38-77
e-mail: dspu@dspu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125438

Від 30.06. 2020 р. № 1175

ДОВІДКА

про апробацію і впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Ранюк Оксани Петрівни

**на тему «Розвиток риторичних умінь майбутніх філологів у процесі
навчання польської мови»**

зі спеціальності 13.00.02 – теорія і методика навчання (польська мова)

Результати дисертаційного дослідження Ранюк Оксани Петрівни «Розвиток риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови» впроваджувалися кафедрою світової літератури та славістики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка протягом 2017-2019 рр.

Матеріали, методичні рекомендації та висновки дослідження доповнили зміст дисципліни «Сучасна польська мова», яку вивчають здобувачі першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Середня освіта (польська мова і література)». Студенти ознайомилися із обґрунтованими у дисертації Ранюк Оксани Петрівни методами, прийомами та засобами розвитку риторичних умінь.

Дисертантка представляла результати дослідження під час науково-методичних семінарів «Сучасні методики навчання польської мови як іноземної», «Формування професійної компетенції вчителя-філолога в умовах особистісно зорієнтованого навчання», організатором яких була кафедра світової літератури та славістики. Апробація результатів дослідження підтверджує їх теоретичну та практичну спрямованість, доводить доцільність їх впровадження в освітній процес з метою підвищення ефективності підготовки майбутніх філологів-полоністів.

Результати впровадження дисертаційного дослідження О. П. Ранюк на тему «Розвиток риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови» обговорені та затверджені на засіданні кафедри світової літератури та славістики (протокол № 5 від 28 травня 2020 р.).

Завідувачка кафедри світової літератури
та славістики.

докторка філологічних наук.

професорка

Проректор з наукової роботи

доктор педагогічних наук, професор

ДДПУ ім. Івана Франка

Черненко Г.А. (03244) 2-15-87

Л.-Р. С. Кравченко

М. П. Паптюк

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

вул.Ст.Бандери, 12, м. Рівне, 33028, тел. (0362) 26-78-65, факс (0362) 26-37-15
E-mail: rectorat@rdgu.uar.net, код ЄДРПОУ 25736989

24 червня 2029 № *01-12/50*

На № _____ від _____

Довідка про впровадження

*результатів дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання української мови **Ранюк Оксани Петрівни** за темою «Розвиток риторичних умінь майбутніх філологів у процесі навчання польської мови»*

Оксана Петрівна Ранюк здійснювала педагогічний експеримент у Рівненському державному гуманітарному університеті.

Теоретична цінність авторських розробок Ранюк О. П. полягає у поглибленні знань майбутніх філологів з риторики та основних понять, дотичних до риторики, які необхідно враховувати під час навчання польської мови майбутніх філологів. Практичне значення полягає в удосконаленні риторичної компетентності студентів-полоністів у процесі навчання польської мови. Актуальними є пропозиції дисертантки, що розвиток риторичних умінь необхідний під час підготовки філологів у закладі вищої освіти для досягнення ними професійного успіху.

Протягом педагогічного експерименту здійснювалося анкетування студентів, проводилися контрольні зрізи знань, запроваджувалася експериментальна методика з розвитку риторичних умінь студентів-філологів у процесі навчання польської мови.

Для розвитку риторичних умінь викладачі експериментальних груп застосовували вправи, ситуативні завдання, ігри, запропоновані О. Ранюк. Узагальнені результати експерименту підтверджують, що достатньо «крапельної» методики для розвитку риторичних умінь у студентів-філологів.

Робота з розвитку риторичних умінь на заняттях польської мови за експериментальною методикою засвідчила, що заняття стали більш різноманітними, цікавими, у студентів підвищилася мотивація до вивчення польської мови. Систематична та цілеспрямована робота з розвитку риторичних умінь сприяла покращенню риторичного потенціалу майбутніх філологів.

Вважаємо доцільним упровадження запропонованої методики розвитку риторичних умінь майбутніх філологів із польської мови у навчальний процес закладів вищої освіти.

Проректор з наукової
роботи

проф. Дейнега О. В.